

10 (16) 2020

Eesti sõjaajaloo aastaraamat

ESTONIAN YEARBOOK OF MILITARY HISTORY

MINEVIK – SÕJAMEHE TEEJUHT?

KOGEMUS, AJALUGU JA TEOORIA
SÕJALISES ETTEVALMISTUSES

Eesti sõjamuuseum – kindral Laidoneri muuseum
Tallinna Ülikooli Kirjastus
Viimsi–Tallinn 2022

**Eesti
Sõjamuuseum**
KINDRAL LAIDONERI MUUSEUM

Eesti sõjaajaloo aastaraamat 10 (16) 2020

Estonian Yearbook of Military History 10 (16) 2020

Minevik – sõjamehe teejuht? Kogemus, ajalugu ja teooria sõjalises ettevalmistuses

Eesti sõjaajaloo aastaraamatu eelkäija on Eesti Sõjamuuseumi – Kindral Laidoneri Muuseumi aastaraamat (ilmus 2001–2007, ISSN 1406-7625)

Toimetuskolleegium: prof Karsten Brüggemann (Tallinna ülikool),
dr Ago Pajur (Tartu ülikool), dr Oula Silvennoinen (Helsingi ülikool),
prof Tõnu Tannberg (Tartu ülikool), prof emer Seppo Zetterberg (Helsingi)

Eesti sõjaajaloo aastaraamatu artiklid on eelretsenseeritud

Esikaane foto: Kaitseväe Ühendatud Õppeasutuste Sõjakool teel manöövritele.
Tallinna Kopli kaubajaam 19. septembril 1930. Martin Muru (1910–1978) kogu.
Valga muuseum, VaM F 2826:2

Peatoimetaja: Toomas Hiio

Toimetanud Toomas Hiio ja Kaarel Piirimäe

Inglise keelest tõlkinud Toomas Hiio ja Mari-Leen Tammela

Keeletoimetaja Katrin Raid

© Eesti sõjamuuseum – kindral Laidoneri muuseum

Tallinna Ülikooli Kirjastus ja autorid, 2022

ISSN: 2228-0669

ISSN: 2504-7523 (võrguväljaanne)

Eesti sõjamuuseum – kindral Laidoneri muuseum

Mõisa tee 1

74001 Viimsi, Harjumaa

www.esm.ee

Tallinna Ülikooli Kirjastus

Narva mnt 25

10120 Tallinn

www.tlupress.com

Trükk: Grano Digital

Sisukord

Kaarel Piirimäe. Saateks	7
Clifford J. Rogers	11
Miks peaksid elukutselised sõjaväelased õppima antiik- ja keskaja sõjaajalugu?	
Alexander Statiev	31
1799. aasta Alpide kampaania kui Vene mägisõjadoktriini lävepakk	
Łukasz Przybyło	69
Sõjalise doktriini loomine ajalookogemuse alusel 20. sajandi Saksamaa, Prantsusmaa, Iisraeli ja USA näitel	
Jörg Echternkamp	106
Millist minevikku sõdur vajab? Sõjaajalugu, ajalooharidus ja demokraatlik eetika tänapäeva Saksamaal	
ARTIKLID	
Tamir Libel	123
Ajaloolased oleviku teenistuses: ekspeditsioonivägede ohvitseride koolitamine. Ameerika Ühendriikide ja Ühendkuningriigi kogemused 1991–2008	
Kaarel Piirimäe	144
Muutuv lahinguväli, kohanemine ja innovatsioon: Esimese maailmasõja õpikogemused	
Steen Bornholdt Andersen	184
Kolm sissetungi Saaremaale: operatsioonid „Albion“ (1917), „Beowulf“ (1941) ja „Moonsund“ (1944)	
Autorid	233

Kümnes Eesti sõjaajaloo aastaraamat sisaldab enamikku 2020. aastal inglise keeles ilmunud aastaraamatu 9 (15) 2019 „The past – a soldier’s guide for the present? Experience, History and Theory in Military Education“ artikleid eesti keelde tõlgituna. Oleme seisukohal, et need pakuvad huvi ka laiemale Eesti sõjaajaloohuviliste ringile. Nimetatud aastaraamatus ilmunud Igor Kopõtini artikkel „Põlvkondade murrangul. Sõjaajaloo õpetamisest Eesti sõjaväelises hariduses aastatel 1919–1940“ avaldati eesti keeles juba ajakirjas Sõjateadlane 18 (2021) ning Anna Sofie Hansen Schøningi artikkel „Descriptive and applied military history – Debating the utility of military history in Danish officer education“ ilmus autori soovil ainult inglise keeles. See-eest sisaldab kümnes Eesti sõjaajaloo aastaraamat kolm spetsiaalselt selle väljaande jaoks kirjutatud artiklit, mille autorid on dr Tamir Libel Iisraelist, dr Kaarel Piirimäe ja kolonelleitnant Steen Bornholdt Andersen Taanist.

Saateks

Kaarel Piirimäe

Kümnes Eesti sõjaajaloo aastaraamat sisaldab 9. Eesti sõjaajalookonverentsi „Minevik, sõjamehe teejuht? Kogemus, ajalugu ja teooria sõjalis-ettevalmistuses“ ettekannete põhjal kirjutatud artikleid. Konverents peeti Tartus 2018. aasta mais ning selle korraldasid Eesti sõjamuuseum – kindral Laidoneri muuseum ja Kaitseväe Akadeemia, mis siis kandis veel nime Kaitseväe Ühendatud Õppeasutused.

Konverentsi kontseptsiooni koostamisel innustas meid osaliselt 2016. aastal peetud 7. sõjaajalookonverentsi edu. Tol konverentsil uuriti viise, kuidas sõjaväelised organisatsioonid näevad tulevikusõdu ja püüavad nende iseloomu ennustada. Konverentsil selgus, et kuigi sõdadeks ettevalmistusi tehes on suur roll olnud tehnoloogilisel futurismil, on võrdlusaluseks alati olnud ajalugu ja kogemus. Kuid vaieldav on olnud, milline ajalugu ja milline kogemus.

Selle konverentsi meeldejäavas avakõnes, mis seisis kindlalt kahe jalaga maa peal, hoiatas Martin van Creveld akadeemilise uurimistöö ületähtsustamise eest sõjaväelises hariduses:

Sõda on praktiline asi – kohati, kui soovida heidutada abstraktset mõtlemist sõjast. Tal on palju ühist mõne muusikariista mängimise või orkestri dirigeerimisega kõrgemal tasemel. Eesmärk on võit, mitte kõiksugu vaatenurkade eritlemine. Isegi parimad teooriad ei suuda meid päästa vaenlase mõõgatera eest. Sõja parim õpetaja on sõda ise. Ülemad peavad oma töö selgeks õppima kõige madalamalt tasemelt alustades. Edasi peavad nad liikuma samm-sammult, kuni saavutavad kõige kõrgemal tasemel parima asjatundmise. Iga sammuga lisandub üha uusi tegureid. Mõned on sõjalised, mõned aga poliitilised, majanduslikud, sotsiaalsed, kultuurilised või religioossed. Sõjapidamise tipptasemel leidub vaevu mõni inimtegevuse valdkond, mida sõda ei puuduta.¹

¹ Martin van Creveld, „Studying War“, avaldamata märkmed avaloenguks Eesti sõjamuuseumi – kindral Laidoneri muuseumi konverentsil „Visions of War: Experience,

Niisiis, laites küll maha soovi paigutada ülemäära palju akadeemilisi aineid madalamatele õppeastmetele, lõpetas van Creveld ajaloo tähtsuse rõhutamiseга sõjaväelise hariduse kõrgematel astmetel:

Relvast tulistamiseks või jalaväerühma juhtimiseks piisab kogemusest ning ajalugu ja teooriat eriti vaja ei lähe. Kuid mida kõrgemale jõutakse, seda rohkem faktoreid tuleb mängu, seda vähem saame loota kogemusele ning seda tähtsamad on seetõttu ajalugu ja teooria.²

Osaliselt van Creveldi avaloengust julgustatuna tahtsime oma seekordsel konverentsil uurida sügavuti sõjaajaloo rolli ohvitserihariduses ja -väljaõppes. Esinema kutsutud õpetlastel palusime kriitiliselt vaadelda järgmisi küsimusi: milline on ajalooõpetuse positsioon sõjaväepedagoogikas? Mil määral peaksid relvajõud lisaks taktikale uurima sõjapidamise poliitilist, kultuurilist ja sotsiaalset konteksti? Kas sõjapidamisel on vaja mõista ka tsiviilühiskonna vaatenurka? Kuidas saame olla kindlad, et ajalugu on õpetatud „laiuti, sügavuti ja kontekstis“, nagu soovitas Michael Howard?³

Teine ajend konverentsiteema valikul oli käimasolev kriis sõjaajaloo õpetamisel Eestis. Nagu 2016. aastal märkis Igor Kopõtin, oli lahkeli elukutseliste sõjaväelaste ja tsiviilajaloolaste vahel, sest esimesed kahtlesid teiste suutlikkuses saavutada oma sõjaajaloo uurimustega mingisuguseidki sõjaväes rakendatavaid tulemusi.⁴ Näiteks kohtusid 2016. aastal Tartus tsiviilsõjaajaloolased ja Kaitseväe Ühendatud Õppeasutuste esindajad. Üks ohvitser Kaitseväe Ühendatud Õppeasutustest võrdles ajaloolasi „spioonidega“, kes nagu ajaloolasedki varustavad sõjaväge teabega. Probleemiks, nagu ta ütles, on see, et sõjaväelased ei tea tihti, mida neil on vaja teada, ja kui nad saavad teada, mida neil on vaja teada, on neil seda vaja väga kiiresti; kuid ajaloolaste endi sõjaväelastele pakutavatest „teabest“ ei ole mingit kasu.⁵ Kopõtin täheldas, et see vastuolu,

Imagination and Predictions of War in the Past and the Present“ 19.–20. aprillil 2016 Tallinnas.

² *Ibid.*

³ Michael Howard, „The Use and Abuse of Military History,“ *The RUSI Journal* 107, no. 625 (1962): 4–10.

⁴ Igor Kopõtin, „Sõjaajaloo õpetamisest ja uurimisest,“ *Sõdur* 6 (2016): 45–49.

⁵ Vt Kaarel Piirimäe, „Sõjaajalugu – kellele ja milleks? Sõjaajaloo perspektiivid (III),“ *Tuna. Ajalookultuuriajakiri* 1 (2017): 146–149.

relvajõudude ja tsiviilühiskonna vaadete lahknevus, ei ole Eestis ainulaadne, vaid ilmneb sarnasel kujul ka teistes maades; on kahetsusväärne, et Eesti ohvitserid pole tähele pannud teiste kogemusi ja püüavad jalgratast leiutada.⁶

2018. aasta konverentsi „Minevik, sõjamehe teejuht? Kogemus, ajalugu ja teooria sõjalises ettevalmistuses“ korraldades kavatsesime täiendada Eesti arutelusid näidetega teistest riikidest, kuid tutvustada ka Eesti oma kogemust sõdadevahelisest ajast, mis on unustatud ja seetõttu tähelepanuta jäänud. 2020. aasta soodsalt positsioonilt tagasi vaadates ei olnud me – veel – olnud ülemäära edukad, sest konfliktid seoses sõjaajaloo õpetamisega Eesti relvajõududes polnud endiselt sumbunud. Enne 2016. aastat oli Kaitseväe Ühendatud Õppeasutuste palgalehel kolm ajaloolast, 2020. aastal aga oli neid ainult üks ning ajaloo õpetamise kasutegur (esimese ja teise taseme) ohvitserihariduses oli suure kahtluse all.

Võib-olla pole muretsemiseks põhjust? Võib-olla sõda ongi praktiline asi, mis ei vajagi „igasuguste vaatenurkade eritlemist“, nagu ütles van Creveld. Siiski eelistame meeles pidada van Creveldi kinnitust, et elukutselisele sõjaväelasele, kes on oma ametis tõusnud kõrgemale tavalise laskuri või rühmaülemata tasemest, on ajaloo õppimine möödapääsmatu.

Veel enam, sellesse aastaraamatusse valitud artiklid, mis põhinevad 2018. aasta konverentsi ettekannetel, pakuvad rohkesti tuge väitele, et sõjaväelises hariduses on ajalool praktiline väärtus. Peale selle sisaldub neis artiklites palju kasulikke ideid selle kohta, kuidas mõelda sõjaväelise hariduse olemusest, ja see ei ole vajalik mitte ainult mõistmaks sõjaajaloo kohta ohvitserihariduse osana, vaid ka mõtisklusteks ajaloo kui niisuguse üle uurimisvaldkonnana. Kuid selleks, et näidata, et me ei tee seda ainult abstraktse teoretiseerimise puhtast lõbust, lubage meil lõpetada veel ühe Martin van Creveldi hirmsa hoiatusega:

Sõda on tähtsaim asi maailmas. Kui sõda on lahti läinud, valitseb ta iga riigi, valitsuse ja üksikisiku eksistentsi üle. Sellepärast – kuigi see võib vabalt juhtuda ainult kord saja aasta jooksul – peab selleks iga päev

⁶ Kopõtin, „Sõjaajaloo õpetamisest,“ 49.

valmis olema. Kui sõjaväljal lebavad surnukehad, külmad ja kanged, ning ellujäänud halavad nende kohal, siis pole need, kellele on pandud vastutus, oma kohustuste täitmisega toime tulnud.⁷

„Introduction,“ *The past – a soldier’s guide for the present? Experience, History and Theory in Military Education*, Estonian Yearbook of Military History 9 (15) (2019): 5–8. Inglise keelest tõlkinud Toomas Hiio.

Bibliograafia

van Creveld, Martin. „Studying War“, avaldamata märkmed avaloenguks Eesti sõjamuuseumi – kindral Laidoneri muuseumi konverentsil „Visions of War: Experience, Imagination and Predictions of War in the Past and the Present“ 19.–20. aprillil 2016 Tallinnas.

Howard, Michael. „The Use and Abuse of Military History,“ *The RUSI Journal* 107, no. 625 (1962): 4–10.

Kopõtin, Igor. „Sõjaajaloo õpetamisest ja uurimisest,“ *Sõdur* 6 (2016): 45–49.

Piirimäe, Kaarel. „Sõjaajalugu – kellele ja milleks? Sõjaajaloo perspektiivid (III),“ *Tuna. Ajalookultuuri ajakiri* 1 (2017): 146–149.

⁷ Creveld, „Studying War.“

Miks peaksid elukutselised sõjaväelased õppima antiik- ja keskaja sõjaajalugu?

Clifford J. Rogers

On üldine veendumus, et sõjaajaloo õppimine on ohvitserihariduse möödapääsmatu osa. Ehkki paljud edukad väejuhid, sealhulgas Napoleon ja MacArthur, on esile tõstnud oma suurt lugemust, mis ulatus kuni antiikautoriteni välja, kirjutas Clausewitz: „Mida kaugemale me ajas tagasi läheme, seda vähem kasulikku sõjaajalugu me saame.“ Käesolevas artiklis väidetakse vastupidist: ohvitseridel on palju võita, kui nad kaasavad oma õpingutesse eelmodernse sõjanduse. Avaram ja mitmepalgelisem näidete ja juhtumiuuringute valik võimaldab usaldusväärsemat üldistamist, pakub rohkem inspiratsiooniallikaid ning aitab hoiduda küll ahvatlevast, kuid ebamõistlikust oletusest, et järgmine sõda sarnaneb senise viimasega, kui ka sama ahvatlevast ja ebamõistlikust eeldusest, et võidu tagab ainuüksi materiaalne tugevus. Veel enam, antiik- ja keskaegse sõjanduse uurijad peavad toime tulema nappide ja vastuolulise andmete ja faktidega, nagu ka ohvitserid, kes rakendavad lahingus oma eriväljaõppe põhiteadmisi. Eelmodernne ajalugu on nagu sõdagi ebakindel tegelikkus: paljusid „fakte“ saab nimetada ainult tõenäosusteks. Parim ettevalmistusviis selleks, et suuta sõjandust läbi näha, oleks seega harjutada piilumist läbi aegade sumu.

Küsimus, miks väejuhid peaksid uurima antiik- ja keskaja sõdu, on osa laiemast küsimusest, miks nad peaksid üldse sõjaajalugu õppima.

Vastuseks võiksime pakkuda väheveenva vastuse: „Sest kindral Wolfe, keiser Napoleon, kindral Jomini, kindral Clausewitz, kindralfeldmarssal von Moltke vanem, marssal Foch, kindral Patton, kindral MacArthur ja president Eisenhower on kõik öelnud, et nad peaksid.“¹ Näiteks Patton

¹ Enamikku neist silmapaistvaist sõjaväelastest tsiteeritakse allpool. Moltke vaadete kohta vt Hajo Holborn, „The Prusso-German School: Moltke and the Rise of the General Staff“ – *Makers of Modern Strategy from Machiavelli to the Nuclear Age*, toim. Peter Paret (Oxford:

kirjutas 6. juunil 1944 oma West Pointi kadetist pojale õpetlikult: „Selleks, et olla edukas sõjaväelane, pead sa tundma ajalugu.“²

Kui ma aga tahan väita sõjaajaloo kindla osa õppimise tähtsust ja väärtust, pean minema sellistest üldistest kasulikkuse kinnitustest kaugemale. Küsimus ei ole ju mitte selles, kas mineviku sõdade tundmaõppimine on väärtuslik või mitte, vaid pigem selles, *kuidas* ja *miks* see on väärtuslik just elukutselistele sõjaväelastele. Alles siis, kui meil on kindel teadmine mehhanismidest, millega see intellektuaalne ettevõtmine aitab tulevase juhte sõjapidamiseks ette valmistada, saame uurida, kas on meetodeid, millega eelmodernsete konfliktide õpetamine toetab neid protsesse kõige paremini, või ka vastupidi: kas ajaloo õpetamise kasu võib kahaneda, kui see piirduks ainult suhteliselt tänapäevase sõjapidamise õpetamisega. Kohe alguses tuleb rõhutada, et kõne all on sõjaajaloo *õpetamine* kui protsess, mitte sõjaajaloo *tundmine*, mis on ainult üks selle protsessi väärtuslikest tulemustest.

Võttes kokku põhiargumendid, miks ja kuidas peaksid ohvitserid õppima sõjaajalugu, lubatagu mul alustada mõne mõttega ajaloo õppimise üldisest väärtusest korraliku üldhariduse osana igale õppurile, kes valmistab end ette ükskõik milliseks Ametiks (suure algustähega, tähenduses, mille sellele omistas Samuel Huntington).³ Seejärel käsitlen sõjaajaloo õppimise tähtsust elukutselistele sõjaväelastele, tõlgendades teatud

Clarendon Press, 1986), 289–290. Foch, kes oli nagu Moltkegi selles valdkonnas Clausewitz'i järglane, märkis oma raamatus „Des principes de la guerre“, et professionaalne sõjaväeline õpetab põhinema ajaloo juhtumiuuringute põhimõtete rakendamisel, „et (1) valmistuda kogemuseks, (2) õpetada käsuandmise kunsti, (3) ja viimaks, edasi anda harjumust toimida korrektselt ilma arutamata [läbimõeldult]“. Ferdinand Foch, *Principles of War*, tõlge inglise keelde Hilaire Belloc (New York: Henry Holt, 1920), 11; vt ka Ferdinand Foch, *Precepts and Judgments*, tõlge inglise keelde Hilaire Belloc (London: Chapman and Hall, 1919), 170 („selleks, et hoida armee aju töös ka rahuajal, [...] pole õppurile ühtki kasulikumat raamatut kui ajalooraamat“), 184, 222.

² George S. Patton jr-i kiri George S. Patton IV-le 6. juunil 1944, avaldatud: Benjamin Patton ja Jennifer Scruby, *Growing Up Patton: Reflections on Heroes, History, and Family Wisdom* (New York: Dutton Caliber, 2012), 50.

³ Samuel P. Huntington, *The Soldier and the State: The Theory and Politics of Civil-Military Relations* (Cambridge, MA: Harvard U.P., 1957). Vt eesti keeles: Samuel P. Huntington, *Sõdur ja riik: tsiviil-militaarsuhete teooria ja poliitika*, tõlkinud Elmer Kohandi ja Margus Elings, Riigikaitse raamatukogu (Tallinn: Eesti Ajalehed, 2013).

vabadusega Sir B. H. Liddell Harti ja Sir Michael Howardit. Lõpuks keskendun oma kitsamale teemale.

Niisiis, miks peaksime üldse ajalugu õppima?⁴

Esiteks sellepärast, et ajaloo hoolas õppimine annab meile samasuguseid eeliseid, mis kaasnevad ükskõik millise kvaliteetse üldharidusega: oskuse tõstatada õigeid küsimusi, tuvastada, leida, koguda ja korrastada asjakohast teavet, hinnata faktide ja väidete kvaliteeti nende allikatest lähtuvalt, analüüsida seda teavet, et teha kindlaks seaduspärasused ja lüngad, täita lüngad või lahendada probleemid juba olemasolevate andmete abil, viimistleda uurimistöö edenedes küsimused ja hüpoteesid vastavalt nende korduvusele, jõuda pingsa mõttetööga järeldusteni, anda täielikult aru nii väidetest ja faktidest, mis pole hüpoteesiga kooskõlas, kui ka nendest, mis seda toetavad, ning seejärel edastada oma analüüs ja järeldused hästi struktureeritud, selge, lakoonilise ja korrektse tekstina sisendujõulisel, toimival ja loodetavasti isegi elegantsel moel. Muu hulgas peaks ajaloo õppimine arendama õppuri vaimu kõrval ka tema iseloomu. Ajalugu on distsipliin, mille aluseks on empaatia: ajalooline mõtlemine nõuab pingutust, et näha erinevaid maailmu nende silmade läbi, kes neis maailmades elasid, et osata hinnata langetatud otsuseid ja tehtud tegusid omaaegsete sotsiaalsete konstruktsioonide ning väärtuste ja kommete kontekstis, mis ei ole peaaegu mitte kunagi identsed meie omadega. Ja et teha oma tööd korralikult, peab ajaloolane olema uudishimulik, tähelepanelik, eelarvamustevaba, töökas, tagasihoidlik ja järjekindel ning valmis oma vigadest õppima. Nende iseloomuomaduste väärtus peaks igale ohvitserile olema ilmne.

Teiseks sellepärast, et tänapäevane inimmaailm on mineviku inimeste maailma laiendus ning selle nüüdisaegsed struktuurid, pinged,

⁴ Kuigi järgmised lõigud peegeldavad minu enda sõjaajaloo õpetamise kogemust West Pointi kadettidele veerand sajandi jooksul ega põhine hoopiski mitte Toshi raamatul, võivad need, kes otsivad läbimõeldud ja sisutihedat uurimust „ajaloolise mõtteviisi“ ja „rakendusajaloo“ praktilisest kasust kodaniku (ja ametniku) arengule, vaadata: John Tosh, *Why History Matters*, 2. tr. (London: Red Globe Press, 2019). Tosh aga langeb ka ise sellesama uuema ajaloo rõhutamise ohvriks, mis võib heidutada ohvitseri, kes otsivad keskaega või antiikaega uurides „praktilisi“ õppetunde – kuigi ta ise tunnistab, et „paradoksaalsel moel on mineviku väärtus just nimelt selles, mille poolest ta meie maailmast erineb“. *Ibid.*, ix, 26, 128–129.

probleemid ja murdepunktid ei ole arusaadavad ilma nende juurte ja arengu tundmise ja hindamiseta.

Kolmandaks, Sir Basil H. Liddell Harti tsiteerides: „Ei ole vabandust ühelegi haritud isikule, kui ta ei ole oma vaimus vähemalt kolm tuhat aastat vana.“⁵ On vana tõde, et vanus ja kogemus toovad tarkust. See on loomulikult lihtsustamine – me kõik tunneme arvatavasti vanu mehi või naisi, kes ei ole kuigi targad, ja nagu nentis Friedrich Suur: „Voorihobust, kes on kaasa teinud kümme sõjaretke prints Eugeni juhtimisel, ei muuda see kogemus paremaks taktikuks; ja inimkonna häbiks peab lisama, et selles punktis ei ole vanade ohvitseride laisk rumalus üldse parem kui voorihobuste oma.“⁶ Tarkus ei tule lihtsalt vananemisest ja kogemuse omandamisest, vaid pigem kogemuse *peegeldamisest* [*reflection*] avatud meele ja teadmishimuga. Tarkuse omandamine eeldab tagasisidet meie ootustele – mis osutuvad kas õigustatuks või mitte –, et mõista sügavuti inimsuhtluse keerukust, sealhulgas üksikute inimeste omavahelisi suhteid, aga ka üksikisikute koostoimet ühiskondlike kehamitega, nagu valitsused, ärid, sõjaväed ja koalitsioonid, ning viimaste omavahelist koostoimet. Niisugune peegeldamine aitab paremini ära tunda, *millised* tegurid mõjutavad seesuguste koostoimete tulemust, aga ka aru saada nende *tähtsusest* ning sellestki, kuidas nende kaalukus erinevates olukordades varieerub.

Mõnes mõttes on lihtsaim viis tarkust omandada isiklikest kogemustest, mida me näeme kõige terviklikumalt ja tunnetame kõige vahetumalt. Kuid kogemuse peegeldusest saadav kasu on ainult piiratud viisil ülekan-
 tav üht tüüpi kogemuselt teist tüüpi kogemusele ning inimelu lühidus ja meie piiratud võime vaadelda olemasolevat maailma kahandavad ka meie võimet omandada tarkust otsese kogemuse kaudu. Ainuüksi oma igapäevaelu vaatlemise põhjal võib olla raske mõista, mil määral meie igapäevast inimsuhtlust mõjutavad universaalsed (või vähemasti üldised) seaduspärasused ja protsessid, võrreldes meie oma kultuuri, ajastu ja olude eripäradega. Veel enam, elukogemuse fookus on kitsas. Paljud meist elavad

⁵ B. H. Liddell Hart, *Why Don't We Learn from History* (London: P.E.N. Books / George Allen & Unwin, n.d., esmaväljaanne 1944), 7–8.

⁶ G. A. Büttner, *Mémoires du Baron de la Motte Fouqué ... dans lesquels on a inséré sa correspondance intéressante avec Frédéric II, Roi de Prusse*, 1. kd. (Berliin: François de la Garde, 1788), 45.

kogu elu ilma võimaluseta otseselt jälgida riigijuhtide või maailma liidrite suuri otsustusi. Isegi neil, kes jõuavad võimu ja vastutuse tippu, jääb tihti ainult mõni aasta sel tasemel tegutsemiseks ja kogemuste omandamiseks, ning väga vähe aega järelemõtlemiseks. Sellest järeldub, et kui me tahame teada, mis aitaks meil lahendada või mõista suuri probleeme – näiteks kas laiendada rahvusvahelist sõjalist liitu või kas majandussanktsioonidega peaks rivaalitsevat jõudu ähvardama või peaks neid rakendama või kas tegeliku sõja pidamine võib olla õigustatud –, peame toetuma palju suuremale hulgal kogemustele, kui seda võimaldab meie otsene vaatus või isegi meie eluaja sündmuste kaudne jälgimine näiteks meedia vahendusel.

Kui võtta arvesse, et meile tuntud ajalookäsitluse leiutas Thukydides, siis on põhjust öelda, et ajalugu kui distsipliin on loodud just selle probleemi lahendamiseks. See selgub piisavalt juba Thukydidese enda tekstist, kuid seda on võib-olla kõige paremini väljendanud tema esimene inglise keelde tõlkija Thomas Hobbes, kes nimetas ateenlast „kõige poliitilisemaks ajaloolaseks, kes on kunagi kirjutanud“. Miks? „Ta täidab oma jutustused valikuga ainesest ja korraldab need sellise otsustavusega ning väljendab end sellise selguse ja mõjususega, et, nagu ütleb Plutarchos, ta teeb oma kuulajast pealtnägija. Selleks paneb ta oma lugeja istuma rahvakogunemistele ja senatisse nende debatte kuulama ning saadab ta tänavaatele, kus õhutatakse mässe, ja väljadele, kus peetakse lahinguid. Nii võib inimene, kes seda mõistab, saada kogemuse, nagu ta oleks ise siis elanud, jälginud neid arutelusid ja tundnud tollaseid inimesi ja näinud pealt asju, mida sel ajal aeti; peaaegu sama palju kasu võib ta saada nüüd, kui ta loeb tähelepanelikult, mida Thukydides on kirjutanud. Need jutustused võivad anda talle õppetunni ning võimaluse ise järgida omaaegsete tegelaste mõttekäike ja soovitusi.“⁷

Tarkuse omandamine ajaloo õppimise kaudu on oluline kõigile, ennekoike aga juhtidele, eriti sõjaväelistele juhtidele. Tänapäeval, erinevalt vabariigi ajast Rooma või saja-aastase sõja päevist, möödub enamiku riikide enamik aastaid rahu või siis konfliktide korral olukordades,

⁷ Thucydides, *Eight Bookes of the Peloponnesian Warre*, tõlkinud Thomas Hobbes (London: Richard Mynne, 1684), n.p. (peatüki „To the Readers“ teine lehekülg).

mis väga harva laienevad otseseks sõjaks. Kui ohvitseriameti peamine ülesanne on sõjapidamine, siis – nagu on õigesti toonitanud Michael Howard ja teisedki autorid – on ohvitserid ainsad professionaalid, kes võivad eeldada, et nad veedavad aastaid ilma õpitud ameti oskusi tege-
likkuses rakendamata.⁸ Paljudes nüüdisaegsetes sõjavägedes ei ole isegi väga kõrged ülemad mitte kunagi näinud täiemõõdulist lahingut – ja isegi kui nad on seda näinud, siis üksnes kompaniitaseme ohvitseri pers-
pektiivist. Seega, kui tarkus selle kohta, kuidas juhtida lahingus diviisi või korpust, rääkimatagi väliarmee või riigi või koalitsiooni sõjategevuse
juhtimisest, ja seda eriti täiemõõdulises sõjas võrdsete vastaste vahel, peaks tulema ainult elukogemusest, siis ollakse paratamatult väga hal-
vasti varustatud just siis, kui tarkust on kõige rohkem vaja. Selle võib omandada töö käigus, kuid see läheb kalliks maksma. Kui tarkus üldse
midagi annab, siis tähendab see ühiskonna komplekssetes vastastoime-
tes vähemate vigade tegemist, kui neid teevad vähem targad inimesed; ning kogu inimtegevuse paletist on just sõda niisugune, milles ainult üks
viga maksab väga tõenäoliselt palju elusid ning võib mõjutada isegi terve
rahva saatust. Sellest tuleneb, et sõjaväelistel juhtidel ei ole rohkem ega
vähem kui *moraalne kohustus* otsida tarkust kogu ajaloost.⁹ Nagu kirjutas
Eisenhower West Pointi kadettidele: „[Mineviku kampaaniate] hoolsa ja
objektiivse uurimisega omandab tulevane ohvitser teadmised sõjalistest
kogemustest, mida ta ei saa teisiti talletada. Ühe või teise lahingu faktid ei
pruugi enam olla rakendatavad ühelgi praktilisel eesmärgil [---], aga kui
sõjakunsti tõsiselt võttev õppur süüvib mõne rünnaku nurjumise asjaolu-
desse, siis juba sellegi kaudu valmistab ta end ette päevaks, kui ta ise teist-
sugustes oludes võib seista vajaduse ees langetada oma riigile elutähtsate
tagajärgedega otsuseid.“¹⁰

⁸ Michael Howard, „The Use and Abuse of Military History,“ esmakordselt avaldatud 1962, uuustrükk väljaandes *Parameters* 11 (1981), 13; B. H. Liddell Hart, *Why Don't We Learn from History*, parandatud trükk (S. l.: Sophron, 2012), 22–23.

⁹ Liddell Hart vaatleb siin asja veidi kitsalt (sest halvad näited võivad olla meile sama kasuli-
kud kui head), kirjutades, et „ajalugu on vigade kataloog. Meie kohustus on neist õppida.“ Basil
Henry Liddell Hart, *Through the Fog of War* (New York: Random House, 1938), 153.

¹⁰ Dwight D. Eisenhower USA sõjaväeakadeemia kadettidele 22. aprillil 1959, *The West
Point Atlas of American Wars*, toim. Vincent J. Esposito, 1. kd (New York: Praeger, 1959), iii.
Samamoodi Douglas MacArthur, „Annual Report (1935)“ – *General MacArthur Speeches and*

Nagu ma juba märkisin, on tarkus, mis omandatakse üht tüüpi kogemusest, ainult piiratud ulatuses üle kantav teistsugustele probleemidele ja püüdlustele. Loomulikult võib ühes valdkonnas omandatud tarkus – kui rakendada seda hoopis teistsuguses valdkonnas – viia pigem halvemate kui paremate otsustusteni. Kas sellest siis ei peaks järelduma, et oleks asjakohasem keskenduda ohvitseride ajalooõpe lähiminevikule, mis on eeldatavasti rohkem tänapäeva ja lähituleviku moodi, kui seda on kaugem minevik?

Ekh tõesti nii, kuid *mitte sel juhul*, kui see keskendumine on nii kitsas, et süvitsi minev teadmine viimasest sõjast või viimastest sõdadest välistab sõjaajaloo laiema kronoloogilise haarde. Kindralil, kelle kujuteldav ülemjuhatajakogemus ulatub kümme, kakskümmend või kolmkümmend korda kaugemale minevikku kui tema isiklik kõrgema ohvitseri karjäär, on kindel eelis kolleegi ees, kellel puudub ajalooline vaade; piiratud kronoloogiline vaade aga tähendab teadmisi ainult mõnede sõdade kohta: see on madala kvaliteediga teadmiste kogu, mis teeb valed üldistused ja halvad analoogiad ohtlikult võimalikuks. Michael Howard on märkinud, et on kerge näha, kuidas teadmised, mis omandati Preisi-Prantsuse või Vene-Jaapani sõja edukaid pealetunge uurides, võisid viia sõjaliste planeerijate valedele järeldustele ja eeldustele enne sootuks teistsuguse Esimese maailmasõja algust, ja siis vastupidi, kuidas Esimese maailmasõja tugeva kaitse õpetamine viis võimetuseni tõrjuda Saksa manööversõja jõudu aastatel 1939–1940.¹¹ „Kas me peaksime tegema järelduse, et ajalugu [ajaloouurimine] viis meid eksiteele?“ imestas üks Prantsuse staabiohvitser sel päeval, kui sakslased 1940. aastal Pariisi sisenesisid.¹² Kui see ka nii oli, siis pidi see olema vigane ajaloouurimine, mis oli liialt keskendunud lähiminevikule ega haaranud piisavalt kogu ajaloo kronoloogilist ulatust. Ajaloolane, kes oli endale mõtestanud Aleksander Suure sõjakäike, pidi olema teadlik, et suhteliselt väikese, paremini

Reports, toim. Edward T. Imparato (Nashville: Turner Publishing, 2000), 107: „Kuna sõduril puudub rahuajal võimalus oma ametit õppida seda praktiseerides, peab ta maksimaalselt ära kasutama ajaloolisi dokumente, et kindlustada iseenda ja oma väejuhatuse valmisolek hädaolukorras efektiivselt toimida.“

¹¹ Howard, „Use and Abuse,“ 13.

¹² Marc Bloch, *Apologie pour l'histoire, ou métier d'historien* (Pariis: Armand Colin, 1974), 21.

soomustatud ja suure liikuvusega üksuse rünnak võib läbi murda näiliselt võimsa rinde, põhjustades algul segaduse, siis aga paanika ja vaenlase jõudude laialijooksmise. Õppurid, kes on tundma õppinud William Vallutaja invasiooni Inglismaale 1066. aastal, peaksid teadma, et vastase väljakurnamine positsioonisõjas ei ole ainus viis sõdade võitmiseks. Igaüks, kes on uurinud inglaste väljatõrjumist Normandiast aastatel 1449–1450, peaks teadma, et isegi ulatuslikud ja tugevad kindlustused ei pruugi olla piisavad kaitseliini hoidmiseks, kui puuduvad mobiilsed üksused, mis on võimelised avatud lahingus võitma ja sellega kaitset toetama. Ning mõtlikud vaatljad, kes käsitlevad neid kolme juhtumit üheskoos, peaksid saama selgeks, et halvimal strateegilised lüüasaamised on vähemalt osaliselt põhjustatud lüüasaanud poole võimukehami mõradest või lõhedest.

Veel enam, eraldiseisvalt tundma õpitud lähiajalugu võis viia eksiteele 1940. aastal, kuid sõjalise mineviku laiem vaade osutab, et *ei ole* õige eeldada, et järgmine sõda on „nagu“ eelmine sõda, milles kõige mõjukamaiks faktoreiks *osutuvad* asjaolud, mis *ei pruugi sugugi olla* tehnoloogia ja sõjaväeliste organisatsioonide ülesehitus. Me ei pea meenutama isegi mitte Prantsuse revolutsiooni sõdu, et seda mõista. Loomulikult polnud ohvitserid, kes 1949. aastal vaatasid tagasi ainult eelnenud poole sajandi konfliktidele, sugugi mitte ideaalselt ette valmistatud piiratud eesmärkide, vahendite ja sõjapidamisviisidega sõjaks, mis oli puhkemas Korea poolsaarel. Ameerika ohvitserid, kes keskendasid 1964. aastal oma tähelepanu ainuüksi Korea sõjale ja maailmasõdadele, oleksid olnud Vietnami sõjas, millesse nad olid sisenemas, targemad, kui nad oleksid laiendanud oma ajalooteadmist kaugemale minevikku – Filipiinide sissisõjani, Lewis Merrilli eduka terroritõrjekampaaniani Lõuna-Carolinas aastatel 1871–1873, México linna okupeerimiseni Winfield Scotti juhtimisel aastatel 1847–1848 või Prantsuse kindrali Louis Suchet' sissitõrjeni Aragonis aastatel 1809–1810, aga minu poolest isegi kuni Walesi vallutamiseni 13. sajandil Edward I juhtimisel.¹³ Ühesõnaga, see on põhjus, miks Michael Howard

¹³ Lugeja, kellele viimati mainitud juhtum ei tundu ülejäänutega kokku sobivat, peaks vaatama: Clifford J. Rogers, „Giraldus Cambrensis, Edward I, and the Conquest of Wales“ – *Successful Strategies. Triumphant in War and Peace from Antiquity to the Present*, toim. Williamson Murray ja Richard Hart Sinnreich (Cambridge: Cambridge University Press, 2014), 65–99.

toonitas vajadust õppida sõjaajalugu nii *kronoloogiliselt laiaulatuslikult* ja kontekstis kui ka süvitsi. Neile, kes ei suuda seda soovitud jälgida, võib Klio osutada pigem petlikuks muusaks kui valgustatuse ja inspiratsiooni allikaks.¹⁴

Kui te aktsepteerite seda minu (ja Sir Michael Howardi) seisukohta, jätab see siiski lahtiseks küsimuse, miks võiks olla kasulik õppida antiik- ja keskaja sõjandust, selmet laiendada oma kujuteldavat kogemust näiteks kahe viimase sajandi sõjaajaloo tundmisega. Clausewitz, kellel olid oma aja kohta laialdased teadmised mineviku sõjapidamisest, kirjutas, et sõjad olid alles alates Friedrich Suure ajastust „piisavalt sarnased moodsa sõjapidamisega, et neist midagi õpetlikku leida“. „Mida kaugemale tagasi liikuda,“ kirjutas ta, „seda tarvitamiskõlbmatumaks muutub sõjaajalugu, jäädes samas üha vaesemaks ja armetumaks. Kõige kasutamiskõlbmatum ja nigelam peab seega olema vanaaja rahvaste ajalugu.“¹⁵ See järeldus toetus kahele sambale. Esiteks, enne Friedrich Suure ajastut oli ratsavägi tähtsam kui jalavägi ja tulirelvade kasutamine oli palju vähem arenenud. Kuna võitlusvahendite vahetumine oli nii erinev, oli väga erinev ka taktika, ning kuna taktika on strateegia vahendiks, oli sõda kui niisugune väga teistsugune. Järelikult ei pruukinud toimida ka varasemate ajastute ajalooost saadud õppetunnid. Teiseks, ei ole mõistlik püüda käsitada õppetunnina ükskõik millist näidet, millest pole õigupoolest võimalik isegi aru saada. Clausewitz väitis, et hilisemate aegade võrreldes väga nappide allikate tõttu ei ole meil eelmodernsete ajaloosündmuste puhul „täpset teavet tegelikust olukorrast“, mis on vajalik,

¹⁴ Nagu märkis raamatu „Why History Matters“ autor John Tosh: „Palju põhjendatakse analoogiate varal, ja see on täielik rämps. Analoogia mõte on selles, et ta on tõesti täiesti sobimatu keskendumaks ühele minevikupretsedendile [...], mida rohkemate analoogiatest ollakse teadlik, seda rohkem võib parajasti toimuva mõistmine toetuda erinevatele tekstidele ja arusaamadele.“ Donald A. Yerxa, „Why History Matters: An Interview with John Tosh,“ *Historically Speaking* 10 (2009), 26; vt ka Tosh, *Why History Matters*, 56–70.

¹⁵ Carl von Clausewitz, *On War*, toim. ja tlk. Michael Howard ja Peter Paret (Princeton: Princeton University Press, 1984), 173–174 (tõlge eesti keelde: Carl von Clausewitz, *Sõjast: kindral Carl von Clausewitzist järele jäänud teos*, [saksa keelest] tõlkinud Krista Räni, toim. Andres Langemets, Rein Helme ja Peeter Helme, Mente et ense pro patria (Tallinn: Kaitseväe Ühendatud Õppeasutused, Eesti Keele Sihtasutus, 2004), 190. Siin ja edaspidi tõlkija viide eestikeelsele tõlkele.

kui tahta kasutada sõjaajalugu sõjalise otsustuse kujundamiseks sobiva tööriistana.¹⁶

Mulle ei meeldi Clausewitziga mitte nõustuda, sest enamasti eksivad need, kes seda teevad. Aga ka Clausewitzile endale ei meeldinud mitte nõustuda Napoleoniga, keda ta nimetas sõjajumalaks, ning Napoleon soovitas sõjaasjanduse õppijatele just nimelt „õppida ning õppida ikka ja jälle Makedoonia Aleksandri, Hannibali [ja] Caesari sõjakäikudest“, nagu ka hilisemate kindralite sõjaretkedest, lisades hiljem surivoodil ühe nõuandena oma pojale, et „see on ainus viis saada suureks väejuhiks ja avastada sõjakunsti saladused“.¹⁷ Ka MacArthur, vaatamata palju suuremale tehnoloogilisele kuristikule tema ja Makedoonia Aleksandri ajastu vahel, kui seda võrrelda Aleksandri ja Napoleoni ajastu erinevusega, soovitas uurida „tolmunud dokumente kauge mineviku sõdade kohta, samuti [nende sõdade] dokumente, mis endiselt lehkavad püssirohusuitsu järele“, nimetades „märgade kõrvatagustega kriitikuteks“ neid, kes „arvavad, et meie praeguste probleemide lahendamiseks rakendatavaid tõdesid on mõtet otsida ainult kõige viimasest lahingutest“.¹⁸ Kui ta tundidepikkuse sõnavalinguga veenis staabiülemate komitee esindajaid oma operatsiooni „Chromite“ (Inchoni dessant Korea sõja ajal) plaani eelistest, toetas ta oma väiteid suure hulga näidetega ajaloost, millest kõige meeldejäävam – vähemalt ühe kohal olnud ohvitseri meelest – olnud Makedoonia Aleksandri võidukas Gaugamela lahing.¹⁹

Vaatamata oma vastupidisele järeltulele selles konkreetses küsimuses osutab Clausewitz üldisematele põhjendustele, miks Napoleon soovitas

¹⁶ Clausewitz, *On War*, 173 (eesti k vt Clausewitz, *Sõjast*, 189).

¹⁷ „Lisez, relisez les campagnes d’Alexandre, Annibal, César, Gustave, Turenne, Eugène, et de Frédéric; modelez-vous sur eux: voilà le seul moyen de devenir grand capitaine, et de surprendre les secrets de l’art de la guerre.“ *Maximes de Guerre de Napoléon* (Pariis: Anselin, 1830), maxim LXXVIII (p. 46). Jay Luvaas (koost.), *Napoleon on the Art of War* (New York, London: Touchstone, 2001), 41. Vt ka *Correspondance de Napoléon 1er*, vol. 31 (Pariis: Henri Plon and J. Dumaine, 1870), 365: „la connaissance des hautes parties de la guerre ne s’acquiert que par l’étude de l’histoire des guerres et des batailles des grands capitaines et par l’expérience.“

¹⁸ *General MacArthur Speeches and Reports*, 108.

¹⁹ Intervjuu kindralleitnant Edward Rownyga, West Point Center for Oral History, veebis: <http://www.westpointcoh.org/interviews/a-veteran-of-three-hot-wars-and-a-cold-one>, 12. aprill 2022. Kindralleitnant Rowny osutab lahingule selle teise nimega – Arbela.

ohvitseridel õppida tundma nii ajaloolisi kui ka oma kaasaegseid sõjakäike.²⁰ Clausewitz väitis: „Kõrgel tasemel sõjalise tegevuse jaoks tarvilikke teadmisi iseloomustab niisiis täiesti see, et neid on vaatluse teel, seega tundma õppides ja järele mõeldes, võimalik omandada vaid iselaadse andekuse abil, mis, nii nagu mesilane lilleõiest mett, mõistab vaimse tungina elunähtustest imeda vaid vaimsust, ja et vaatluse ning õppimise kõrval on seda võimalik omandada ka elust“. Eesmärgiks ei olnud mitte teada „kõiki üksikasju“; igaüks, kes mõtles teisiti, oli „naeruväärne pedant“. Vastupidi, „ainuüksi suured asjad saavad teha suurvaimu“.²¹ Kui me liidame need mõtted Clausewitzi tähelepanekuga, et „mida kaugemale liikuda laiaast üldistusest üksikasjade suunas, seda vähem ollakse võimelised valima näiteid ja kogemusi kaugemast minevikust“, sest „me pole ei võimelised hindama korrektselt asjassepuutuvaid sündmusi ega rakendama neid täiesti teistsugustele vahenditele, mida me kasutame täna“, tuleneb sellest loogiliselt vastupidine järeldus, nimelt et kui liikuda üksikasjadelt „suurtele asjadele“, mis võivad luua „suurvaimu“, siis muutuvad kaugema mineviku uurimisega kaasnevad raskused järjest vähem tähtsaks ja uurimistulemus muutub järjest väärtuslikumaks.²² Tõepoolest, mitte-teadaoleva osakaal kasvab enneolematult. Segavate üksikasjade nappus toob loo põhijooned selgemini esile ja lihtsustab induktiivset õppimist, mille tulemuseks on arusaam, millest kujuneb instinktiivne otsustus ja mis annab tegutsemisjõudu. Clausewitz kirjutas ise, et „[k]õige paremini tõestab moraalsete suuruste väärtust üleüldse ning selle sageli usumatut mõju ajalugu; ja see on kõige õilsam ning ehedam toiteaine, mida väejuhi vaim temast ammutab“.²³ Ma ei tea ühtki nüüdisaegset mälestusteraamatut, mis toimiks „õilsa vaimutoiduna“ paremini kui Julius Caesari „Commentarii de bello Gallici“, ja on raske ette kujutada sõjakäiku, mis

²⁰ Siinkohal peab meenutama, et Clausewitz oli ühtaegu pühendunud õpetaja ning tegev-sõjaväelane ja süvateoreetik, ja ta kasutas oma läbitungivat intellekti, et mõelda süvenenult oma kolme elukutse kokkupuutepunktile. Nagu märgib Jon Sumida, kujutas tema „eriline ajaloo ja teooria süntees õppimise [...] süsteemi“. Jon Tetsuro Sumida, „The Relationship of History and Theory in *On War*: The Clausewitzian Ideal and Its Implications“, *Journal of Military History* 65 (2001): 334.

²¹ Clausewitz, *On War*, 146, 145 (eesti k vt Clausewitz, *Sõjast*, 144–145).

²² *Ibid.*, 174 (eesti k vt Clausewitz, *Sõjast*, 182).

²³ *Ibid.*, 185 (eesti k vt Clausewitz, *Sõjast*, 208).

oleks paremaks näiteks hoomamatuse jõust materiaalselt ebasoodsama olukorra ületamisel kui see, mis lõppes Henry V võiduga 1415. aasta Agincourti lahingus vastase viis ühele „tohtu ülekaalu“ vastu.²⁴

Eespool toodud tsitaatides soovitab Napoleon õppida ajalugu eeskätt neil, kes unistavad saada „suureks väejuhiks“. Kuid ajaloo tundmisest tõusev kasu kainele sõjalisele otsustusele (ennekõike niinimetatud moraalsete jõudude parem mõistmine, sealhulgas see, kuidas ülemaid ja sõdureid mõjutavad pinged ja asjaolud, mis on sõjategevusele ajatult omased, kuid puuduvad ükskõik millise ajastu rahuaegses kogemuses) on sama tähtis nii nooremohvitseridele kui ka kindralitele. Teadmine, millised inimloomuse elemendid on sõjas universaalsed ega sõltu kultuurilisest, tehnoloogilisest või ühiskondlikust kontekstist, nõuab väga suurt andmestikku näidetest ja vahendatud kogemustest, mis pärinevad eri aegadest ja paikadest. Antiik- ja keskaegse sõjaajaloo tundmaõppimine pakub ulatusliku empiirilise andmestiku hinnangu andmiseks sedasorti probleemidele.

Veel enam, kuigi lähema mineviku väejuhid ja teoreetikud kalduvad rõhutama ajalooliste pretsedentide väärtust allikana, millest tuletada sõjapidamise põhimõtteid, panid Napoleoni-eelsed autorid rohkem rõhku ajaloole – Friedrich Suure sõnul – „kui sõjaliste *ideede* varasalvele“. Näiteks enne Louisbourgi lahingut võttis kindral James Wolfe oma kergejalaväe väljaõppel eeskujuks meetodid, mida Pärsia üksused rakendasid Xenophoni vastu; ta kirjutas hiljem, et tema kaasohvitserid olid nende meetodite efektiivsusest „hämmastunud, sest nad ei olnud midagi lugenud“.²⁵ Seda teades ei peaks olema üllatuseks, et kui Wolfe koostas tulevase ohvitseri jaoks kirjanduse nimekirja, lisas ta sinna Xenophoni kõrval ka Thukydide, Vegetiuse, Caesari ja Polybiose ning märkis, et „külluses sõjalist teadmist, mis tuleb välja noppida“, on teiste kõrval ka keskaegsete väejuhtide Jan Žižka ja Skanderbegi [albaania k Skënderbeu – *tlk*] elulugudes.²⁶ Siiski, nagu nägime, pidas Clausewitz küsitavaks antiik- ja

²⁴ Anne Curry väitis hiljuti, et jõudude arvuline disproportsioon Agincourti lahingus oli palju väiksem, kuid ma ei ole tema analüüsiga nõus. Vt Clifford J. Rogers, „The Battle of Agincourt“ – *The Hundred Years War (Part II): Different Vistas*, toim. L. J. Andrew Villalon ja Donald J. Kagay (Leiden: Brill, 2008), 114–121.

²⁵ Beckles Willson, *Life and Letters of James Wolfe* (London: William Heinemann, 1909), 380.

²⁶ *Ibid.*, 296.

keskaja sõjaajaloo kasutatavust alusena, millelt tuletada üldistusi ja põhimõtteid; ta kirjutas, et on teisi väärtuslikke meetodeid ajalooliste näidete rakendamiseks. Clausewitz toonitas, et „näidet ajaloost võib lihtsalt kasutada kui idee *selgitust*“; „see vajab üldiselt ainult juhtumi lühikest mainimist või siis on oluline ainult selle üks aspekt“, ning eesmärk on „suunata tähelepanu ideele ja tagada, et lugeja ja autor teineteisest aru saavad“.²⁷ Kuid see meetod toimib ainult juhul, kui autor ja lugeja – või ülem ja alluv – saavad näitest ühtemoodi aru *ja* kui mõlemad suudavad ära tunda, et see on see juhtum. Sest sõjaajalugu on väga avar distsipliin, mis juhatab õppureid sinna, kuhu tahes nende huvi pöördub, ja autor ei saa eeldada, et tema lugejad peaksid teadma iga konkreetset juhtumit. Kuid et klassikalise sõjaajaloo sündmused – Kreeka-Pärsia sõja sündmused, Peloponnesose sõja strateegiline areng, Makedoonia Aleksandri vallutused, Xenophoni teos „Anabasis“ [Pärsia kodusõtta läinud Kreeka palgasõdurite taganemine Babyloni lähistelt Bosporuse väina äärde Xenophoni juhitud 401. aastal eKr – *tlk*], Hannibali geniaalne taktika koos Fabiuse efektiivsete vastumeetmega sellele ning Julius Caesari väejuhtimine – on piiratud ulatusega ja samal ajal osa Lääne-Euroopa ja Vahemere maade rahvaste ühisest kultuuripärandist, on neil siin eelis rahvusriikide uuema aja (või isegi keskaja) palju mahukamate ja killustatumate ajalugude ees. Või vähemalt on olnud, võiks olla ja on edaspidi nii kaua, kuni me ei kaota silmist antiikaja sõjanduse õppimise praktilist väärtust.

Clausewitz märgib samuti, et „ajaloofaktist võib olla abi väite toetuseks. Sellest piisab, kui tahetakse ainult kinnitada mõne fenomeni või mõju *võimalikkust*“.²⁸ Rohkem või vähem juhuslikud näited lähemast või kaugemast minevikust võivad ebatavalise probleemiga pörkudes ajendada kaalutlema laiemat valikut tegutsemisvõimalusi ja see on kindlasti positiivne. Ka siin pakub kesk- ja antiikaja sõjaajaloo *kaugus ja erinevus* õppijale lisaväärtuse: mis võiks muidu tunduda võimatu, sest see ei tule kunagi ette uuemas ajaloos, võib näida võimalikuna – ja seetõttu võimalusena, mis võis olla järgimisväärne, või riskina, mille eest võidaks selgitust nõuda –, vaadeldes eelmodernset kogemuste varasalve. Clausewitz

²⁷ Clausewitz, *On War*, 170 (eesti k vt Clausewitz, *Sõjast*, 184–185).

²⁸ *Ibid.*

rõhutab seda Napoleoni 1796. aastal tehtud otsuse näitel loobuda Mantua piiramisest, et minna lahingusse [Austria kindrali – *tlk*] Wurmseri vastu: „[Piiraja v]astupanu [sissepiiratud] lähenevale deblokaadile tsirkumvalatsiooniliinist [kaitseliin, mille rajas piiraja, et kaitsta end sissepiiratu väljatungide vastu – *tlk*.] seespool oli sattunud nii suure põlu ja halvaks-panu alla, et see vahend jäi täiesti kahe silma vahele. Sellest hoolimata oli see Louis XIV [või, võiksime lisada, Julius Caesar või Edward III] ajal nii tihti oma otstarvet täitnud, et võib nimetada vaid moeseisukohaks, kui ühelegi inimesele ei tulnud pähe, et sada aastat hiljem võidaks seda *kas või muu hulgaski arutluse alla võtta*.“ Clausewitz jätkab, öeldes, et „pruugib vaid lahti öelda moeseisukohtade üleolekust, et selle peale tulla [---], et seda arutluse alla võtta [---] ühe võimaliku tegutsemisviisina.“²⁹ Ta jätab lisamata, et ainult tema enda teadmised möödunud ajastute sõja-ajaloost andsid talle võime tunnistada, et tema enda ajastu mood ei olnud ei ajatu ega isegi mitte normaalne.³⁰

Teiseks teeb keskaegse sõjanduse kaugus ja erinevus selle tundmaõppimise kasulikuks seeläbi, et pakub palju näiteid asümmeetrilisest sõjapidamisest; sõdadest, milles osalevad subriiklikud ja mitteriiklikud tegijad; ja mittebinaarsetest ning mitte-nullsumma-sõdadest, mis leidsid lahenduse toimivate poliitiliste kompromissidena. On tavaks arvata, et keskaegses sõjapidamises puudusid strateegia ja strateegilised õppetunnid, kuid see arvamus, mis tuleneb võimetusest ette kujutada strateegiat väljaspool Jomini sõnastatud tingimusi, on seega ise kindel tõend keskaegse sõjapidamise tundmaõppimise väärtuslikkusest.³¹ Niisiis, kuna strateegia on oma olemuselt sõjapidamise rakendamine poliitilisel eesmärgil, ei peaks olema üllatav, et keskajal, kui sõdu juhtisid poliitika tasandil needsamad mehed, kes viisid armeed sõjaväljale ja võitlesid ka ise lahingus, oli strateegia õieti üsna keeruline ja mitmepalgeline ning

²⁹ *Ibid.*, 162 (eesti k vt Clausewitz, *Sõjast*, 169–170).

³⁰ Pidades silmas, kui kaua aega tagasi ta seda kirjutas, mõistis Clausewitz üllatavalt hästi, kuidas sõda alates Vana-Kreekast ja läbi keskaja oli muutunud ning kuidas need muutused olid seotud „riikide ja ühiskonna loomuga, mille olid määranud ajastu ja selles valitsevad tingimused“. Vt *On War*, 586–593 (eesti k vt Clausewitz, *Sõjast*, 814–827).

³¹ Vt Clifford J. Rogers, „Henry V’s Military Strategy in 1415“ – *The Hundred Years War: A Wider Focus*, toim. L. J. Andrew Villalon ja Donald J. Kagay (Leiden: Brill, 2005), 404–415.

selle tundmaõppimine võiks seega olla väga väärtuslik. See kõik on järjest rohkem tõsi, sest viimastel aastatel on Lääne sõjaväelistel ja poliitilistel liidritel üha raskem vägivalda ja poliitilisi vastastoimeid mõista ja nendega rinda pista piirkondades, kus Lääne tüüpi riigid on nõrgad või puuduvad hoopis, näiteks Afganistanis, Waziristanis [Pakistani Khyber Pakhtunkhwa provints – *tlk*] või Somaalias. Uusajal ja tänapäeval on riigid sõjaliste operatsioonide rahastamiseks enamasti maksude ja laenude toel kogunud suuri tulusid, kuid vara- ja kõrgkeskajal pidid sõjapealikud tihti leidma viise, kuidas panna sõda end ise toitma, seda kas rüüstamisega ja vallutatud maade oma toetajatele jagamisega või siis varakamatelt elanikelt vägivalda ähvardusel kaitserahade sissenõudmisega.³² Loomulikult pole neil meetoditel erilist väärtust nüüdisaegsetele Lääne sõjavägedele, kuid nende moodsad variandid on ometigi tänini kasutusel nurjunud riikide paljudes piirkondades. Arusaam sellest, kuidas Robert Guiscard („Kaval“) terroriseeris Lõuna-Itaalia ja Sitsiilia elanikke, sundimaks neid oma võimule alistuma, võib olla kasuks, et mõista strateegiat, mida rakendavad tänapäeva konfliktiohtlike piirkondade sõjapealikud, ja sedakaudu välja mõelda, kuidas viimaseid alistada. Veel enam, keskaja sõdu peeti ühiskondlik-kultuurilis-poliitilises kontekstis, kus väga olulisel kohal olid sugulusvõrgustikud ja religioon ning nii sõjapealikud kui ka sõdurid otsisid sõjaväljal võimalusi au ja kuulsuse saavutamiseks, mis oli ühiskondliku staatuse võib-olla kõige tähtsam mõõt. Keskaja sõjad olid tavaliselt väga kaugel sellest mustrist, mida näeme paljudes nüüdisaegsetes sõdades, kus vähemalt ühe poole eesmärgiks on vaenlase täielik purustamine ja alistamine ning kus läbirääkimistel jõutakse kompromisslahenduseni ainult siis, kui selgub, et täielik võit on saavutamatu. Keskaja sõjad peeti tavaliselt laiendatud perekonna liikmete vahel pärandi jagamise pärast või selleks, et määrata tingimused võimujagamise kokkuleppeks kahe võimulolija vahel, või mõlemat. Need võisid kesta aastakümneid või isegi põlvkondi, ohutatuna kättemaksutsüklitest, juurdunud etnilisest antipaatias ja vasallide muutlikust ustavusest, kes ei tahtnud, et ükski juht saaks liiga tugevaks. Ohvitserid, kes on tundma õppinud ainult rahvusriikide

³² Nende tagajärgede kohta vt Clifford J. Rogers, „Medieval Strategy and the Economics of Conquest,“ *The Journal of Military History* 82 (2018): 709–738.

vahelisi konflikte lähiminekis ja tänapäeval, minetavad võimaluse õppida teistsugusest kogemusest, mis aitaks neil mõista väga erinevaid sõjapidamisviise ja relvakonflikte, mis kimbutavad endiselt tänapäeva maailma kõige hullemaid kriisikoldeid.

Näiteks Afganistanis pörkusid algul sovetid ja siis ameeriklased probleemiga, et sissetungija „ei saa iial loota sellele, et võidab ühes lahingus rahva, kes mitte kunagi ei koonda oma jõude selleks, et tõmmata vaenulik armee välilahingusse, ega lase end kunagi sisse piirata kindlustatud tugi-punktis“. Põliselanikest võitlejad „ei löö araks, kui asjad lähevad halvasti, ja pärast ühte lüüasaamist on nad alati valmis uuesti võitlema“. „Neid ei pane muresema ei nälg ega külm [ning] võitlus ei näi neid väsitavat.“ „Kogu rahvas, nii juhid kui ka tavainimesed, on õppinud relvi kasutama.“ Võitluses on nad kohanenud puudust kannatades vastu pidama, on vilunud varitsusi korraldama ja viljelema löö-ja-põgene-taktikat ning tunnevad end koduselt kõige karmimal, kõige mägisemal maastikul, kus rasked soomusjõud ei saa tulemuslikult tegutseda, ja nad võitlevad sageli meetoditega, mida nende vaenlased peavad sõjapidamisreeglite rikkumiseks. „Kirglikult pühendunud oma vabadusele ja oma riigi kaitsmisele“, on nad „valmis eneseohverduseks, kannatuseks või surmaks“, et välismaised sissetungijad välja lüüa, ning et tegu on nende kodumaaga, on otsustavus ja tähelepanu kontsentreerimine nende eeliseks välisjõudude, isegi superriikide ees, kes ei saa keskendada kogu oma jõudu ja tähelepanu ainult ühele rahvusvahelisele probleemile. Loomulikult ei olnud ei sovetid ega ka ameeriklased esimesed, kes pörkusid seesuguste raskustega, ei Afganistanis ega ükskõik kus mujal. Olnuks nad tõesti „mõistlikud ja ettenägelikud“, oleksid nad tundma õppinud varasemaid näiteid samasugustest sõdadest minevikus, et „teada, milliseid lõkse peab vältima, võttes õppust katastroofidest, mis oli tabanud teisi samasuguses olukorras“, sest „teiste inimeste kogemusest õppimine ei maksa midagi“. See oli juba 12. sajandi Walesi piiskopi Gerald (Giraldus Cambrensis) soovitus, kes mõtles 1194. aastal välja erakordselt keerulise (ja lõppkokkuvõttes eduka) plaani Walesi vallutamiseks ja kontrolli all hoidmiseks. Waleslased on rahvas, kelle kohta käivad kõik selle lõigu tsitaadid.³³

³³ Rogers, „Giraldus“, 70–71.

Lubatagu mul lõpetada väitega, mida ma pean kõige tugevamaks argumendiks eelmodernse sõjaajaloo tundmaõppimise kasulikkusest tänapäeva ohvitseridele – see on tulu, mis tõuseb tegelikult kogu eelmodernse ajaloo, mitte ainult sõjaajaloo tundmaõppimisest. Lõpuks on ajaloo õppimise eesmärk aidata ohvitseridel langetada paremaid otsuseid: mitte ainult plaanimisel ja staabitöös, vaid ka – mis peamine – lahingus. Ma olen sel eesmärgil juba kirjutanud teiste kogemuse väärtuslikkusest ja eriti väärtuslikust kogemusest, mis ulatub modernsest ajastust kaugemale minevikku. Kuid nagu igaüks teab, on lihtsam otsustada rünnata vastase avatud tiiba, kui omada moraalselt meelekindlust lasta rünnakul kulgeda hõõrdumisest tulenevaid takistusi ületades [vt „Hõõrdumistest sõjas“ – Clausewitz, *Sõjast*, 103–106]. See võib osutada lihtsamaks, kui näha läbi sõjaudu ja tuvastada, et vaenlasel üldse on avatud tiib, ning välja rehken-dada, kus see on. Nagu Clausewitz toonitab: üks asjaolu, mis takistab nii väejuhte kui ka armeesid oma eesmärkide saavutamisel või sunnib neid isegi paralüüsi tarduma, on teabe nappus vaenlase olukorrast ja teadmine, parafraseerides kaitseminister Donald Rumsfeldi, et peale selle, mida me teame, et me ei tea, kujutab endast alatist ohtu ka see, mida me ei tea, et me ei tea.³⁴ „Sõda on teadmatuse valdkond; kolm neljandikku neist asjust, millele sõjas tegutsemine on rajatud, jääb suurema või vähema teadmatu-seudu varju. Niisiis läheb siin vaja esmajoonel peent, läbitungivat mõis-tust, et tõeni jõuda.“³⁵ Sellest järeldub, et sõjalise hariduse peamiseks osaks peab olema intellektuaalsete oskuste arendamine, et langetada otsustusi tõe kohta olukorras, kus põhifaktid ei ole teada, kuid peavad olema ära-arvatavad või hinnatavad saadud luureandmete põhjal, kui „paljud [...] ettekanded [...] on vasturääkivad, veel rohkem on valesid ja enamik on ebakindlad“.³⁶ Antiik- ja keskaegse sõjapidamise tundmaõppimine võiks olla sedalaadi otsustuste langetamise ideaalseks harjutuseks, sest jõud-maks selgusele, miks sündmused kulgesid nii, nagu nad kulgesid, peab ajaloolane alustama põhifaktide – *mis* juhtus – kindlakstegemisest, tugi-nedes omavahel vastuolus olevatele ja enamasti mitteusaldusväärsetele

³⁴ Clausewitz, *On War*, 140, 101 (eesti k vt Clausewitz, *Sõjast*, 133, 74).

³⁵ *Ibid.*, 101 (eesti k vt Clausewitz, *Sõjast*, 74–75).

³⁶ *Ibid.*, 117 (eesti k vt Clausewitz, *Sõjast*, 100–102).

kirjalikele allikatele, millest osa pärineb pealtnägijatelt, aga palju rohkem on teist või kolmandat korda ümber jutustatud.³⁷ Uuema ajaloo uurimisel on peamistes faktides enamasti kokku lepitud, kuigi nende tõlgendused on erinevad. Antiik- ja keskaja ajaloo uurimises see nii ei ole. Põhjuse ja tagajärje suhete kindlakstegemist või isegi üldist mõistmist raskendab vajadus kohelda iga „fakti“ ainult kui pelka võimalikkust, kus faktid kujundavad mustri, kuid tekkiv muster võib seejärel olla abiks allikate üle otsustamisel ja seega ka faktide paikapanemisel. Seesuguste probleemidega maadlemine on kogemus, mis peaks ideaalis olema iga hästi haritud ohvitseri tarkusekasvatuse osa. Veel enam, William Vallutaja 1066. aasta võiduka Hastingsi lahingu ja järgnenud sõjalise kampaania tundmaõppimine ei ole ainult selle uurimine, kuidas ta tuli toime probleemidega, mis olid seotud puuduliku teabe, poliitika ja strateegiaga, lahingumoraali ja logistikaga või mis olid põhjustatud maastikust. See on ka võimalus õppida viisidest, mida mineviku ajaloolased on kasutanud väljakutsetele vastamiseks, mis tulenesid vajadusest leida kooskõla keskaegsete autorite näiliselt vastandlike väidete vahel, ja meetoditest, mida nad on rakendanud leidmaks kõige tõenäolisemad vastused tähtsatele küsimustele, millest ükski kaasaegne otse ei kirjutanud. Ajaloolane ei saa otse vaadelda inimkonna ajalugu, ehkki inimkonna ajalugu on tema uurimisobjekt; nii on ajaloolased juba 2500 aastat arendanud ja täiustanud meetodeid selle põhimõttelise raskuse ületamiseks. Sõja ajal on ka väejuhtide üks suurimaid probleeme, et nad peavad langetama otsuseid, mis põhinevad teguritel, mida nad ei saa otse vaadelda (oma jõud), ja mis võivad olla vägagi varjatud (vaenlase jõud). Eelmodernse sõjaajaloo hoolika

³⁷ Ükskõik millise Ameerika kodusõja või Teise maailmasõja lahingu kohta peaks tõenäoliselt olema tuhandeid lehekülgi ametlikke aruandeid, mälestusi, erakirju ja teisi esmaallikaid, mistõttu õppuril pole eriti praktiline kõigisse neisse kaevuda. Mõne vanaaja lahingu kohta võib olla ainult üks või kaks allikat. Mõni keskaegne lahing (näiteks Hastings, Crécy, Poitiers või Agincourt) pakub aga kuldse keskte: nende kohta on piisav hulk allikaid, mis oma piisavalt erineva detailsuse ja kvaliteediga on heaks õppematerjaliks, kuid mida on samal ajal küllalt vähe selleks, et õppurid suudaksid need kõik läbi töötada ja olla niiviisi võimelised olema samaväärses olukorras ajaloolastega, kes väitlevad faktide ja ka nende põhjuslike seoste üle. Enamasti ei suuda sõjaajaloo õppurid teha nii kindlaid järeldusi, milleni nad võiksid jõuda (kui anda neile piisavalt aega) mõnd uuema aja kokkupõrget käsitledes, aga asja mõtteks on siin pigem õppeprotsess ise kui saavutatav tulemus.

tundmaõppimisega ei õpi praegused ohvitserid mitte ainult mineviku väejuhikunsti möödunud väeülematelt, vaid mineviku (ja tänapäeva) õpetlastelt ka seda, kuidas analüüsida problemaatilistest või kaudsetest teabeallikatest saadud infot. Parim ettevalmistusviis, kuidas sõjandust läbi näha, võib olla harjutada läbi ajasumu piilumist.

„The Study of Ancient and Medieval Military History: Benefits for professional military education,“ *The past – a soldier’s guide for the present? Experience, History and Theory in Military Education*, Estonian Yearbook of Military History 9 (15) (2019): 9–28. Inglise keelest tõlkinud Toomas Hiio.

Bibliograafia

- Bloch, Marc. *Apologie pour l’histoire, ou métier d’historien*. Paris: Armand Colin, 1974.
- Büttner, G. A. *Mémoires du Baron de la Motte Fouqué ... dans lesquels on a inséré sa correspondance intéressante avec Frédéric II, Roi de Prusse*, vol. 1. Berliin: François de la Garde, 1788.
- Clausewitz, Carl von. *On War*, tõlkinud ja toimetanud Michael Howard ja Peter Paret. Princeton: Princeton University Press, 1984.
- Esposito, Vincent J. (toim.). *The West Point Atlas of American Wars*, vol. 1. New York: Praeger, 1959.
- Foch, Ferdinand. *Precepts and Judgments*, tõlkinud Hilaire Belloc. London: Chapman and Hall, 1919.
- Foch, Ferdinand. *Principles of War*, tõlkinud Hilaire Belloc. New York: Henry Holt, 1920.
- Holborn, Hajo. „The Prusso-German School: Moltke and the Rise of the General Staff.“ – *Makers of Modern Strategy from Machiavelli to the Nuclear Age*, toim. Peter Paret, 281–195. Oxford: Clarendon Press, 1986.
- Howard, Michael. „The Use and Abuse of Military History,“ esmakordselt avaldatud 1962, uustrükk väljaandes *Parameters* 11 (1981): 9–14.
- Huntington, Samuel P. *The Soldier and the State: The Theory and Politics of Civil-Military Relations*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1957.
- Liddell Hart, Basil Henry. *Through the Fog of War*. New York: Random House, 1938.

- Liddell Hart, Basil Henry. *Why Don't We Learn from History*. Revised edition. S. l.; Sophron, 2012. (Esmaväljaanne *Why Don't We Learn from History*. London: P.E.N. Books / George Allen & Unwin, [1944].)
- Luvaas, Jay (koost.). *Napoleon on the art of war*. New York, London: Touchstone, 2001.
- MacArthur, Douglas. *General MacArthur Speeches and Reports*, ed. Edward T. Imperato. Nashville: Turner Publishing, 2000.
- Napoléon I. *Correspondance de Napoléon 1er*, vol. 31. Pariis: Henri Plon and J. Dumaine, 1870.
- Napoléon I. *Maximes de Guerre de Napoléon*. Pariis: Anselin, 1830.
- Patton, Benjamin ja Scruby, Jennifer. *Growing Up Patton: Reflections on Heroes, History, and Family Wisdom*. New York: Dutton Caliber, 2012.
- Rogers, Clifford J. „The Battle of Agincourt.“ – *The Hundred Years War (Part II): Different Vistas*, toim. L. J. Andrew Villalon ja Donald J. Kagay, 37–132. Leiden: Brill, 2008.
- Rogers, Clifford J. „Giraldus Cambrensis, Edward I, and the Conquest of Wales.“ – *Successful Strategies. Triumphant in War and Peace from Antiquity to the Present*, toim. Williamson Murray ja Richard Hart Sinnreich, 65–99. Cambridge: Cambridge U.P., 2014.
- Rogers, Clifford J. „Henry V's Military Strategy in 1415.“ – *The Hundred Years War: A Wider Focus*, toim. L. J. Andrew Villalon ja Donald J. Kagay, 399–427. Leiden: Brill, 2005.
- Rogers, Clifford J. „Medieval Strategy and the Economics of Conquest,“ *The Journal of Military History* 82 (2018): 709–738.
- Rowny, Edward. Interview. West Point Center for Oral History, <http://www.westpointcoh.org/interviews/a-veteran-of-three-hot-wars-and-a-cold-one>, 12. aprill 2022.
- Sumida, Jon Tetsuro. „The Relationship of History and Theory in *On War*: The Clausewitzian Ideal and Its Implications,“ *Journal of Military History* 65 (2001): 333–354.
- Thucydides. *Eight Bookes of the Peloponnesian Warre*, tõlkinud Thomas Hobbes. London: Richard Mynne, 1684.
- Tosh, John. *Why History Matters*, 2. tr. London: Red Globe Press, 2019.
- Willson, Beckles. *Life and Letters of James Wolfe*. London: William Heinemann, 1909.
- Yerxa, Donald A. „Why History Matters: An Interview with John Tosh,“ *Historically Speaking* 10 (2009): 25–27.

1799. aasta Alpide kampaania kui Vene mägisõjadoktriini lävepakk

Alexander Statiev

Keiserlik Vene armee võitles esimest korda mägedes 1799. aastal, kui Aleksandr Suvorov viis oma korpuse Itaaliast üle Šveitsi Alpide, et ühineda Vene vägedega Zürichi all ja tõrjuda Prantsuse armee Šveitsist välja. Tema sõdurid olid kogenud professionaalid, kes olid Itaalias prantslaste vastu sõdades võitnud muljet avaldava hulga lahinguid. Suvorov ei näinud ette Alpides tekkida võivaid raskusi ja oli veendunud, et ta pühib sinna siirdunud Prantsuse garnisonid kergesti oma teelt. Kuid mägisõja kogemuste puudumise tõttu põrkus Suvorovi korpus tohutute strateegiliste, taktikaliste ja logistiliste probleemidega, kaotas poole oma elavjõust ega saavutanud oma eesmärke. Šveitsi sõjakäik näitas, et mägisõjas pole kohta amatööridele, diletantidele ja spontaansusele. Hiljem Venemaa piiridel paiknevates mägedes sõdades ignoreerisid Vene ja siis Nõukogude armee samuti mägisõja omapära ning võitlesid kõigil neil sõjakäikudel nagu tasandikel – koos ettearvatavalt kohutavate tagajärgedega.

Enne 18. sajandi lõppu oli Vene armee sõdinud ainult lausmaal. Kampaania Prantsusmaa vastu Šveitsi Alpides, mida kindral Aleksandr Suvorov alustas 1799. aastal, oli Venemaa esimene sõjaline aktsioon mägedes. Clausewitz kirjutas: „Ajaloolised näited teevad kõik selgeks ja on muuseas empiirilistes teadustes suurima tõendusjõuga. Rohkem kui kusagil mujal on see nii sõjakunstis“; seetõttu „võib õppust võtta mõne ajaloolise sündmuse põhjalikust kirjeldusest ning mitmete sündmuste kõrvutamisest, mis läbi see õpetus ise leiab tegeliku tõenduse“.¹ Käesolevas artiklis esitatakse argumente, mis tõestavad seda ideed, ja tõstetakse esile

¹ Carl von Clausewitz, *On War* (Princeton: Princeton University Press, 1984), 170, 171 (tõlge eesti keelde: Carl von Clausewitz, *Sõjast: kindral Carl von Clausewitzist järele jäänud teos*, [saksa keelest] tõlkinud Krista Räni, toim. Andres Langemets, Rein Helme ja Peeter Helme,

ajaloonäidete väärtust mitmekesise sõjalise praktika jaoks. Artikkel toob välja strateegiliste, taktikaliste ja logistiliste väljakutsete ulatuse, millega Suvorov pidi Alpides toime tulema, ja näitab andmete hulka sõjategevuse kohta mägedes, mille Vene kindralstaap tänu sellele kogemusele oma käsutusse sai. Lahinguaruannetest, arvukatest mälestustest ja uurimustest selitatud teadmine võiks olla piisav, et hinnata mägisõja omapära ja teha esimesed sammud doktriini arendamiseks, millest suurem osa võiks olla kehtiv tänapäevani. Artikkel näitab ka seda, kuidas välitööd aita- vad toetada arhiiviallikates, mälestustes ja kirjanduses esitatud andmete allikakriitikat. Ma käisin läbi kogu Suvorovi teekonna üle Šveitsi Alpide ja see eksperiment aitas mul mõista katsumusi, mida kogesid sõdurid, kuid mida lahinguaruanded sageli ei kajasta; samuti aitas see hinnata allikate usaldusväärsust, selgitada mitmetähenduslikke seisukohavõtte ja ümber lükata mõned süüdistused.

Taust

Aastatel 1792–1797 pidid revolutsioonilise Prantsusmaa armeed tagasi tõrjuma mitme suurväe invasioonikatsed ning esimesel koalitsioonil tuli mitme alla kirjutatud rahulepinguga tunnistada oma lüüasaamist.² Kuid aasta hiljem demonstreeris Prantsusmaa oma ambitsiooni laiala- tuslikuks ekspansiooniks, saates ekspeditsiooniväe Egiptusse ja maabu- des Maltal; seejärel kasutas Prantsusmaa ära Šveitsi sisekriisi ja okupeeris selle maa. Euroopa monarhid otsustasid teha lõpu ateistlikule probleemi- tekitajale, kes oli esitanud väljakutse kogu Euroopa senisele korraldusele – jõudude tasakaalule, senistele piiridele, domineerivatele ideoloogiatele ja ühiskondlikule korraldusele. See väljakutse veenis Euroopa valitsejaid, et „revolutsiooniline režiim on rahuldamatu ja ainsaks lahenduseks on selle

Mente et ense pro patria (Tallinn: Kaitseväge Ühendatud Õppeasutused, Eesti Keele Sihtasutus, 2004), 183, 185–186. Siin ja edaspidi tõlkija viide eestikeelsele tõlkele.

² Selle kohta vt Toomas Hiio, „Sissejuhatus: Prantsuse revolutsiooni ja Napoleoni sõdade ajastu kronoloogia“ – 200 aastat Napoleoni sõjakäigust Venemaale ja selle mõju Läänemere maadele = *Napoleonic Wars and the Baltic Sea region: 200 years since French invasion of Russia*, Eesti sõjaajaloo aastaraamat = *Estonian yearbook of military history* 3 (9) (2013), 5–23. (Toim.)

kõrvaldamine sõjaliste vahenditega“.³ 1799. aasta jaanuariks moodustasid Austria, Suurbritannia ja Venemaa teise koalitsiooni Prantsusmaa vastu. Nad kavatsesid saabuval suvel Prantsuse armee Šveitsist välja tõrjuda.

Liitlasväed koosnesid Vene korpusest (27 116 meest), mida juhtis Aleksandr Rimski-Korsakov ja mis oli äsja Venemaalt Zürichisse saabunud, ning neljast 150 km pikkusele kaarele Walensee ja Reini oru vahel hajutatud Austria väekoondisest (kokku 22 138 meest), mille üldjuht oli feldmarssalleitnant Friedrich von Hotze.⁴ Seitset Šveitsis asuvat Prantsuse diviisi kokku umbes 60 000 mehega juhtis kindral André Masséna.⁵ Enne pealetungi alustamist prantslaste vastu pidid liitlased oma vägesid julgestama.⁶ Prantslaste arvulise ülekaalu tasakaalustamiseks otsustati tuua üle Alpide Põhja-Šveitsi 21 286-meheline⁷ Vene korpus, mis oli Itaalias. See vägi, mida juhtis Suvorov, koosnes professionaalsetest lahingukarastusega sõduritest, kes olid mitu korda prantslasi võitnud. Pärast Alpide ületamist kavatses Suvorov kohtuda austerlastega Schwyzis ja seejärel pidid liitlased üheskoos Zürichisse marssima, et ühineda seal Rimski-Korsakovi vägedega. Suvorov ei näinud ette tõsiseid probleeme, mis sellel 150 kilomeetri pikkusel retkel septembri keskel tekkida võivad. Varsti sai selgeks, et mägedes on „määramatuse udu“ paksem ja „sõja hõõrdumine“⁸ palju tõsisem kui tasandikel.

³ T. C. W. (Timothy Charles William) Blanning, *The French Revolutionary Wars* (London: Arnold, 1996), 228–229.

⁴ Dmitri Miljutin (Дмитрий Милютин), *Istoriâ vojny 1799 goda meždu Rossiej i Franciej v carstvovanie imperatora Pavla I* (История войны 1799 года между Россией и Францией в царствование императора Павла I) (Peterburi: Imperatorskaâ Akademiiâ Nauk (Императорская Академия наук), 1857), 3. kd, 471. Phipps väidab, et Rimski-Korsakovi korpuses oli 29 463 meest. Ramsay Phipps, *The Armies of the First French Republic* (Westport: Greenwood Press, 1980), 5. kd, 127.

⁵ Phipps, *The Armies of the First French Republic*, 5. kd, 128–129; Modest Bogdanovič (Модест Богданович), *Pohody Suvorova v Italii i Švejtsarii* (Походы Суворова в Италии и Швейцарии) (Peterburi: Voennaâ tipografiâ (Военная типография), 1846), 152.

⁶ A. V. Suvorov: *Pis'ma* (А. В. Суворов: Письма), koost. Vjatšeslav Lopatin (Вячеслав Лопатин), *Literaturnye pamâtniki* (Литературные памятники) (Moskva: Nauka, 1986), 731.

⁷ Miljutin, *Istoriâ vojny 1799 goda*, 3. kd, 476.

⁸ Clausewitz, *On War*, 101, 119 (eesti k vt Clausewitz, *Sõjast*, 74–75, 103 jj).

Plaan

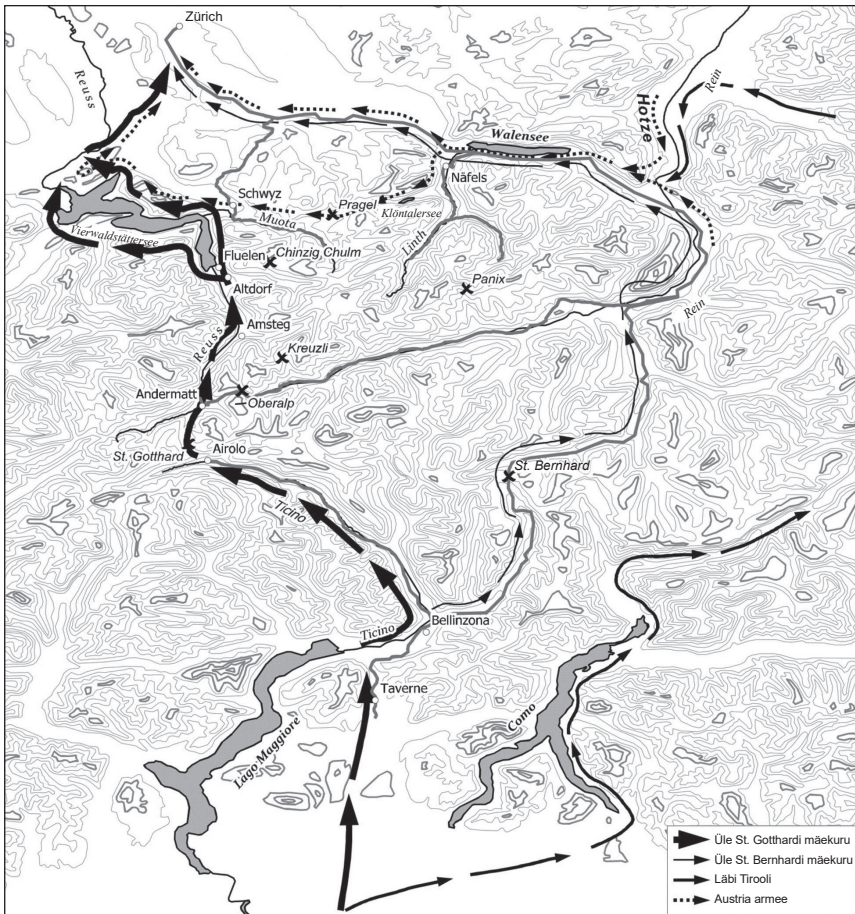
Suvorov plaanis oma retke alustada Tavernest, Šveitsi linnakesest Itaalia piiri lähedal. Ta kaalus kolme teed Alpide ületamiseks (vt joonis 1). Lühim tee Rimski-Korsakovi vägedeni kulges algul mööda head teed Ticino orus ja jätkus mööda head kaubateed – mis aga oli läbimatu suurtükirakenditele – üle 2106 meetri kõrguse St. Gotthardi kuru Reussi orgu. Sealt viis hea tee piki orgu Altdorfini Luzerni järve (õieti Vierwaldstättersee) ääres, kust Suvorov kavatses marssida Zürichisse kas piki järvekallast Schwyzi kaudu või otse.⁹ Teine tee, mis ületas Sankt Bernhardi kuru, oli pikem. Ehkki see oli voorile ja suurtükkidele läbipääsetav, viis see pigem Austria liitlaste juurde Ida-Šveitsis kui Rimski-Korsakovini.¹⁰ Kolmas tee, palju pikem, aga kergemini läbitav, viis piki Como järve kallast ja läbi Tiroomi, kuid jällegi pigem Austria liitlaste kui Rimski-Korsakovi juurde.

Suvorov valis esimese tee, sest ta kiirustas ühinema Rimski-Korsakovi väekoondisega, enne kui prantslased suudavad oma väed tema vastu koondada. Suvorov teadis, et Prantsuse väekoondisi ei ole teise ja kolmanda trassi ääres, samal ajal kui esimesel trassil on kindral Claude Lecourbe'i diviisi kaks brigaadi kokku 8000–8500 mehega¹¹ hajutatud piki kogu teed St. Gotthardist Altdorfini. See aga Suvorovit ei häirinud, sest tema korpus oli ülekaalukalt suurem ja seda pidid edaspidi täiendama kaks Austria brigaadi. Üks neist, 4000–4500-meheline üksus Gottfried Strauchi juhtimisel pidi liituma Suvorovi väega retke alguses ja teine, 2000–2500-meheline üksus Franz Auffenbergi juhtimisel, pidi

⁹ „Dispoziciã A. V. Suvorova“ („Диспозиция А. В. Суворова“) – A. V. Suvorov: *dokumenty* (A. B. Суворов: *документы*), 4. kd, 1799–1800, toim. Georgi Meštšerjakov (Георгий Мещеряков) (Moskva: Voennoe izdatel'stvo (Военное издательство), 1953), 307.

¹⁰ Christopher Duffy, *Eagles over the Alps: Suvorov in Italy and Switzerland* (Chicago: The Emperor's Press, 1999), 158–159.

¹¹ Lecourbe'i diviisi isikkoosseis oli umbes 11 800 meest, kuid üks brigaad, mida juhtis Gabriel Molitor, oli kaugel Linthi orus ega mõjutanud Suvorovi pealetungi Schwyzile, Miljutin, *Istoriã vojny 1799 goda*, 3. kd, 473; [Rudolf] [v]on Reding-Biberegg (Фон Рединг-Биберегг), *Pohod Suvorova čerez Švejcariũ 24 sentãbrã – 10 oktãbrã 1799 goda* (Поход Суворова через Швейцарию 24 сентября – 10 октября 1799 года (Peterburi: T-vo hudožestvennoj pečati (Т-во художественной печати), 1902), 13–14; Phipps, *The Armies of the First French Republic*, 5. kd, 129.

Joonis 1. Võimalused, mida Suworov kaalus enne Šveitsi kampaania algust

tulema Reini orust Amstegi poolele tee St. Gotthardi ja Altdorfi vahel St. Gotthardi kaitsvate Prantsuse üksuste tagalasse ning sel moel lihtsustama Suvorovi pealetungi.¹² Suworov saatis oma suurtükiväe mööda

¹² Bogdanovitš, *Pohody Suvorova*, 153; Miljutin, *Istoriâ vojny 1799 goda*, 2. kd, 202; Suworov Hotzele, Linkenile ja Korsakovile (5. septembril 1799), *ibid.*, 3. kd, 478; Hotze Suvorovile (10. septembril 1799), *ibid.*, 3. kd, 480; von Reding-Biberegg, *Pohod Suvorova*, 12. Phipps väidab Auffenbergi brigaadi isikkoosseisuks 3180 meest. Phipps, *The Armies of the First French Republic*, 5. kd, 142.

kolmandat trassi, kuid sai Piemontest 25 väikest kahenaelast hobuse seljas veetavat mägikahurit.¹³

Et retk üle Alpide oli äkkotsus, polnud Suvorovil ei aega uurida piirkonda ega soetada täpseid kaarte. Tema ja Austria väejuhid vahetasid oma vastavate retkede plaanikavandeid, kuid ei austerlased ega Suvorov täpsustanud partnerilt saadud kavandite üksikasju.¹⁴ Suvorovi juurde komandeeritud Austria staabiohvitseride ülem oli ooberstleitnant Franz von Weyrother ja arvatavasti koostas just tema üksikasjalikuma üldplaani liitlasvägede koondumise kohta Schwyzi kantonis.

Prantsuse kuninglik armee oli alates uusaja algusest aeg-ajalt Alpides sõdinud: Püha Liiga (Cambrai liiga) sõjas 1508–1516, Itaalia sõdades 1521–1526, Pfalzi pärilussõjas 1688–1697 ja Austria pärilussõjas 1740–1748. 1792. aastal Rahvuskogu poolt kokku kutsutud revolutsiooniline Alpi armee okupeeris samal aastal Savoia hertsogkonna ja 1798. aastal enamiku Šveitsist. Clausewitz nentis, et „prantslased, kes valdasid neid taevani ulatuvaid tohutuid mägesid ja tundsid hästi sealseid kuristikke, olid selles piirkonnas nagu kodus“.¹⁵ Seevastu ei olnud Vene sõdurid mitte kunagi kõrgmägedes sõdinud. Suvorov tundis endas kohustust tutvustada neid operatsioonialaga, millele nad olid sisenemas. Tema instruksioon, mida ambitsioonikalt nimetati „Mägisõja käsiraamatuks“, mahtus neljale leheküljele ja andis edasi mõned triviaalsused: Suvorov teavitas oma sõdureid, et vooride edasilükumine mägiradadel võib olla aeglane, rõhutas haaramise tähtsust mägisõja põhilise manöövrina ja nõudis peamiste mäetippude hõivamist. Kui vaenlane on tipud juba vallutanud,

¹³ Nikolaj Grjazev (Николай Грязев), „Pohod Suvorova v 1799 g.“ (Поход Суворова в 1799 г.) – Aleksandr Vasil'evič Suvorov: Slovo Suvorova. Slovo Sovremennikov. Materialy dlja biografii (Александр Васильевич Суворов: Слово Суворова. Слово современников. Материалы для биографии), toim. Sergei Semanov (Сергей Семанов) (Moskva: Russkij mir (Русский мир), 2000), 194; „Dispoziciâ A. V. Suvorova,“ 305–306.

¹⁴ Miljutin, *Istoriâ vojny 1799 goda*, 2. kd, 201–202; Suvorov Hotzele, Linkenile ja Korsakovile (5. september 1799), *ibid.*, 3. kd, 477–478.

¹⁵ Carl von Clausewitz (Карл фон Клаузевиц), *1799 god (1799 год)*, 2. kd, *Švejcarskij pohod Suvorova 1799 g. (Швейцарский поход Суворова 1799 г.)* (Moskva: Voennoe izdatel'stvo (Военное издательство), 1939), 108. Siin ja edaspidi eesti keelde tõlgitud venekeelse originaali järgi.

pidid venelased neid külmrelvadega ründama.¹⁶ „Käsiraamatuga“ relvastatud Suvorovi korpus marssis enesekindlalt Alpide poole.

Prantslased olid Šveitsi Alpides oldud aasta jooksul rajanud proviandilaod, mida täiendati kohalikele elanikele pandud koormistega. Et Prantsuse väed olid hajutatud väikeste üksustena Ticino ülemjooksule ja Reussi orgu, olid need koormised jõukohased. Venelased, nagu ka teised neil aegadel liikuvad armeed, said arvestada väikese koguse varudega, mida suudeti voorides kaasa vedada, kuid peamiselt elati kohalikelt elanikelt rekvireeritud toiduainetest ja loomasöödast. Venelased otsustasid võtta kaasa ainult seitsme päeva proviandi, sest nad kavatsesid Alpid ületada ühe nädalaga. Sõduritel oli kolme päeva toiduvaru seljakottides. Ülejäänud nelja päeva toit ning laskemoon ja mägikahurid olid muulade ja hobuste seljas.¹⁷ Ükski Vene ohvitser ei pööranud tähelepanu sellele, et sõduritel polnud muid rõivaid peale suvise vormi, mida nad kandsid kuumadel Itaalia tasandikel.

¹⁶ Aleksandr Suvorov (Александр Суворов), „Pravila dlâ voennyh deistvij v gorah“ („Правила для военных действий в горах“) (20. september 1799) – *Istoriâ rossijsko-avstrijskoj kampanii 1799 g. pod predvoditel'stvom generalissimusa, knâzâ italijskogo, grafa Aleksandra Vasil'eviča Suvorogo-Rymnikskogo* (История российско-австрийской кампании 1799 г. под предводительством генералиссимуса, князя италийского, графа Александра Васильевича Суворова-Рымникского), 3. kd, *Podlinnye akty i oficial'nye bumagi* (Подлинные акты и официальные бумаги), koost. Jegor Fuchs (Егор Фукс) (Peterburi: Voennaâ tipografiâ General'nogo Štaba (Военная типография Генерального Штаба), 1826), 319–325. Vene ajaloolased hindavad nende üldiste juhtnõõride väärtust suuresti üle, väites, et Suvorov „rikastas sõjakunsti [...] esimese mägisõjapidamise käsiraamatuga“, „arendas mägisõja strateegiat ja taktikat“ ning seega algatas sõjateooria uue aspekti“. Lev Leštinski (Лев Лещинский), „Ital'anskij i Švejcarskij pohody Suvorova“ („Италийский и Швейцарский походы Суворова“) – *Suvorovskij sbornik* (Суворовский сборник), toim. Aleksandr Suhhomlin (Александр Сухомлин) (Moskva: AN SSSR, 1951), 125, 129; M. Al'tgovzen (М. Альтговзен), „Polkovodčeskoe iskustvo Suvorova v Šveicarskom pohode“ („Полководческое искусство Суворова в Швейцарском походе“) – *ibid.*, 151.

¹⁷ „Plan obšej ataki na vystupivšago v malye Švejcarskie kantony nepriätelâ“ („План общей атаки на выступившего в малые Швейцарские кантоны неприятеля“) (september 1799), *Istoriâ rossijsko-avstrijskoj kampanii 1799 g.*, 3. kd, 482–483.

Plaani elluviimine: läbimurre

Suvorov ja tema üksused saabusid Tavernesse 15. septembril ja 21. septembril alustasid tema peajõud retke Alpidesse.¹⁸ Järgmisel päeval liitus Suvoroviga Austria brigaad Strauchi juhtimisel. Austerlased soovitasid Suvorovil saata ühe diviisi ümber St. Gotthardi kuru kahe teise kuru kaudu, millest kõrgem, Oberalp, oli 2046 meetri kõrgusel.¹⁹ See diviis pidi ründama St. Gotthardi kaitsjate tagalat ja aitama sellega kaasa peajõudude edenemisele. Suvorov võttis nõu kuulda ja suunas ülesannet täitma 6000-mehelise diviisi Andrei Rosenbergi juhtimisel; ülejäänud Suvorovi mehed marssisid piki põhitrassi St. Gotthardi peale (vt joonis 2).

Dmitri Miljutin, kes oli aastatel 1861–1881 Vene sõjaminister, kirjutas usutavalt, et Suvorovil „ei olnud aimugi, milliseid kohutavaid takistusi peab ta ületama teel St. Gotthardi mäekurule“.²⁰ Alpid olid „hirmuäratavad mäeahelikud“, kirjutas Suvorov. „Haigutavad kuristikud ähvardasid meid alla neelata igal selles õuduste kuningriigis astunud sammul. Kott-pimedad ööd, vahetpidamatu äike, vihmavalingud, paksud pilved, mõirgavad kosed ja mägedelt langevad kaljurüngad võimendasid me hirmu veelgi.“²¹ See lõik, mis suuresti võimendab Suvorovi vägesid teekonnal varitsenud mäestikuohte, näitab, et Vene sõdureid hirmutasid juba pelgalt mäed ise.²²

Kui Suvorov ja tema mehed jõudsid 24. septembril St. Gotthardi kuru jalamile, leidsid nad sealt eest ainult kaks Prantsuse pataljoni kokku 1861 mehega, kes pidid kuru kaitsma²³ 19 500 Vene ja Austria

¹⁸ Kõik artiklis nimetatud sündmuste kuupäevad on Vene kaasaegsete kasutatud Juliuse kalendrist ümber arvatud Gregoriuse kalendrisse.

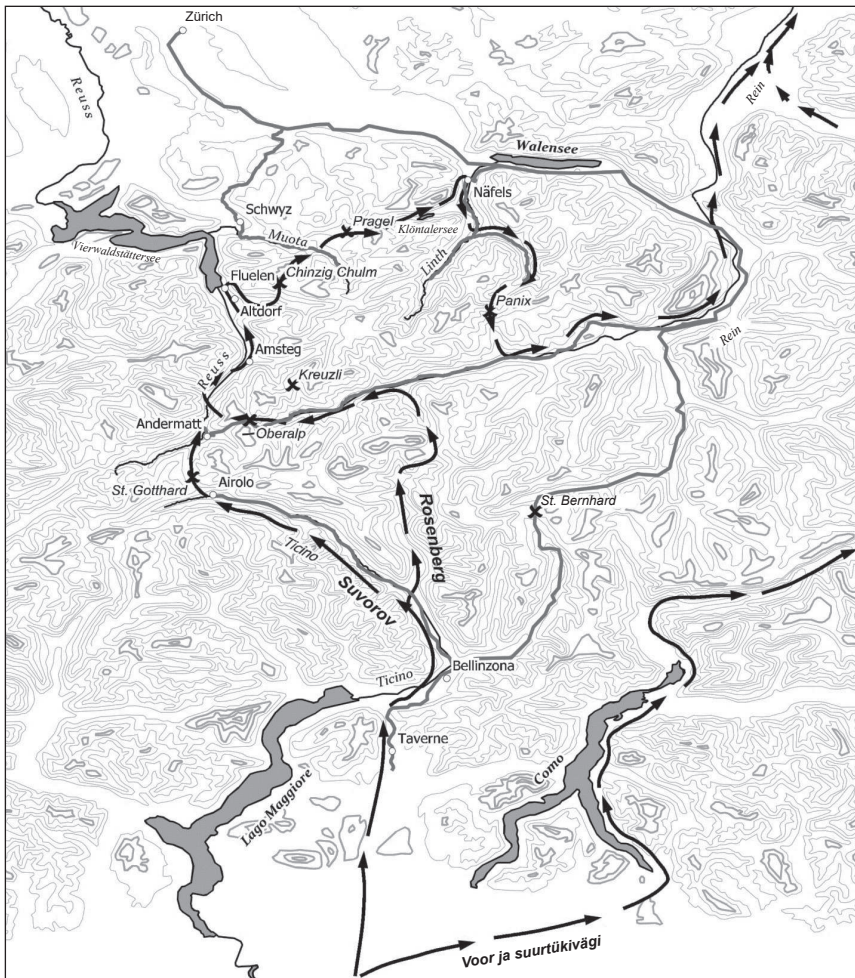
¹⁹ Polkovnik Strauch (dateerimata). Miljutin, *Istoriâ vojny 1799 goda*, 3. kd, 479.

²⁰ Miljutin, *Istoriâ vojny 1799 goda*, 2. kd, 201.

²¹ „Donesenie Suvorova Imperatoru Pavlu I“ (Донесение Суворова Императоры Павлу I) (14. oktoober 1799) – *Istoriâ rossijsko-avstrijskoj kampanii 1799 g.*, 3. kd, 388–389.

²² Jakov Starkov (Яков Старков), *Rasskazy starago voina o Suvorove* (Рассказы старого воина о Суворове) (Moskva: Izdatel'stvo Moskvitânina (Издательство Москвитянина), 1847), 2. kd, 185.

²³ Duffy, *Eagles*, 171. Von Reding-Biberegg väidab, et alguses kaitses St. Gotthardit ainult üks Prantsuse pataljon ning palju hiljem saadeti sellele täienduseks veel üks pataljon. Von Reding-Biberegg, *Pohod Suvorova*, 35–36.

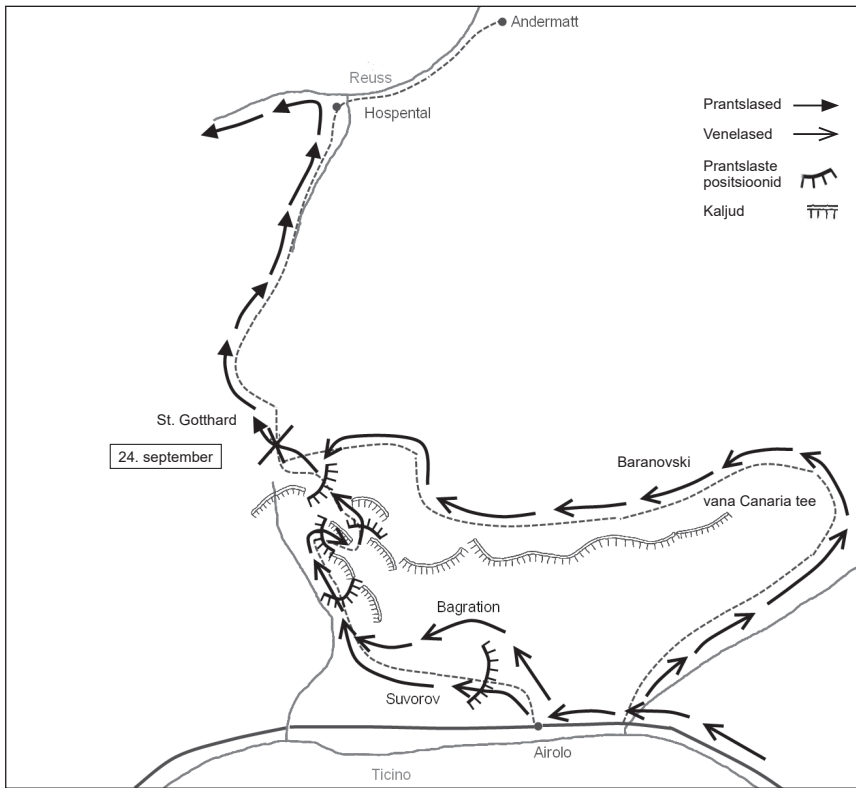
Joonis 2. Suvorovi väekoondiste ja tagala voori teekond septembris ja oktoobris 1799

sõduri vastu. Veel umbes 1900 prantslast olid paigutatud kuru tipust 12 kilomeetri kaugusele selle põhjanõlvale ja Oberalpi mäekurule, mis oli sealt omakorda 10 kilomeetri kaugusel. Hea, kuid kitsas rada, kus oli ruumi ainult ühele koormahobusele, kulges piki järsku nõlva St. Gotthardi poole. Käputäis prantslastest kaitsjaid, kõrge motivatsiooni revolutsioonisõdurid, kes tundsid mägisõjapidamise põhialuseid,

osutasid visa vastupanu. St. Gotthardini viiv org pakkus hulga soodsaid kaitsepositsioone kümmeconnal terrassil, mis kõrgusid orunõlvadel üksteise kohal, ja oli nii kitsas, et jäi kogu pikkuses musketite laskeulatuse. Venelased ei pakkinud oma mägisuurtükke isegi mitte lahti, sest mäekurule viivad nõlvad olid liiga järsud.²⁴ Nad proovisid prantslasi Suvorovi „Käsiraamatu“ vaimus täägirünnakuga nende positsioonidelt välja lüüa, kuid kooskõlastatud täägirünnak oli järsul nõlval võimatu. Et Suvorovil puudus side Rosenbergi diviisiga, mis pidi ründama St. Gotthardi kaitsjaid tagalast, ja tal ei olnud seega aimugi, kus viimane on, saatis ta prantslaste St. Gotthardi positsioone vasakult tiivalt haarama kaks kolonni, mis koosnesid vastavalt kuuest ja neljast pataljonist ja mida juhtisid kindralid Pjotr Bagration ja Mihhail Baranovski (vt joonis 3). Bagrationi tiibrünnak sundis prantslasi taganema mäekuru jalamilt kõrgemal asuvatele positsioonidele, kuid ei lahendanud peamist probleemi: prantslased blokeerisid endiselt mäekurule viivat teed. Teise tiibrünnaku edu oodates proovis Suvorov murda prantslaste kaitset mitme otserünnakuga, mis oli vastuolus tema enda mägisõjapidamise instruksiooniga, kus oli soovitatud selliseid rünnakuid vältida ja eelistada haaramist. Venelased surusid prantslasi järk-järgult üles mäekurule, kuid nende pataljonid liikusid edasi aeglaselt, sest venelaste võitlusvaimu viis alla nii prantslaste vankumatu vastupanu kui ka neile harjumatu keskkond;²⁵ prantslased, kes olid saanud täienduseks ühe pataljoni mäekuru põhjanõlvalt, taganesid ühelt terrassilt teisele ja tekitasid oma täpse musketi- ja suurtükitulega ründajatele raskeid kaotusi.

²⁴ Grjazev, „Pohod Suvorova,“ 197.

²⁵ Duffy, *Eagles*, 175. Enamik Vene ajaloolasi omistab sügava haaramise retke Bagrationi juhitud eelväele. Aleksei Šišov (Алексей Шишов), *Suvorov: Generalissimus velikoj imperii* (Суворов: Генералиссимус великой империи) (Moskva: Olma-Press, 2005), 396; Ivan Rostunov (Иван Ростунов), *Generalissimus Aleksandr Vasil'evič Suvorov: žizn' i polkovodčeskaja deat'el'nost'* (Генералиссимус Александр Васильевич Суворов: жизнь и полководческая деятельность) (Moskva: Voenizdat (Воениздат), 1989), 456–457; Nikolai Orlov (Николай Орлов), *Pohod Suvorova v 1799 godu* (Поход Суворова в 1799 году) (Peterburi: Stoličnaä skoropečatnâ (Столичная скоропечатная), 1898), 201; Aleksandr Petruševskij (Александр Петрушевский), *Generalissimus knâz' Suvorov* (Генералиссимус князь Суворов) (Peterburi: RAN, 2005), 571. Tegelikult oli see Povalo-Šveikovski diviisi kindral Mihhail Baranovski juhitud kolonn. Miljutin, *Istoriâ vojny 1799 goda*, 2. kd, 212.

Joonis 3. Rünnak St. Gotthardile

Samal ajal ronisid neli pataljoni Baranovski juhtimisel mööda laia, kuid järsku rada Alpide peaahelikule, et haarata prantslaste positsioonide vasakut tiiba.²⁶ Retk oli kurnav ja ajaks, kui Baranovski jõud jõudsid

²⁶ Suvorov, „Dispoziciã dopolnitel'naã k ovladeniũ Sen-Gotardom“ („Диспозиция дополнительная к овладению Сен-Готтардом“) (23. september 1799) – *Istoriã rossijsko-avstrijskoj kampanii 1799 g.*, 3. kd, 336. Clausewitzi järgi oli tõus „maastikul, mida senise kogemuse järgi otsustades tuli pidada täiesti läbimatuks“, „omal moel kõige imetlusväärsem kõigist Suvorovi retke kangelastegudest“. Clausewitz, *Švejcarskij pohod*, 108. See väide, mille on üles korjanud vene autorid (Miljutin, *Istoriã vojny 1799 goda*, 2. kd, 217), on eksitav: mäekuru jalamilt Airolo külast ei ole võimalik otsejoones üles ronida ja sellel pole ka mingit mõtet, sest porine tee, mida tänapäeval nimetatakse vanaks Canaria rajaks, läheb üle Alpide peaaheliku lõunanõlvade, tõuseb sujuvalt Airolost alates ja viib mäekurule peamise oru kohal, mida mööda liikus Suvorovi

viimaks prantslaste kõrgeima positsioonini mäekuru lõunanõlval,²⁷ olid Vene peajõud juba alustanud pealetungi, olles otserünnakul kaotanud 1200 meest langenute ja haavatutena.²⁸ Baranovski sõduritel ei olnud võimalustki vaenlasega lahingusse astuda, sest kui nad ootamatult prantslaste positsioonidest kõrgemal välja ilmusid, jätsid üllatunud kaitsjad need kiiresti maha. Järgmisel päeval laskus Suvorovi korpus Reussi orgu.

Esialgu arvas Suvorov, et tema piiratud varudega üle Alpide tungiv vägi ei saa endale lubada sõjavangide võtmist. Kapten Nikolai Grjazev kirjeldas Suvorovi esialgset tegevust: „Mis puutub vaenlase vangidesse, siis lahingus me neid ei võta; täägid ja püssipärad vabastavad meid nende kaasavedamise taagast. Kuigi seesugune jõhkru on vastuolus humanistlike standarditega, nõuab meile seatud eesmärgi poole püüdlemine meilt selle püha kohuse ignoreerimist ning sunnib meid sooritama seda kohutavat mõrva.“²⁹

Samal ajal liikus Rosenbergi diviis, mis oli saadetud St. Gotthardi kuru tiivalt suurema kaarega haarama, pidevate vihmavalingute all mööda rasket paljude koolmekohtadega mägirada edasi.³⁰ 24. septembril ronisid tema mehed Oberalpi kurule, kus nad pörkusid Prantsuse pataljoniga, mis blokeeris tee Reussi orgu (vt joonis 4). Prantslastel oli umbes 850 sõdurit venelaste 6000 vastu, kuid nad osutasid kangekaelset vastupanu ümber mäekuru tipus oleva kitsa järve.³¹ Rosenberg saatis kaks polku vastavalt mööda järve kõrget lõuna- ja põhjakallast, et haarata prantslaste mõlemat tiiba, samal ajal kui ülejäänud diviis läks mägisuurtükkide tõhusal toetusel otserünnakule. Haaramine piki põhjakallast nurjus, sest järsud kaljud ei lubanud venelastel prantslaste positsioonidest mööduda ja positsioonide ees olnud soo häiris kiiret lähenemist. Kuid haaramine piki järve lõunakallast läks korda pärast seda, kui polk Mihhail Miloradovitši

armee. Teist võimalust ida poolt St. Gotthardini jõuda ei ole. Airolost mäekurule jõudmiseks kulub viis tundi. Baranovskil olid kindlasti kohalikud teejuhid, kes juhtisid tema üksust piki vana Canaria rada.

²⁷ „Donesenie Suvorova,“ 393.

²⁸ Miljutin, *Istoriâ vojny 1799 goda*, 2. kd, 217–218; Duffy, *Eagles*, 175.

²⁹ Grjazev, „Pohod Suvorova,“ 198.

³⁰ Starkov, *Rasskazy starogo voïna*, 2. kd, 190.

³¹ Duffy, *Eagles*, 171, 181. Teine Prantsuse pataljon jäi Andermatti linna, mis on mäekuru läänejalami lähedal.

juhtimisel suutis tõusta umbes 300 meetrit mööda rohtukasvanud nõlva ja jõudis järve kohal kõrguvatele kaljudele. See aitas venelastel prantslased kurult välja lüüa; venelaste arvatavasti üle pakutud hinnangul kaotasid prantslased 400 meest langenute, haavatute ja vangilangenutena.³² Venelaste enda kaotused olid 150 langenut ja raskelt haavatut.³³

Venelased ajasid paremat tiiba kaitsnud Prantsuse üksuse riismed nende positsioonidelt kaljudele, mis näisid läbipääsmatud. Kuid prantslased ei jäänud lõksu, vaid jooksid mööda kaljusid alla „nagu kitsed, ilma et oleksid libisenud; ainult mõned neist kukkusid järskudelt nõlvadelt alla“.³⁴ Üks venelane pidas edukat põgenemist prantslaste jääraudade teeneks ja andis nende usutava kirjelduse. See oli vististi esmakordne jääraudade lahingus kasutamise kirjeldus kirjalikes allikates.³⁵

Rosenbergi diviis laskus Reussi orgu ainult kaks kilomeetrit Suvorovi vägedest allavoolu, tõkestas sellega St. Gotthardi prantslastest kaitsjate taganemise piki Reussi allavoolu ning sundis nad marssima ülesvoolu ja siis üle mäekuru Rhône'i orgu. Kaitsmaks oma väe tagalat võimalike rünnakute eest, pidi Suvorov jätma St. Gotthardi põhjapoolsele jalamile Strauchi brigaadi.³⁶

Rosenberg ühines peajõududega järgmisel päeval, 25. septembril. Tema suurema kaarega haaramine, mida aeglustasid logistilised takistused, ei olnud abiks Suvorovi St. Gotthardi pealetungile ega ka võtnud lõksu selle prantslastest kaitsjaid – mis olid tema kaks peamist ülesannet –, kuid sundis prantslased siiski Reussi orust lahkuma ja võttis neilt seega võimuse ülejäänud kampaaniat mõjutada. Venelased kaotasid St. Gotthardi ja Oberalpi lahingutes 2000 meest³⁷ – palju rohkem kui prantslased.

³² „Donesenie Suvorova,“ 401–403; Bogdanovitš, *Pohody Suvorova*, 167.

³³ Starkov, *Rasskazy starogo voina*, 2. kd, 195.

³⁴ Miljutin, *Istoriâ vojny 1799 goda*, 3. kd, 495–496; Starkov, *Rasskazy starogo voina*, 2. kd, 206.

³⁵ Clausewitzi järgi kasutas Baranovski vägi Alpide peaahekile ronides jääraudu, mida „austerlased olid tootnud suures koguses just selleks otstarbeks“. Clausewitz, *Švejcarskij pohod*, 108. Kuid ükski Vene selleaegne autor ei maini, et Suvorovi sõdurid oleksid jääraudu kasutanud. Miljutin, *Istoriâ vojny 1799 goda*, 3. kd, 495–496. Vaevalt oleksid venelased kaasas kandnud 2000 paari raskeid jääraudu, samal ajal kui nad olid vähendanud oma toiduportsjonid alla nõutava miinimumi, ja austerlastel polnud aega valmistada jääraudu „just selleks otstarbeks“.

³⁶ Miljutin, *Istoriâ vojny 1799 goda*, 3. kd, 478.

³⁷ *Ibid.*, 2. kd, 222.

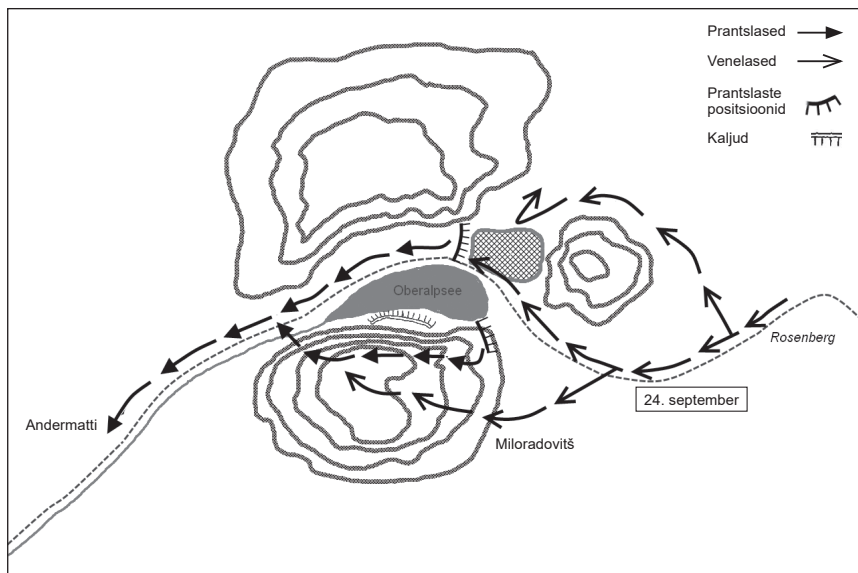
Järgmine takistus, mille Suvorov pidi oma teel ületama, oli Urnerloch, 70 meetri pikkune tunnel, mis on uuristatud kitsa ja sügava Reussi kuristiku idaserva kaljusse (vt joonis 5). Tunnel lõppes väikesel terras-sil, mis kõrgus Teufelsbrücke (Kuradisilla) kohal. Sild läks üle kuristiku Reussi jõe läänekaldale. Prantsuse Oberalpi garnisoni riismed, mida oli tugevdatud mõne pataljoniga, mis olid tulnud Altdorfist ülesvoolu, koon-dusid Teufelsbrücke ja Urnerlochi lähistel plaaniga tõkestada ainus tee mööda Reussi kallast allavoolu. Kuid 25. septembril, kui Suvorovi vägi lähenes Urnerlochile, ületas Austria brigaad Franz Auffenbergi juhtimisel Reini ülemjooksult tulles 2347 meetri kõrguse Kreuzli mäekuru ja las-kus Amstegi juures Reussi orgu prantslaste tagalasse.³⁸ Kuigi prantslased löid austerlaste rünnaku suurema vaevata tagasi, otsustasid nad loovu-tada oma positsioonid Teufelsbrücke juures ja taanduda Altdorfi, et väl-tida võimalikku kottijäämist. Nad jätsid silla juurde ainult väikese järe-lvää. Sündmused arenesid nii kiiresti, et järelvää mehed suutsid sügavat kuristikku ületavat massiivset silda oma taganevate jõudude järel ainult kahjustada, aga mitte purustada. Venelased sööstsid läbi Urnerlochi ja üle Teufelsbrücke, kuid kaasaegsete kirjeldused nendest sündmustest on hämmastavalt erinevad ajaloolaste tõlgendustest.

Suvorovi aruanne, mille hilisemad vene autorid on veelgi dramaati-lisemaks muutnud, esitab Teufelsbrücke ületamist üsna sarnaselt Napo-leoni rünnakuga Arcole sillale, mis toimus ainult kolm aastat varem. Nende autorite kirjutatu kohaselt tabas läbi Urnerlochi tunneli tormavat Vene eelväge nii tunneli teise otsa üles seatud Prantsuse suurtüki kartetši-laeng kui ka kahe Urnerlochi ja Teufelsbrücket kaitsva Prantsuse patal-joni musketituli: „Iga kaljurünga tagant kogu tee ulatuses alla jõe äärde ja üles mägedesse – kõikjal olid tabavat tuld andvad musketid.“³⁹

Nähes, et rünnak läbi tunneli oli võimatu, saatsid Vene ohvitserid 300 musketäri üle idakalda kaljude Urnerlochi kohale ja jäägripataljoni Reussi jõe läänekaldale. Pataljon kahlas tugeva vooluga võideldes läbi 1,5 meetri sügavuse jõe ja ronis mööda järske kaljunõlvu üles, jõudes sel moel kaljutippu, mis kõrgus Urnerlochi tunneli väljapääsu juures oleva

³⁸ *Ibid.*, 2. kd, 228.

³⁹ *Ibid.*, 2. kd, 227; Rostunov, *Generalissimus*, 458.

Joonis 4. Rünnak Oberalpi kurule

väikese terrassi kohal jõe teisel kaldal.⁴⁰ Nad ei saanud mööda püstloodis kaljuseina alla laskuda, kuid ajasid oma püssitulega minema neist allpool Urnerlochi tunneli väljapääsu juures oleval terrassil olnud prantslased, samal ajal kui Urnerlochi tunneli kohal olnud musketärid tulistasid neist allpool olevaid silla kaitsjaid. Kui Vene eelvägi jõudis sillale ja nägi, et see on vigastatud, kasutasid sõdurid kõite asemel ohvitseride mõõgarihm, et kokku siduda mõned prussid, mille prantslased olid sillast välja kiskunud. Nad panid prussid üle silla purustatud osa, misjärel prantslased taganesid, olles kokkupõrkes kaotanud 280 meest.⁴¹

Teised pealtnägijad ja autorid lükkavad selle loo ümber.⁴² Clausewitz arvas, et Urnerlochi tunnelit ja Teufelsbrücket „kaitsesid väga nõrgad

⁴⁰ Bogdanovitš, *Pohody Suvorova*, 170; Petruševski, *Generalissimus*, 576.

⁴¹ „Donesenie Suvorova,“ 389, 402–406; Miljutin, *Istoriâ vojny 1799 goda*, 2. kd, 224, 227–228; Bogdanovitš, *Pohody Suvorova*, 170; Šišov, *Suvorov*, 398–399; Rostunov, *Generalissimus*, 460; Petruševski, *Generalissimus*, 577.

⁴² Duffy, *Eagles*, 189. Isegi Miljutin peab kogu Suvorovi Šveitsi kampaania aruannet küsitavaks ja möönab, et see kirjeldab sündmusi „väga ähmaselt ja pealiskaudselt“. Miljutin, *Istoriâ vojny*

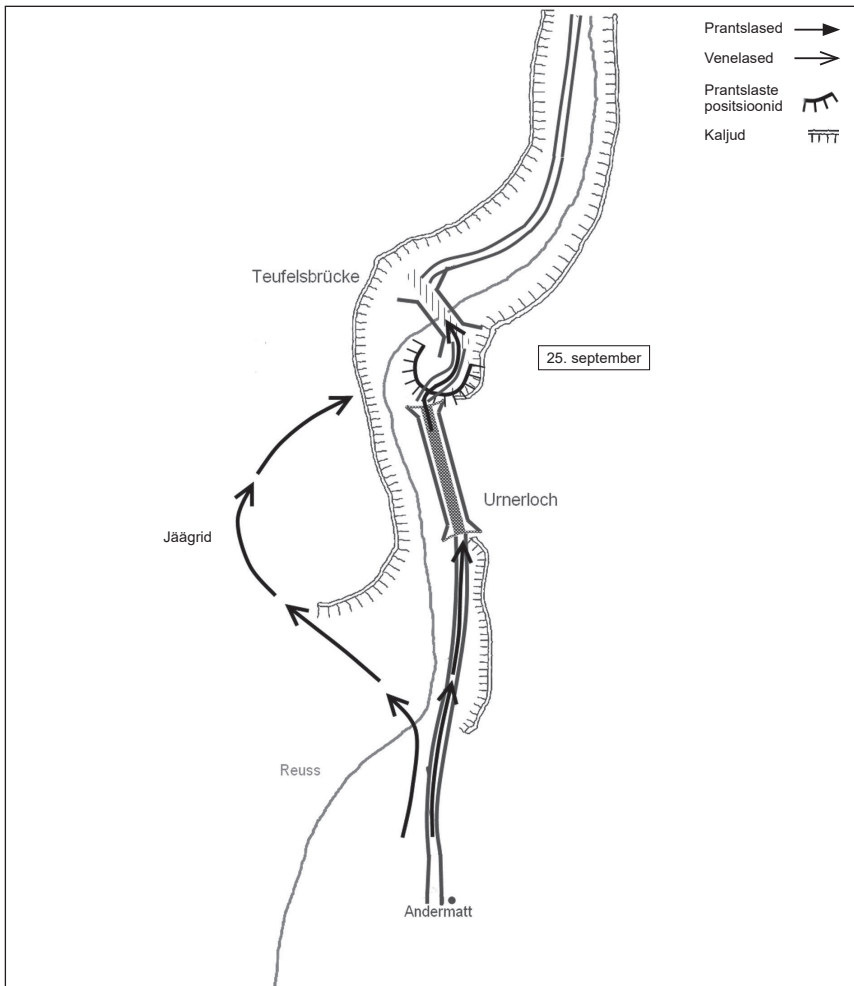
jõud või seal ei olnud üldse kaitsjaid“, ja hindab nad maksimaalselt ühe kompanii suuruseks.⁴³ Ilmselt ei kahjustanud prantslased ka mitte silda ennast, vaid ainult juurdepääsu sellele. Grjazev annab Teufelsbrücke ületamisest teistsuguse kirjelduse: ta nimetab oma lugu igavaks, kuid ütleb, et see annab edasi „sündmustiku ilma igasuguste väljamõeldiste ja väljajätmisteta“. Grjazev tunnistab, et venelased tundsid end Urnerlochi tunnelis edasi liikudes, nagu nad „oleksid sisenenud põrgusse“, kuid eitab vastupanu nii tunnelis kui ka Teufelsbrückel.⁴⁴ Igal juhul, kui prantslased osutasid sümboolsetki vastupanu tunnelis, pidi jäägrite rünnak üle Reussi ja ümber Urnerlochi tunneli mängima otsustavat rolli selle murdmisel.⁴⁵

1799 *goda*, 3. kd, 492, 497, 498. Miljutin oletab, et Teufelsbrücke ületamise romantiseeritud versiooni autor võis olla Suvorovi sekretär Jegor Fuchs. Siiski esitab Miljutin selle versiooni kui fakti. Ükski pealtnägija ei maini, et suurtükivägi jäi Urnerlochi, ja Suvorovi aruandest selgub, et episood, kus suurtükk tulistas kartetšiga piki kitsast rada silla poole tungivaid venelasi, ei toimunud mitte Teufelsbrücke juures, vaid ühe teise silla juures Altdorfi lähedal. „Donesenie Suvorova,“ 407. Terrass Urnerlochi tunneli väljapääsu juures on nii väike, et sinna võis mahutada pigem kaks rühma kui kaks pataljoni, ja Urnerlochi tunneli väljapääs ei paista ühestki teisest kohast. Vene kaasaegsete joonistatud sketš kujutab ainult Prantsuse piilureid jõe läänekaldal, mitte kahte pataljoni. Duffy, *Eagles*, 189. Ei ole kahtlust, et enamik Prantsuse jõudusid lahkus Teufelsbrückelt enne Suvorovi eelväe väljailmumist, et vältida võimalikku Auffenbergi üksuste varitsust, ja väike järelvägi pidi taganema niipea, kui jäägrid olid neist möödunud. Lugu musketäridest, kes ronisid üle idakalda kaljude Urnerlochi kohale, on ilmne valeteave, sest mööda püstitoodis kaljusid ei ole võimalik üles ronida; algallikates mainitud musketärid võisid Urnerlochi tunnelist väljumise järel üksnes ronida 20 m kõrguse kaljuse künka otsa.

⁴³ Clausewitz, *Švejcarskij pohod*, 113.

⁴⁴ Grjazev kirjutab loo romantiseeritud versiooni kohta sarkastiliselt: „Mis puutub Teufelsbrücke imepärasesse ületamisse, siis näitas inimkonna leidlik geenius oma elavat kujutlusvõimet ja esitas meie valitsejale värvika pildi, väites [---], et ohvitserid [---] sidusid oma mõõgarihmadega kokku osaliselt põlenud prussid. Ma ise tegin Teufelsbrücke ületamise kaasa, meie polk oli alati eelväes, kuid seda ma ei näinud. Ette saadetud mehed kinnitasid osaliselt põlenud prussid ja plangud, panid juurde ka uusi ning [silla ületamine] oli võimalik asjakohase ettevaatusega.“ Grjazev, „Pohod Suvorova,“ 201. Kuid Grjazev oli peaväe avangardis, samal ajal kui teised pealtnägijad kinnitavad, et silla vallutas Rosenbergi diviis. Starkov, *Rasskazy starogo voina*, 2. kd, 198. Asjaolu, et Suvorov magas silla „rünnaku“ ajal, kinnitab kaudselt Grjazevi versiooni ja osutab, et seal ei toimunud tõsisemat kokkupõrget, Duffy, *Eagles*, 193.

⁴⁵ Teufelsbrücke oli vilets positsioon: niipea, kui venelased väljusid Urnerlochi tunnelist, oli silla kaitsmine põhjendamatu, sest kaitsjad pidid sattuma püstitoodis kaljusse uuristatud kitsale teeale, mis oli avatud tulele kõrgemalt vastaskaldalt. See oli pigem Urnerloch kui Teufelsbrücke, kus prantslased võisid teha katse venelased alla paisata, kuid niipea kui Vene jäägrid kahlasid läbi jõe ja ronisid kaljudele, mis kõrgusid Urnerlochi tunneli väljapääsu kohal, pidid selle kaitsjad taganema.

Joonis 5. Rünnak Teufelsbrücke

Pärast Teufelsbrücke ületamist marssis Suvorovi vägi mööda Reussi orgu alla, pühkides minema prantslaste väikesed järelväeüksused, mis pidid tema edasiliikumist aeglustama (vt joonis 6). 26. septembril jõudis Suvorov koos tema vägedega liitunud Auffenbergi brigaadiga Altdorfi Reussi jõe idakaldal Vierwaldstättersee lõunakalda lähedal. Lecourbe viis enamiku oma kahe brigaadi üksustest, milles sel ajal oli umbes 5000–6000

meest,⁴⁶ jõe läänekaldale, purustas kõik üle jõe viivad sillad ja paigutas oma jõud piki Reussi jõge, et takistada venelasi sildu taastamast.⁴⁷ Altdorfi jäeti Suvorovit tõrjuma ainult 700–900 meest,⁴⁸ kelle venelased kerge vaevaga linnast välja löid.

Plaani muutmine: sõjahõõrdumine

Nüüd, kui Suvorovit lahutas Schwyzi linnast Alpide jalamil, kus ta pidi kohtuma austerlastega, veel ainult 17 kilomeetrit, avastas ta, et tee, mida mööda ta kavatses jõuda Schwyzi, lõppes juba Flüeleni külas Altdorfst veidi põhja pool Vierwaldstättersee idakaldal. Kõrged püstloodis kaljud kerkisid mõlemal järvekaldal otse veest ning see ei lubanud neist üle ronida ja põhja poole liikuda ei ühel ega ka teisel pool järve.⁴⁹

Veel enne seda, kui Suvorov oli Šveitsi jõudnud, oli Šveitsi kolonel Ferdinand de Rovéréa venelasi hoiatanud, et ainus tee Altdorfst Schwyzi läheb üle 2073 meetri kõrguse Chinzig Chulmi mäekuru ja piki rasket mägirada Muota jõe orgu, mis ulatub Schwyzini.⁵⁰ Kui Suvorov lähenes Altdorfile, võis ta ikka veel loota, et leiab tee, mis kulgeb piki

⁴⁶ Clausewitz, *Švejcarskij pohod*, 116.

⁴⁷ Duffy, *Eagles*, 198.

⁴⁸ Von Reding-Biberegg, *Pohod Suvorova*, 41.

⁴⁹ *Ibid.*, 39. Paljud venelaste väited, et austerlasid eksitasid Suvorovit, rääkides talle „kitsast rajast“, mis viib Altdorfst Schwyzi piki Vierwaldstättersee idakallast, on valed. Lopatin, *Suvorov*, 732; Rostunov, *Generalissimus*, 461–462; Leštšinski, „Ital’änskij i Švejcarskij pohody“, 124; Ljubomir Beskrovnõi (Любомир Бескровный), „Strategiâ i taktika Suvorova“ („Стратегия и тактика Суворова“) – *Suvorovskij sbornik*, 39; Šišov, *Suvorov*, 393. Miljutin ja teised vene ajaloolased, kes eeldavad austerlaste reeturlikkust, ei toeta oma spekulatsioone ühegi tõendiga. Tegelikuses pärineb väide, et austerlased mainisid „kitsast rada“, ainult Hotze kirjast Suvorovile kampaania eelõhtul, mil ta lihtsalt kirjutas, et pigem Auffenberg kui Suvorov oleks võinud „liikuda mööda kitsast rada Schwyzi kantonisse ja minuga seal ühineda“. Hotze Suvorovile (10. septembril 1799), Miljutin, *Istoriâ vojny 1799 goda*, 3. kd, 480. Ta ei kirjutanud ei seda, et see rada läks piki järve kallast, ega ka mitte seda, et see viis Schwyzi linna; ta pidas ainult silmas, et seal oli rada, mis viis Schwyzi kantonisse. Niisugune rada oli tõepoolest olemas – üle Chinzig Chulmi mäekuru. Nii Suvorov kui ka Weyrother võisid seda kõrvalist ääremärkust vääralt tõlgendada kui kinnitust, et rada, mis viis Altdorfst Schwyzi, kulges piki järve idakallast. Lõpuks kasutas Suvorov rada, mida Hotze oli soovitanud Auffenbergi brigaadile.

⁵⁰ Duffy, *Eagles*, 160, 161.

Vierwaldstätterseed, kuid kui selgus, et sellist teed ei ole olemas, oli ta valmis halvimaks stsenaariumiks ja andis oma väele korralduse marssida üle Chinzig Chulmi mäekuru. Suvorov jättis Rosenbergi diviisi järelväena Altdorfi, et kaitsta varustusvoore Altdorfi läbimise ajal Lecourbe'i üksuste rünnakute eest, misjärel diviis pidi vooridele järgnema. Sõduritel kulus 16 kilomeetri läbimiseks üle mäekuru 12 tundi. Eelvägi alustas mäkketõusu 27. septembril, kuid kogu väel, kaasa arvatud aeglane varustusvoor, kulus Muota orgu jõudmiseks neli päeva.⁵¹ Venelaste aruannetes retkest üle Chinzig Chulmi on väidetud, et „iga eksisamm ähvardas surmaga“,⁵² „paljud õnnetud surid piinarikkal moel: mõned külmast, kurnatusest ja näljast, kuid paljud teised kukkusid kaljudelt alla ja surid hirmsat surma kaljulõhedes“.⁵³ Tegelikuses on rada mäekurule küll mudane ja libe, kuid täiesti ohutu; lehmakoogi sisse astumine on suurim oht, mis võib matkajad Chinzig Chulmi ületamise ajal ähvardada.⁵⁴ Üledramatiseeritud lugusid ei põhjustanud mitte niivõrd retke tegelik raskus, kuivõrd selle ettekujutus sõdurite meeltes: neile oli mäestik võõras, nad olid alatoitumusest nõrgad ja pikast teekonnast kurnatud. Paljud pidid veetma öö mäekurul ülalpool metsapiiri, oma läbiligunenud suvevormides jäise tuule ja vihma käes pisikeste vinduvate lõkete ümber, mille küttematerjaliks olid ühe lammutatud küüni seinaplangud,⁵⁵ ning paljud pidid seetõttu külmetama.

⁵¹ Miljutin, *Istoriâ vojny 1799 goda*, 2. kd, 233, 235.

⁵² Petruševski, *Generalissimus*, 583.

⁵³ Miljutin, *Istoriâ vojny 1799 goda*, 2. kd, 230. Vene autorite sõnul läks üle kõrgete kaljude järsk lumega kaetud rada, mis „oli sel aastaajal ligipääsetav ainult julgetele küttidele, kes olid harjunud ronima mööda tohutuid kaljusid ja kaugeid jäävälju“. *Ibid.*; Al'tgovzen, „Polkovodčeskoe iskusstvo“ – *Suvorovskij sbornik*, 146. Tegelikuses ei olnud Chinzig Chulmi mäekurul mingit jäävälja, pealtnägijad nimetavad teel Muota orgu äärmist kurnatust, äikesetorme ja külma tuult, aga mitte lund.

⁵⁴ 19. sajandil Suorovi trassi uuesti läbinud Šveitsi kindralstaabi ooberstleitnant Rudolf von Reding-Biberegg avastas, et vene autorid olid „retke raskusi suuresti üle paisutanud. Nad kirjutavad haigutavatest kuristikest, kuhu langesid hobused ja ratsanikud, kohutavatest koobastest, [...] hirmutavatest kaljudest ja radadest peadpöörilavates kõrgustes. Igaüks, kes on kõndinud üle kuru, teab, et tegelikult [...] võivad sõdurid selle ületada kergesti ja turvaliselt isegi koos hobustega, kes ei ole mägedega kohanenud. Selle parimaks tõestuseks on asjaolu, et [kohalikud] elanikud [...] on hobuste ja kariloomadega üle kuru käinud juba igiammustest aegadest.“ Von Reding-Biberegg, *Pohod Suorova*, 54–55. Ma võin von Reding-Bibereggi väite õigsust kinnitada.

⁵⁵ Starkov, *Rasskazy starogo voina*, 2. kd, 205.

Pärast mäekurult laskumist soojendasid külmetavad sõdurid end Mouta oru esimeses külas üles ja kütsid ära kogu puidu, mille suutsid leida – tarad, laudauksed ja majade laudpõrandad.⁵⁶

Suvorov teadis, et mägiälad on hõredalt asustatud ja et suurt midagi peale heina pole võimalik rekvireerida.⁵⁷ Sõdurid olid selleks ajaks, kui nad jõudsid Altdorfi, juba ära söönud kogu oma seljakottides olnud toidunormi, kuid suurem osa vooridest varustusega oli mitme päevateekonna jagu maha jäänud. Et Suvorov oli Altdorfi saabudes juba niigi ajakavast ühe päeva taga⁵⁸ ja võis kohtumisele austerlastega Schwyzis järgnevail päevil veelgi rohkem hilineda, liikus ta Muota orgu, ilma et oleks voore järele oodanud. Kuivikud, mida vedasid need vähesed muulad, kes suutsid väega sammu pidada, said pidevas vihmajasus märjaks ja läksid halvaks.

Teel Muota orgu suri palju veoloomi kurnatuse tõttu. Teised olid graniitkaljudel oma kabjarauad kaotanud ja liikusid valu tõttu aeglaselt. Vooride aeglase edenemise ja nende üha suurema kurnatuse tõttu kärbiti pärast St. Gotthardi kuru ületamist sõdurite toiduratsioone. Retkel Muota orgu hakkasid nad juba kannatama alatoitumuse all. Grjazev kirjeldab, kuidas nad närisid juurikaid, mida nad olid maa seest välja kaevanud. „Liha oli nii napilt,“ kirjutab ta, „et olime sunnitud sööma ka selliseid tükke, mida muidu oleksime järelestatuks pidanud; isegi loomanahad läksid käiku: me lõikasime need väikesteks tükkideks, kõrvetasime karvad tule kohal maha ja torkasime nahatükid püssivarraste otsa, küpsetasime need [peamiselt] oma ettekujutuses ja söime pooltoorelt.“⁵⁹ Sõdurid olid nii näljased, et kui nad võtsid kohalike talupoegade põldudelt kartuleid, ei suutnud nad oodata, kuni need keedeti, vaid sõid toorelt. Nad veristasid talunike kariloomi ja sõid toorest liha; samuti sõid nad kirikutes küünlaid ja korjasid ära kogu leitud puuvilja, oli see siis küps või mitte.⁶⁰ Kuigi šveitslastelt oli võimalik juustu osta, arvasid sõdurid sinihallitusjuustust, et see on halvaks läinud, ega söönud seda.⁶¹

⁵⁶ Von Reding-Biberegg, *Pohod Suvorova*, 56, 137.

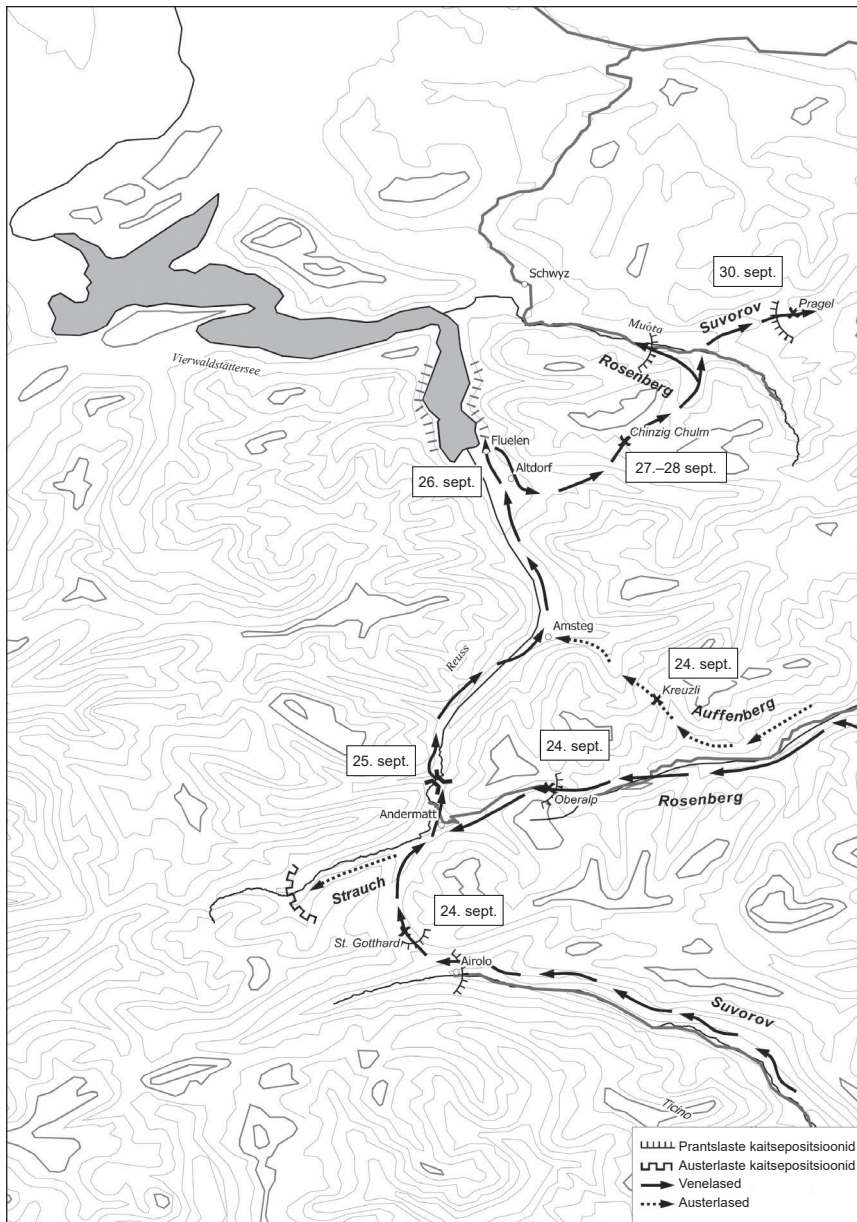
⁵⁷ *Ibid.*, 134.

⁵⁸ Miljutin, *Istoriâ vojny 1799 goda*, 2. kd, 232.

⁵⁹ Grjazev, „Pohod Suvorova,“ 204, 205.

⁶⁰ Lopatin, *Suvorov*, 520.

⁶¹ Grjazev, „Pohod Suvorova,“ 205; Petruševski, *Generalissimus*, 582.

Joonis 6. Suvorovi retk St. Gotthardilt Pragelisse

Ootamatult pikaks veninud retkel kõrgmägedes mööda viletsaid mägi-radu ja pidevas vihmas hakkasid sõdurid Suvorovi üle nurisema: „Viimse arunatukese kaotanud vanamees on meid vedanud Jumal teab kuhu.“⁶² Kui Suvorov seda porisemist kuulis, püüdis ta naljade, ekstsentrilise käitumise ja karismaatiliste kõnedega sõdurite võitlusvaimu tõsta, nimetades neid „imevähilasteks“ (чудо-богатыри).⁶³ Kui toredatest kõnedest distsipliini alalhoidmiseks enam ei piisanud, taastasid Vene ohvitserid korra drastiliste abinõudega. Polguülem Maksim (Otto Friedrich Magnus von) Reh binder käskis oma sõduritel „argpüksid tääkidega surnuks torgata ja nagu kärnased lambad karjast välja visata: argpüksid võivad lahingu nurjata, nad on sama nakkusohtlikud nagu katkutõbised“.⁶⁴ Suvorovi moraali alalhoidmise meetodid kaldusid siiski pigem prääniku kui piitsa poole ja need osutusid selle lühikese kampaania ajal asjakohaseks.

Olles laskunud 28. septembril Muota orgu, sai Suvorov teada, et Masséna oli 25. ja 26. septembril purustanud Rimski-Korsakovi korpuse ning tapnud, haavanud ja võtnud vangi 8000 selle 27 000 sõdurist, misjärel venelased olid korratuses Saksa piiri poole põgenenud.⁶⁵ Rimski-Korsakovi lüüasaamine muutis Suvorovi retke läände Schwyzi mõttetuks ja ohtlikuks, sest Masséna oli sinna parajasti koondanud oma põhijõud.⁶⁶ Suvorov hakkas kaaluma võimalust liikuda vastassuunas, itta, üle madala, 1550 m kõrguse Prageli mäekuru Linthi orgu, Austria liitlasvägede poole, kuid ta avastas, et Prantsuse kindral Nicolas Jean-de-Dieu Soult on purustanud Hotze, kes püüdis liituda Suvoroviga. Soulti diviis, mis oli nüüd valmis Suvorovi vastu võitlema, seisis Linthi jõe suudme lähedal Alpide põhjapoolse väljapääsu lähedal ning osa Gabriel Molitori juhitud

⁶² Miljutin, *Istoriâ vojny 1799 goda*, 2. kd, 309.

⁶³ Starkov, *Rasskazy starogo voina*, 2. kd, 256.

⁶⁴ *Ibid.*, 223.

⁶⁵ Duffy, *Eagles*, 220.

⁶⁶ Suvorov ja tema järel enamik vene ajaloolasi väidavad, et viiepäevane viivitus Tavernes, kus venelased ootasid austerlaste lubatud muulavoorti, oli saatuslik, sest Suvorov ei saanud liituda Rimski-Korsakoviga Zürichi juures, kus Masséna viimast ründas ja lõi. Lopatin, *Suvorov*, 730; Miljutin, *Istoriâ vojny 1799 goda*, 2. kd, 280; Petruševski, *Generalissimus*, 586. Tegelikult oleks Suvorov igal juhul hiljaks jäänud, sest ta avastas, et Mortier oli blokeerinud väljapääsu Muota orust Schwyzi, ja tema järelvägi jõudis Zürichist 74 kilomeetri kaugusel asuvasse Muotathali külla alles 30. septembri hilisel pärastlõunal. Miljutin, *Istoriâ vojny 1799 goda*, 2. kd, 277, 290.

Prantsuse brigaadist tõkestas Prageli mäekuru ja Muota oru idapoolset väljapääsu; Lecourbe'i brigaadid aga, mis jälitasid Suvorovi järelväge, sulgesid raja üle Chinzig Chulmi mäekuru, blokeerides sellega taganemistee. Suvorov mõistis, et kogu tema retk üle Alpide oli nurjumisele määratud ja tema vägi Muota orus sissepiiratuna lõksu langenud. 29. septembril peetud sõjanõukogu istungil pidas ta tulise kõne, mis tema ohvitserid üles ärritas. Bagration meenutas: „[M]a olin [---] niisuguses eufoorilises meeleolus, et kui meid oleksid rünnanud ka vaenlaste müriaadid, oleksin ma olnud valmis nendega võitlema [---]. Kõik tundsid samamoodi.“⁶⁷ Suvorov otsustas murda läbi Prageli mäekuru ja tungida seejärel Alpide põhjapoolse väljapääsu kaudu Linthi jõe suudme lähedale, lootuses ühineda senini seal paiknenud Austria vägedega.⁶⁸ Pärast varustusvooride saabumist ja mõningaid rekvireerimisi oli Suvorovi väel toiduaineid viieks päevaks. Sõjanõukogu otsustas karpida sõdurite toidunormi poole võrra, et toitu jätkuks kuni kümneks päevaks.⁶⁹

Järgmisel päeval, 30. septembril, alustas Suvorov liikumist Prageli mäekuru poole ja jättis Rosenbergi diviisi järelväena retke katma – eeldati, et Schwyzist ründab Prantsuse diviis Edouard Mortieri juhtimisel.⁷⁰ Osa Gabriel Molitori 3500-mehelisest brigaadist⁷¹ osutas Prageli kuru juures Suvorovi 4200 venelasest ja austerlasest koosnevale eelväele⁷² kangekaelset vastupanu, mis jätkus järgmise päevani, 1. oktoobrini. Esimese lahingupäeva lõpuks olid prantslased sunnitud taganema teisele poole Klöntalerseed ja tõkestasid ainsa kaljudesse uuristatud teeraja, mis viis järve põhjakaldale (vt joonis 7). Oma vallutamatuna näivalt positsioonilt surus Prantsuse brigaad musketi- ja suurtükitulega venelased maadligi. Viimaste väikesekaliibrilised mägikahurid olid liiga väikese laskeulatusega, et tõhusalt võidelda prantslaste välisuurtükkidega, mis olid paigutatud platoole teisele poole mäekitsust.⁷³ Venelased veetsid öö järve ääres

⁶⁷ Lopatin, *Suvorov*, 733.

⁶⁸ Miljutin, *Istoriâ vojny 1799 goda*, 3. kd, 513.

⁶⁹ *Ibid.*

⁷⁰ Lopatin, *Suvorov*, 359.

⁷¹ Miljutin, *Istoriâ vojny 1799 goda*, 2. kd, 284. Phipps hindab Molitori väeüksuse suuruseks sel ajal 2599 meest. Phipps, *The Armies of the First French Republic*, 5. kd, 153.

⁷² Duffy, *Eagles*, 226.

⁷³ Grjazev, „Pohod Suvorova“, 211.

lahtise taeva all, lõdisedes magamatuna külma vihma käes.⁷⁴ Kuid nad saatsid kaks polku üle järve põhjakalda kaljude ja veel ühe polgu mööda järve lõunakallast, et haarata prantslaste positsiooni mõlemalt tiivalt.⁷⁵ Haaramine lõunakaldalt ebaõnnestus, sest järvega piirnev kõrge kalju langes otse vette, kuid kurnava öise marsiga põhjakalda kõrgeimasse tippu, kusjuures kaks polku pidid ronima mitusada meetrit ülesmäge läbi paksu märja metsa, jõudsid sõdurid üles ja olid prantslaste positsiooni selja taga. Järgmisel päeval, kui Prageli kurust jõudis Klöntaltersee äärde venelaste täiendus ja mõningat lisajõudu said ka prantslased, läksid venelased rünnakule, kombineerides otserünnaku piki prantslaste blokeeritud mägirada löögiga prantslaste positsioonide kohal kõrguvatelt kaljudelt. Pealetung algas enne koitu ja kaljudelt ründavad sõdurid ei näinud oma jala ette. Mõned neist kukkusid surnuks.⁷⁶ Nende kaotused olid siiski kergemad kui meestel, kes osalesid otserünnakus. Grjazev oli viimaste hulgas ja märkis hiljem, et „kogu kitsas rada, eriti aga platoole välja viiv lõik, oli kaetud meie meeste laipadega sellises ulatuses, et muutus läbi-pääsmatuks. Südamevaluga olime sunnitud nende surnukehad järve viskama, et teha tee vabaks, ja siis astuma üle oma seltsimeeste laipade kuhjade, et platoole läbi murda.“⁷⁷ Rünnak tiivalt aga sundis prantslasi oma positsioonid loovutama ja taganema alla Linthi orgu.

Samal ajal tuli üks Prantsuse diviis, mida juhtis alguses Mortier ja seejärel Masséna, 30. septembril piki Muota orgu üles ja astus lahingusse Rosenbergi järelväega. Sellel ja järgmisel päeval võitles umbes 8000-meheline järelvägi Prantsuse vägedega, mida oli kokku 9000 – 10 000 meest.⁷⁸ Pärast mitut nurjunud otserünnakut Prantsuse positsioonidele tegid venelased haarde läbi metsa piki mäejalamit, mis moodustas Muota oru põhjaserva,⁷⁹ üllatasid prantslasi ja toetasid otserünnakut, mis lõppes prantslaste korratu põgenemisega. Üle Muota jõe viival kitsal sillal

⁷⁴ Miljutin, *Istoriâ vojny 1799 goda*, 2. kd, 289.

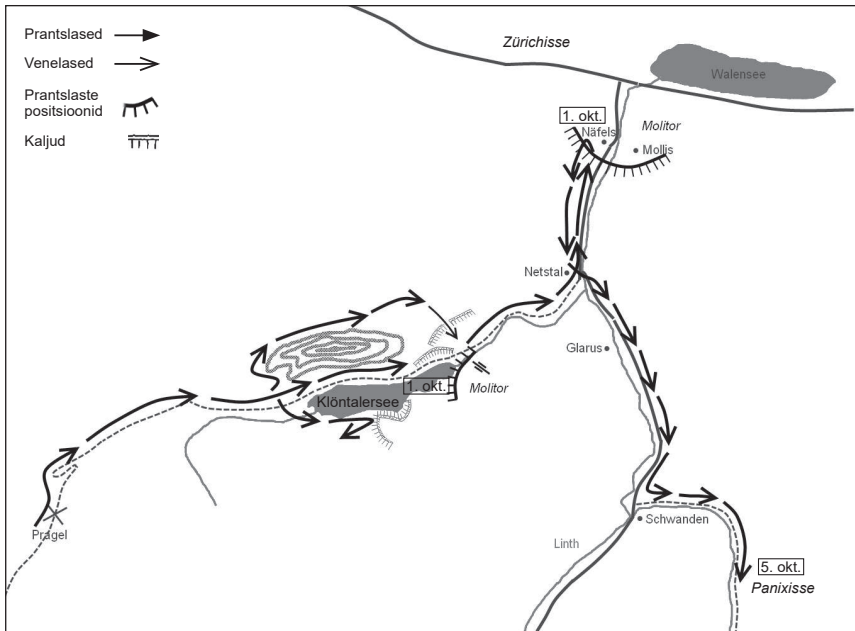
⁷⁵ Duffy, *Eagles*, 229.

⁷⁶ Miljutin, *Istoriâ vojny 1799 goda*, 2. kd, 282, 295.

⁷⁷ Grjazev, „Pohod Suvorova,“ 212.

⁷⁸ Von Reding-Biberegg, *Pohod Suvorova*, 81, 84; Philip Longworth, *The Art of Victory* (London: Constable, 1965), 284. Phippsi väitel oli selles Prantsuse diviisis 7800 meest. Phipps, *The Armies of the First French Republic*, 5. kd, 149.

⁷⁹ Miljutin, *Istoriâ vojny 1799 goda*, 2. kd, 293.

Joonis 7. Läbimurre mööda Klöntalersee kallast ja lüüasaamine Näfelsi juures

tekkinud rüseluses kukkusid paljud põgenevad Prantsuse sõdurid vette ja uppusid. Prantslased kaotasid umbes 2000 meest tapetute, haavatute ja sõjavangidena, samal ajal kui haavata sai 500–600 venelast; langenud venelaste arv ei ole teada.⁸⁰ Selle võiduga raputas Rosenberg Masséna Suvorovi järelväe küljest lahti ja järgnes üle Prageli kuru ülejäänud väele.

Mõistes, et tema korpus, millele oli koormaks hulk haavatud ja haigeid sõdureid, ei suuda kiiresti üle mägede liikuda, käskis Suvorov jätta Rosenbergil 600 haavatut ja haiget koos 1000 haavatud Prantsuse sõjavangiga Muota orgu koos kirjaga Massénale, milles Suvorov teatas, et venelaste haavatud usaldatakse „prantslaste humanse kohtlemise hooleks“.⁸¹ See oli söakas palve pärast kõigi prantslaste tapmist, kes olid

⁸⁰ Suvorov keiser Franz II-le (11. oktoober 1799) – *Istoriâ rossijsko-avstrijskoj kampanii 1799 g.*, 3. kd, 382; von Reding-Biberegg, *Pohod Suvorova*, 95.

⁸¹ Duffy, *Eagles*, 242; Miljutin, *Istoriâ vojny 1799 goda*, 2. kd, 298; 3. kd, 520.

end St. Gotthardil vangi andnud. Siiski kohtlesid prantslased vange inimlikult ja andsid neile arstiabi.⁸²

Pärast saabumist Linthi orgu jälitas Suvorov prantslasi piki Linthi jõge allavoolu Näfelsi linnani Alpide väljapääsu juures, kus prantslased peatusid ja tõkestasid ühtlasi oru mõlemal jõekaldal, muutes sellega haaramise võimatuks. Vene eelvägi ja Molitori brigaadi riismed olid suuruselt võrdsed,⁸³ kuid ka seekord ei saanud venelaste mägikahurid prantslaste välisuurtükiväe vastu. 1. oktoobri lahingus käis Näfels kibedas võitluses mitu korda käest kätte, kuid viimaks lõppes venelastel laskemoon ja nad ei suutnud läbi murda. Võttes arvesse lähedal paiknevat Soulti diviisi, Vene suurtükkide allajäämist Prantsuse omadele, laskemoonapuudust ja suurvürst Konstantini survet, kes reisis turistina Suvorovi vägedega kaasa, otsustas järgmisel päeval kogunenud sõjanõukogu loobuda läbi-murdekatses ja taganeda üle 2407 meetri kõrguse Panixi mäekuru Reini ülemjooksu orgu, mis oli austerlaste käes.⁸⁴

Kuigi Šveitsi kampaania kõik varasemad kokkupõrked prantslastega olid lõppenud Vene võiduga, oli Alpidest väljamurdmise nurjumine Näfelsi juures strateegiline lüüasaamine, mis tühistas kõik eelnenud võidud ja oli viimane kirstunael strateegilises plaanis, mis eeldas liitlasvägede koostööd Šveitsis.⁸⁵ Enne Panixi mäekurule marssimist jätsid venelased taas 400 oma haiget ja haavatud sõdurit prantslaste meelevalda koos kirjaliku palvega säästa nende elu.⁸⁶

⁸² Starkov, *Rasskazy starogo voina*, 2. kd, 273.

⁸³ Miljutin, *Istoriâ vojny 1799 goda*, 3. kd, 518; Duffy, *Eagles*, 241. Phipps kinnitab, et sel hetkel seisis 4700 Prantsuse sõduri vastas 7000 Vene sõdurit. Phipps, *The Armies of the First French Republic*, 5. kd, 156.

⁸⁴ Suvorov ertshertsog Karlile (7. oktoober 1799) – *Istoriâ rossijsko-avstrijskoj kampanii 1799 g.*, 3. kd, 354; Miljutin, *Istoriâ vojny 1799 goda*, 3. kd, 521.

⁸⁵ Oma raportis tsaar Paulile ei kirjuta Suvorov sõnagi lahingust Näfelsi juures, vaid esitleb oma kampaaniat hiilgavate võitude reana, kuigi ta kaalus isegi tagasi Itaaliasse taandumist, mis oleks olnud täieliku läbikukkumise mõõnmine. „Donesenie Suvorova,“ 388–422.

⁸⁶ Miljutin, *Istoriâ vojny 1799 goda*, 2. kd, 302; Bogdanovič, *Pohody Suvorova*, 183.

Plaan vanapaberiks: taganemine

5. oktoobril, kui järelvägi Rosenbergi juhtimisel oli Suvoroviga uuesti ühinenud, alustati liikumist Reini orgu. Prantslased jälitasid venelasi tarmukalt ja tekitasid Bagrationi juhitud järelväele nii raskeid kaotusi, et see suutis vaevu oma hävingut vältida ja peajõudude juurde tagasi jõuda. Nad pidid isegi maha jätma oma laeka, milles oli 30 000 franki.⁸⁷

Weyrotheri sõnul murdsid taganemislahingud venelaste võitlusvaimu. Neid oli juba räsitud lahinguväsimus, läbimurde ebaõnnestumine Näfelsi juures ja raskused, mida oli tulnud taluda harjumatuses mäestikuloludes.⁸⁸

Selleks ajaks olid enamiku Vene sõdurite saapad kivistel mägiradadel nii katki kulunud, et ohvitserid ja ka hilisemad autorid nimetasid Suvorovi väge „enamjaolt paljasjalgseks“, mis, kuigi võib olla liialdus, annab siiski tunnistust nende jalanõude nigelast seisukorrast.⁸⁹ Kindral Rehbinderi saapad olid ilma taldadeta ja ta lõikas oma sinelist tükke, mille mähkis ümber jalgade, samamoodi tegid ka paljud sõdurid.⁹⁰ Teised aga võtsid saapad 1400 Prantsuse sõjavangilt,⁹¹ kelle nad seejärel konvoeersid paljajalu üle Prageli ja Panixi mäekuru. Venelased määrasid ühele Šveitsi linnale kontributsiooniks 700 paari saapaid ja kui linnaelanikud ei suutnud nii palju anda, võtsid sõdurid need otse linlaste jalast.⁹² Sõdureid nõrgestas ka alatoitumus: mitme päeva jooksul oli nende toidunormi vähendatud ühe neljandikuni tavalisest.⁹³

6. oktoobril hakkas paljasjalgne ja nälgiv Suvorovi vägi Panixi mäekurule ronima. Kurule viiv mägirada oli kaetud poole meetri paksuse värske lumega.⁹⁴ Seni oli suurem osa Suvorovi korpusest suutnud lund

⁸⁷ Grjazev, „Pohod Suvorova,“ 218; von Reding-Biberegg, *Pohod Suvorova*, 125.

⁸⁸ Duffy, *Eagles*, 248.

⁸⁹ Suvorov Rastoptšinile (13. oktoober 1799) – *Istoriâ rossijsko-avstrijskoj kampanii 1799 g.*, 3. kd, 387; Grjazev, „Pohod Suvorova,“ 205; Clausewitz, *Švejcarskij pohod*, 118, 132; Lopatin, *Suvorov*, 519; Petruševski, *Generalissimus*, 585.

⁹⁰ Starkov, *Rasskazy starogo voina*, 2. kd, 251; Grjazev, „Pohod Suvorova,“ 205.

⁹¹ Longworth, *The Art of Victory*, 288.

⁹² Von Reding-Biberegg, *Pohod Suvorova*, 68, 108, 139.

⁹³ Starkov, *Rasskazy starogo voina*, 2. kd, 254.

⁹⁴ Grjazev, „Pohod Suvorova,“ 219.

vältida. Ainult järelvägi oli Chinzig Chulmi ja Prageli mäekurudes pidanud läbima mõned värske lumega alad.⁹⁵ Kuid Panixi kuras mõjutas paks lumi juba tõsiselt retke kulgu. Teed oli raske leida, sest rada vonkles mööda oruserva kaljusid ega kulgenud mööda orupõhja ning värske lumi varjas nõlva järskust. Paksud pilved ja lumekeerised häirisid nähtavust.⁹⁶

Vene autorid nimetasid seda retke Kolgata teeks.⁹⁷ Suvorov võttis oma muljed Panixi kuru ületamisest kokku järgmiselt: „Ükski kirjeldus ei ole võimeline edasi andma looduse õudusi. Pelk mälestus sellest piinab me hinge.“⁹⁸ Vägi alustas tõusu mäekurule piki põhjapoolset nõlva kell neli hommikul ja kulutas hõrenevas õhus selle tippu ronimiseks terve päeva. Grjazev kirjeldas, kuidas sõdurid marssisid „piki väga kitsast jäist rada, mis oli kaldus haigutava kuristiku poole, kus iga ettevaatamatu samm või eksisamm võis viia [surmava] kukkumiseni, mis mõne mehega juhtuski.“ Nad pidid kogu oma vaprust kokku võtma, et „võidelda loodusejõudude, kõige hirmutavama ja halastamatuma vaenlase vastu“.

[Sõdurid] olid üsna haletsusväärsetes olukorras ja see kohutav vaatepilt tegi ülimalt kurvaks. Kogu meie vägi ja polgud läksid omavahel segi, iga mees kõndis seal, kus ta sai, [---] kõige nõrgemad kukkusid ja maksid loodusejõududele kõrgeimat hinda; need, kes tahtsid puhata, istusid maha ja vajusid igavesse unne; need, kes kõndisid, pidid võitlema kibeda külmaga jäises vihmas, mis kattis nad jääkorraga. Peaaegu külmunult suutsime vaevu liikuda ja võitlesime oma elu eest. Seal ei olnud ühtki varjualust ega isegi mitte ühtki puutükki, et teha tuli üles ja oma külmunud käsi ja jalgu soojendada. [---] Me viskasime minema või kaotasime kõik, mida kandsime, isegi relvad, mis on sõduri esmane kaitse. Igaüks mõtles ennekõike iseendale, keegi ei andnud käske ja distsipliin varises kokku.⁹⁹

⁹⁵ Von Reding-Biberegg, *Pohod Suvorova*, 72; Duffy, *Eagles*, 242, 252.

⁹⁶ Miljutin, *Istoriâ vojny 1799 goda*, 2. kd, 305; Bogdanovitš, *Pohody Suvorova*, 186.

⁹⁷ Anton Kersnovski (Антон Керсновский), *Istoriâ russkoj armii* (История русской армии), 1. kd, *Ot Narvy do Parizha 1700–1814 gg.* (От Нарвы до Парижа, 1700–1814 гг.) (Moskva: Golos (Голос), 1993), 191.

⁹⁸ „Donesenie Suvorova,“ 390.

⁹⁹ Grjazev, „Pohod Suvorova,“ 219–221.

Õhtuks oli mäekuru ületanud ainult eelvägi, ülejäänud pidid tuisust piitsutatuna veetma öö metsapiirist kõrgemal.¹⁰⁰ Bagration meenutas: „meie sängiks olid muda ja lumi ning tekiks taevas, mis kastis meid lume ja vihmaga.“¹⁰¹ Kui sõdurid hakkasid külmuma, lubasid nende ülemad teha lõkked kasakate piikidest ja mägikahurite vankritest. Kahurid oldi sunnitud kuristikku heitma. Niiviisi kaotas Suvorov kõik oma suurtükid, millega ta oli sõjaretke alustanud.¹⁰²

Mäekurult laskumine oli veel palju raskem kui tõus, sest kõrged püstloodis kaljud tõkestasid kogu tee orgu. Kuigi rada vonkles ümber kaljude, oli lumi selle nähtamatuks muutnud. Lumekoorikuga kaetud järsk nõlv oli libe. Ainult pooled muulad olid elanud üle tõusu Panixi mäekurule¹⁰³ ja needki, kes olid sinna jõudnud, olid kaotanud oma kabjaraudad ega suutnud jäistel nõlvadel toime tulla. Sõdurid pidid nad ühekaupa kaljult alla lükkama, lootuses, et vähemalt mõned jäävad ehk ellu, kuid enamik ei jäänud.¹⁰⁴ Lõpuks metsani jõudmist kirjeldab Grjazev: „läbiligunenud ja porine, täielikult kurnatud ja kurbusest piinatud, langesin ma märjale samblale, kuid kohutav külm raputas kogu mu keha ja sundis üles kargama.“¹⁰⁵ Seersant Jakov Starkov arvas, et Panixi kuru ületamine oli palju kohutavam kui ükskõik milline Šveitsi kampaania lahing: „Need neetud mäed olid meile põrguks! Nad piinasid meid pea-aegu surnuks.“¹⁰⁶ Isegi sajand pärast Šveitsi kampaaniat teadsid mäekuru lõunanõlval asuva Panixi küla elanikud rääkida, kuidas kurult laskunud venelaste jõugud röõvisid kogu toidu ja kariloomad, mille nad leidsid, rebisid külaelanikel seljast riided ja jalast saapad ning põletasid ära kõik plangud ja puukatused, et end üles soojendada.¹⁰⁷ Retkel üle Panixi mäekuru kaotas Suvorov üle 200 mehe, kes külmusid surnuks või kukkusid kuristikku. Palju rohkem oli neid, kelle kehaosad olid külmavõetud

¹⁰⁰ Miljutin, *Istoriâ vojny 1799 goda*, 2. kd, 305.

¹⁰¹ Starkov, *Rasskazy starogo voina*, 2. kd, 221.

¹⁰² Miljutin, *Istoriâ vojny 1799 goda*, 2. kd, 305.

¹⁰³ *Ibid.*, 298.

¹⁰⁴ Grjazev, „Pohod Suvorova“, 219.

¹⁰⁵ *Ibid.*, 222.

¹⁰⁶ Starkov, *Rasskazy starogo voina*, 2. kd, 255.

¹⁰⁷ Lopatin, *Suvorov*, 520.

või kes olid alajahtunud, ja umbes 100 sõdurit kannatasid mõnda aega lumepimeduse käes.¹⁰⁸

Ületanud Panixi mäekuru ja jõudnud Reini jõe orgu, oli Suvorov oma korpuse Šveitsist välja viinud, jättes maa prantslastele. Tsaar Paul I käsikis Suvorovi vael Venemaale naasta.¹⁰⁹ See oli 17 päeva, 21. septembrist 7. oktoobrini kestnud Šveitsi kampaania lõpp. Selle aja jooksul läbis Vene armee 270 kilomeetrit, ületades neli mäekuru.

Kuigi Suvorov võitis Šveitsi kampaania käigus mitu lahingut, juhtus see osaliselt seetõttu, et venelased olid kõigis lahingutes prantslaste suhtes kas arvulises ülekaalus või enam-vähem võrdsed, välja arvatud Rosenbergi järeelväe lahingus Muota juures. Rünnakutes St. Gotthardi ja Oberalpi mäekurule ning Teufelsbrücke, samuti väikeses kokkupõrkes Altdorfi juures ületas Vene sõdurite arv tunduvalt vaenlase oma ning ka lahingus Klöntalersee ääres oli neil rohkem mehi kui prantslasel, kuigi viimastel oli parem suurtükivägi. Suvorovi vägi kannatas ränga kurnatuse käes, seda nii lahingute kui ka retkel üle Alpide talutud raskuste tõttu. Suvorov väitis, et kampaania lõpuks oli tal veel ainult umbes 11 500 vigastamata sõdurit ehk ainult pool nendest, kellega ta oli kampaaniat alustanud.¹¹⁰ Lisaks rasketele kaotustele elavjõus jäi Suvorov ilma kogu oma mägisuurtükiväest, enamikust hobustest ja muuladest ning paljudest käsirelvadest. Prantslased hindasid oma kaotusi Šveitsi kampaania 15 päeva jooksul 6000 langenule, haavatule ja vangilangenule – kaasa arvatud tegevus Rimski-Korsakovi, Hotze ja Auffenbergi vastu.¹¹¹ See arv ei pruugi kajastada haigeid, kuid isegi sel juhul on selge, et Alpides kaotasid prantslased vähem mehi kui Suvorov.

¹⁰⁸ Clausewitz, *Švejcarskij pohod*, 133; Duffy, *Eagles*, 258.

¹⁰⁹ Paul I Suvorovile (7. oktoober 1799) – *Istoriâ rossijsko-avstrijskoj kampanii 1799 g.*, 3. kd, 360.

¹¹⁰ Suvorov kirjutas 13. ja 14. oktoobril, et tal on ainult 10 000 võitlusvõimelist meest, „paljasjalget ja alasti“, kelle hulka ei ole arvestatud kasakaid. Suvorov Rastoptšinile (13. oktoober 1799) – *Istoriâ rossijsko-avstrijskoj kampanii 1799 g.*, 3. kd, 387; Miljutin, *Istoriâ vojny 1799 goda*, 2. kd, 323. Üks Vene kindralstaabi alampolkovnik arvutas välja, et võitlusvõimeliseks oli jäänud alla 1500 kasaka. Bogdanovitš, *Pohody Suvorova*, 187.

¹¹¹ Miljutin, *Istoriâ vojny 1799 goda*, 3. kd, 526.

Enamik mittevene õpetlasi ja tilluke vähemus vene ajaloolasi hindavad Suvorovi Šveitsi-kampaania läbikukkunuks,¹¹² kuid väidavad, et ta pääses hävingust tänu oma kindralite võimekale juhtimisele ja sõdurite muljet avaldavale võitlusvõimele. Suvorovi ülespuhutud aruanded kuulsusrikastest võitudest, mille ta saatis tsaar Paul I-le,¹¹³ ei suuda varjata fakti, et Šveitsi kampaania ei saavutanud oma eesmärki, prantslaste väljatõrjumist Šveitsist. Vastupidi, prantslased purustasid Rimski-Korsakovi ja Hotze ning okupeerisid varsti kogu maa. Suvorov pääses hävingust, kuid kandis nii suuri kaotusi, et Clausewitzi sõnul olid need „võrdsed kaotatud lahinguga“.¹¹⁴

Šveitsi kampaania uurijad tõstavad esile selle läbikukkumise kaks põhjust: vigane strateegia ja valesti valitud Alpide ületamise marsruut. Clausewitz arvas, et kampaania oli algusest peale nurjumisele määratud, sest see eeldas mitme suure, laiale alale hajutatud väekoondise kooskõlastatud tegevust, kusjuures ainsaks sidepidamise vahendiks olid käskjalad; need väekoondised kuulusid kahte liitlasarmeesse, millel olid erinevad poliitilised eesmärgid ja strateegilised prioriteedid ning erinev kultuur. Ta nimetas kampaania ideed tervikuna „tohutuks veaks. Selle läbikukkumine oli strateegia tagajärg, millel ta põhines, ja isegi kui poleks tehtud ühtki viga ja kui selle elluviimise ajal poleks toimunud ühtki õnnetut sündmust, poleks tulemus saanud olla palju parem. [...] Asjaolu, et see kampaania ei viinud veel halvema tulemuseni ja täieliku katastroofni, oli tingitud venelaste vaprustest ja prantslaste tehtud ränkadest vigadest.“¹¹⁵

Mis puutub Alpide ületamise marsruuti, siis tagantjärele on lihtne näha, et Suvorovi peamine viga oli St. Gotthardi marsruudi valimine St. Bernhardi mäekuru ületava trassi või tee asemel, mis viis mööda Como järvest ja läbi Tirooli, kus ei olnud mingeid Prantsuse vägesid. Suvorovi

¹¹² Näiteks Blanning, *The French Revolutionary Wars*, 253; Phipps, *The Armies of the First French Republic*, 5. kd, 157; Clausewitz, *Švejcarskij pohod*, 133–134; Petruševski, *Generalissimus*, 604; Miljutin, *Istoriâ vojny 1799 goda*, 2. kd, 307.

¹¹³ Need sisaldasid ka vääртевет, et Suvorov oli kindral Lecourbe'i vangi võtnud. Suvorov keiser Franz II-le (11. oktoober 1799) – *Istoriâ rossijsko-avstrijskoj kampanii 1799 g.*, 3. kd, 382. Seda vääртевет kordasid hiljem faktina paljud vene ajaloolased, vt Leštšinski, „Ital'ânskij i Švejcarskij pohody“, 129; Al'tgovzen, „Polkovodčeskoe iskusstvo“ – *Suvorovskij sbornik*, 129; Šišov, *Suvorov*, 411.

¹¹⁴ Clausewitz, *Švejcarskij pohod*, 133.

¹¹⁵ *Ibid.*, 149–150.

aeglane voor ja suurtükivägi, mis järgnesid palju pikemaks peetud marsruuti mööda Como järve kaudu, jõudsid Reinini enne Suvorovi väge, ilma et neil oleks teel vähimaidki probleeme olnud.¹¹⁶ Genrihh (Heinrich) Leer, üks suuremaid 19. sajandi Vene sõjalisi mõtlejaid, nimetas St. Gotthardi marsruudi valikut „rängaks strateegiliseks veaks“.¹¹⁷ Kuigi Suvorov hiljem ka tunnistas, et marsruudi valik oli ekslik, süüdistas ta tavapäraselt austerlasi, kes väidetavalt olla seda soovitanud.¹¹⁸ Kuid enne kampaania algust väitis ta, et oli otsustanud selle marsruudi kasuks, sest see lubas tal minna „otse vaenlase peale ja rünnata tema nõrgimaid positsioone, selmet kaotada aega pikkadel marssidel [ümbes Alpide], mis kulusid arglikele ponnistustele vägede ühendamiseks“.¹¹⁹ „Mägisõjas kogenematu Suvorov,“ kirjutas Petraševski, „pidas ekslikult pikka lühikeseks ja keerulist lihtsaks“¹²⁰ ning ei suutnud võtta arvesse paljusid probleeme, mida oleks tulnud ette näha. Ta ei võtnud tõsiselt prantslaste mägisõjaoskusi, nagu ka sügisese sõjaretke raskust ja võimalikke logistilisi katsumusi.¹²¹ Läbi St. Gotthardi marssimise plaan oli Suvorovi vaimusünnitis ja nagu kirjutas Leer, ükski väidetav austerlaste viga „ei võta süüd Suvorovilt; ei ole vahet, kas kindral tegutseb oma plaani järgi või lähtub kellegi teise nõuannetest: au ja kuulsus edu korral või hukkamõist nurjumise puhul pannakse ainult tema õlule, sest see oli tema, kes vastutas plaani elluviimise eest“.¹²²

Siiski tunnustavad isegi need autorid, kes nimetavad Šveitsi kampaaniat ilmseks ebaõnnestumiseks, Vene kindraleid ja sõdureid, kes tegid kõik võimaliku, et leevendada vigase strateegia kohutavaid tagajärgi,

¹¹⁶ Von Reding-Biberegg, *Pohod Suvorova*, 112.

¹¹⁷ Orlov, *Pohod Suvorova*, 82.

¹¹⁸ Petruševski, *Generalissimus*, 566. Enamik vene ajaloolasi toetasid seda teesi ja mõned isegi tõlgendasid väidetavat Austria soovitusi kui reetmist. Miljutin, *Istoriâ vojny 1799 goda*, 3. kd, 477; Lopatin, *Suvorov*, 730. Süüdistused on alusetud: esiteks, von Reding-Biberegg kinnitab, et Suvorov valis marsruudi üle St. Gotthardi vastupidiselt austerlaste esialgsele nõuandele, milles soovitati teed üle St. Bernhardi; teiseks, nagu täheldab Petruševski: „Keegi ei saa [austerlastele] omistada reetlikkust või pahatahtlikkust, sest Suvorovi läbikukkumine [...] häiris otseselt nende enda strateegiat.“ Von Reding-Biberegg, *Pohod Suvorova*, 20; Petruševski, *Generalissimus*, 566.

¹¹⁹ Suvorov Hotzele (13. september 1799) – *Istoriâ rossijsko-avstrijskoj kampanii 1799 g.*, 3. kd, 290.

¹²⁰ Petruševski, *Generalissimus*, 565.

¹²¹ Miljutin, *Istoriâ vojny 1799 goda*, 2. kd, 308; von Reding-Biberegg, *Pohod Suvorova*, 22.

¹²² Orlov, *Pohod Suvorova*, 83.

näidates üles silmapaistvaid taktikalisi oskusi ja suurepärasest vastupidavusest.¹²³ Clausewitz kirjutas: „Kui ka Suvorovi kampaania tegelik tulemus oli pigem lüüasaamine kui võit, oli see [lahingu]moraali seisukohalt pigem võit kui kaotus.“ Vene sõdurid „pidid tajuma seda retke nagu raevutsevat suurvett, mis pühkis minema kõik vaenlase ehitatud tammid, [...] ja iga niisuguse tammi purustamist kui võitu“.¹²⁴ Clausewitzi järeldusi toetab vene autorite koor, kes väidab, et „see nurjunud kampaania tõi suurema au ja kuulsuse kui hiilgavam võit“.¹²⁵ Nagu sedastas üks neist: „Friedrich II Leutheni kampaania oli elegantne; Napoleoni Itaalia kampaania oli hiilgav; Suvorovi Šveitsi kampaania teenis ära igavese aupaiste. Ükski rahvas ega armee pole kunagi saavutanud nii rabavat moraalselt võitu loodusjõudude üle.“¹²⁶ Miljutin väidab, et „Šveitsi kampaania oli tegelikult Suvorovi sõjalise hiilguse kõrgpunkt“,¹²⁷ ja paljud autorid tsiteerivad Masséna apokrüüfist ütlust: „Ma vahetaksin kõik oma 42 sõjalist kampaaniat Suvorovi Šveitsi kampaania vastu.“¹²⁸ Kartmatu sõjaretk üle Alpide on kinnistatud Vene ajaloomällu ja selle kuulsusrikkuse rõhutamine on varjutanud tema ülima strateegilise nurjumise.

Kokkuvõte: Šveitsi kampaania õppetunnid

Strateegia mõistes näitas Šveitsi kampaania, et mägedes on vigade tegemiseks paratamatult vähem ruumi kui tasandikel. Alpide sõjaretk oli ettevalmistamata operatsioon ja see oli tema nurjumise peamine põhjus. Mägedes peab strateegia olema lihtne, sest side- ja logistilised probleemid häirivad pidevalt pikkade vahemaade kaugusele hajutatud suurte väekoondiste kooskõlastatud tegevust, kuid seda on ka raske lihtsamaks

¹²³ Petruševski, *Generalissimus*, 604.

¹²⁴ Clausewitz, *Švejcarskij pohod*, 133–134.

¹²⁵ Miljutin, *Istoriâ vojny 1799 goda*, 2. kd, 307.

¹²⁶ Kersnovski, *Istoriâ russoj armii*, 1. kd, 92.

¹²⁷ Miljutin, *Istoriâ vojny 1799 goda*, 2. kd, 309.

¹²⁸ Beskrovnõi, „Strategiâ“, 39; Al'tgovzen, „Polkovodčeskoe iskusstvo“ – *Suvorovskij sbornik*, 151; Nikolai Šatagin (Николай Шатагин), „Velikij russkij polkovodec“ („Великий русский полководец“) – *Suvorovskij sbornik*, 25; Orlov, *Pohod Suvorova*, 82. Ükski ajaloolane ei viita sellele Masséna omistatud lausele.

teha, sest maastik jaotab armeed vältimatult osadeks ning ka ilm muudab asja keerulisemaks, pakkudes üllatusi lisaks nendele, mida vaenlane on ette valmistanud. Mägedes on lihtsam kui tasandikel nii üllatada kui ka üllatuda, sest maastik tõkestab luureinfo hankimist ja varjab manöövreid: Suvorovi vägi sai St. Gotthardi, Oberalpi ja Chinzig Chulmi mäekurudele lähenedes täieliku üllatuse osaliseks ja prantslased ei suutnud venelasi peatada mitte ühelgi neist suurepärastest kaitsepositsioonidest. Kuid halb ilm võib rivist välja viia rohkem mehi kui vaenlase tegevus, nagu Suvorov teada sai, kui ta liitis kokku oma väe kogukaotused. Sellepärast tuleb enne kampaania algust teha tõsiseid jõupingutusi mägisõja võimaliku lahinguvälja üksikasjalikuks tundmaõppimiseks, sealhulgas pöörata tähelepanu selle kaardistamisele ja kliimatingimuste analüüsile, et hõrendada „määramatuse udu“, leevendada ilmastikuteguri mõju ja vältida šokeerivaid avastusi nagu see, mis ootas Suvorovit Vierwaldstättersee ääres, kus selgus, et teed Schwyzi polegi olemas. Väejuhid peavad olema piisavalt paindlikud niihästi oma taktikas kui ka strateegilistes plaanides, et kohaneda tegelike oludega, mida nad ei ole suutnud ette näha, nagu tegi Suvorov Muota orus, kui ta valis täiesti uue liikumissuuna. Seetõttu peavad mägedes ka strateegilisi otsuseid langetama kõrgemad välikomandörid, mitte nende kindralstaabiülemad, kes on kaugel ja kellel pole tegelikkusele vastavat pilti ei keskkonnast, milles nende sõdurid tegutsevad, ega ka mitte nende lahingumoraalist. Et operatsioonid mägedes toovad kaasa rohkem füüsilisi ebamugavusi kui operatsioonid tasandikel ja halval ilmal on raskemad tagajärjed, tuleb teha eraldi jõupingutusi sõdurite võitlusvaimu hoidmiseks. Veel enam, Suvorovile selgus, et ainuüksi mäestikukeskkond, seda isegi ilma vaenlaseta, tekitas professionaalsetele Vene sõduritele kannatusi; see osutab, et mägedes tegutsemiseks mõeldud üksused tuleks ideaalis värvata mägi-aladelt, mille elanikud on sellise keskkonnaga harjunud.

Taktikaliste õppetundidena näitas Šveitsi kampaania, et arvuline üleolek toob mägedes vähem kasu kui tasandikel, sest sageli takistab mägine maastik olemasolevate üksuste koondamist kindlasse punkti ja võib aidata käputäiel sõduritel kinni pidada palju suuremat jõudu. Hea liikuvus ja taktikalised manöövrid – nagu venelaste rünnakud St. Gotthardi ja Oberalpi mäekuru ning Teufelsbrücke juures, aga ka haaramised Muota orus ja Klöntalersee ääres – on seetõttu hädavajalikud korralikult kaevunud

vaenlase positsioonide vastu, olgugi et sellised manöövrid võivad sagedasti nurjuda läbimatu maastiku tõttu. Kuna mõlemad pooled mõistavad, et mäGINE maastik võib nende tugevust märgatavalt suurendada, on elutähtis kiiresti hõivata head positsioonid, enne kui seda teeb vaenlane. Veel enam, nagu kirjutas Clausewitz oma uurimuses Šveitsi kampaaniast: „Mägisõja pidamine viib väekoondiste laiali pihustamiseni; nende eri osad võitlevad sageli omapäi, mis tähendab, et nad peavad haarama initsiatiivi. See kehtib nii [...] kindralite kui ka [...] iga sõduri kohta.“¹²⁹ Jala- vägi peab selgeks õppima mägisõja erilise taktika ja sõduri individuaalne väljaõpe mägisõjaks peab olema mitmekülgsem kui tema ametivennal, kes tegutseb tasandikel. Need, kes plaanivad sõdida mägedes, peavad oma elavjõu välja õpetama mäestikukeskkonnas, et siluda „sõjahõõrdumist“. Jalaväge peab toetama mägisuurtükivägi, mis tavalisest välisuurtükiväest paratamatult nõrgemana suudab siiski piisavalt toetada maastikul, mis on tavalistele kahuritele ligipääsmatu.

Logistika on mägisõja puhul tihti kõige olulisem ja kindralstaap peab suutma ette näha, mida sõdurid saavad teha ja mida nad ei saa teha ühel või teisel hooajal, mille tingib maastik, millel nad tegutsevad. Logistilised probleemid on tohutud: edasiliikumine on aeglane ja kurnav ning lühemad, kuid järsemad rajad nõuavad tihti rohkem aega kui pikemad, kuid mööda laugemaid nõlvu kulgevad teed. Mägismaa hõre asustus raskendab vägede varustamist teele jäävate asulate toel ning kahandab majutusvõimalusi. Seetõttu peavad sõdurid telke ja toiduaineid kaasas kandma. Et seljakoti iga lisakilo suurendab väsimust ja voorid on väga kurnatud, peab enne kampaania algust juurde hankima suure hulga veoloomi, koor- mamaterjali ja hobuseraudu. Suvorovi retk üle Chinzig Chulmi ja Panixi mäekuru näitas, et tihti sunnivad olud sõdureid öid veetma metsapiirist kõrgemal lageda taeva all külma, jäise tuule ja võib-olla ka tuisu käes; järelikult vajavad nad niisugustes oludes ellujäämiseks sooja vormiriietust. Samuti vajavad nad tavalisest tugevamaid saapaid. Isegi kui sõdurid on ilmale vastavalt riietatud, tingib mäestikukeskkond, et lahinguvälised kaotused haiguste, külmetuste ja vigastuste tõttu on märgatavalt suuremad kui tasandikel, ning kuigi on võimalik, et vaenlase tule põhjustatud

¹²⁹ Clausewitz, *Švejcarskij pohod*, 243.

kaotused on väiksemad, on vigastatute ja haigete transport terav probleem; nende hülgamine vaenlase meelevalda võib aga laostada ka tervete sõdurite võitlusvaimu. Järelikult tuleb välja töötada vigastatute transportimise abinõud ning selleks tuleb varuda piisav hulk veoloomi ja sõdureid. Sõjavangide konvoeerimine ja toitmine suurendab veelgi logistilisi pingeid ja ülematel on vähe võimalusi selle probleemiga toime tulla. Läbikukumine kõigi nende probleemide ettenägemisel ja toimivate lahenduste leidmisel võib mägedes anda palju raskemaid tagasilööke kui tasandikel.

Lõpuks, need, kes uurivad ajalookogemusi selleks, et sõnastada õppetunde tuleviku tarbeks, peavad lugema mineviku kampaaniate aruan-deid allikakriitiliselt ja pidama silmas, et lahingud karmis, kuid kaunis mäestikulooduses võivad ajendada palju romantilisemaid muinasjutte, kui seda teevad kokkupõrked tasandikel. Need muinaslood tuleb ära tunda ja välja sõeluda, et nad ei varjutaks tegelikke probleeme.

Need õppetunnid võinuksid olla asjakohased igale järgmisele Vene mäestikukampaaniale ja aidata kindralitel plaanida operatsioone niisuguses lahingukeskkonnas – kui nad oleksid neid õppetunde teadmiseks võtnud. Kuid et mäestikud on Venemaa äärealadel ja eemal lahinguväljadest, mida käsitatakse kõige tõenäolisemate tandritena, on Vene kindralid järjekindlalt tähelepanuta jätnud oma eelkäijate mägedes võitlemise kogemused ning ikka ja jälle mägedesse sõdima läinud pelgalt heale õnnele lootes. Seetõttu iseloomustavad venelaste operatsioone mägedes mägisõjas kogenud vaenlase vastu tavaliselt suured ohvrite arvud, mis on tingitud mittelahingulistest põhjustest, ja piinlikud taandumised, hoolimata suurest ülekaalust tule- ja elavjõus. See juhtus aastatel 1817–1864 Kaukaasia mässutõrjeoperatsioonide ajal, Vene-Türgi sõjas Balkanil 1877.–1878. aastal, Karpaatide kampaanias Esimese maailmasõja ajal, Põhja-Kaukaasia kaitsmisel 1942. aastal, 1944. aasta läbimurdel Karpaatides, aga ka võitluses islami geriljade vastu Afganistanis aastatel 1979–1989 ja tšetšeeni separatistide vastu 1994–1996.

„The Alpine Campaign of 1799 as a Stepping Stone to a Doctrine of Mountain Warfare,” *The past – a soldier’s guide for the present? Experience, History and Theory in Military Education*, Estonian Yearbook of Military History 9 (15) (2019): 29–65. Inglise keelest tõlkinud Toomas Hiio.

Bibliograafia

Publitseeritud allikad

- A. V. Suvorov: *dokumenty* (А. В. Суворов: документы), 4. kd, 1799–1800, toim. Georgi Meštšerjakov (Георгий Мещеряков). Moskva: Voennoe izdatel'stvo (Военное издательство), 1953.
- A. V. Suvorov: *Pis'ma* (А. В. Суворов: Письма), koost. Vjatšeslav Lopatin (Вячеслав Лопатин), Literaturnye pamätniki (Литературные памятники). Moskva: Nauka (Наука), 1986.
- Aleksandr Vasil'evič Suvorov: *Slovo Suvorova. Slovo Sovremennikov. Materialy dlâ biografii* (Александр Васильевич Суворов: Слово Суворова. Слово современников. Материалы для биографии), toim. Sergei Semanov (Сергей Семанов). Moskva: Russkij mir (Русский мир), 2000.
- Istoriâ rossijsko-avstrijskoj kampanii 1799 g. pod predvoditel'stvom generalissimusa, knâzâ italijskogo, grafa Aleksandra Vasil'eviča Suvorogo-Rymnikskogo (История российско-австрийской кампании 1799 г. под предводительством генералиссимуса, князя италийского, графа Александра Васильевича Суворова-Рымникского), 3. kd, *Podlinnye акты i oficial'nye bumagi* (Подлинные акты и официальные бумаги), koost. Jegor Fuchs (Егор Фукс). Peterburi: Voennaâ tipografiâ General'nogo Štaba (Военная типография Генерального Штаба), 1826.
- Pohod Suvorova v 1799 godu po zapiskam Grâzeva* (Поход Суворова в 1799 году по запискам Грязева), koost. Nikolai Orlov (Николай Орлов). Peterburi: Stoličnaâ skorepečatnâ (Столичная скоропечатная), 1898.
- Starkov, Jakov (Старков, Яков). *Rasskazy starago voina o Suvorove* (Рассказы старого воина о Суворове). 1.–3. kd. Moskva: Izdatel'stvo Moskvitânina (Издательство Москвитянина), 1847.

Kirjandus

- Blanning, T. C. W (Timothy Charles William). *The French Revolutionary Wars*. London: Arnold, 1996.
- Bogdanovič, Modest (Богданович, Модест). *Pohody Suvorova v Italii i Švejcarii* (Походы Суворова в Италии и Швейцарии). Peterburi: Voennaâ tipografiâ (Военная типография), 1846.
- Clausewitz, Carl von (Клаузевиц, Карл фон). *1799 god (1799 год)*, 2. kd, *Švejcarskij pohod Suvorova 1799 g. (Швейцарский поход Суворова 1799 г.)*. Moskva: Voennoe izdatel'stvo (Военное издательство), 1939.

- Clausewitz, Carl von. *On War*. Princeton: Princeton University Press, 1984.
- Duffy, Christopher. *Eagles over the Alps: Suvorov in Italy and Switzerland*. Chicago: The Emperor's Press, 1999.
- Kersnovski, Anton (Керсновский, Антон). *Istoriâ russkoj armii (История русской армии)*, 1. kd, *Ot Narvy do Parizha 1700–1814 gg. (От Нарвы до Парижа, 1700–1814 гг.)*. Moskva: Golos (Голос), 1993.
- Longworth, Philip. *The Art of Victory*. London: Constable, 1965.
- Milûtin, Dmitrij (Милютин, Дмитрий). *Istoriâ vojny 1799 goda meždu Rossiej i Franciej v carstvovanie imperatora Pavla I (История войны 1799 года между Россией и Францией в царствование императора Павла I)*, 1.–3. kd. Peterburi: Imperatorskaâ Akademiâ Nauk (Императорская Академия наук), 1857.
- Petruševski, Aleksandr (Петрушевский, Александр). *Generalissimus knâz' Suvorov (Генералиссимус князь Суворов)*. Peterburi: RAN, 2005.
- Phipps, Ramsay. *The Armies of the First French Republic*, 5. kd. Westport: Greenwood Press, 1980.
- Reding-Biberegg, Rudolf von (Рединг-Биберегг, Рудольф фон). *Pohod Suvorova čerez Švejcariiu 24 sentâbrâ – 10 oktâbrâ 1799 goda (Поход Суворова через Швейцарию 24 сентября – 10 октября 1799 года)*. Peterburi: T-vo hudožestvennoj pečati (Т-во художественной печати), 1902.
- Rostunov, Ivan (Ростунов, Иван). *Generalissimus Aleksandr Vasil'evič Suvorov: žizn' i polkovodčeskaâ deâtel'nost' (Генералиссимус Александр Васильевич Суворов: жизнь и полководческая деятельность)*. Moskva: Voenizdat (Воениздат), 1989.
- Suvorovskij sbornik. Stat'i i issledovaniâ (Суворовский сборник. Статьи и исследования)*, toim. Aleksandr Suhhomlin (Александр Сухомлин). Moskva: AN SSSR (АН СССР), 1951.
- Šišov, Aleksei (Шишов, Алексей). *Suvorov: Generalissimus velikoj imperii (Суворов: генералиссимус великой империи)*. Moskva: Olma-Press, 2005.

Sõjalise doktriini loomine ajalookogemuse alusel 20. sajandi Saksamaa, Prantsusmaa, Iisraeli ja USA näitel

Łukasz PrzybyŁo

Artiklis käsitletakse sõjaajaloo ja minevikukogemuse rolli või selle puudumist sõjalise doktriini kujundamisel. Analüüs põhineb neljal juhtumiuuringul: Reichsheer/Wehrmacht 1919–1940, Prantsuse armee 1919–1940, Iisraeli kaitsejõud 1948–1973 ja USA maavägi 1973–1991. Sünteesis kirjeldab autor sõjaajaloo rolli toimiva sõjalise doktriini loomisel sõja kolmel tasandil: taktikatasand, operatsioonitasand ja strateegiatasand. Hoiatavate näidetena meie kaasaegsetele poliitikutele ja otsustajatele tuuakse välja mõned sõjaajaloo kuri- ja väärtarvituse juhtumid.

Ükski sõjamäng, õppus või väljaõpe ei anna sõdurile tegelikku sõjakogemust. Ei ole olemas laborit, kus sõda saaks uurida ja katsetada. Ainus teejuht on ajalugu. Kahjuks ei paku ajalugu selgeid vastused, ajaloost võib teha valesid järeldusi ja ajalugu ei suuda tulevikku ette näha. Ka sõjaväed kasutavad käimasolevate või juba lõppenud sõjaliste konfliktide kogemust oma sõjaliste doktriinide kujundamiseks. Kui seda tehakse õigesti, võib sellest sõjaväelastele tõusta väga suur kasu.

Minevik ei ole ajalugu. Veel enam, me ei saa olla kindlad, et me teame ajaloosündmustest kõike. Pigem vastupidi. Hea näide on Terence Zuberi Schlieffeni plaani käsitleva uurimuse mõju,¹ mis kõigutas väljakujunenud tõekspidamisi Saksamaa sõjalisest planeerimisest enne Esimest maailmasõda. Käesoleva artikli seisukohast ei ole tähtis, kas Zuberil oli õigus või

¹ Terence Zuber, *Inventing the Schlieffen plan: German war planning, 1871–1914* (Oxford: Oxford University Press, 2002); Terence Zuber, *The Real German War Plan, 1904–14* (Stroud: History Press, 2011).

mitte, vaid see, et ajaloosündmusi saab tihti peale tõlgendada sootuks erinevalt. Veel enam, inimkonna sõjaajalugu on nii rikas, et väitluses võib alati leida näite kellegi seisukohtade toetuseks. Nagu Michael Howard kirjutas: ajalugu on „ammendamatu sündmuste varamu“, mida saab kasutada „nii millegi kui ka sellele vastupidise tõestamiseks“.²

Siin on ka tõlgendamise küsimus. Üht ja sama sündmust võivad ajaloolased näha täiesti erinevas valguses. Marssal Archibald Wavell kirjutas Liddell Hartile: „Teie teadmiste, aju ja sulega oleksite võinud sama veenvalt kirjutada raamatu pealkirjaga „Strategy of the Direct Approach“.“³ See oli ülistus Liddell Harti loomingule ja intellektuaalsetele võimetele, kuid samas näitas selgesti, mida mõtles kogenud sõjamees sõjaajaloo tõlgendamisest.

Kui sellest veel ei piisa, siis teavitab meid Clausewitz: „Ühe üksikasjalikult esitatud juhtumi asemel piirdutakse kolme või nelja riivamisi puudutamise ja saavutatakse seeläbi kindla tõestuse mulje. On aga valdkondi, kus ka tosina jagu näiteks toodud juhtumeid midagi ei tõesta [---]. On selge, et sellisel moel ei jõuta välja mingisuguse tulemuseni.“⁴

Siin on ka küsimus tõest. Napoleon väitis: „Tõe leidmine on nii raske. Neid on nii palju!“ Pärast Esimest maailmasõda jõudis kindral Max Hoffman samasugusele järeldusele: „Esimest korda elus kohtusin „ajalooga“ silm silma vastu ja nüüd ma tean, et tegelikult toimunu erineb väga palju sellest, mida esitatakse järeltulevatele põlvedele.“⁵

Seetõttu tundub, et pelk ajaloonäidete tsiteerimine ei ole tee millegi tõestamiseks, eriti kui näide on välja rebitud ajaloolisest kontekstist, mis on alati ainukordne. See väga levinud viga viib ajaloo kuritarvitamiseni

² Michael Howard, „The Lessons of History: An Inaugural Lecture given in the University of Oxford, March 1981“ – *The Lessons of History* (New Haven, Conn.: Yale University Press, 1991), 11.

³ Jay Luvaas, „Military History: is it still practicable?“, *Parameters* 12, no. 1 (1982): 5. Marssal Wavell vihjas Liddell Harti 1941. aastal ilmunud raamatule „The strategy of indirect approach“ (*Toim.*)

⁴ Carl von Clausewitz, *On War* (Princeton: Princeton University Press, 1989), 172. Eesti keeles vt: Carl von Clausewitz, *Sõjast: kindral Carl von Clausewitzist järele jäänud teos*, tõlkinud Krista Räni, toim. Andres Langemets, Rein Helme ja Peeter Helme, Mente et ense pro patria (Tallinn: Kaitseväge Ühendatud Õppeasutused, Eesti Keele Sihtasutus, 2004), 187.

⁵ Luvaas, „Military History“, 7.

eesmärgiga tõestada ettemääratud järeldust, doktriini veatust või teooria tõlevastavust. Teisalt, nagu kirjutas Goethe ühes oma luuletuses: igaüks, kes ei kasuta inimkonna 3000 aasta kogemust, elab ainult ühe päeva korraga.⁶

Tõelised küsimused on: mida sõjaväed sõjaajaloost mõtlevad? Kuidas nad seda kasutavad? Kuidas on tegeliku sõjaaja kogemusega? Kui kiiresti see kogemus haihtub tehnoloogia ja doktriinide muutumise tõttu? Kas kindralid valmistuvad alati eelmiseks sõjaks?

Juhtumiuuringute valik

Selles artiklis tutvustatakse nelja juhtumiuuringut viimase saja aasta sõdadest. Kõik nad kirjeldavad sõjavägede ettevalmistusi kõrge intensiivsusega sõjaks. Kõigi nende sõjavägede kõrgemad peakorterid olid professionaalsed, patriootlikud ja kogenud ning täiesti teadlikud sellest, et nende riigi ellujäämine oli nende kätes. Erinev lähenemine sõjaajaloole ja lahingukogemusele tõi kaasa erinevad tagajärjed, kuigi ühelgi nendest juhtudest ei olnud tegu võidu või kaotuse üheainsa põhjusega.

Esimesed kaks juhtumiuuringut keskenduvad Prantsusmaa ja Saksamaa sõdadevahelisel ajal (1918–1939) loodud doktriinidele. Mõlemal juhtumil kasutati sõjaajalugu haridusliku töövahendina, kuid eri viisil. Reichsheer ja hiljem Wehrmacht keskendusid taktikalis-operatsioonilisele tõhususele ja üksuseülemate kvaliteedile, samal ajal kui Prantsuse sõjavägi otsustas, et strateegilised ettevalmistused kauakestvaks totaalseks sõjaks olid palju tähtsamad. Need kaks lähenemisviisi näitavad, kuidas sõjaajalugu ja lahingukogemus võivad mõjutada sõjavägede lühi- ja pikaajalist suutlikkust võita sõdu.

Kolmas juhtumiuuring kirjeldab Iisraeli kaitsejõudude doktriini Yom Kippuri sõja ajal. Doktriin põhines Iisraeli ohvitseride lahingukogemusel ja sõjaajalool ei olnud sellele peaaegu mitte mingisugust mõju. Kui Iisraeli

⁶ Johann Wolfgang v. Goethe, *West-Oestliche Divan, Sektion 5 (Buch des Unmuts)*: „Wer nicht von dreitausend Jahren / Sich weiß Rechenschaft zu geben, / Bleib im Dunkeln unerfahren, / Mag von Tag zu Tage leben.“ (Kes ei mõista aru anda / kolmest aastatuhandest, / juhmilt pimeuses kondab, / meeles vaid paar päevakest. Mart Rummo tõlge.)

kaitsejõud suutsid sõja sõjalises mõttes isegi võita, tuli võit kalli hinnaga ning lõppes parimal juhul poliitilise patiseisuga. Iisraellased võitsid tänu taktikalisele vilumusele, improvisatsiooniandele ja väga kõrgele moraalile, mida ei kombineeritud sõja operatsiooniliste ja strateegiliste mõõtmete mõistmisega, mida saab anda ainult sõjaajaloo uurimine.

Neljas juhtumiuuring puudutab USA sõjaväge aastatel 1973–1991 ja nende doktriini arengut aktiivsest kaitsest õhk-maa-operatsioonini. See oli nihe sõjategevuse mehhanistlikust käsitusest tasakaalustatumale vaa-tele, mis põimis sõja operatsioonitasandi tutvustamise sõjaajaloo uurimise, uue tehnoloogia ja taktikalise väljaõppega. Niisugune areng näitab nende tegurite kompleksset vastastikust toimet ja nende mõju nii lahingutõhususele kui ka suutlikkusele võita sõdu.

Saksa sõjaväe doktriini loomine pärast Esimest maailmasõda

Kohe pärast ilmasõja lõppu alustas Reichsheer ettevalmistusi „teiseks vooruks“. 1919. aastal moodustas kindral Hans von Seeckt 57 komisjoni ja alakomisjoni, mis pidid tegelema paljude teemadega, alates ilmateenistusest ja leegiheitjatest kuni õhusõjani, milles üle 500 ohvitseri (sh 130 lennuväeohvitseri) analüüsisid möödunud sõja kogemusi.⁷ Tähtis on, et need komisjonid moodustati kohe pärast sõja lõppu, kui kogemus oli veel värske. Lisaks tagas parima võimaliku tulemuse töös osalenud ohvitseride suur arv. Pärast kaks aastat kestnud uurimistööd avaldati uus lahingueeskiri „Ühendatud relvaliikide juhtimine ja lahing“.⁸ Seeckti komisjonide töö ja taktikaeeskirjana avaldatu vahel oli otsene seos. Kuigi on väidetud, et kindralid õpivad alati viimasest sõjast, on tõde teistsugune – nad teevad seda harva. Ajaloos on harva ette tulnud, et mõni sõjavägi süveneb viimase sõja kogemusse. See on tõenäolisem kaotanud poole puhul, kuid harva on nähtud nii põhjalikku uurimistööd, nagu tegid Seeckti komisjonid.

⁷ James S. Corum, *The Roots of Blitzkrieg: Hans von Seeckt and German Military Reform* (Lawrence: University Press of Kansas, 1992), 37.

⁸ *Führung und Gefecht der verbundenen Waffen*.

Reichsheeril oli oma 100 000 sõduriga, 4000 ohvitseri kaasa arvatud, mitmes mõttes õnne. Tänu sõdurite pikaajalisele teenistusele oli sõjavägi algusest peale professionaalne ja võimeline enneolematu ulatuses harjutama ja eksperimenteerima. Sõjavägi ei pidanud tegelema kiiresti vananevate relvade kuhilatega. 1920. aastate lõpul, kui algas (salajane) remilitariseerimine, oli Reichsheeril ja hiljem Wehrmachtil tänu kõrge kvaliteediga tööstusbaasile võimalik saada hästi läbimõeldud ja ajakohast relvastust. Veel enam, see sõjavarustus oli hästi sobitatud läbiproovitud doktriiniga. Tänu sellele ei pidanud Saksamaa umbes 15 aasta jooksul tegema tohutuid kulutusi oma relvajõududele, kuigi kulutused ühe sõduri kohta olid maailma kõrgeimate seas. Mõistagi ei käsitanud riigi ja sõjaväe juhtkond tollal niisugust olukorda Saksamaale soodsana, kuid pikemas vaates oli see nii.

Enamik 4000-st Reichsheeri jaoks välja valitud ohvitserist olid keiserliku armee intellektuaalne eliit, see tähendab kindralstaabiohvitserid koos mõne kõrgelt autasustatud sõjakangelasega, nagu näiteks Erwin Rommel. See oli hea kooslus, pidades silmas, et need ohvitserid pidid Versailles' rahulepingu seatud piirangute tõttu olema eriti tõhusad.⁹

Lahingueeskiri „Ühendatud relvaliidide juhtimine ja lahing“ põhines veendumusel, et sõjapidamine on ratsionaalsele alusele rajatud kunst, kuid kindlasti mitte teadus.¹⁰ Ennekõike, alustades pealkirjast, rõhutati kõigi relvaliidide koostööd lahinguväljal. Eeskirjas sisaldasid sõjapidamise põhimõtted, aga mitte tekstina esitatud kasutamisel valmis valemid. Doktriin põhines detsentraliseeritud juhtimisel (*Auftragstaktik*), mis tähendab, et kõik väejuhtimise tasandid pidid üles näitama initsiatiivi ja loomingulist mõtlemist. Kui eeskirjas „Ühendatud relvaliidide juhtimine ja lahing“ üldse oli põhiteema, siis oli see manööversõja (*Bewegungskrieg*) idee, mida peeti eduka lahingu tuumaks. On huvitav, et vaatamata Esimese maailmasõja kogemusele võeti tulejõudu küll tõsiselt kui liikumise

⁹ Martin van Creveld, *Fighting Power: German and U.S. Army Performance, 1939–1945* (London: Arms and Armour, 1983), 49–53.

¹⁰ Seda seisukohta korrati 1933. aasta lahingueeskirjas „Truppenführung“, mille esimeses lõigus on sätestatud: „Sõjapidamine on kunst, teaduslikult põhjendatud vaba loominguline tegevus.“ US Army translation of *Truppenführung* (1936): https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/0/02/Truppenf%C3%BChrung_translation_by_United_States_Army.pdf, 25. märts 2022. (Originaalis: Die Kriegsführung ist eine Kunst, eine auf wissenschaftlicher Grundlage beruhende freie, schöpferische Tätigkeit. *Tlk.*)

võimaldajat, aga mitte kui doktriini peamist alussammast. Tegelik erinevus oli selles, et Saksa sõjavägi käsitas ja aktsepteeris lahingu kaootilist iseloomu, mis muutis tagalast juhtimise ambitsioonid juba ette nurjunuks.

On ilmne, et sõjavägi, kes on sõja võitnud, ei ole aldis oma teguviisi revolutsiooniliselt ümber korraldama – näib ainult, et siit ja sealt tuleb üht-teist kohendada. Nii oli pärast Esimest maailmasõda Antandi riikidega. Positsioonisõda ja hoolikas lahingujuhtimine oli prantslastele ja brittidele võidu, sakslastele aga lüüasaamise sünonüüm. Teha veel üks kord sama asja ja eeldada teistsuguseid tagajärgi oleks olnud rumal ning Reichsheeri juhid otsustasid, et *Stellungskrieg* (positsioonisõda) on asi, mida tuleb iga hinna eest vältida. Oma ajaloolise tausta ja sõjakogemuse põhjal pidasid von Seeckt ja tema järeltulija positsioonisõda anomaaliaks, mitte reegliks. Operatsioonitasandi manööversõda (*Bewegungskrieg*) oli sügavasti juurdunud Saksa sõjaväe institutsionaalsesse mällu. See ulatub alates 17. sajandi keskpaiga „suurest kuurvürstist“ Friedrich Wilhelmist Friedrich Suure sõdade, Napoleoni sõdade ja Saksamaa ühendamise sõdade kaudu Esimese maailmasõjani välja. Tuleb meeles pidada, et keiserlik armee võitles Esimeses maailmasõjas paljudel sõjatandritel paljude vaenlaste vastu: venelastega idarindel, serblaste ja rumeenlastega Balkanil, itaallastega Isonzo jõel ning ka Aafrikas. See kogemus nagu ka nende oma sõjaajalugu andis neile piisava distantsti, et hinnata läänerindel toimuvat verevalamist teistsugusest vaatenurgast.

Seoses kiirete tehniliste edusammude ja Euroopa muutunud poliitilise olukorraga otsustas Saksamaa sõjaline juhtkond 1930. aastate alguses oma doktriini ümber formuleerida. Otsustati, et Reichsheer on Esimese maailmasõja õppetunnid omandanud ja nüüd on vajalik laiem doktriin. Uus lahingueeskiri – „*Truppenführung*“ –, mis kehtestati alates 1933. aastast ja oli kasutusel kuni Teise maailmasõja lõpuni, ei andnud enam juhiseid tegevuseks ja koostegevuseks, vaid oli pigem lahingujuhtimise filosoofia. Kuigi 1933. aastal ei olnud Saksa armeel veel tanke ja lennukeid, suudeti need mõne aastaga kasutusele võtta ja väga tõhusalt organiseerida. Selleks ajaks oli Reichsheer tohtu potentsiaaliga organisatsioon, mille rajamine tuli lõpule viia. Kohustusliku sõjaväeteenistuse kehtestamine 1935. aastal, samuti tankidiviiside ja Luftwaffe loomine olid teetähised,

mille saavutamise nimel oli sõjalis-poliitiline eliit aastaid võidelnud. Kui NSDAP Saksamaal võimu haaras, lisati väga tähtis mõõde – ideoloogia, või nagu kirjutas Michael Howard: „Sõda, mida fašism ülistas, ei olnud sõda, mida peeti õnnetute mobiliseeritute massidega ja mida juhtisid kindralid kaugelt tagalast. See oli sõda, mida pidasid noorte kangelaste väikesed üksused, lendurid, tankimeeskonnad ja löögiüksused, „super-mehed“, kes pidid oma kartmatuse ja vägivallega kiskuma inimkonna saatuse rohelise kaleviga kaetud laudade taga istuvate pikk-kuubedes tudikeste käest ja kujundama puhtama, palju kuulsusrikkama tuleviku. Nad uskusid, et sõda on tulevikus eliidi asi. Nad ei eksinud täielikult.“¹¹

Saksa juhtimisfilosoofia, mis loodi pärast lüüasaamist Esimeses maailmasõjas ja oli innustatud löögirühmade taktikast, on sõjaajaloos erakordse tähtsusega. 1967. aastal šokeeris kogu maailma sõjaväelasi Iisraeli *Blitzkrieg* ning 1991. aastal rääkisid nad kõik selle USA versioonist. Pühendumus, millega Reichsheeri ülemjuhataja kindral Seeckt nõudis Esimese maailmasõja õppetundide uurimist, oli erakordne. Sellele pühendati tohutult aega ja energiat. Kõige tähtsam aga oli siiski see, et esimest korda nähti 1914.–1918. aasta ilmasõda ajaloolisest perspektiivist, ja teiseks ei piirdutud ainult läänerinde kogemustega. Esimese maailmasõja aegsed revolutsioonilised muutused doktriinis (s.o paindlik kaitse ja löögirühmade taktika)¹² olid andnud Saksa armeele täieliku suutlikkuse mõistliku sõjalise doktriini loomiseks.

Saksamaa geograafiline omapära – tema asukoht Euroopa keskel – viis Saksamaa taotluseni pidada operatsiooniliselt tagatud manööversõda kiirete ja otsustavate võitude saavutamiseks. Pikk kurnamissõda oli surmaotsus, mida Esimene maailmasõda oli selgesti näidanud. Saksamaa sõjalise doktriini neli tugisammast olid:

- 1) *Bewegungskrieg* – operatsioonitaseme manööversõda,
- 2) *Auftragstaktik* – ülesandekeskne taktika,

¹¹ Michael Howard, *War in European History* (Oxford: Oxford University Press, 1976), 119–120.

¹² Saksa armee uue doktriini loomise ja juurutamise kohta Esimese maailmasõja ajal vt Timothy T. Lupfer, *The Dynamics of Doctrine: the changes in German tactical doctrine during First World War* (Fort Leavenworth: Combat Studies Institute, U.S. Army Command and General Staff College, 1981).

- 3) idee ümberpiiramisest ja otsustavast võidust Cannae lahingu eeskujul,
- 4) ühendatud relva- ja väeliigid – relvaliikide koostöö taktika- ja väeliikide koostöö operatsioonitasandil.

Doktriini rakendati pideva väljaõppega kõigil hierarhiaastmetel. Töövahendiks olid sõjavägede ülemjuhataja märgukirjad,¹³ kõigi astmete sõjakoolid, nende hulgas ka *Kriegsakademie*, väliõppused, sõjamängud ja sõjaväeajakirjandus. Rõhku pandi pigem isikkoosseisu kvaliteedile kui arvukusele. Rohkem kui kümne aasta jooksul ei olnud peaaegu üldse sõjalisi hankeid ja seetõttu võisid Reichsheeri juhid keskenduda isikkoosseisu väljavalimisele ja väljaõppele, mida nad ka tegid ja millesse suhtusid väga tõsiselt.¹⁴ Doktriini vaatepunktist olid väliõppused tähtsaimate seas. See ei olnud tähtis mitte ainult sõdurite ja ülemate järeleproovimiseks, vaid ka suurepärane vahend uute ideede või uue tehnika katsetamiseks. 1932. aastal viis Reichsheer väliõppusele peaaegu 2500 sõdurit 80 raadiojaamaga. Sellel sideõppusel (nn *Funkübung*) katsetati kaabliühenduseta side ideed.¹⁵ Seejärel, 1937. aastal, peeti suurim suvine väliõppus alates keisririigi ajast.¹⁶ Seekord katsetati tankidiviisi kontseptsiooni ja see oli nii edukas, et šokeeritud ülemjuhataja otsustas õppuse vahekohtunike otsuse tühistada. Võit anti poolele, kes kaitses end tankidiviisi rünnaku vastu. On tähelepanuväärne, et stsenaariumi järgi pidi õppus kestma seitse päeva, kuid mehhaniseeritud üksuste rünnak hävitas vastase juba kolmandal päeval.¹⁷ Peale selle käis sõjaväeajakirjanduses elav ja ergastav arutelu. Kõrgemad sõjaväeasutused ei kontrollinud seda kuigi rangelt ning esitati erinevaid seisukohti.

¹³ S.o Seeckti „Bemerkungen des Chefs der Heeresleitung“.

¹⁴ 1920. aastate alguses veetis noor kompaniiülem kapten Erich von Manstein oma sõduri- tega neli päeva nädalas väliõppustel. Tema eesmärk oli, et kõik tema sõdurid suudaksid juh- tida üksust, mis on vähemalt ühe taseme võrra kõrgemal nende ametikohast. Erich von Man- stein, *Aus einem Soldatenleben 1887–1939* (autor on kasutanud tõlget poola keelde: Erich von Manstein, *Żołnierskie życie. Moja służba w Reichswerze i Wehrmacht 1919–1939* [Kraków: Wingert, 2013], 107–112).

¹⁵ Robert Citino, *The Path to Blitzkrieg: doctrine and training in the German army 1920–1939*, Stackpole military history series (Mechanicsburg: Stackpole, 2008), 234.

¹⁶ 160 000 sõdurit, 21 000 sõidukit, 830 tanki ja 54 lennukit. Citino, *The Path*, 236.

¹⁷ Robert Citino, *Quest for Decisive Victory: from stalemate to Blitzkrieg in Europe, 1899–1940*, Modern war studies (Lawrence: University Press of Kansas, 2002), 207–208.

Valdkond, kus Saksa sõjaväel oli suuri puudusi, oli strateegia. *Kriegsakademie* õppekava keskendus täielikult taktikalis-operatsioonilisele tõhususele kuni korpusetasemeni. Sõjapidamise põhitõdesid tugevdati sõjaajalooga, mida käsitati olulise sissejuhatuseks juhtimiskunsti, kuid siiski peamiselt taktikatasemel; operatsioonitaset puudutati harva.

Tabel 1. *Kriegsakademie* õppekava (nädalatundides) 1934–1938¹⁸

Kursus	1. aasta	2. aasta	3. aasta
Taktika	6	6	6 + üks täispäev
Sõjaajalugu	4	4	4
Logistika	–	1	1
Pioneerindus	1	1	–
Tankivägi	1	1	–
Õhuvägi	1	1	1

USA sõjaväeatašee Saksamaal kolonel Arthur L. Conger võttis selle kokku ebatavalise ettenägelikkusega: „Ma eeldan, et järgmises sõjas on sakslased taktikaliselt ja tehniliselt hirmuäratavam sõjajõud, kuid sõjaväe juhid, niipalju kui nad on neis koolides välja õpetatud, kannatavad samade puuduste all, mis suures ulatuses tühistasid Saksa ohvitseride jõupingutused Esimese maailmasõja lahinguväljadel – jälle hakkab neil jääma vajaka õigest arusaamisest sõjaajaloo õppetundidest ja samuti moodsa strateegia laiematest põhimõtetest, sealhulgas selle poliitilistest ja majanduslikest ning ka sõjalistest aspektidest, kui just ei kerki esile mõni iseõppinud juht, kes [---] suudab mingil moel omandada õige arusaamise sõjast selle laiemates faasides.“¹⁹

¹⁸ Manfred Messerschmidt, „German Military Effectiveness between 1919 and 1939“ – *Military Effectiveness*, 2. kd, *The Interwar Period*, toim. Allan R. Millet ja Williamson Murray (Cambridge, New York: Cambridge University Press, 2010), 244.

¹⁹ Citino, *The Path*, 100–101.

Tuli tapab²⁰ – Prantsuse sõjaline doktriin sõdadevahelisel ajal

Peaaegu 23 aasta vältel, mis lahutasid Esimese maailmasõja lõppu ja Prantsusmaa lüüasaamist 1940. aastal, tegi Prantsuse sõjavägi plaane sõjaks Saksamaaga. Alguses oli see ülesanne Versailles' rahulepinguga Reichsheeri suurusele seatud piirangute tõttu lihtne, kuid muutus aja jooksul, eriti pärast Adolf Hitleri võimuletulekut, palju keerulisemaks.

Sõdadevahelisel perioodil oli Prantsuse doktriin stabiilne. Nii valitsusametnikud ja sõjaväe juhtkond kui ka ühiskond uskusid, et see on õige. Esimese maailmasõja trauma ja inimeludes makstud hind sundis sõjaväelasi valmistuma peaaegu samasuguseks konfliktiks nagu minevikuski, kuid ilma aastatel 1914–1918 tehtud vigadeta. Usuti, et järgmine sõda tuleb pikk ja totaalne, mistõttu oli vajalik kogu ühiskonna täielik pühendumine. Seetõttu plaanis Prantsuse valitsus tööstusvarade totaalset mobilisatsiooni ning kehtestas üldise sõjaväeteenistuskohustuse kõigile väekõlblikele meestele ka rahuajal. See oli „relvastatud rahvuse“ idee, sest „kogu kodanikkonna elu on väga lähedasel moel seotud sõjaväeeluga ning seetõttu viidi relvastatud rahvuse idee ellu igas aspektis [---]. [See] mõjutas suuresti sõjapidamise võimalusi ja järelikult ka strateegia formuleerimist.“²¹ Esimese maailmasõja kogemuse varal arvati, et hästi väljaõpetatud sõdurite saamiseks pole pikka sõjaväeteenistust tegelikult vaja. Sõja ajal, 1918. aastal, sai äsja mobiliseeritu ainult kolm kuud väljaõpet ja oli üldiselt pädev oma kohustusi täitma. Seetõttu ei nähtud sundajateenistuse lühendamises 18 kuu ja seejärel ühe aastani mingit riski. Mis oli toiminud Esimeses maailmasõjas, ei toiminud aga rahuajal ja Prantsuse sõjaväest sai kehvasti väljaõpetatud reservväelastest kodanik-sõdurite mass. Alles pärast kaheaastase sundajateenistuse kehtestamist 1936. aastal hakkas väljaõppe tase paranema. Prantsuse sõjaväelased ei olnud nende probleemide suhtes pimedusega löödud ja

²⁰ *Le feu tue* – lause, mida kindral Philippe Pétain armastas korrata.

²¹ Prantsuse 1921. aasta ajutine eeskiri suurte väekoondiste taktikalise rakendamise kohta, vt Robert A. Doughty, *The Seeds of Disaster: the development of French army doctrine, 1919–1939* (Hamden: Archon Books, 1985), 16.

teadsid, et vajavad enne tegelike sõjaliste operatsioonide algust aega oma sõdurite põhjalikuks ümberõppeks. Niisiis oli sõja puhkemise korral vaja võita lisaaega. Sellest tuligi suure müüri ehitamise idee, mida nimetati Maginot' liiniks. Kuid mitterahuldavalt välja õpetatud armee ei olnud ainus ega isegi mitte peamine põhjus kindlustuste ehitamiseks Prantsuse-Saksa piirile. Selle taga oli hästi läbimõeldud komplekt strateegilisi eeldusi. Prantsusmaa oli sellega kaitstud üllatusrännaku eest; raudbetoonist kindlustused oleksid säästnud sõdurite elusid ja oleks rakendatud jõudude säästliku kasutamise põhimõtet. Pärast Esimest maailmasõda lõdvenes liit Ühendkuningriigiga. Prantsusmaa agressiivne sõjaline doktriin oleks suurendanud võõrdumist veelgi. Seega oli kindlustuste ehitamisele ja kaitsele orienteeritud sõjalise doktriini taga sisuline mõte. Maginot' liin ehitati Prantsuse-Saksamaa piirile ja seda ei laiendatud kaugemale läände.²² Ning *last but not least*, Prantsuse sõjaväel oleks olnud aega mobilisatsiooniks ja tema parimad üksused võisid tungida Belgiasse, et võidelda sakslastega pigem seal kui Prantsusmaal pinnal.

Prantsuse sõjalist doktriini sõdadevahelisel ajal kujundasid järgmised eeldused.

1. Et sõjavägi rajanes lühiajalisel ajateenistusel, on vaja pidada lahinguid ja operatsioone läbi viia tsentraliseeritult, lihtsalt ja plaanipäraselt. Veel enam, sõjavägi vajab aega oma reservide ümberõpetamiseks, et need oleks täiesti võitlusvõimelised.
2. Lahinguväljal on tulejõul ülemvõim manöövri üle.
3. Kaitse on lihtsam kui rünnak, kuid sõja võiduka lõpuni saab viia ainult pealetung.²³
4. Kaootiliste kohtumislahingute vältimine.
5. Vajadus armee motoriseerimiseks, kuid siiski teatud piirangutega, sest Prantsusmaal puudusid naftamaardlad.

²² Lisaks strateegilistele kaalutlustele ei ehitatud sinna kindlustusi veel tasase ja mudase maastiku, linnastumise, tiheda asustuse ja liiga piiri lähedal asuvate tööstuskeskuste (nt Lille) tõttu, vt Judith H. Hughes, *To the Maginot Line: The politics of French military preparations in the 1920s*, Harvard historical monographs 64 (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2006), 202.

²³ Müütiline veendumus, et Prantsuse sõjavägi ei tahtnud üldse rünnata ja uskus ainult kaitseesse, ei kannata üksikasjalikumat kriitikat. R. A. Doughty, *The Seeds*, 96.

6. Tankide *taktikaline* rakendamine on lahingus edu saavutamisel väga oluline.
7. Vähene huvi maa- ja õhuväe koostöö vastu maalahingus.
8. Hilisemad sõjakogemused (Hispaania kodusõda) osutasid, et mehhaniseeritud üksused on hästi paigutatud tankitõrjekahurite ja õhurünnakute suhtes väga haavatavad.²⁴

Prantsuse sõjavägi tahtis kaitsta oma maad vaenutegevuse alguses: siis, pärast rahvuse ja tema ressursside totaalset mobilisatsiooni, pidi järgnema pealetung. 1936. aasta lahingueeskirjas oli väga selgelt sätestatud, et niisugune pealetung tuli sõjamaterjali osas erakordselt hästi ette valmistada. Pealetung pidi põhinema suurtükitulel, mis oli kombineeritud tankide ja jalaväe rünnakuga väheste sihtmärkide vastu. Niisugune metoodiline lahing oli mõistlik kompromiss kaitsetulejõu, peamiselt suurtükiväe tugevuse ja paratamatu strateegilise taseme pealetungi vahel, mille Prantsusmaa pidi varem või hiljem ette võtma. Need eeldused, s.o väga täpne plaanimine ning ulatuslik side- ja juhtimissüsteem, olid kehvasti väljaõpetatud reservväelaste armeele hädavajalikud abinõud. Metoodiline lahingukontseptsioon kindlustas Prantsuse sõjaväe väejuhatuse veendumust, et tulevases sõjas ei saada neid läbikukkumine, sest eelmise sõja õppetunnid on arvesse võetud.

Kuigi Prantsuse sõjavägi uskus tehnilisse progressi, ei olnud ta väga aktiivne uute ideede otsingul. Õhuväge oli tulemuslikult kasutatud koloniaalsõdades,²⁵ kuid siiski ei pidanud mõjukaimad sõjaväejuhid lennukeid millekski, mis suudaks muuta sõja kulgu. 1936. aasta lahingueeskirja 177 leheküljest oli maa- ja õhuväe koostööle pühendatud ainult neli. Huvitaval kombel lõpetas Prantsuse sõjavägi oma 1940. aasta kampaania rohkemate lennukitega, kui tal oli Saksa rünnaku alguses 10. mail. Tehnilise poole seisukohalt, pärast umbes 500 lennuki kaotust, oleksid nad suutnud operatsioone jätkata ilma probleemideta, kui neil oleks olnud piisavalt isikkoosseisu ja sõjavarustust.²⁶ Samasugust suhtumist võib näha

²⁴ Citino, *Quest*, 245–250.

²⁵ Anthony C. Cain, *The Forgotten Air Force. French air doctrine in the 1930s* (Washington D.C.: Smithsonian Books, 2002), 22.

²⁶ Faris R. Kirkland, „The French Air Force in 1940. Was it defeated by the Luftwaffe or by politics?“, *Air University Review* XXXVI, no. 6 (September-October 1985): 101–118.

Tankid Somua S-35 sõjaväeparaadil 1930. aastatel. Prantsuse armee viletsa doktriini tõttu ei muutnud need väga head tankid sõja tulemust. Narodowe Archiwum Cyfrowe (public domain)

tankide ja iseseisvate tankiüksuste puhul. Kuigi taktikatasemel nähti soomusjõude väärtusliku tööriistana ning maaväe motoriseerimist ja mehhaniseerimist peeti kasulikuks, ei tehtud katsetki uurida soomusväe relvaliigi kasulikkust tulevikusõja operatsioonitasandil. 1939. aastal väitis Prantsuse maaväe staabiülem: „Ainult see, et sakslased on teinud üüratu vea, ei tähenda, et meie peaksime tegema samuti. Saage aru, mitte kunagi ei hakka olema lahinguvälja, mis oleks mitme soomusdiviisi jaoks piisavalt suur. Nad [tankid] võivad tegeleda kohaliku tähtsusega operatsioonidega, nagu näiteks piiramisrõngaste kokkusurumine, aga mitte pealetungiga.”²⁷

Prantsuse sõjalist doktriini kujundas sõjaajalugu, kuid Prantsuse sõjavägi ei otsustanud Esimest maailmasõda kunagi süvitsi uurida. Avaldati küll mitmeköiteline sõjaajalugu, kuid sünteesivat kokkuvõtet ei

²⁷ Eugenia C. Kiesling, *Arming against Hitler: France and the limits of military planning*, Modern war studies (Lawrence: University Press of Kansas, 1996), 162.

järgnenud sellele mitte kunagi. Jutlustades sõjaajalugu ja sõjapidamise põhimõtteid kui sõjalise doktriini allikaid, uuris Prantsuse armee tege-
likkuses ainult Esimese maailmasõja taktikat ja operatsioone. Prantsuse
doktriin mitte ainult ei käsitanud ühe üsna lühikese sõja õppetunde uni-
versaalsetena, vaid üksiti ka välistas kõik võimalused aruteluks põhiliste
eelduste üle. Sõjaväeajakirjandus oli maaväe staabiülema range kontrolli
all ja iga ortodoksiast kõrvalekaldumist karistati.²⁸

Prantsusmaa peamine sõjaline uuendus sõdadevahelisel perioodil oli
Magainot' liin, mis pidi olema Prantsusmaale kilbiks, ja sõjaväejuhid olid
kindlad, et kui sõda ükskord algab, on neil operatsioonide ettevalmista-
miseks piisavalt aega. Aega oli vaja kahel põhjusel: reservväelaste uueks
väljaõppeks ning rahva ja tööstusressursside mobiliseerimiseks. Võimsad
liitlased olid samuti käeulatuses. Prantsuse sõjalis-poliitiline juhtkond ei
näinud mingit vajadust sõjalise doktriini muutmiseks.

Sedani lahing: Saksa ja Prantsuse doktriinimudelite rakendamine

10. mail 1940 seisis teineteise vastas kaks üsna võrdse potentsiaali ja sõja-
varustusega armeed. Kui liitlased oleksid suutnud saavutada rinde stabili-
seerumise, oleks jõudude tasakaal muutnud Saksamaa strateegilise pers-
pektiivi troostituks. Idas oli Nõukogude mõistatus; USA, mis ei olnud
küll liidus Prantsusmaa ja Ühendkuningriigiga, oli juba alustanud nende
varustamist. Kui võtta arvesse, et liitlased teadsid, kus lahing peaks toi-
muma, tunduvad Wehrmachti võiduväljavaated veelgi väiksemad. Kuid
Saksa väejuhatusel olid mõned eelised, mida ta kasutas ülimalt tulemus-
likult. Esiteks, tal oli mõningane üllatusmoment, sest ta sai otsustada,
millal lahing algab. Teiseks oli tema käsutuses läbiproovitud sõjapidamis-
instrument tankidiviiside ja Luftwaffe näol, mille organisatsioonilised
parameetrid ületasid märkimisväärselt liitlaste samasuguseid vägesid.

Kolm peamist Sedani läbimurde faktorit otsustasid läänerindel sõja
saatuse. Esiteks, 1940. aasta mais eksisid lääneliitlased oma strateegilise

²⁸ *Ibid.*, 122–123.

siirmisega. Tuginedes nn Mecheleni intsidendis²⁹ kätte saadud Saksa invasiooniplaanile, otsustasid nad viia oma strateegilise reservi, mis oli siirdud otse Sedani taga asuvasse piirkonda, oma äärmisele vasakule tiivale ülesandega tungida edasi Bredani ja toetada Hollandi kaitset juhul, kui sõda algab. Strateegilise reservi äraviimine Sedani-taguselt alalt tekitas operatsioonilise tühimiku, mis oli Saksa edu põhjuseks pärast läbimurret Sedani juures, tehes nende sööstu La Manche'i suunas katkestamatuks ja suhteliselt lihtsaks.³⁰ Teiseks, 15. mail Sedani lähedal peetud Meuse'i forsseerimise lahing, mis otsustas sõja saatuse, oli jalaväelahing, milles kumbki pool kasutas vähe tanke. Selle päeva võidu otsustasid Wehrmachti paremad taktikalised oskused, kõrgem võitlusvalmidus ning Saksa jalaväe ja pioneeride peaaegu enesetapjalik võitlusvaim koos madalama taseme juhtide (allohvitserid ja leitnandid) erakordse juhtimisvõime ja initsiatiivikusega.³¹ Prantsuse üksustest olid Sedani piirkonnas teise kategooria reservüksused (B-klassi diviis), mille sõdurid olid vanad ja ebapiisava väljaõppega. 55. jalaväediviis, mis vastutas Sedani piirkonna eest, oli siirdud viisil, mis tegi tõhusa juhtimise võimatuks – eri rügementide pataljonid ja isegi kompaniid olid omavahel segamini. Vähe sellest, Prantsuse sõdureid mõjutasid tugevasti pidevad Luftwaffe pommirünnakud, mis algasid hommikul ja kestsid mitu tundi.³² Kolmandaks, pärast läbimurret Sedani piirkonnas, kui Saksa tankid sisenesid operatsioonialale, oli nende ründetempo selline, et Prantsuse (ja Briti) OODA-ahel³³ rebiti katki. Liitlaste väed, kelle operatsioonitempo põhines metoodilistel

²⁹ 10. jaanuaril 1940 tegi Mecheleni lähedal neutraalses Belgias hädamaandumise Saksa lennuk, mille pardal oli ohvitser, kellel olid kaasas Saksa sõjaplaani „Fall Gelb“ tegevuskavad. Belgased teatasid oma avastusest liitlastele. Kätte saadud Saksa dokumendid kirjeldasid operatsiooni, mille järgi peamine jõupingutus oli rünnak läbi Belgia.

³⁰ Robert A. Doughty, *The Breaking Point. Sedan and the fall of France, 1940*, Stackpole military history series (Mechanicsburg: Stackpole Books, 2014), 107–108.

³¹ Karl-Heinz Frieser, *The Blitzkrieg Legend: the 1940 campaign in the West* (Annapolis: Naval Institute Press, 2005), 161–172.

³² Prantsuse sõdurid, kes kampaania ajal võitlesid sakslastega ettearvatavas keskkonnas, võitlesid tõhusalt, vt Jeffery A. Gunsburg, „Battle of Gembloux, 14–15 May 1940: „Blitzkrieg“ checked,“ *Journal of Military History* 64, no. 1 (January 2000): 97–140.

³³ OODA – Observe-Orient-Decide-Act (vaatle-orienteeru-otsusta-tegutse), vt John R. Boyd, „Patterns of Conflict“ (1986), <http://www.projectwhitehorse.com/pdfs/boyd/patterns%20of%20conflict.pdf>, 25. märts 2022.

lahingutoimingutel, polnud lihtsalt võimelised lahinguväljal toimuvatele muutustele piisavalt kiiresti reageerima.

See põhjuste kompleks, mis otsustas Wehrmachti edu, tulenes ainult osaliselt Saksa doktriinist. Tegelikuses mängisid mõlemad pooled õnnemängu. Sakslased tahtsid oma eesliinile koondatud jõudude ja ilma märkimisväärsete reservideta saavutada kiire võidu. Meuse'i forsseerimine Sedani juures oli vägagi napilt õnnestunud ettevõtmine, milles oli suur osa juhusel ja õnnel. Teiselt poolt, kui prantslased oleksid ainult suutnud sakslased peatada ja alustada hästi tuntud kurnamismängu, oleksid nende ettevalmistused pikaks sõjaks ja üldmobilisatsiooniks end ära tasunud. Saksa sõjavägi rakendas soomukite, tulejõu, raadioside ja sise-põlemismootori kindlalt ajalookogemusel põhineva sõjakontseptsiooni teenistusse.³⁴

Tankimaania – Iisraeli doktriinne mudel 1967–1973

Iisraeli strateegia alused on ikka needsamad, mis nad olid 1940. aastate lõpul. Iisrael peab pidama lühikesi sõdu, sest tal puuduvad varud pikale venivaks konfliktiks. Territoriaalse sügavuse puudumine sunnib Iisraeli kaitsejõude võitlema pealetungivalt ja kui võimalik, siis vaenlast ennetades. Lähis-Idale iseloomuliku geograafilise omapära, avatud maastiku tõttu oli õhuülemvõim võidu saavutamiseks erakordselt tähtis. Piirkonna demograafilise tasakaalustamatuse tõttu oli Iisraeli arvuline allajäämine garanteeritud. See on põhjus, miks Iisraeli kaitsejõududele on tähtis pigem sõdurite kvaliteet kui kvantiteet. Iisrael ei saa kaotada ühtki sõda, sest iisraellased on veendunud, et see tähendaks nende teist holokausti. Niisiis, kui asi läheb riigi ellujäämiseni, on nad selle päästmiseks valmis tegema ükskõik mida. Psühholoogilisest vaatepunktist on sellise suhtumise tulemuseks sõdurite väga kõrge võitlusmoraal

³⁴ Williamson Murray, „May 1940: Contingency and fragility of the German RMA“ – *The Dynamics of Military Revolution, 1300–2050*, toim. MacGregor Knox ja Williamson Murray (Kindle Edition), loc. 2141.

ja ennastohverdav vaim: „Võllapuu perspektiiv sunnib meele imeliselt keskendumata.“³⁵

Oma sünni ajal ei olnud Iisraeli kaitsejõududel mingit koherentset sõjalist doktriini ning rühma- ja kompaniiülemate kursused oli ohvitseridele pakutav kõrgeim väljaõppetase. Mõned kaadriohvitserid tulid Briti, Nõukogude, Poola, USA ja isegi Austria sõjaväest.³⁶ Pärast vabadussõja (1947–1949) lõppu keskendus äsja loodud sõjavägi toimetulekule tohutu immigrantide lainega, mis takistas nii organisatsiooni kui ka sõjalise hariduse arengut.³⁷ Alles siis, kui Yitzhak Rabin oli aastatel 1954–1956 väljaõppeosakonna ülem, kristalliseerus sõjalise hariduse terviklik struktuur.³⁸ 1950. aastatel ja 1960. aastate alguses oli Iisraeli kaitsejõudude vaimuelu üsna elav ning keskendus sõjalisele doktriinile ja sõjaajaloole.³⁹ Paljud ohvitserid õppisid välismaa kindralstaabiakadeemias.

Iisraeli sõjaväejuhid otsustasid kasutada kvaliteedikordajat: Iisraeli kaitsejõudude isikkoosseisul pidi olema intellektuaalne, kultuuriline ja hariduslik üleolek araablaste ees. Kindral Laskov (Iisraeli kaitsejõudude staabiülem 1951–1953) otsustas rakendada nn detsentraliseeritud juhtimist. Selles polnud midagi uut, saksa keelde tõlgituna on see termin *Auftragstaktik*. Taktikataseme (pataljon, brigaad) ülematele anti täielik voli langetada taktikaotsuseid, mis põhinesid nende teadlikkusel lahingu või kampaania lõppeesmärgist. Kõrgemad (diviisi, ringkonnajuhatused või peastaabi) ülemad olid loomulikult olemas, et juhtida ja suunata või sekundaalsete nurjumise korral või kui eesmäärke muudeti.⁴⁰

Pärast 1956. aasta Siinai kampaaniat muutus Iisraeli kaitsejõudude vaade moodsale lahingule märkimisväärselt: jalaväel ja õhukaitsel

³⁵ Martin van Creveld, *Sword and Olive: A critical history of the Israeli Defence Force* (New York: Public Affairs, 2008), 167.

³⁶ Avi Kober, *Practical Soldiers: Israel's Military Thought and Its Formative Factors*, History of Warfare 107 (Leiden: Brill, 2016), 129.

³⁷ Zeev Drory, *Israel's Reprisal Policy, 1953–1956: the dynamics of military retaliation*, Cass military studies (London: Frank Cass, 2005).

³⁸ Van Creveld, *Sword*, 167.

³⁹ *Maarachot*'is, Iisraeli kaitsejõudude sõjaväeajakirjas, oli 43,5% kõigist artiklitest pühendatud sõjaajaloole. Avi Kober, *Practical*, 59.

⁴⁰ Edward Luttwak, Dan Horowitz, *The Israeli Army* (London: Allen Lane, 1975), 172–173.

põhinevate operatsioonide asemel peeti oluliseks mehhaniseeritud tankioperatsioone koos õhuülemvõimuga ning õhuväe ja tankiüksuste koostöös. Nüüd nähti peamiste lahinguvahenditena tanke ja ühelikiirusega ründelennukeid. Suundumus tugevnes veelgi, kui 1964. aastal edutati soomusväe ülemaks kindral Israel Tal. Vastandina väljakujunenud arusaamale ühendrelvaliigi mehhaniseeritud operatsioonidest, milles osalesid tankid, jalavägi, suurtükivägi, pioneerid jne, nõudis Tal, et tulenevalt Iisraeli vastastest ja peamisest lahinguväljast (Siinai poolsaar) polnud niisugune koostöö lahingus edu saavutamiseks vajalik. Euroopas oli väike taktikaline nähtavus, mida takistas linnastunud, lainjas või mägine maastik metsade ja jõgedega, mistõttu vajati teiste relvaliikide toetust. Siinai avatud kõrbemaastiku ilmetuses polnud niisugune toetus läbimurde- või kohtumislahingus prioriteetne, ja kui lisada õhuväe kui lendava suurtükiväe tegevus, oli see veel vähem vajalik. Samuti tegi kindral Tal valiku hästi relvastatud rasketankide (nagu Briti Centurion) kasuks, arvates, et tähtis polnud mitte ainult pelk kiirus, vaid manööverdusvõime lahingus tule all. Oma ametiajal soomusväe ülemana rõhutas ta esmaklassiliste relvade, taktikaväljaõppe ja kõigi tasandite juhtide initsiatiivi tähtsust. Õnnetuste suure arvu, kahjustatud sõjavarustuse ja selle hooldusprobleemide tõttu kehtestas ta range distsipliini ning nõudis tehnilistest protseduuridest kinnipidamist.

Kuuepäevases sõjas oli Tali kontseptsioon erakordselt edukas. Tankipataljonid ja -brigaadid tegutsesid pooliseseisvate soomustatud löögirusikatena ning hävitasid koostöös suurtükiväge asendava õhuväega vaenlase jõud. Suurepärased relvad, taktikaoskused ja initsiatiiv andsid iisraellastele tohutu lahingutõhususe. Soomusväe operatsioonides jäi jalaväe ülesandeks enamasti tagala puhastamine ning varustusteede lahtihoidmine. Võidu suuruse tõttu ei tõestunud mitte ainult Tali kontseptsiooni õigsus, vaid kergesti tõrjuti ka igasugune kriitika. Iisraellased, kes kalduvad kogemust rohkem väärtustama kui ideid, pöörduti täieliku tankiarmee usku. Nad ei mõelnudki, et niisugune ülekaalukas võit araablaste üle oli võimalik ainult tänu asjaoludele, mida järgmises sõjas ei ole niisama lihtne korrata. Iisraeli doktriin mitte ainult ei universaliseerinud ühest väga lühikesest sõjast saadud õppetunde, vaid ei näinud ka vajadust arutleda selle põhieelduste üle.

Iisraeli langevarjurid manöövritel Teise maailmasõja aegsete M3 poolroomikutega. Iisraeli kaitsejõudude „tankimaania“ ja eelarvepiirangute tõttu ei suutnud jalavägi lahinguväljal moodsaid tanke toetada. Israeli Government Press Office, Moshe Milner

Iisraeli armee valmistus vaenutegevuse järgmiseks vooruks araabia riikidega viisil, mis lubanuks korrata 1967. aasta edu. Pandi rõhku relvajõudude osadele, mis olid Kuuepäevases sõjas tootnud suurimaid dividende. Rohkem kui pool kaitse-eelarvest suunati õhujõudude laiendamisele ja uuendamisele. Soomusväge laiendati samuti kiiresti, kuid jalaväe ja suurtükiväe arvel. Iisraeli kaitsejõud pidasid oma luure-eelist araablaste ees enesestmõistetavaks ja alistusid „tankimaaniale“. Pataljonid ja soomusbrigaadid muutusid peaaegu ilma jalaväe, pioneeride ja suurtükiväeta (miinipildujateta) üksusteks ning põhinesid ainult tankidel.⁴¹ See oli kummaline, sest Kuuepäevases sõjas näitasid jalaväelased ja langevarjurid oma kasulikkust nii komplekssetel ühendrelvaliigi läbimurretel

⁴¹ David Eshel, *Chariots of Desert: The story of Israeli Armored Corps* (London: Brassey's Defence Publishers, 1989), 88; intervjuu brigaadikindral Zvi Kan-Toriga Latrunis 19. septembril 2017.

(Abu Ageila, Golani kõrgendikud) kui ka linnalahingutes (Jeruusalemm). Osaliselt oli selle põhjuseks kaitse-eelarve nappus, aga ka sobivaid soomukeid ei olnud saada ning suurtükiväe ülesande võttis enda peale õhuvägi. Selles olukorras näis investeerimine veel rohkematesse tankidesse majanduslikult mõttekas. Ühel hetkel püüdis kindral Tal isegi teha ettepanekut muuta tankibrigaad, mis koosneb kolmest ainult tankidest koosnevast pataljonist, standardseks organisatsioonimudeliks. See „ideaal“ oli üsna tavaline Yom Kippuri sõjas, kui paljud Iisraeli soomusbrigaadid võitlesid lahingukorras peaaegu ainult tankidega.⁴²

Iisraellased ei pööranud tähelepanu operatsioonitasandi sõjapidamisele ja alahindasid selle oskuse tähtsust. Ohvitserikorpuses valitses teatud antiintellektuaalne suhtumine.⁴³ Kindral Tal väitis kord, et Iisraeli ohvitseride edutatakse loomuliku valiku tulemusena, mille aluseks on nende saavutused lahinguväljal. Kõrgeim kohustuslik ohvitserikursus oli pataljoniülemaate kursus. Juhtimis- ja staabiakadeemiast, mis oli mõeldud harima ohvitseride ülemleitnandi auastmest kolonelleitnandini, ei peetud kuigivõrd lugu.⁴⁴ Veel enam, just enne Kuuepäevast sõda likvideeriti pea- ja kaitseministri Levi Eshkoli korraldusel kolonelidele ja kindralitele ning sõjaliste ja julgeolekuprobleemidega tegelevatele tsiviilisikutele mõeldud kindralstaabi akadeemia, sest ta pidas seda mittevajalikuks.⁴⁵ Kindral David „Dado“ Elazari edutati ja lõpuks võttis ta üle isegi kindralstaabi ülema ametikoha, ilma et ta oleks saanud mingit täienduskoolitust pärast pataljoniülema kursuse lõpetamist.⁴⁶

Seesugune suhtumine kitsendas Iisraeli kaitsejõudude intellektuaalset vaatevälja. Sõjateooria ja sõjaajaloo õppimine peaaegu lõpetati, nii et Martin van Creveld ütles pärast kindralstaabi ohvitseridele peetud loenguid: „Ma pole terve oma elu jooksul näinud nii ignorantset kampa. Üheski riigis või organisatsioonis pole ma näinud inimesi, kes teavad nii

⁴² Intervjuud kindralmajor Haim Ereziga Latrunis 8. märtsil 2018, kindralmajor Jackie Eveniga Latrunis 8. märtsil 2018, brigaadikindral Zvi Kan-Toriga Latrunis 19. septembril 2017 ja brigaadikindral Avigdor Kahalaniga Tel Avivis 16. septembril 2016.

⁴³ Van Creveld, *Sword*, 168.

⁴⁴ *Ibid.*

⁴⁵ Intervjuu kontradmiral Ze'ev Almogiga Tel Avivis ja Ramat Ha'Sharonis 16.–19. septembrini 2016.

⁴⁶ Van Creveld, *Sword*, 169.

Yom Kippuri sõda, 1973. aasta 6. oktoobri õhtu. Iisraeli reservväelased valmistuvad Golani kõrgendikele tungima. Reservväelased olid puhvriks, mis leevendas Iisraeli kindralstaabi doktriinsete ja strateegiliste vigade tagajärgi. Israeli Government Press Office

vähe oma elukutsest ja selle teooriast, sealhulgas oma sõjaväe ajaloost ja doktriinist.⁴⁷ Puudulik haridus ja teadmised oli põhjus, miks Iisraeli kaitsejõudude kõrgem ešelon oli kujutlusvõimetu ja polnud valmis oma maailmavaadet muutma. Nad harjutasid ikka ja jälle Kuuepäevast sõda oma „steriilsetel“ väliõppustel,⁴⁸ olles võimetud mõistma sõda kui poliitika tööriista ning suutmata vahet teha sõja taktika-, operatsiooni- ja strateegiatasandil.

Enne Yom Kippuri sõda põhines Iisraeli strateegia ja sõjaline doktriin teatud eelduste kompleksil. Peaaegu ükski neist ei materialiseerunud sõja ajal (vt tabel 2).

⁴⁷ Kober, *Practical*, 44.

⁴⁸ Amiram Ezov, *Crossing Suez, 1973: new point of view* (Tel Aviv: Kindle Edition, 2016), loc. 974–977.

Tabel 2. Iisraeli strateegilis-doktriinsed eeldused ja Yom Kippuri sõja tegelikkus

Iisraeli strateegiline eeldus enne Yom Kippuri sõda	Yom Kippuri sõda
Luureüleolek araablaste üle. Vähemalt 48-tunnine eelhoiatust, mis võimaldab mobiliseerida enne sõja puhkemist.	Puuduv luureüleolek. Üheksatunnine eelhoiatust enne sõja puhkemist, mobilisatsioon algas neli tundi enne sõja algust.
Ennetav rünnak.	Suhete tõttu USA-ga ning sõltuvuse tõttu USA sõjalisest abist ei olnud ennetav rünnak võimalik.
Iisraeli õhujõud on võimelised võitma õhuülemvõimu lahinguvälja kohal.	Iisraeli õhujõud polnud suutelised oma jõul võitma õhuülemvõimu lahinguvälja kohal araablaste maa-õhk-raketide ja mitmesuguste kaitsemeetmete tõttu (nt tugevdatud varjendid lennukitele).
Liit araabia riikide vahel ei ole võimalik.	Süüria ja Egiptuse koalitsioon.
Araabia sõjavägede madal lahingumoraal.	Araabia sõjavägede kõrge lahingumoraal ja sidusus.
Araabia vägede keskpärane suutlikkus taktikaliseks kaitseks tankide vastu.	Araabia vägede kõrge suutlikkus taktikaliseks kaitseks tankide vastu tänu kantavate tankitõrjerelvade ning juhitavate tankitõrjeraketide laiale kasutusele lisaks tankidele ja suurtükiväele.
Araabia vägede suutmatus võidelda mobiilsete soomusväepeatungide vastu.	Araabia vägede suutmatus võidelda mobiilsete soomusväepeatungide vastu.
Iisraeli õhujõudude toetus maaväele.	Iisraeli õhujõudude suutmatus toetada maaväge sõja esimeses faasis. Alles pärast seda, kui maavägi ja/või õhuvägi hävitas vaenlase maa-õhk-raketid, toetas õhuvägi maaväe operatsioone.
Operatsioonide eranditu ründeiseloome. Pärast lühiajalist kaitset lähevad reservdiviisid vasturünnakule.*	Venima jäänud kaitseoperatsioonid, reservide suutmatus edukaks vasturünnakuks (Siinai). Isegi edukas vastupeatung Golani kõrgendikel algas pärast kahepäevast kaitset.
Iisraeli soomusvägi suudab lahinguväljal ellu jääda kas üldse ilma teiste relvaliikide (jalavägi, suurtükivägi, pioneerivägi jne) toetuseta või nende vähese toetusega nii kaitse- kui ka pealetungioperatsioonidel.	Soomusväe suutmatus või piiratud suutlikkus iseseisvateks pealetungioperatsioonideks. Keskmine või kõrge kaitse suutlikkus ilma teiste relvaliikide toetuseta.
Taktikaliste oskuste ja relvaoskuste ülim tähtsus.	Taktikaliste oskuste ja relvaoskuste ülim tähtsus.
Tankidiviisid on rindejuhatuse (ala juhatuse) alluvuses võimelised operatsioone läbi viima.	Väejuhatuse vahetaseme (korpusestaabid) puudumine katkestas operatsioonid.

* Lõuna väejuhatuses aastatel 1967–1973 koostatud seitsmest Siinai kaitse plaanist kuus lõppesid Suessi kanali ületamisega Iisraeli kaitsejõudude poolt ning Süüria suunal nähti hoolimata vägede struktuurist (kaks brigaadi või kaks diviisi) ette ainult pealetung. Williamson Murray, *Military Adaptation in war: with fear of change* (Cambridge: Cambridge University Press, 2011), 272–273.

Yom Kippuri sõda oli Iisraeli viimane suure intensiivsusega konflikt oma araabia naabritega. Lõpuks saavutasid Iisraeli kaitsejõud sõjalise, kuid mitte strateegilis-poliitilise taseme võidu. Suured inimkaotused ja hävinud sõjavarustuse hulk ületasid kõik Iisraeli eeldused. Ühiskonnas plahvatas radikaalne kriitika kaitsejõudude soorituse ja väejuhtide vastu. Egiptuse sõjaeesmärgid saavutati: Iisrael tagastas Siinai poolsaare ja Nõukogude patrooni vahetasid välja ameeriklased. Egiptusele oli nende saavutuste hinnaks Iisraeli tunnustamine. Süüria puhul ei saavutanud kumbki pool midagi olulist. Iisraeli põhjapiir jäi „kuumaks“ liiniks.

Kuid miks Iisrael üldse sõjaliselt võitis, võttes arvesse, et kõik tema eeldused tulevaseks sõjaks olid väärad? Peaaegu kõik vastused puudutavad taktikatasandit.

1. Iisraeli regulaar- ja reservväelased olid kogenud sõjaveteranid, keda rühma-, kompanii-, pataljoni- ja brigaaditasemel juhtisid väga võimekad ohvitserid.
2. Nende taktikaline väljaõpe oli erakordselt hea, eriti suurepäraseks olid tankimeeskondade relvaoskused.
3. Kogu sõjaväge iseloomustas isiklikul initsiatiivil põhinev kohanemine-, innovatsiooni- ja improvisatsioonivaim.
4. Kõigis üksustes oli kõrge lahingumoraal, võitlustahe ja ühtekuuluvustunne, mis ilmnis paljudes kangelastegudes ja isegi eneseohverdustes.
5. Liit USA-ga ja ameeriklaste toetus nii ressurssidega varustamisel kui ka globaalpoliitikas.

Kuigi tänini ei hinnata Iisraeli kaitsejõududes õpinguid koolitunnis kõrgemalt kui sõjapidamise praktilist kogemust, muutusid pärast Yom Kippuri sõda nii väestruktuur⁴⁹ kui ka Iisraeli kaitsejõudude hariduspoliitika. Esimest korda Iisraeli kaitsejõudude ajaloos tekkisid eri relvaliidide lõimitud ohvitserikursused.⁵⁰ Ümber korraldati juhtimis- ja staabiakadeemia. Taasasutati Riiklik Kaitsekolledž Iisraeli strateegilise ja julgeolekukeskkonna uurimiseks. Iisraeli kaitsejõudude tungimise kohta

⁴⁹ Anthony H. Cordesman, *The Arab-Israeli Military Balance and the Art of Operations* (Washington, D.C: American Enterprise Institute for Public Policy Research, 1987), 45–53.

⁵⁰ Intervjuu brigaadikindral Zvi Kan-Toriga Latrunis 19. septembril 2017.

Liibanoni 1982. aastal ütles toonane Iisraeli mereväe ülemjuhataja kontr-admiral Ze'ev Almog hiljem: „Me võtsime lihtsalt minu USA Mereväekolledži konsepti. Sealt õppisime tundma operatsiooni- ja strateegia-taseme erinevaid juhtumiuuringuid. Ma võtsin Korea sõja Inchoni meredessandi oma. Sellest piisas, et alustada meredessandi plaanimist Liibanoni rannikul.“⁵¹

Õhk-maa-lahing – USA sõjalise doktriini kujundamine aastatel 1973–1991

Kaotusega lõppenud pikk Vietnami konflikt mõjus USA armeele katastroofiliselt.⁵² Lisaks distsipliini- ja moraaliprobleemidele oli märke, et USA armee võib lüüa saada ka Euroopa konventsionaalses konfliktis. Nii-suguseid ettekuulutusi võimendas veelgi Yom Kippuri sõda. Araablaste käsutuses olnud moodne Nõukogude sõjavarustus tõestas end oma väga heade tehniliste omaduste poolest ning USA sõjavarustusel ei olnud tehnoloogilist eelist, millest oleks piisanud arvuliselt palju suuremate Nõukogude vägede võitmiseks.⁵³

USA sõjalis-poliitiline juhtkond pidi oma relvajõud kiiresti „ära parandama“. Esiteks peatati üldine sõjaväeteenistuskohustus. Teiseks muudeti relvajõudude struktuuri ning muu hulgas asutati väljaõppe ja doktriini väejuhatust (Training and Doctrine Command, TRADOC).⁵⁴

⁵¹ Intervjuu kontradmiral Ze'ev Almogiga Tel Avivis ja Ramat Ha'Sharonis 16.–19. septembrini 2016.

⁵² Robert H. Scales, *Certain Victory: the US Army in the Gulf War*, United States Army in the Gulf War (Fort Leavenworth: Combat Studies Institute, US Army Command and General Staff College Press, 1993), 6.

⁵³ „Implication of the Middle East war on US Army tactics, doctrine and systems“ – *Selected Papers of General William E. DePuy: first commander, U.S. Army, Training and Doctrine Command, 1 July 1973*, toim. Robert M. Swain, Donald L. Gilmore ja Carolyn D. Conway (Leavenworth: Combat Studies Institute, US Army Command and General Staff College Press, 1994), 75–112.

⁵⁴ Väljaõppe ja doktriini väejuhatust ühendas ühe juhtimise alla kolm loogiliselt seotud ülesannet: 1) uute võitlusmeetodite uurimine koos hinnangu andmisega uutele tehnilistele lahendustele, 2) doktriini ja maaväe organisatsiooni arendamine, 3) ohvitseride ja allohvitseride väljaõpe.

Kolmandaks otsustati soetada uus sõjavarustus. Tähtsaim muudatus oli siiski doktriini muutmine. Selle viis ellu kindral William E. DePuy, TRADOC-i ülem, kes 1976. aasta juulis kehtestas uue lahingueeskirja (FM 100-5 Operations).

TRADOC-i ülem keskendus valitud teemadele ja pani prioriteetid rangelt paika. DePuy oli veendunud, et Euroopa sõjatander on USA armeele kõige tähtsam ning et operatsioonide kõrge tempo ja moodsate relvade surmavuse pärast pidi USA armee „esimese lahingu“ võitma „aktiivses kaitstes“. Uute relvasüsteemide soetamine pidi olema allutatud doktriinsetele eeldustele. Uue doktriini edu saavutamiseks tuli see doktriinse kokkuleppena kooskõlastada tähtsaima liitlasega NATO-s (Saksamaa) ning USA õhujõudude tegevusega. Äsjase Yom Kippuri sõja kogemuse põhjal käsitati tanki maaväe peamise relvasüsteemina ja sõjalist doktriini arendati sellest eeldusest tulenevalt.

USA maaväe sõjalise doktriini muutmise esimene etapp oli uute lahingumäärustike koostamine ja maaväe väljaõppe ja hindamise programmi (Army Training and Evaluation Program, ARTEP) kehtestamine, mis sisaldas ülesannete loetelu, mida iga üksus jaost kuni pataljonini pidi olema suuteline täitma vastavalt asjakohasele standardile.⁵⁵ Standard põhines Iisraeli kogemusel Yom Kippuri sõjas ja toetus eeldustele Nõukogude armee sõjapidamise kohta.

Kindral DePuy usaldas lahingueeskirja FM 100-5 Operations uue versiooni kirjutamise Fort Leavenworthi Ühendrelvaliigikeskuse ülemale kindral John Cushmanile. 1974. aasta detsembris lükkas kindral DePuy uue määrustiku esimese kavandi tagasi ja 1975. aasta mais tabas sama saatus ka teist kavandit. Kindral Cushmani tunti kui sõjandusvaldkonna intellektuaali ja tema FM 100-5 Operations'i uute määrustike kavand põhines üheksal sõjapidamispõhimõttel, mille USA maavägi oli kasutusele võtnud 1922. aastal. Ta oli seisukohal, et doktriin ei peaks olema käskiv, vaid võiks aidata ülemal teha parimaid otsuseid. Cushman tahtis *õpetada* ohvitseri sõda pidama, tuginedes nende initsiatiivile ja teadmistele

⁵⁵ Paul H. Herbert, *Deciding what has to be done: General William E. DePuy and the 1976 Edition of FM 100-5 Operations* (Fort Leavenworth: Combat Studies Institute, US Army Command and General Staff College Press, 1988), 48.

selle kohta, mis oli lahinguväljal sajanudite vältel enamasti kõige paremini toimunud. Tema enda sõnadega: „[doktriin on] parim kasutatav mõte, mida saab kaitsta põhjusel [---], et see suunab ja juhib, aga [---] ei ole siduv praktikas [---].“⁵⁶

See kontseptsioon oli täielik vastand sellele, mida kindral DePuy oli oodanud. TRADOC-i ülem tahtis USA maaväe ohvitserid kiiresti *välja õpetada* mehhaniseeritud operatsioonide juhtimiseks surmavas lahingus, juhindudes FM 100-5 määrustikest. Eduka väljaõppe võti pidi olema käsikiv sõjaline doktriin, mida muu hulgas pidi väljendama selgelt, lihtsalt ja üksikasjalikult kirja pandud FM 100-5. Kindral DePuy ei arvanud, et kindral Cushmani lähenemine oli vale, kuid see parajasti lihtsalt ei sobinud. Ei olnud aega, et tasapisi õpetada sõjapidamise põhimõtteid; ohvitserid tuli välja õpetada sõjaks, mis võis alata iga hetk. Niisiis kirjutas DePuy koos väikese ohvitseride rühmaga ise FM 100-5 eeskirja.

Seda hakati kritiseerima kohe pärast selle avaldamist 1. juulil 1976. Kriitika keskendus kolmele valdkonnale:

1. kaitseoperatsioonide ülekaal;
2. lahinguvälja mehhanistlik käsitus;
3. Euroopa kui üks ja ainus sõjatander.⁵⁷

USA ohvitserid võtsid FM 100-5 vastu kui juhtnööri, „kuidas vaenlase vägesid füüsiliselt hävitada“, ära kasutades liikuvust ja kurnamist, mitte aga kui juhtnööri selleks, „kuidas USA maavägi peaks võitlema, et võita“. Kvantitatiivne ja süsteemne analüüs, mis oli FM 100-5 aluseks, sobis täiuslikult arvutimudelitega, sest ei võtnud arvesse muid faktoreid peale materiaalsete, mis enamasti viisidki lahingus võidule. Taktika piirdus järgmise protsessiga: tuvasta vaenlase peasuund; taandu, viivita rünnakuga; koonda reservid (saavuta soodne jõudude vahekord); hävita vaenlane tulega.⁵⁸ Doktriinse dokumendi omadused – lihtsustada arusaamist, et see siis omaks võtta – pöördusid tema enda vastu. Ameerika ohvitserid lugesid „aktiivse kaitse“ doktriini, said aru ja lükkasid selle siis tagasi.

⁵⁶ Herbert, *Deciding*, 55–56.

⁵⁷ *Ibid.*, 96.

⁵⁸ Huba Wass de Czege ja L. D. Holder, „The new FM 100-5,“ *Military Review* LXII, no. 7 (July 1982): 53–54.

1978. aasta lõpus, kui FM 100-5 1976. aasta versiooni puudused olid tuvastatud, kehtestas TRADOC-i uus ülem kindral Don Starry ühes plaanimisdokumendis uue doktriini aluseeldused. Starry oli soomusväeohvitser, keda innustas kindral Pattoni visioon lahingust, samal ajal kui DePuy oli klassikaline, teadlase tüüpi väejuht. Et lihtsustada uue strateegia mõistmist, nimetas kindral Starry selle õhk-maa-lahinguks, sest see eeldas maa- ja õhuväe väga tugevat vastastikust toimimist. Intuiitiivselt said ka ohvitserid terminist niiviisi aru.

FM 100-5 Operations (1982) põhines kahel alusel: sõjaajalugu ja sõjapidamispõhimõtted. Lahingueeskirja tekst sisaldas kaks näidet ajaloost: USA kodusõja Vicksburgi kampaania ja Esimese maailmasõja Tannenbergi lahing. Esimene illustreeris kaudse strateegia väärtust, teine aga oli näiteks kiirest üleminekust kaitseoperatsioonilt pealetungioperatsioonile. Esindatud olid rohked viited klassikutele (Sunnist Napoleoni, Clausewitzi ja Pattoni) ning õhk-maa-lahingu kontseptsioon oli paigutatud USA armees kasutatavate sõjapidamispõhimõtete konteksti. Uus doktriin, mis oli sel viisil juba tunnustatud raamistikus, muutus seega universaalseks, see oli kasutatav igas konfliktis nii Euroopas kui ka mujal maailmas. Samal ajal ei varjanud autorid fakti, et nad valmistasid USA armeed ette konfliktiks Varssavi Lepingu Organisatsiooni vägedega, mehhaniseeritud lahinguks, milles ühendrelvaliikidel (ja -väeliikidel) on otsustav roll.

Neli aastat pärast õhk-maa-lahingu doktriini kasutuselevõttu otsustas kindral Starry järeltulija TRADOC-i ülema ametikohal, kindral William R. Richardson, samuti jalaväeohvitser, kehtestada uue versiooni FM-105 (1986). Seekord polnud tegu revolutsioonilise muudatusega, vaid kehtiva doktriinse suuna kinnitamise ja kontseptsiooni värskendamisega kooskõlas Starry kriitikaga.⁵⁹

USA sõjalise doktriini areng on pidev. On huvitav, et Vietnami lüüasaamise šokk ja Yom Kippuri sõda toimusid samal ajal ning andsid USA maaväele võimaluse oma doktriin ümber kujundada, tuginedes Araabia-Iisraeli konfliktist tehtud teaduslikule järeldusele. Esimene

⁵⁹ William Richardson, „FM 100-5. The AirLand Battle in 1986,“ *Military Review* 77, no. 1 (Jan/Feb 1997): 174–177.

iteratsioon – ainult kaitseoperatsioonidele keskenduv aktiivne kaitse oli liiga mehhanistlik. Teine ja kolmas iteratsioon – õhk-maa-lahing lisas ainult materiaalsele veel mitu dimensiooni ja oli tasakaalustatum. Sõjaajalugu, mis puudus aktiivse kaitse eeskirjas, lõi miti otse õhk-maa-lahingu määrustike teksti ja näitas, et USA maaväe kõrgemad ülemad mõistsid selle tähtsust ohvitseride harimisel.

Alates TRADOC-i moodustamisest oli üks peamisi küsimusi, mida selle asutuse juhid tõstatasid, kuidas anda määrustike teadmus edasi sõduritele ja ohvitseridele ning seda sellisel moel, et luua armee ühtne intellektuaalne distsipliin. Selle teostamiseks mõeldi välja mitu asutust ning mõned olemasolevad „tehti korda“. Allohvitseride teenistustasemel tõsteti palku ja parandati elamistingimusi. Nende haridussüsteemi parandati kardinaalselt: kõrgeima professionaalse hariduse astmena asutati ülem- ja staabiveebrite akadeemia (Sergeants Major Academy).⁶⁰

Rajati riiklik väljaõppekeskus (National Training Centre), mille tehnilised abivahendid võimaldasid eksamineerida niihästi üksusi kui ka brigaaditaseme ülemaid. Korpuse ja armee taseme ülemate ja nende staabide jaoks seati sisse lahingujuhtimise väljaõppeprogramm (Battle Command Training Program, BCTP)⁶¹ ning Sõjateaduste Instituut (School of Advanced Military Studies, SAMS) varustas staape ohvitseridega, kes olid kursis operatsioonitasandi sõjapidamise ja moodsa lahinguvälja kompleksusega.⁶²

TRADOC-i ülem kindral William R. Richardson defineeris selle ülesanded järgmiselt: „[TRADOC] hõlmab [ohvitseride] ettevalmistuse kolm eraldiseisvat elementi: intellektuaalse, psühholoogilise ja füüsilise. Intellektuaalne ettevalmistus algab auditooriumis õpikust, kuid liigub kiiresti kaardi ja maastikumaketini (nn liivakast) ning seejärel maastikule. Intellektuaalne ettevalmistus annab vaimse aluse sõjapidamise avaramale vaatele, uurides põhjalikult ja süstemaatiliselt sõjaajalugu ning vaadates samal ajal tulevikku, et leida uut tehnoloogiat ja uusi kontseptsioone.“⁶³

⁶⁰ 1991. aastal õppis 88% ülem- ja staabiveebrite akadeemia allohvitseridest tsiviilülikoolides, Scales, *Certain*, 25.

⁶¹ *Ibid.*, 22–23.

⁶² *Ibid.*, 27–28.

⁶³ Richardson, „FM 100-5,“ 5.

26. veebruar 1991: lahing Easting 73

Operatsiooni „Kõrbetorm“ ajal 26. veebruaril 1991 oli USA 2. soomusratsaväerügement (Armored Cavalry Regiment, ACR)⁶⁴ VII korpuse eelväeks koalitsioonivägede pealöögisuunal. Rügemendi ülesanne oli leida Iraagi peajõud ning tuvastada nende suurus ja kaitsepositsioonid, et järele tulevad soomusdiviisid saaksid vaenlase kiiresti purustada. 2. ACR-i kolm eskadroni sattusid rekkeülesannet täites lahingukontakti Iraagi Vabariikliku Kaardiväe diviisi „Tawakkalnā“⁶⁵ ühe brigaadiga. Puhkenud lahingus hävitas kapten H. R. McMastersi üheksa Abramsi (M1) tanki ja 12 Bradley (M3) lahingumasinaga⁶⁶ eskadron vähem kui 40 minutiga 37 Iraagi T-72 tanki ja 32 jalaväe lahingumasinat. Pärast ülejäänud eskadronide lahingusse jõudmist purustati Iraagi brigaad tunni ajaga. Ameeriklased kaotasid kaks Bradleyd (neist ühe omatules) ja ühe sõduri langesuna. 2. ACR-i lahing Easting 73 otsustati digiteerida. Iga tank, soomuk või veoauto virtualiseeriti ning kõiki võimalikke teabeallikaid kasutades loodi lahingu matkemudel.⁶⁷

Kui 1991. aasta Lahesõja tulemus oli koalitsioonivägede ressursside ülekaalu silmas pidades peaaegu ette määratud, olid väikesed kaotused ja operatsioonide kiirus sellegipoolest üllatuseks. Enne kampaaniat tehtud koalitsioonivägede ametlikud prognoosid oma kaotuste kohta olid 200 või 300 korda suuremad kui tegelikud arvud. Koalitsioonivägede väikeste kaotuste lihtne selgitamine osutus raskeks eri faktorite tõttu, mille tulemusena põhjuste lineaarsel kombinatsioonil puudus piisav „seletusjõud“.

⁶⁴ Soomusratsavägi – pärast Esimest maailmasõda mitme riigi sõjaväes ratsaväeüksuste baasil moodustatud ja tankide, tankettide, jalaväe lahingumasinade vm soomukitega varustatud mobiilsed löögiüksused, mis on säilitanud oma traditsioonilised nimed. Rügemendid jagunevad eskadronideks, mis vastavad pataljonile. (*Tõlkija märkus.*)

⁶⁵ 3. Tawakkalnā 'alā llāh mehhaniseeritud diviis.

⁶⁶ M3 Bradley tüübinimetus on Cavalry Fighting Vehicle (CFV) – otsetõlkes ratsaväe lahingumasin. (*Toim.*)

⁶⁷ Stephen Biddle, „Victory Misunderstood: What the Gulf War tells us about the future of conflict,“ *International Security* 21 no. 2 (Fall 1996): 139–179. Artikkel sisaldub ka raamatus Stephen Biddle, *Military Power: Explaining Victory and Defeat in Modern Battle* (Princeton: Princeton University Press, 2005). Lahingu Easting 73 laiemale lugejaskonnale mõeldud versioon on esitatud raamatus Tom Clancy, *Armored Cav: A guided tour of an armoured cavalry regiment* (New York: Berkley Books, 1994).

2. soomusratsaväerügemendi tank Abrams Lahesõjas 1991. aastal. Õppe-laskmistel vähem kui 2000 m kaugusel olevate sihtmärkide pihta saavutasid rügemendi tankistid 215 lasust 182 tabamust (85%). DoD/SpC. David Faas

Iraagi armee moraal ja oskused olid vähemalt samal tasemel kui araabia armeedel 1967., 1973. ja 1982. aasta sõdades, samuti polnud märgatavat erinevust USA maaväe ja Iisraeli kaitsejõudude väljaõppe ja oskuste vahel, kuid USA kaotused olid proportsionaalselt kümme korda väiksemad kui Iisraeli kaotused 1967. aasta sõjas. Teine probleem, mis takistab koalitsioonivägede väikeste kaotuste seletamist, on asjaolu, et Kuveidi sõjatandri eri osades oli sõjatehnikas märkimisväärsed erinevusi, kuid kaotuste tase oli kõikjal ühtlaselt madal. Veel enam, lahingud Iraagi armee vastu peeti ilma koalitsioonivägede märgatava arvulise ülekaaluta ning tihti frontaalrännakuna.

Stephen Biddle otsustas lahingu Easting 73 andmebaasi põhjal teha hulga stsenaariumianalüüse. Nii Iraagi kui ka USA vägedel oli tugevusi ja nõrkusi, näiteks Abramsi tankide soojussihikud, Iraagi tankid ei olnud kaevunud, koalitsioonijõudude õhuväel oli ülemvõim jm. Arvutisimulatsiooniga Janus prooviti seitset stsenaariumi, mille käigus lülitati nii Iraagi kui ka USA poole tugevusi ja nõrkusi sisse ja välja. Stephen Biddle

pakkus Ameerika kaotuste väiksuse seletuseks, et selles sõjas saavutati kõige moodsama tehnika ja USA maaväeüksuste lahinguoskuste sünergia. Tulemuseks oli ründaja kaotuste märkimisväärne kahanemine ja kaitsja kaotuste üha kiirenev kasv, sest viimasel jäi puudu nii sõjatehnika tundmisest kui ka teadmistest, kuidas seda lahinguväljal efektiivselt rakendada. Võib väita, et erinevus oskustes ja tehnilises tasemes tekitas „tehnoloogilise kordaja“ efekti.

Lahing Easting 73 illustreerib perfektselt ameeriklaste õhk-maa-lahingu doktriini efektiivsust. 2. ACR-i võidu põhjuseks oli kahtlemata tehniline üleolek, kuid kõige tähtsam oli suurepärane väljaõpe ja võitlusoskus. Lahingu Easting 73 stsenaariumide analüüs näitas, et need kaks elementi moodustasid põimudes erakordselt tugeva mittelineaarse kombinatsiooni.

Järeldused

Sõjaajaloo mõju relvajõududele ei saa uurida eraldiseisval alusel. See on üks paljudest „vürtsidest“ segus, mida sõjaväed kasutavad väljaõppel, sõjalisel planeerimisel ja doktriinide loomisel. Väga kiired edusammud tehnoloogia arengus on viinud mõned sõjaväelased mõttele, et ajalugu on muutumas ebaoluliseks, kuigi samal ajal on arvamusi liidreid, kes kuulutavad uusi paradigmasid, nagu hübriidsõda, neljanda põlvkonna sõda, RMA-d⁶⁸ jne, milles aga sõjaajaloolasele pole midagi uut ning mõnikord näib see pelga turundusharjutusena või ilma ajalooteadmisteta teoretiseerimisena.⁶⁹

Käesolevas artiklis esitatud neli juhtumiuuringut esitlevad eri lähenemisviise sõjaajaloole. Saksa Reichsheer keskendus Esimese maailmasõja kogemusele taktika- ja operatsioonitasandil. Ilmasõda uuriti üksikasjalikult, teaduslikult ja tõsiselt – see oli midagi, mida sõjaajaloo annaallides kohtab harva –, kuid ilma poliitilist ja strateegilist mõõdet kaasamata.

⁶⁸ Revolution in Military Affairs – sõjandusrevolutsioon (*Tõlkija märkus.*)

⁶⁹ *The Past as Prologue. The importance of history to the military profession*, toim. Williamson Murray ja Richard H. Sinnreich (Cambridge: Cambridge University Press, 2006), 6.

Tehnilise progressi põhjustatud sõjakeskkonna muutumise tõttu paigutas Reichsheer need kogemused manööversõja laiema paradigma sõjaajalool põhinevasse raamistikku. Kuid Saksa sõjaväelased keskendusid kiiretele võidukatele kampaaniatele oma naabrite vastu sellises ulatuses, et nad ei loonud mingeid õppeasutusi oma sõjaväe kõrgema väejuhatuse harimiseks suure strateegia valdkonnas. Kogu Teise maailmasõja vältel oli Wehrmacht erakordselt toimiv organisatsioon taktika- ja operatsioonitasandil, kuid tõsiste puudustega strateegia vallas. Ükskõik millist sõjalist edu Saksa armee ka ei saavutanud, oli tema kaotus kindel ettevalmistamatus tõttu kõrgema strateegilise taseme sõjapidamises.

Prantsuse sõjavägi talitas täpselt vastupidiselt. Pärast Esimese maailmasõja tapatalguid olid Prantsuse kindralid arvamusel, et nad on leidnud õige võiduvalemi. Nad aktsepteerisid sõja strateegilise tasandi piiranguid ja eeldasid, et järgmine sõda on pikk ja totaalne. Kuigi neil oli õigus, nad selles sõjas ise eriti ei võidelnudki. Prantsuse sõjaväelased soovisid lõigata rahuaja dividende, mis oli võimalik, sest Saksamaa oli relvitustatud, mis tähendas väikseid relvastusinvesteeringuid ja lühendatud sundajateenistust. See aga õõnestas sõjaväe võimet võidelda tõhusalt taktikatasandil. Prantsuse sõjaline doktriin põhines sõjapidamistehnikal, mis kujunes välja Esimese maailmasõja lõpuks, kuid prantslased ei analüüsinud põhjalikult lahingukogemusi. Sõjaajaloo uurimine muutus Esimese maailmasõja uurimiseks ning sõjaväe tippjuhtkonna meelest ei tundunud ükski teine kampaania asjasse puutuvat. Prantsuse armee otsustas oma puudujäägid kompenseerida Maginot' liini ehitamisega. Selle kindlustused pidid kaitsma Prantsusmaad üllatusrünnaku eest, võimaldama riigi ressursside mobiliseerimist ja andma sõjaväele võimaluse pealetungiks ettevalmistusi teha. Lõppude lõpuks Maginot' liin ju pidaski vastu, kuid Prantsuse armee kaotas otsustava lahingu Sedani all.

Iisraellased on selles, kuidas sõjaväed peaksid suhtuma sõjaajalukku, hoopis teisel seisukohal. Iisraeli kaitsejõudude doktriin põhines pea-aegu täielikult lahingukogemusel, mis sundis teda ikka ja jälle jalgratast leiutama. Detsentraliseeritud juhtimine, s.o *Auftragstaktik* või ülesandekeskne juhtimine; jalaväerünnaku tehnika, s.o löögiüksuste taktika; soomusväe reform, s.o Teise maailmasõja kogemus – kõik see oli juba olemas. Kui lisandus rassiline eelarvamus araablaste suhtes ja Kuuepäevase

sõjast saadud liigne enesekindlus, oli see potentsiaalselt ennasthävitatav kokteil. Yom Kippuri sõjas päästsid Iisraeli tema sõjaväelased, nende lahingukogemus, kõrge lahingumoraal ja ühtekuuluvus ning taktikalise väljaõppe väga kõrge tase. See oli puhver, mis leevendas kõik Iisraeli kaitsejõudude intellektuaalsed, operatsioonilised ja strateegilised vead.

USA armee 1970. ja 1980. aastate doktriinne revolutsioon on õpikunäide sellest, kuidas panna lahingukogemus, tehnoloogia ja sõjaajalugu tööle sõjalise doktriini loomiseks. See ei ole lihtne ja nõuab palju aega. Brigaadikindral Barry B. McCaffrey, kes „Kõrbetormi“ operatsiooni ajal juhtis 24. jalaväediviisi, võttis asja kokku: „Lahesõda ei võidetud 100 tunniga. See võttis aega 15 aastat.“⁷⁰ USA sõjavägi muutis aastatel 1976–1986 oma doktriini kolmel korral, kusjuures pendel kõikus suure hooga aktiivse kaitse kontseptsioonist agressiivse õhk-maa-lahingu kontseptsioonini ning rahunes lõpuks tasakaalustatumas 1986. aasta versioonis. Põhjalikult uuriti Iisraeli lahingukogemust Yom Kippuri sõjas ning kohandati väljaõpet, keskendudes taktika tõhususele ja ühendatud relvaliikidele. Uus sõjavarustus võeti kiirkorras kasutusele. Sõjapidamise operatsioonitasandi sätestas lahingueeskirja FM 100-5 1982. aasta versioon, hiljem täiendati seda näidetega sõjaajaloost ning uuesti sõnastatud sõjapidamispõhimõtetega. Relvajõudude väljaõpetamisel jõudu ei säästetud, moodustati TRADOC, uuendati allohvitseride väljaõppekorraldust, loodi maaväe väljaõppe ja hindamise programm, riiklik väljaõppekeskus, lahingujuhtimise väljaõppeprogramm ning Sõjateaduste Instituut. Kuigi Lahesõja tulemuses ei olnud kahtlust, oli võidu saavutamise kiirus ja selle väike hind üllatuseks peaaegu kõigile sõjandusanalüütikutele.

Pidev teadlikkus sõjaajaloost ning ohvitserikorpuse harimine kogu laiuses, sügavuses ja kontekstis⁷¹ ning taktika-, operatsiooni- ja strateegiatasandil on möödapääsmatu.⁷² Sõjaväed on võimelised sõdu võitma ka ilma kõrgetasemelise sõjaajaloolise kompetentsita, nagu näitab Iisraeli juhtum, kuid nad seisavad vastakuti palju kõrgema hinnaga,

⁷⁰ Küsitlusel USA Kongressis Lahesõja asjus. Scales, *Certain*, 35.

⁷¹ Michael Howard, „The Use and Abuse of Military History,“ *Parameters* 21, no. 1 (1981): 13–14.

⁷² Robert H. Scales, „The Second Learning Revolution“ – *Rethinking the principles of war*, toim. Antony D. McIvor (Annapolis: Naval Institute Press, 2005), 56–57.

mida mõõdetakse inimestes ja sõjavarustuses. Kui sõjaväed otsustavad õppida sõjaajaloost ainult osaliselt, nagu näitab Prantsusmaa ja Saksamaa juhtum, võib see tugevasti mõjutada nende lühi- ja pikaajalist suutlikkust võita sõdu. Kõige lähemal ülnimetatud sõjaajaloolise teadlikkuse eesmärgini jõudmisele oli USA armee aastatel 1982–1991, kuid ta saavutas selle tohutute investeeringutega õppeasutustesse ja väljaõppesse.

Nagu ütles kindral Patton, „et olla edukas sõdur, pead sa *uurima* ajalugu“ ja teist teed lihtsalt ei ole. „Uurimine“ on võtmesõnaks sõjaajaloo õppimisel, mis peab ennekõike viima teadmiseni mitte ainult sellest, mis juhtus, vaid keskenduma ka sellele, miks ja kuidas see juhtus. Kindral Fuller väitis: „Esmajoones tuleb tähele panna, et ajaloo õppimisel on ainult üks tõeline väärtus: selle avastamine, mis võib tulevikus kasulikuks osutuda. Ajaloo õppimise eesmärk on valmistada meid ette järgmiseks sõjaks ja järelikult tuleb kõigist üürikestest üksikasjadest [...] kergelt üle minna ning koondada oma tähelepanu sellele, millel on sõjas püsiv väärtus. Nõutav on teadmine, „miks“ ja „kuidas“ kampaaniad olid edukad või kukkusid läbi, mitte aga mikroskoopilised teadmised igast kampaaniast.“⁷³

Käesoleva artikli peamine väide on, et sõjaajalugu võib sõjaajaloolastele olla „intellektuaalne võimendaja“. Kuid et see toimiks, peab ta võimendama käegakatsutavaid ja ka hoomamatuid suurusi, näiteks sõjavarustus, taktikaline vilumus, initsiatiivikus, lahingumoraal, ühtekuuluvus ja relvaoskused. Mida väärtuslikum on „sõjaline portfelli“, seda suuremat „kasumit“ võib sõjaajaloo tundmine toota. Sellest võib sõltuda võit või kaotus järgmises sõjas.

„Building Military Doctrine based on History and Experience: 20th century examples from Germany, France, Israel and the US,“ *The past – a soldier's guide for the present? Experience, History and Theory in Military Education*, Estonian Yearbook of Military History 9 (15) (2019): 114–150. Inglise keelest tõlkinud Toomas Hiio.

⁷³ John F. C. Fuller, *The Foundations of the Science of War* (Fort Leavenworth: U.S. Army Command and General Staff College Press, 1993, 1926. aasta väljaande uuustrükk), 329.

Bibliograafia

Intervjuud

Brigaadikindral Avigdor Kahalaniga Tel Avivis 16. septembril 2016

Kontradmiraal Ze'ev Almogiga Tel Avivis ja Ramat Ha'Sharonis 16.–19. septembrini 2016

Brigaadikindral Zvi Kan-Toriga Latrunis 19. septembril 2017

Kindralmajor Haim Ereziga Latrunis 8. märtsil 2018

Kindralmajor Jackie Eveniga Latrunis 8. märtsil 2018

Kirjandus

Biddle, Stephen. „Victory Misunderstood: What the Gulf War Tells Us about the Future of Conflict,” *International Security* 21 no. 2 (Fall 1996): 139–179.

Biddle, Stephen. *Military Power: Explaining Victory and Defeat in Modern Battle*. Princeton: Princeton University Press, 2005.

Boyd, John R. „Patterns of conflict.” Avaldamata ettekanne, 1986.

Cain, Anthony C. *The Forgotten Air Force: French Air Doctrine in the 1930s*. Washington, D.C.: Smithsonian Institution, 2002.

Citino, Robert. *Quest for Decisive Victory: From Stalemate to Blitzkrieg in Europe, 1899–1940*. Lawrence: University Press of Kansas, 2002.

Citino, Robert. *The Path to Blitzkrieg: Doctrine and Training in the German Army 1920–1939*. Stackpole military history series. Mechanicsburg: Stackpole, 2008.

Clancy, Tom. *Armored Cav: A Guided Tour of an Armored Cavalry Regiment*. New York: Berkley Books, 1994.

Clausewitz, Carl von. *On War*. Princeton: Princeton University Press, 1989.

Cordesman, Anthony H. *The Arab-Israeli Military Balance and the Art of Operations*. London: American Enterprise Institute, 1987.

Corum, James S. *The Roots of Blitzkrieg. Hans von Seeckt and German Military Reform*. Lawrence: University Press of Kansas, 1992.

van Creveld, Martin. *Fighting Power. German and U.S. Army Performance, 1939–1945*. London: Arms and Armour, 1983.

van Creveld, Martin. *The Sword and the Olive: A Critical History of the Israeli Defense Force*. New York: Public Affairs, 2008.

Doughty, Robert A. *The Breaking Point. Sedan and the fall of France, 1940*. Stackpole military history series. Mechanicsburg: Stackpole Books, 2014.

- Doughty, Robert A. *The Seeds of Disaster. The Development of French Army Doctrine, 1919–1939*. Hamden: Archon Books, 1985.
- Drory, Ze'ev. *Israel's Reprisal Policy 1953–1956. The Dynamics of Military Retaliation*. Cass military studies. London: Frank Cass, 2005.
- Eshel, David. *Chariots of Desert. The story of Israeli Armored Corps*. London: Brassey's, 1989.
- Ezov, Amiram. *Crossing Suez, 1973: A New Point of View*. Tel Aviv: Kindle Edition, 2016.
- Frieser, Karl-Heinz. *The Blitzkrieg Legend. The 1940 Campaign in the West*. Annapolis: Naval Institute Press, 2005.
- Fuller, John F. C. *The Foundations of the Science of War*. Fort Leavenworth: U.S. Army Command and General Staff College Press, 1993, 1926. aasta väljaande uustrükk.
- Gunsburg, Jeffery A. „Battle of Gembloux 14–15 May 1940. Blitzkrieg Checked,” *Journal of Military History* 64, no. 1 (January 2000): 97–140.
- Herbert, Paul H. *Deciding What Has to Be Done: General William E. DePuy and the 1976 Edition of FM 100-5 Operations*. Fort Leavenworth: Combat Studies Institute, US Army Command and General Staff College Press, 1988.
- Howard, Michael. „The Use and Abuse of Military History,” *Parameters* 11, no. 1 (1981): 9–14.
- Howard, Michael. „The Lessons of History: An Inaugural Lecture given in the University of Oxford, March 1981.” – Michael Howard, *The Lessons of History*. New Haven: Yale University Press, 1991.
- Howard, Michael. *War in European History*. Oxford: Oxford University Press, 1976.
- Hughes, Judith H. *To the Maginot Line: The Politics of French Military Preparations in the 1920s*. Harvard historical monographs 64. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2006.
- Kiesling, Eugenia C. *Arming against Hitler: France and the Limits of Military Planning*. Modern war studies. Lawrence: University Press of Kansas, 1996.
- Kirkland, Faris R. „The French Air Force in 1940. Was it Defeated by the Luftwaffe or by politics?,” *Air University Review* 36 (September-October 1985): 101–118.
- Kober, Avi. *Practical Soldiers. Israel's Military Thought and Its Formative Factors*. History of Warfare 107. Leiden: Brill, 2016.

- Lupfer, Timothy T. *The Dynamics of Doctrine. The Changes in German Tactical Doctrine during the First World War*. Fort Leavenworth: Combat Studies Institute, U.S. Army Command and General Staff College, 1981.
- Luttwak, Edward ja Horowitz, Dan. *The Israeli Army*. London: Allen Lane, 1975.
- Luvaas, Jay. „Military History: Is It Still Practicable?“, *Parameters* 12, no. 1 (1982): 2–14.
- Manstein, Erich von. *Żołnierskie życie. Moja służba w Reichswerze i Wermachcie 1919–1939*. Kraków: Wingert, 2013.
- Messerschmidt, Manfred. „German Military Effectiveness between 1919 and 1939“ – *Military Effectiveness*, 2. kd, *The Interwar Period*, toim. Williamson Murray ja Allan R. Millet, 218–255. Cambridge: Cambridge University Press, 2010.
- Murray, Williamson. *Military Adaptation in War. With Fear of Change*. Cambridge: Cambridge University Press, 2011.
- Richardson, William. „FM 100-5. The AirLand Battle in 1986,“ *Military Review* 77, no. 1 (1997): 174–177.
- Scales, Robert H. „The Second Learning Revolution.“ – *Rethinking the Principles of War*, toim. Antony D. McIvor, 41–57. Annapolis: Naval Institute Press, 2005.
- Scales, Robert H. *Certain Victory: The US Army in the Gulf War*. Fort Leavenworth: Combat Studies Institute, US Army Command and General Staff College Press, 1993.
- Selected Papers of General William E. DePuy: first commander, U.S. Army, Training and Doctrine Command, 1 July 1973*, toim. Robert M. Swain, Donald L. Gilmore ja Carolyn D. Conway. Leavenworth: Combat Studies Institute, US Army Command and General Staff College Press, 1994.
- Zuber, Terence. *Inventing the Schlieffen Plan: German war planning, 1871–1914*. Oxford: Oxford University Press, 2002.
- Zuber, Terence. *The Real German War Plan, 1904–14*. Stroud: History Press, 2011.
- The Dynamics of Military Revolution, 1300–2050*, toim. Williamson Murray ja MacGregor Knox. Cambridge: Cambridge University Press, 2001.
- The Past as Prologue. The importance of history to the military profession*, toim. Williamson Murray ja Richard H. Sinnreich. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.
- Wass de Czege, Huba ja Holder, L. D. „The New FM 100-5,“ *Military Review* LXII, no. 7 (July 1982): 53–70.

Millist minevikku sõdur vajab?

Sõjaajalugu, ajalooharidus ja demokraatlik eetika tänapäeva Saksamaal

Jörg Echternkamp

Sõjaväeliste traditsioonide loomine sõltub tähendusest, mis kaasaja vajadustest lähtuvalt omistatakse mineviku teatud aspektidele. Traditsiooniloomel ajalugu Lääne-Saksamaal alates 1955. aastast on üheks näiteks. Pärast natsionaalsotsialismi ajastu lõppu eeldati, et Bundeswehr, uue demokraatliku riigi relvajõud, eristab end Wehrmachtist ja toonitab sõduri rolli kodanikena. Ajalooteadmised muudeti osaks demokraatlikust haridusest ja need ei olnud enam sõjaliste saavutuste eeskujuks. Sõjaajaloo keskus, sõjaajaloo muuseum ja rändnäitused ning ka sõjaajaloo aimeajakirjad andsid oma panuse selle mõtestamisse, mis on minevikutraditsioonis väärtuslikku. Siia kuulusid eriti 19. sajandi alguse Preisi reformid, atentaat Hitlerile 1944. aasta 20. juulil ja Bundeswehri enda ajalugu. Väidetakse, et sõjaajaloo tundmine aitab sõduritel lahingus paremini hoomata sõjaliste operatsioonide eetilist raamistikku, pakub orientatsiooni ja toetab nende identiteeti. Kas ja kuidas peaks traditsioone sobitama muutuvate sõjaliste tingimustega, on vastuoluline küsimus.

Iga viide minevikule annab tunnistust olevikust. Selle eeldusega alustades tahan kirjeldada Saksamaa kontseptsiooni sõjaajaloo seostamisest ajalooharidusega ning sõjaväeliste traditsioonide loomisega. See pole olnud mitte ainult teadusuuringute teema, vaid ka väga silmatorkavalt poliitiline probleem. Ajalooteadmuse tähtsust Saksa relvajõududes peegeldas avalik väitlus, millele järgnesid 2018. aasta märtsis kaitseministri uued asjakohased juhtnöörid. Selle lähtekohaks oli üks jahmatav skandaal.

„Me võime sallida paljusid asju, kuid mitte poliitilist äärmuslust, parempoolset või usuliselt motiveeritud ekstremismi,“ ütles kaitseminister

Ursula von der Leyen ajakirjandusele 2017. aasta mais.¹ See oli reaktsioon kummalisele juhtumile, kus üks 28-aastane leitnant elas, nagu seda nime-tasid prokurörid, „topeltelu“, väites end olevat Süüria põgenik. Ta arre-teeriti kahtlustatuna relvastatud rünnaku plaanimises, millega ta kavatses blameerida oma teist mina – fiktiivset Damaskuse puuviljakaupmeest. Skandaal paisus veelgi, kui meedia teatas, et kahtlusalone oli oma 2014. aastal kaitstud magistritöös väljendanud paremäärmuslikke vaateid, kuid tema vastu polnud rakendatud distsiplinaarmeetmeid. Skandaali taga-järjel otsiti läbi kõik kasarmuhooned, et leida Hitleri Wehrmachtile vii-tavaid esemeid, pilte ja sümboteid.² Eeldatakse, et Saksa sõdurid peavad lugu traditsioonist, kuid natsionaalsotsialistliku diktatuuri sõjariistad ei ole osa traditsioonist. See aga viib meid olulise küsimuseni: „Millist minevikku sõdur vajab?“ Ma väidan, et sõjaajalugu, ajalooharidus ja demokraatlik eetika on olnud ja on ka edaspidi lahutamatus ühenduses mineviku kajastamisega Saksamaa relvajõududes.

Järjepidevusetus ja *Innere Führung*

Saksamaal iseloomustab sõjaajalugu ennekõike järjepidevusetus. Kahe tei-neteise vastas seisva Saksa armee kooseksisteerimine kuni Ida-Saksamaa kokkuvarisemiseni aastatel 1989–1990 on kõige värskem näide. Ei ole ülla-tuseks, et Lääne-Saksamaa sõjaväelased üldiselt ei väärtustanud oma kom-munistlikke ametivendi.³ Ida-Saksamaa rahvaarmee (Nationale Volksar-mee, NVA) 35-aastane ajalugu ei ole osa tänapäeva sõjaväetraditsioonist.⁴

¹ „Verteidigungsministerium zum Fall Franco A.: „Bundeswehr hat ein Haltungsproblem“,“ *Der Tagesspiegel*, 30. aprill 2017.

² Juhtumi kronoloogiat vt Vikipeedia artiklist „Terrorermittlungen gegen Bundeswehr-soldaten ab 2017“, https://de.wikipedia.org/wiki/Terrorermittlungen_gegen_Bundeswehrsoldaten_ab_2017, 23. märts 2022.

³ Nina Leonhard, „„Armee der Einheit“: Zur Integration von NVA-Soldaten in die Bundeswehr“ – *Handbuch Militär und Sozialwissenschaft*, toim. Sven B. Gareis ja Paul Klein, 2. trükk (Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2006), 61–71; Nina Leonhard, *Integration und Gedächtnis. NVA-Offiziere im vereinigten Deutschland* (Konstanz: UVK-Verlag, 2016).

⁴ Rüdiger Wenzke, *Nationale Volksarmee. Die Geschichte* (München: Bucher, 2014); Rüdi-ger Wenzke, *Ulbrichts Soldaten. Die Nationale Volksarmee 1956 bis 1971*, Militärgeschichte der DDR 22 (Berliin: Ch. Links, 2013).

Asjad muutuvad keerulisemaks, kui juttu tuleb 1945. aastale eelnenud ajast. Isegi alates Saksamaa taasrelvastumisest 1950. aastate keskel olid viited minevikule, mil Saksa sõdurid tegelikult võitlesid, problemaatilised natsionaalsotsialistliku režiimi ajaloo ja selle relvajõudude, Wehrmachi tõttu.⁵ Aastatel 1955–1956 demokraatlikus riigis moodustatud Lääne-Saksamaa relvajõude Bundeswehri ei saanud pidada ega peetudki lihtsalt Hitleri armee uusversiooniks. Paradoksaalselt ei olnudki Wehrmacht oma järeltulija eelkäija. Lõppude lõpuks oli sakslaste „demilitariseerimine“ vahetult pärast sõda liitlaste okupatsioonipoliitika peaesmärk. Sõjalise jõu kasutamine ilma pikema jututa ei olnud enam iseenesestmõistetav. Seda näitasid nii 1950. aastatel toimunud massimeeleavaldused taasrelvastamise vastu kui ka enamiku sakslaste vastuseis Bundeswehri välismissioonidele viimastel aastakümnetel.

Loomulikult pidi uus „demokraatlik“ armee võitma legitiimsuse uue juhtimiskultuuriga. See põhimõte (*Innere Führung*)⁶ üritab omavahel kokku sobitada demokraatlikke väärtusi ja sõjaväelise organisatsiooni nõudmisi, et motiveerida sõdureid ja seeläbi tugevdada armee tõhusust. „Sisemine juhtimine“ vastandub formaalsele välisele juhtimisele ja seostab kõik sõjaväelised väärtused sõnaselgelt Saksamaa põhiseaduse väärtuste ja normidega, eriti kõiges, mis puudutab vabadust, demokraatiat ja õigusriiki. Selleks asutati 1956. aastal täiendõppekool, mis 1981. aastast kannab nime „Zentrum Innere Führung“ (sisemise juhtimise õppekeskus).⁷ Nii-

⁵ Wehrmachi ajaloo uurimise kokkuvõtet vt Jürgen Förster, *Die Wehrmacht im NS-Staat. Eine strukturgeschichtliche Analyse* (München: Oldenbourg, 2007); Wolfram Wette, *Die Wehrmacht. Feindbilder, Vernichtungskrieg, Legenden* (Frankfurt am Main: C. H. Beck, 2005). Diskussiooni kohta vt Christian Hartmann, Johannes Hürter, Ulrike Jureit (toim.), *Verbrechen der Wehrmacht: Bilanz einer Debatte* (München, 2005). Saksa veteranide rolli kohta vt Jörg Echternkamp, *Soldaten im Nachkrieg. Historische Deutungskonflikte und westdeutsche Demokratisierung 1945–1955. Beiträge zur Militärgeschichte* 76 (München: DeGruyter/Oldenbourg, 2014).

⁶ Frank Nägler, *Der gewollte Soldat und sein Wandel. Personelle Rüstung und Innere Führung in den Aufbaujahren der Bundeswehr 1956 bis 1964/65. Sicherheitspolitik und Streitkräfte der Bundesrepublik Deutschland* 9 (München: DeGruyter/Oldenbourg, 2011); Georg Meyer, „Zur Inneren Entwicklung der Bundeswehr bis 1960/61“ – *Anfänge westdeutscher Sicherheitspolitik 1945–1956*, 3. kd, *Die Nato-Option*, Militärgeschichtliches Forschungsamt (München: Oldenbourg, 1993), 851–1162.

⁷ Hans-Joachim Reeb, Peter Többicke, *Lexikon Innere Führung*, 4. trükk (Regensburg: Wallhalla, 2014); Hans-Joachim Reeb, „60 Jahre Innere Führung: das Wesensmerkmal der Bundes-

suguse juhtimiskultuuri keskmes on „sõjaväevormis kodaniku“ (*Staatsbürger in Uniform*) rollimudel. Kontseptsiooni aluseks on idee sõjaväest tsiviilühiskonna sees. See põhineb ideaalil ohvitseridest, kes osalevad poliitikas, aga mitte ühe partei heaks (nagu see oli Saksa DV-s), vaid toetades pluralistlikku poliitilist süsteemi.⁸ Kontseptsioon eeldab, et sõjaväelased on ise oma südametunnistuse sunnil suutelised otsustama, kas neile antud käsk on põhiseadusega kooskõlas või ei. Saksa armees ei ole enam absoluutset kuulekust.

Siiski pörkus uus juhtimiskultuur kuni 1970. aastateni osa Bundeswehri vastupanule, seda niinimetatud traditsionalistide mõjukuse tõttu, keda oli mõjutanud Wehrmachi juhtimiskultuur. *Innere Führung*'i kontseptsiooni üle hakati sõjaväes ja ka Saksamaa avalikkuses diskuteerima alles 1960. aastate keskel. Traditsionalistid väitsid, et sõjaväelaseks olemine on elukutse *sui generis*, mis põhineb „igavestel“ sõjaväelistel väärtustel, nagu näiteks seltsimehelikkus, uuendajad aga rõhutasid demokraatlikel väärtustel ja pluralismil põhinevat Bundeswehri ideaali. Viimastel aastatel on selle kritiseerijad välismissioonide vastsel tausal üles kutsunud sõjaväeprofessionaalide rollimudeli kujundamisele, mis on oletatavasti rohkem vastavuses lahingutegelikkusega. *Innere Führung*'i toetajad aga toonitavad, et alles nüüd on see kontseptsioon oma tuleristsed edukalt läbinud. Selle kontseptsiooni põhikomponent on ajalooharidus.

Ajaloohariduse roll

Kui sõduri südametunnistus on nõnda tähtis, siis on sama tähtis anda sõdurile väljaõpe sel viisil, et tema väärtussüsteem kajastaks demokraatlikke eetikanorme.⁹ See on olnud Saksamaa Liitvabariigi ajaloo- ja

wehr im Lauf der Geschichte," *IF-Zeitschrift für die Innere Führung* 59 (2015), Heft 4: 23–30.

⁸ Vördlevas perspektiivis vt Jörg Echternkamp, „Der politische Offizier als normativer Typus. Zum Verhältnis von Politik und Militär im „Dritten Reich“, in der DDR und der Bundesrepublik“ – *Tel Aviv Yearbook for German History* (Göttingen: Wallstein, 2016), 221–250.

⁹ Klaus Ebeling, *Militär und Ethik: Moral- und militärkritische Reflexionen zum Selbstverständnis der Bundeswehr*, Beiträge zur Friedensethik 41 (Stuttgart: Kohlhammer, 2006).

poliitika hariduse aluseesmärk.¹⁰ Kodanikuna käitumiseks on vaja ajaloo teadmisi. Peab mõistma, kuidas õigussüsteemi väärtused on arenenud ja milline on nende ajalooline päritolu. Niisiis peavad sõdurid õppima minevikust, et ära tunda, millised ajaloosündmused, isikud ja institutsioonid võiksid nende „traditsiooniga“ kokku sobida ja millised mitte. Põhiidee rajaneb vahetegemisel hariduse ja väljaõppe, *Bildung*'i ja *Ausbildung*'i vahel. Arutelu mineviku üle pakub pigem üldisemat haridust (*Bildung*) kui täpseid juhtnööre sõjaväeliseks käitumiseks. Ajalooharidus annab edasi teadmise varasemate arengusuundade põhjustest ja tagajärgedest. Ajalugu seletab tänapäeva poliitiliste, kultuuriliste ja sõjaliste probleemide arengulugu. Ajalooharidusel on selles kontekstis sõjaväeline eesmärk. Ajalooteadmised võimaldavad sõjaväelastel kriitiliselt arutleda oma traditsioonide ja oma sõduritöö ning ka oma „sõjaväevormis kodaniku“ enesekuvandi üle. Veel enam, minevikuteadmised – eriti natsionaal-sotsialistlikust minevikust ja hävitussõjast – aitavad sõduril end samastada Saksamaa Liitvabariigi vabaduse ja demokraatiaga.

Niisiis ei ole sõjaajaloo uurimine ja õpetamine Bundeswehris pelgalt kasulik harrastus, kui sõjalise väljaõppe kõrvalt jääb aega üle. Ajalugu on hädavajalik armee enesemõistmiseks. Olles veel täpsem, hädavajalik on adekvaatne arusaamine ajaloost. Silmas pidades isiklikku järjepidevust – endised Wehrmacht'i sõdurid ja ohvitserid teenisid Lääne-Saksamaa sõjaväes kuni 1970. aastateni –, on silmanähtav, et see, mis on selge teoorias, ei toimi alati praktikas. Ikka ja jälle kiitsid sõjaväelased oma vapraid ja lojaalseid ametikaaslasi, kes tegid Teises maailmasõjas arvatavasti tublit tööd. Miks mitte anda näiteks mõnele kasarmule mõne kuulsa Wehrmacht'i kindrali nimi? Kaitseministeerium püüdis selliseid taotlusi tõrjuda ja vastata 1980. ja 1990. aastatel valjemaks muutunud avalikule protestile. Kahe kaitseministri vastavalt 1965. ja 1982. aastal välja antud „traditsioonidekreedid“ pidid tagama, et sõjaväelinnakutes oleksid kõik viited minevikule – alates loengusaalide nimedest ja monumentidest

¹⁰ Poliitilise hariduse ajaloo kohta vt Gerrit Mambour, *Zwischen Politik und Pädagogik – Eine politische Geschichte der politischen Bildung in der Bundesrepublik Deutschland* (Schwalbach/Ts.: Wochenschau-Verlag, 2007). Arusaama poliitilisest haridusest Saksa relvajõududes kajastab Bundeswehri määrus „Zentrale Dienstvorschrift A-2620/1 „Politische Bildung in der Bundeswehr“.

ning lõpetades hoonete nimedega – vastavuses poliitiliste väärtustega.¹¹ Kuni 1990. aastate keskpaigani vaatas Saksa armee nimede andmise üle ja mitmest nimest on loobutud. Endine Dietli-nimeline mägiküttide kasarmu Baieris Füssenis on üks näide. Kasarmu oli saanud nime Wehrmacht kindraloobersti Eduard Dietli järgi, keda Adolf Hitler isiklikult oli nimetanud oma „ustavaks sõbraks“. Dietli rolli tõttu natsionaalsotsialistliku režiimi ajal ja kriitikalaine tõttu avalikkuses¹² otsustas kaitseminister Volker Rühe 1995. aastal kasarmu ümber nimetada Allgäu-Kaserneks, mis viitab Baierimaa Allgäu piirkonnale.

Ajalooteadmiste vahendamine

Kes vastutab ajaloohariduse eest? Kust ajalooteadmised tulevad? Kes vahendab need sõjaväelastele? Zentrum Innere Führung, poliitilise ja ajaloohariduse keskasutus, on juba nimetatud. Kitsamas mõttes vastutab asja eest kahel moel Potsdamis asuv Bundeswehri sõjaajaloo ja ühiskonnateaduste keskus (Zentrum für Militärgeschichte und Sozialwissenschaften, ZMSBw). Esiteks, selles instituudis, mis asutati 1950. aastate lõpul nime all Militärgeschichtliches Forschungsamt (MGFA), uurivad ajaloolased sõjaajalugu.¹³ Uurijatelt eeldatakse, et nad on akadeemilise kogukonna liikmed, mis tagab nende uurimistöö teadusliku tõsiseltvõetavuse. Teisalt on keskus ajaloohariduse osakond, mis kasutab kolleegide raamatuid ja

¹¹ Vt Donald Abenheim, *Reforging the Iron Cross. The search for tradition in the West German armed forces* (Princeton: Princeton University Press, 1989).

¹² Vt nt „Des Führers General. Darf eine Kaserne den Namen des Wehrmacht-Offiziers und Hitler-Freundes Dietl tragen?“ *Der Spiegel*, 24. mai 1993. Hans-Hubertus Mack, „Vorbilder? Die Diskussion um die Namensgeber für Bundeswehr-Kasernen,“ *Militärgeschichte Zeitschrift für historische Bildung* 4 (2014): 18–21; Loretana de Libero, *Tradition in Zeiten der Transformation. Zum Traditionsverständnis der Bundeswehr im frühen 21. Jahrhundert* (Paderborn: Schöningh, 2006).

¹³ Sõjaajaloo institutsionaliseerimise kohta Lääne-Saksamaal vt Martin Rink, *50 Jahre Militärgeschichtliches Forschungsamt. Eine Chronik*, Militärgeschichtliches Forschungsamt (Berlin: be.bra verlag, 2007); Jörg Echternkamp, „Auftrag: Forschung. Die Bundeswehr, das Verteidigungsministerium und die Aufarbeitung der NS-Vergangenheit im Systemkonflikt,“ *Zeitgeschichte-online*, 1. juuni 2015, <https://zeitgeschichte-online.de/thema/auftrag-forschung>, 23. märts 2022; „Dietl und kein Ende,“ *Die Zeit*, 3. november 1995.

artikleid selleks, et valmistada uurimistulemused didaktiliselt ette nende kasutamiseks sõjaväes. Viimastel aastakümnetel on arendatud mitmesuguseid ajalooteadmiste vahendamise viise. Esiteks on igas ohvitseri- ja allohvitserikoolis (nii maa-, mere- kui ka õhuväe omades) sõjaajaloo õppejõud. Teiseks on peaaegu iga väeosa käsutuses sõjaajalooga seotud esemete kollektsioon, mis on koostatud vastavalt ZMSBw antud juhtnööridele. Kolmandaks illustreerivad ja tõlgendavad Saksa sõjaajalugu rändnäitused, mida sõjaajaloo keskus on korraldanud alates 1980. aastast. Kõige märkimisväärssem neist oli näitus vastupanust Adolf Hitlerile Wehrmachti ridades.¹⁴ Mõnda aega esitleti seda paralleelselt Hamburgi ühiskonnauuringute instituudi (Hamburger Institut für Sozialforschung) koostatud rändnäitusega „Hävitussõda. Wehrmachti kuriteod“ („Vernichtungskrieg. Verbrechen der Wehrmacht“), mis käivitas terava diskussiooni Wehrmachti rollist. Värskem näide on plakatinäitus sõjaväe ja ühiskonna mõnikord vastuolulisest vahekorrast nii Ida- kui ka Lääne-Saksamaal, mis kujutab kaht teineteise vastas seisvat Saksa armeed, nende ühiskondlikku ja poliitilist rolli, aga ka nende ümberkujundamist üheks armeeks (*Armee der Einheit*) 1990. aastatel.

Neljandaks on sõjaajalugu eksponeeritud Saksa armee muuseumides. Kõige viimasena asutatu, mõnede arvates kõige silmapaistvam Saksa muuseumidest, on sõjaajaloo muuseum (Militärhistorisches Museum, MHM) Dresdenis. See ei ole relvade ja sõjalise võimsuse väljapanek, nagu on lootnud mõned külastajad. Pigem seab see muuseumikülastajad vastamisi vägivaldse minevikuga, eriti kahe maailmasõja ajalooga. Muuseum kogub ka eksponaate uuema aja välismissioonidelt, näiteks on seal 2004. aastal Afganistanis pihta saanud Wolf-maastur (Wolf-Jeep, Mercedes-Benz „Wolf“), milles sai viga kolm Bundeswehri sõjaväelast. MHM-i haru on Berliini lähedal Gatowis asuv õhuväe muuseum, mida parajasti uuendatakse. MHM on näide sellest, kuidas erinevad sotsiaalsed ja kultuurilised historiograafilised lähenemised võivad kujundada museoloogilisi kontseptsioone. Viiendaks, ajalooteadmust levitatakse ka trükimeedias,

¹⁴ Vt Thomas Vogel (toim.), *Aufstand des Gewissens – Militärischer Widerstand gegen Hitler und das NS-Regime 1933–1945*, 5. trükk (Hamburg: Mittler, 2000). Värskeim näide on näitus sõjaväest ja ühiskonnast „Militär und Gesellschaft in Deutschland seit 1945“.

näiteks annab Potsdami keskus välja neli korda aastas ilmutatavat ajakirja „Militär-geschichte. Zeitschrift für historische Bildung“. Samuti ilmub brošüüre, mis keskenduvad mõnele asjakohasele teemale, nagu näiteks atentaat Hitlerile 20. juulil 1944. Nii ajakiri kui ka brošüürid on kättesaadavad ka internetis. Lõpuks kasutab Bundeswehr ära ka ühismeediat. Zentrum Innere Führung on loomas veebikeskkonda, mis pakub mitmesugust teavet sõjaajaloost, kaasa arvatud valiku mineviku isikuid ja sündmusi, mis võivad ametlikult saada üksuse „traditsiooni“ osaks.

Õpetamine, kollektsioonid, rändnäitused, muuseumid ning trüki- ja digitaalmeedia on eri viisid ajaloo teadmiste edastamiseks, mida peetakse vajalikuks, et sõjaväelasest saaks „sõjaväevormis kodanik“. See toob meid tagasi palju keerulisema küsimuse juurde: millist minevikku sõdur vajab?

Sõjaväeline traditsioon kui poliitiline miiniväli

Nüüdseks on selge, et natsionaalsotsialistlik režiim ja tema sõjavägi ei saa olla Saksa armee ajalooliseks vundamendiks. Aga millised on minevikuaspektid, millele sõjaväelased võiksid viidata ja peaksid viitama positiivsete näidetena? Alates oma loomisest 1950. aastate keskel on Lääne-Saksamaa armee ennekõike viidanud kolmele sõjaväelise traditsiooni teemavaldkonnale: 19. sajandi alguse Preisi reformid, tsiviiliskriteeriumide ja sõjaväelaste vastupanu Kolmandas Reichis ja Bundeswehri enda ajalugu. Lubatagu mul kirjeldada neid kolme valdkonda küsimuse „millist mineviku sõdur vajab?“ valgelt.

Eelkõige muutsid Saksa riikide sõjaväesüsteemi radikaalselt niinimetatud Preisi reformid. Olles 1806. aastal Napoleoni armeelt lüüa saanud, reorganiseerisid Preisi kindralid ja kõrgemad ametnikud, nagu Gerhard von Scharnhorst, August Neidhardt von Gneisenau ja Hermann von Boyen, Preisimaa valitsuse, haldamise ja sõjaväe, tuginedes valgustusideedele ja kooskõlas reformidega teistes Euroopa riikides. Sõjalises vaates oli kõige märkimisväärsim kohustusliku sõjaväeteenistuse sisseseadmine. Väideti, et iga kodanik, kes naudib oma õigusi, peab olema valmis neid õigusi ka kaitsma. Kodanikest said sõdurid: see idee langeb kokku praeguse *Innere Führung*’i kontseptsiooniga. Pole ime, et Preisi reformaatoreid

peetakse tänapäeva üldise sõjaväeteenistuskohustuse ettekuulutajateks.¹⁵ Nii andsid esimesed Bundeswehri sõdurid oma vandetöötuse Scharnhorsti 200. sünniaastapäeval. Preisi reformide ajal sisse seatud Raudristi teenetemärk on olnud sellest ajast Lääne-Saksamaa relvajõudude sümboliks (kuigi ta oli Saksa relvajõudude sümboliks ka aastatel 1933–1945). Viide minevikule on alati ambivalentne, sest ei loe mitte minevik, vaid selle tõlgendamine. Preisimaa reformide ajastu on hea näide. Mitte ainult Lääne-Saksamaa, vaid ka kommunistlik Ida-Saksamaa kasutas ära seda traditsiooni, nimetades näiteks kõrgeima sõjaväelise autasu Scharnhorsti nime järgi. Ideegi oli sarnane: sõjavägi muudeti rahvaarmeeks vastandina kapitalistliku rõhumise tööriistale.

Teiseks, teise vastusena keskele küsimusele „millist mineviku sõdur vajab?“ on viidatud sõjaväelisele vastupanule natsionaalsotsialismi vastu, ennekõike 20. juuli vandenõule. 20. juulil 1944 üritasid Claus von Stauffenberg ja teised vandenõulased tappa Hitlerit tema välipeakorteris Ida-Preisimaal. Atentaadikatses ilmne eesmärk oli Saksamaa ja tema relvajõudude poliitilise kontrolli äravõtmine natsionaalsotsialistliku partei käest, rahu sõlmimine lääneliitlastega niipea kui võimalik ja saksa rahva säästmine edasisest vägivallast. Kuid selle taustal oli paljude vandenõuga seotud Wehrmachi kõrgemate ohvitseride soov näidata maailmale, et mitte kõik sakslased ei olnud natsid. Teisisõnu esindasid vastupanuvõitlejad midagi, mida nimetati „teiseks Saksamaaks“. Traditsiooniloomes seisukohalt loeb see kavatsus rohkem kui ebaõnnestunud atentaat. Ennekõike oli vandenõu otsene ajaloonäide sõjaväelastest, kes omistasid suurema väärtuse oma südametunnistusele kui tingimusteta kuulekuse põhimõttele. Nagu eespool mainitud, on see idee olnud Lääne-Saksamaa armee omakontseptsiooni aluseks.

Kolmas vastus on muutunud aastatega aktuaalsemaks. Lääne-Saksamaa armeelt eeldatakse, et ta pöörduks traditsioonide loomisel „oma“ mineviku poole. Esmapilgul näib see lihtne. Vastandina 1945. aasta eelsele sõjaajaloole ei ole sõjaväe positiivne traditsioon ja poliitiline süsteem, mida armee teenib, omavahel vastuolus. Kuid loomulikult ei vääri

¹⁵ Varasema tõlgenduse kohta vt Hans-Joachim Harder, Norbert Wiggershaus, *Tradition und Reform in den Aufbaujahren der Bundeswehr* (Herford: Mittler, 1985).

kõik Bundeswehri ajaloo aspektid esiletõstmist. Jällegi on tähtis otsustada, millised sündmused, arengusuunad ja inimesed väärivad „hea“ Saksa traditsioonina au sees hoidmist. Selles fookuses on Bundeswehri sõjaajalugu lahutamatu seotud küsimusega, kuidas mälestada langenud sõdureid. Monumentide ja mälupaikadega ei mälestatud üksnes Teises (ja Esimeses) maailmasõjas surnud „kamraade“, vaid ka neid, kes andsid oma elu demokraatliku riigi sõjaväes võideldes. Pärast vastuolulisi avalikke ja akadeemilisi debatte¹⁶ püstitas Bundeswehr 2009. aastal oma monumendi – „Ehrenmali“ Berliinis. Selle pealdisel seisab: „Meie Bundeswehri rahu, õigluse ja vabaduse eest langenutele“ (*Den Toten unserer Bundeswehr für Frieden, Recht und Freiheit*). Vastupidiselt tavapärasele mälestamise vormidele toonitatakse monumendil inimelu kaduvust ja ainulaadsust videoprojektsiooniga, kus on katkematult näha üle 3200 nime. Seega on demokraatliku Bundeswehri mineviku mälestamine nii sisult kui ka vormilt lahutatud diktatuuriastust ja Wehrmachtist.

Millist minevikku sõdur vajab? Uued juhtnöörid mineviku kohta tuleviku jaoks

Saksa armee ajalugu pärast aastaid 1945–1955 tõusis alles hiljuti tema traditsioonide keskpunkti. Pärast 2017. aasta skandaalide tõttu puhkenud avalikku debatti andis Saksamaa kaitseminister uued juhtnöörid.¹⁷ See Lääne-Saksamaa ajaloo kolmas „traditsioonidekreet“ oli nelja nõupidamise tulemus, millel ohvitserid, allohvitserid, sõdurid ja veteranid, ajaloolased, sotsioloogid ja poliitikateadlased arutasid koos avalikkuse esindajatega põhimõtteliselt probleemi kõiki aspekte. Enamikule osalejatest oli selge, et sõjavägi vajab orienteerumiseks ajaloonäiteid. Palju vähem selge oli aga ajalooline orientatsioon ise. Taas kerkib küsimus: millist minevikku sõdur vajab?

¹⁶ Manfred Hettling, Jörg Echternkamp, *Bedingt Erinnerungsbereit. Soldatengedenken in der Berliner Republik* (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2008).

¹⁷ Bundesministerium der Verteidigung (2018): Die Tradition der Bundeswehr. Richtlinien zum Traditionsverständnis und zur Traditionspflege, <https://www.bmvg.de/resource/blob/23234/6a93123be919584d48e16c45a5d52c10/20180328-die-tradition-der-bundeswehr-data.pdf>, 23. märts 2022.

Uued juhtnöörid toonitavad kolme põhimõtet, mis on tulevikus asjakohased. Esiteks, traditsiooni ja ajalooahariduse ülesandeks on mõjutada olevikku: märksõnadeks on siin identiteet, legitiimsus ja tõhusus. Teiseks, iga viide minevikule on lahutamatult seotud põhiseaduse väärtustega (vastandudes ajastu väärtustele ja niinimetatud ajatutele väärtustele). Lühidalt, vaprusest ei piisa, kui see ei aita kaasa vabadusele ja demokraatialle. Kolmandaks, juhtnöörid põhjendavad Bundeswehri mineviku neid elemente, mis on kasutatavad traditsioonide loomiseks. Mõned näited: Saksa armee panus rahvusvahelises kriisiohjes, osalemine rahvusvahelistel operatsioonidel kui väärtuse tõestus; umbes kaheksa miljoni ajateenija (kuni 2011. aastani) teened; Bundeswehri „asutajad“ krahv Wolf von Baudissin, Ulrich de Maizière ja krahv Johann Adolf von Kielmansegg (hoolimata nende karjäärist Wehrmachtis); lõimumine algusest peale mitmeriigilistesse struktuuridesse; NATO eelkaitse (*forward defence*) roll külma sõja aegses doktriinis; hädaabi humanitaarkatastroofide piirkondades; endise Ida-Saksamaa armee sõjaväelaste edukas lõimimine Bundeswehri pärast 1989/1990. aasta pööret. 2500 Bundeswehri liikme mälestamine, kes langesid teenistuskohustuste täitmisel kuni 1989/1990. aastani, on samuti osa toimetulekust minevikuga. Lõpuks, *Innere Führung*'i juhtimiskontseptsioon ise ja selle ideaalkuvand „kodanikust sõjaväevormis“. On märkimisväärne, et need traditsiooniloo komponendid ei piirdu ainult sõjaväelastega, vaid võtavad arvesse ka tsiviilteenistujaid. See on kooskõlas Berliini monumendi „Ehrenmal“ tõlgendusega, kus mälestatakse nii sõdureid kui ka tsiviilisikuid – erinevalt traditsiooniliste monumentide tavast.

Kokkuvõte

Nagu Saksamaa juhtum kenasti näitab, saab minevik olla ja peabki olema sõduri teejuht tema kaasaega. Ta saab seda olla kolmes mõttes. Ennekoike on demokraatlikes riikides sõjaväeline „traditsioon“ (see tähendab kogum kõige silmapaistvamaid isikuid, sündmusi ja tegusid minevikus) lahutamatult seotud põhiseaduses sätestatud eetiliste põhimõtete ja poliitiliste väärtustega. Demokraatlikud ühiskonnad soovivad, et nende

sõdurid peaksid inimõigusi au sees. Ajalooteadmised on otsustava tähtsusega abinõu sõjaliste operatsioonide eetilise raamistiku paremaks mõistmiseks. Teiseks, sõdurid peavad olema võimelised lahingus reageerima mitte ainult instinktiivselt, vaid tuginedes ratsionaalsele kaalutlusele. See peab veel rohkem paika Saksa ülesandekeskse taktika (*Auftrags-taktik*) puhul, mis annab iseseisva tegutsemise volituse kõigi tasemete juhtidele. Minevik ei anna selgeid juhiseid, mida ellu viia. Küll aga pakub ta orientatsiooni sõjalises kontekstis, milles sõjaväelased vajavad ajatute minevikumudelite juhatust, et kohandada oma käitumist hajutatud julgeolekuarhitektuuri ajastu kiiresti muutuvates olukordades ja erinevates kultuurikontekstides.

Kolmandaks toetab sõjaajaloo tundmine sõjaväelase identiteeti, aitab sõjalist operatsiooni õiguspärastada ja annab seetõttu vajaliku lahingumoraali. Seega on raske üle hinnata sõjaajaloo tähtsust sõjaväepedagoogikas. See on tänapäeva Saksa diskussiooni juhtmotiiv. Kuid siiski, põhiküsimus: millist minevikku vajab Saksa sõdur? Näiteks alates 1990. aastate lõpu välismissioonidest on küsitud, kas see peaks viitama Wehrmachti sõdurite kogemusele või mitte. Ida-Euroopas kasvavate pingete valguses võiksid viited Teise maailmasõja ajaloole olla seda enam ilmsed – kuid kas peaks võtma tänapäeva Saksa armee rollimudeliks Hitleri sõdurid?

Metodoloogilises mõttes on ajaloo tähtsuse *rahvusvaheline* võrdlemine sõjaväelises hariduses praeguste ja tulevaste operatsioonide mitmeriigilise iseloomu loogiline tagajärg. Saksamaa näide võib ka anda väärtusliku panuse arutellu, mida ma võiksin nimetada ajaloo teadmise siirdeks sõjaväelaste hariduses, avardades nende vaatevälja sõjaajaloo Euroopa mõõtmele osutades.¹⁸

„Which Past for the Soldier? Military History, Historical Education, and the Ethics of Democracy in Germany Today,” *The past – a soldier’s guide for the present? Experience, History and Theory in Military Education*, Estonian Yearbook of Military History 9 (15) (2019): 171–186. Inglise keelest tõlkinud Toomas Hiio.

¹⁸ Jörg Echternkamp, Hans-Hubertus Mack (toim.), *Geschichte ohne Grenzen? Europäische Dimensionen der Militärgeschichte vom 19. Jahrhundert bis heute* (München: De Gruyter/ Oldenbourg, 2017).

Bibliograafia

Õigusaktid

Bundesministerium der Verteidigung (2018): Die Tradition der Bundeswehr. Richtlinien zum Traditionsverständnis und zur Traditionspflege, <https://www.bmvg.de/resource/blob/23234/6a93123be919584d48e16c45a5d52c10/20180328-die-tradition-der-bundeswehr-data.pdf>, 23. märts 2022.
Zentrale Dienstvorschrift A-2620/1 „Politische Bildung in der Bundeswehr“.

Kirjandus

- Abenheim, Donald. *Reforging the Iron Cross. The search for tradition in the West German armed forces*. Princeton: Princeton University Press, 1989.
- „Des Führers General. Darf eine Kaserne den Namen des Wehrmacht-Offiziers und Hitler-Freundes Dietl tragen?“ *Der Spiegel*, 24. mai 1993.
- „Dietl und kein Ende.“ *Die Zeit*, 3. november 1995.
- Ebeling, Klaus. *Militär und Ethik: Moral- und militärkritische Reflexionen zum Selbstverständnis der Bundeswehr*. Beiträge zur Friedensethik 41. Stuttgart: Kohlhammer, 2006.
- Echternkamp, Jörg. „Der politische Offizier als normativer Typus. Zum Verhältnis von Politik und Militär im „Dritten Reich“, in der DDR und der Bundesrepublik.“ – *Tel Aviv Yearbook for German History*, 221–250. Göttingen: Wallstein, 2016.
- Echternkamp, Jörg. *Soldaten im Nachkrieg. Historische Deutungskonflikte und westdeutsche Demokratisierung 1945–1955*. Beiträge zur Militärgeschichte 76. München: DeGruyter/Oldenbourg, 2014.
- Echternkamp, Jörg ja Mack, Hans-Hubertus (toim). *Geschichte ohne Grenzen? Europäische Dimensionen der Militärgeschichte vom 19. Jahrhundert bis heute*. München: De Gruyter/ Oldenbourg, 2017.
- Förster, Jürgen. *Die Wehrmacht im NS-Staat. Eine strukturgeschichtliche Analyse*. Beiträge zur Militärgeschichte, Militärgeschichte kompakt 2. München: Oldenbourg, 2007.
- Harder, Hans-Joachim ja Wiggershaus, Norbert. *Tradition und Reform in den Aufbaujahren der Bundeswehr. Entwicklung Deutscher Militärischer Tradition* 2. Herford: Mittler, 1985.
- Hartmann, Christian, Hürter, Johannes ja Jureit, Ulrike (toim.). *Verbrechen der Wehrmacht: Bilanz einer Debatte*. Beck'sche Reihe 1632. München: C. H. Beck, 2005.

- Hettling, Manfred ja Echternkamp, Jörg (toim). *Bedingt erinnerungsbereit: Soldatengedenken in der Berliner Republik*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2008.
- Leonhard, Nina. „„Armee der Einheit“: Zur Integration von NVA-Soldaten in die Bundeswehr.“ – *Handbuch Militär und Sozialwissenschaft*, toim. Sven B. Gareis ja Paul Klein, 2. trükk, 61–71. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2006.
- Leonhard, Nina. *Integration und Gedächtnis. NVA-Offiziere im vereinigten Deutschland*. Konstanz: UVK-Verlag, 2016.
- Libero, Loretana de. *Tradition in Zeiten der Transformation. Zum Traditionsverständnis der Bundeswehr im frühen 21. Jahrhundert*. Paderborn: Schöningh, 2006.
- Mack, Hans-Hubertus. „Vorbilder? Die Diskussion um die Namensgeber für Bundeswehr-Kasernen,“ *Militärgeschichte Zeitschrift für historische Bildung* 4 (2014): 18–21.
- Mambour, Gerrit. *Zwischen Politik und Pädagogik – Eine politische Geschichte der politischen Bildung in der Bundesrepublik Deutschland*. Wochenschau Wissenschaft. Schwalbach/Ts.: Wochenschau-Verlag, 2007.
- Meyer, Georg. „Zur Inneren Entwicklung der Bundeswehr bis 1960/61.“ – *Anfänge westdeutscher Sicherheitspolitik 1945–1956*, 3. kd, *Die Nato-Option*, Militärgeschichtliches Forschungsamt, 851–1162. München: Oldenbourg, 1993.
- Nägler, Frank. *Der gewollte Soldat und sein Wandel. Personelle Rüstung und Innere Führung in den Aufbaujahren der Bundeswehr 1956 bis 1964/65*. Sicherheitspolitik und Streitkräfte der Bundesrepublik Deutschland 9. München: DeGruyter/Oldenbourg, 2011.
- Reeb, Hans-Joachim ja Többicke, Peter. *Lexikon Innere Führung*, 4. trükk. Regensburg: Walhalla, 2014.
- Reeb, Hans-Joachim. „60 Jahre Innere Führung: das Wesensmerkmal der Bundeswehr im Lauf der Geschichte,“ *IF-Zeitschrift für die Innere Führung* 59 (2015), Heft 4: 23–30.
- Rink, Martin. *50 Jahre Militärgeschichtliches Forschungsamt. Eine Chronik*. Militärgeschichtliches Forschungsamt. Berlin: be.bra verlag, 2007.
- „Verteidigungsministerium zum Fall Franco A.: „Bundeswehr hat ein Haltungsproblem.““ *Der Tagesspiegel*, 30. april 2017.

- Vogel, Thomas (toim.). *Aufstand des Gewissens – militärischer Widerstand gegen Hitler und das NS-Regime 1933–1945: Begleitband zur Wanderausstellung des Militärgeschichtlichen Forschungsamtes*, 5. trükk. Hamburg: Mittler, 2000.
- Wenzke, Rüdiger. *Nationale Volksarmee: die Geschichte*. München: Bucher, 2014
- Wenzke, Rüdiger. *Ulbrichts Soldaten: die Nationale Volksarmee 1956 bis 1971. Militärgeschichte der DDR 22*. Berliin: Ch. Links, 2013.
- Wette, Wolfram. *Die Wehrmacht: Feindbilder, Vernichtungskrieg, Legenden*. Frankfurt am Main: C. H. Beck, 2005.

Veebilehed

- Echternkamp, Jörg. „Auftrag: Forschung. Die Bundeswehr, das Verteidigungsministerium und die Aufarbeitung der NS-Vergangenheit im Systemkonflikt,“ *Zeitgeschichte-online*, 1. juuni 2015, <https://zeitgeschichte-online.de/thema/auftrag-forschung>, 23. märts 2022.
- „Terrorermittlungen gegen Bundeswehrsoldaten ab 2017“, https://de.wikipedia.org/wiki/Terrorermittlungen_gegen_Bundeswehrsoldaten_ab_2017, 23. märts 2022.

ARTIKLID

Ajaloolased oleviku teenistuses: ekspeditsioonivägede ohvitseride koolitamine

Ameerika Ühendriikide ja Ühendkuningriigi kogemused 1991–2008

Tamir Libel

Artiklis on käsitletud sõjaväelise hariduse ja sõjaajaloo rolli USA ja Briti ohvitseride väljaõppes pärast külma sõda. Artikli esimene osa annab ülevaate külma sõja järel tehtud peamistest ümberkorraldustest professionaalses sõjalises hariduses. Keskendutakse järgmistele teemadele: sõjaväelisest haridusest üldiselt, tsiviilerialade kasvavast hulgast kadeti- ja sõjakoolides ning professionaalse sõjaväelise hariduse õppekavade akadeemilisest akrediteerimisest. Teises osas analüüsitakse USA ja Briti sõjakolledžites teenivate ajalooõppejõudude rolli muutumist nende ümberkorralduste tulemusena, ajaloo õpetamise eesmärkide arengut, kursantide ajaloouurimuste kasutamist professionaalses enesearendamises ning ajalooõppe lõimimist professionaalse sõjaväelise hariduse süsteemi teiste õppevaldkondadega, nagu näiteks sõjamängud ja matkeharjutused. Artikkel lõpeb arutlusega nende arengute mõjust sõjaajaloo rollile sõjaväelises ja akadeemilises maailmas ning soovitab mõnda nende arengute käigus saadud kogemust tuleviku ümberkorralduste tegemiseks.

Siinkirjutajal on kaks eesmärki. Empiiriliselt – kuigi on palju kirjutatud doktriinide ja sõjaväelise hariduse ümbersünnist 1970. aastate lõpus ja 1980. aastate alguses ning sõjaajaloo ja sõjaajaloolaste otsustavast rollist¹ – on vähe teada sellest, kuidas seejärel sõjaajalugu sõjaväelises hariduses

¹ Shimon Naveh, *In Pursuit of Military Excellence: The Evolution of Operational Theory*, The Cummings Center series 7 (London: Cass, 1997), 250–321.

kasutati. Käesolev artikkel on üks esimesi katseid selle lünga täitmiseks ja algab iseenesestmõistetavalt kronoloogilise ülevaatega nimetatud ümberkorralduste viimasest faasist. Teiseks, rakendades autori mujal arendatud ja esitatud kontseptuaalset raamistikku, jõutakse järeldusele, et sõjaväelise hariduse programmidel ja õpetajaskonnal on otsene mõju ohvitseride professionaalsele identiteedile ja asjatundmisele. Mahupiirangute tõttu on elukutseliste sõjaväelaste praktiliste oskuste aluseks konkreetse teadmispagasi valdamine ja sellel põhinev terve mõistus. Sõjaväelase elukutse eristub teistest elukutsetest selle poolest, et toetub teoreetiliste teadmiste baasile ning põhineb võimete ja oskuste kogumil, s.t teadmise ja oskuste monopolil, mis on vajalik „vägivalla haldamiseks“. Seega võib selle teadmusvaldkonna muutuva olemuse analüüs ja hinnang sõjaväelise hariduse õppekavade ümberkorraldustele heita valgust, kuidas ja miks toimuvad muutused sõjaväeliste organisatsioonide asjatundmises, professionaalses identiteedis ja institutsionaalses eetoses.²

1950. aastatest alates astusid Lääne relvajõududes sõjaajaloo asemele tollal esile kerkinud strateegilised uuringud, mille asjatundjad üheskoos kaitsevaldkonna õpetlastega võtsid üle sõjaajaloolaste kui julgeolekuvaldkonna tsiviilasjatundjate koha. Erinevalt sõjaajaloo humanitaartraditsioonist olid julgeoleku-uuringute juured pigem sotsiaalteadustes ja kvantitatiivsetes meetodites. Suurema osa külma sõja vältel oli sõjaajalugu analüütilise töövahendina marginaliseeritud.³ Lisaks sellele põrkusid sõjaajaloolased 20. sajandi teise poole alguses ülikoolides nii kolleegide kui ka üliõpilaste kasvavale vaenulikkusele. Alles 1960. ja 1970. aastatel, kui kerkisid esile sel ajal uued koolkonnad, nagu „sõda ja ühiskond“ ning „sõjauuringud“ (*War Studies*), hakkasid sõjaajaloolaste uued põlvkonnad tagasi võitma oma valdkonna asjakohasust ja rakendatavust.⁴

² Autori parajasti käsil olev uurimus, mis on plaanis avaldada raamatuna.

³ Naveh, *In Pursuit of Military Excellence*, 2. Kaasaegne ülevaade sotsiaalteaduste intellektuaalsest domineerimisest varase külma sõja ajastu julgeoleku-uuringutes vt Gene L. Lyons ja Louis Morton, *Schools for Strategy: Education and Research in National Security Affairs* (New York: Praeger, 1965).

⁴ Naveh, *In Pursuit of Military Excellence*, 2; Richard Hart Sinnreich, „Awkward Partners: Military History and American Military Education“ – *The Past as Prologue: The Importance of History to the Military Profession*, toim. Williamson Murray ja Richard Hart Sinnreich (Cambridge, New York: Cambridge University Press, 2006), 59–60.

1980. aastate lõpuks oli professionaalne sõjaajalugu osaliselt tagasi võitnud oma staatuse akadeemilises maailmas, nagu ka sõjaväelistes õppeasutustes.⁵

Selles arengus võib näha ajalooteaduse ja sotsiaalteaduste vahel endiselt eksisteeriva lõhe juuri. Õppekavade koosseisu ei mõjutanud mitte ainult hegemooni vahetumine, vaid ka see, mida mõisteti sõjaväelise professionaalse asjatundmise ja identiteedi tuumana. Need, kes taotlesid sõjavägede ümberkorraldamist vastavalt uuele poliitilisele, ühiskondlikule ja operatsioonilisele tegelikkusele, edendasid õppekavade distsiplinaarse baasi muutmist, et kujundada ohvitserikorpusele uus professionaalne identiteet ja pädevus. Hiliste 1970. aastate veel üheks pärandiks oli tähelepanu keskendamine Preisi-Saksa sõjaväelise hariduse mudelile, mida nähti professionaalse sõjaväelise hariduse ideaaltüübina. Ümberkorraldajad said sellest mudelist inspiratsiooni, leidsid järjepidevuse ja said sellest õppetunde sõjaajaloo kasutamiseks sõjaväelises hariduses. See oli nii Fort Leavenworthi USA maaväe juhtimis- ja kindralstaabikolledži (U.S. Army Command and General Staff College) 1970. aastate reformides, aga ka 1980. aastate lõpu ümberkorraldustes, mida juhtis USA mereväe kindralleitnant Paul Van Riper (kes oli 1988–1989 Quantico juhtimis- ja staabikolledži direktor – *tlk*). Reformijate ja nende Saksa kolleegide vahel loodud tihedad sidemed aitasid esimestel oma ettepanekuid põhjendada ja ellu viia. Selle tulemusena kujunes õppekavade vahele selge piirjoon: varasem õpe oli põhinenud sotsiaalteadustel, 1970. aastate õppekavad aga innustusid sõjaajaloost ja suunasid ohvitserikorpust keskenduma sõjapidamisele. Esimest peeti professionaalse põduruse põhjuseks, mille tulemuseks olid Vietnami-taolised läbikukkumised. Kuigi 1990. aastate madala intensiivsusega konfliktid ja mittesõjalised operatsioonid (*operations other than war* – OOTW) nõudsid rohkem teadmisi ja suuremat teadlikkust poliitilistest ja ühiskondlikest küsimustest, ei olnud soovitusel suurendada õppes sotsiaalteaduste osakaalu eriti teretulnud.

⁵ Diskussioonist strateegiauringute esiletõusu kohta sel ajal vt Michael Evans, *Western Armies and the Use of Military History since 1945*, Working Paper no. 46 (s.n.: Australian Defence Studies Centre 1997), 10–11; Richard K. Betts, „Should Strategic Studies Survive?“, *World Politics* 50 (1997): 7–33; Sinnreich, „Awkward Partners“, 60.

Peamised reformid külma sõja järgses sõjaväelises hariduses

Vastupidiselt süngele pildile, mille maalis Iisraeli sõjaajaloolane Martin van Creveld oma 1990. aastal ilmunud põhjapanevas uurimuses, olid USA ja Briti sõjaväelised õppeasutused kõrge kvaliteediga nii kogemuste kui ka sõjaväelise ja akadeemilise taseme poolest. Hoolimata sõjaväelastest õppejõudude kasvavast kvaliteedist, mida võrreldi van Creveldi uurimuses,⁶ oli nende institutsioonide ühisjooneks kiire rotatsioon ja õppeasutustesse suunatud ohvitseride arvu vähenemine. Niisugune areng tulenes operatsioonide kasvanud tempost ja Lääne relvajõudude suuruse märkimisväärselt vähenemisest 1990. aastatel.⁷

Väeliigiüleste sõjaväelise hariduse programmide kasutuselevõtt oli lisafaktor sõjaväeliste õppeasutuste isikkoosseisu vähenemisel. Initsiatiiv nõudis väeliikidelt oma parimate ohvitseride määramist teiste väeliikide õppeasutuste õppejõududeks.⁸ Selle tulemusena kasvas USA relvajõudude õppeasutustes kiiresti tsiviildoktorikaadiga õppejõudude osakaal ning selline areng viis suure muutuseni. Van Creveld märkis 1990. aastal, et sõjaväelistel õppeasutustel puudub akadeemiline akrediteering.⁹ Kuid külma sõja järgsetel aastatel oli pilt silmatorkavalt erinev. 2008. aastal võisid USA ohvitserid omandada akadeemilise kraadi kõigi väeliikide peamistes kõrgemates õppeasutustes. Paljud doktorikraadiga õppejõud olid märkimisväärselt operatsioonikogemusega eruohvitserid. Kuid et nad olid oma teist karjääri alustanud 40. eluaastates, oli enamikul neist üsna väike akadeemiline kogemus väljaspool doktoriõpet.¹⁰

Briti relvajõududel olid samasugused probleemid, kuid nad hakkasid neid lahendama hoopis teisel viisil, andes akadeemilise õppe Briti

⁶ Martin van Creveld, *The Training of Officers. From Military Professionalism to Irrelevance* (New York: Free Press, 1990), 85–87.

⁷ Tamir Libel, „The Professionalism of the Education and Training of Combatant Officers in the Post Modern Western World“ (doktoritöö, Ramat Gani Bar-Ilani ülikool, 2009).

⁸ *Ibid.*

⁹ Creveld, *The Training of Officers*, 81–83.

¹⁰ Bradley L. Carter, „No „Holidays from History“: Adult Learning, Professional Military Education and Teaching History“ – *Military Culture and Education*, toim. Douglas Higbee (Farnham, Surrey & Burlington, VT: Ashgate, 2010), 180.

kaitseakadeemias (Defence Academy) teiste õppeasutuste kanda. Briti sõjakolledžites kuuluvad tsiviilõppejõud kaitseuuringute osakonda (Defence Studies Department), mis kuulub koos sõjateaduste osakonna (War Studies Department) ja rahvusvahelise poliitika instituudiga (International Policy Institute) King's College'i sõjateaduste gruppi (War Studies Group). King's College kaasati ühendväeliikide juhtimis- ja staabikolledži (Joint Services Command and Staff College, JSCSC) akadeemilise õppekava arendamisse ja vastutas üksinda selle valikkursuste arendamise eest.¹¹

Kaitseuuringute osakonna asutamine oli veelahkmeks Briti sõjaväelises hariduses, mis muutus oma loomult üsna akadeemiliseks.¹² Osakond oli Briti kaitseakadeemia ja Londoni ülikooli King's College'i strateegilise partnerluse üks komponent. Koostöö varustas Briti sõjaväelastest kolleegid kõrgete akadeemiliste standardite eelistega, ilma et oleks nõrgenenud õppejõudude staatus, kes läksid sõjaväe õppeasutustesse, nagu see juhtus USA-s. King's College'i ja kaitseakadeemia koostöölepinguga säilitasid tsiviilõpetlased oma akadeemilise kuuluvuse, töölepingu ja akadeemilise vabaduse.¹³

Relvajõud on püüdnud oma õppeasutuste akadeemilist staatust parandada kolme omavahel seotud eesmärgi järgides: tõstes oma õppejõudude akadeemilisi tulemusi, täiustades institutsionaalse evalveerimise mehhanisme ning suurendades kursantide uurimis-, analüüsi- ja suhtlemisvõimet. Need kombineeritud meetmed olid suunatud ohvitseride erialase õpetamise tulemuslikkuse suurendamisele ja kvaliteedi tõstmisele. Kuigi mõlemad, nii USA kui ka Ühendkuningriik võtsid ühesuguse akadeemilisema orientatsiooni, olid meetmed erinevad. USA sõjaväelised õppeasutused taotlesid sõjaliste õppekavade akrediteerimist. Seevastu Ühendkuningriigis lõimiti akadeemiline valdkond kaitseuuringute osakonna

¹¹ Quality Assurance Agency for Higher Education Report (Q437/2001), Subject Review Report: King's College London, Politics, October 2001. Ühendväeliikide juhtimis- ja staabikolledži ümberkorraldamise kohta vt Tamir Libel, „The Advanced Command and Staff Course (ACSC) – The First Ten Years,” *National Defense University „Carol 1”, Bulletin 2* (2010): 45–56.

¹² John Kiszely intervjuus autorile Shrivenhamis Inglismaal 2008. aasta aprillis. Erukindralleitnant Kiszely oli sel ajal Briti kaitseakadeemia direktor; Victoria Syme-Taylor intervjuus autorile JSCSC-s Shrivenhamis 2008. aasta aprillis.

¹³ Intervjuu Victoria Syme-Tayloriga; intervjuu kindralleitnant John Kiszelyga.

näol sõjaväeliste õppeasutuste hulka. Selle tulemusena värbasid USA kõrgemad sõjaväelised õppeasutused akadeemilise akrediteerimise saavutamiseks oma õppejõudude koosseisu suurel hulgal tsiviilisikutest õppejõude, britid aga panid aluse partnerlusele tsiviilerialade doktorite ja oma kõrgemate sõjaväeliste õppeasutuste juhtivkoosseisu vahel.¹⁴

Siiski ei ole üheselt selge, kas USA ja Briti relvajõudude lootus, et akadeemiline mudel võiks märgatavalt parandada ohvitseride erialast haridust, ka tegelikkuses saavutati. Kuigi algatus aitas kaasa laiaulatuslikele ümberkorraldustele õppekavades, polnud tulemused ei algupäraselt innovatiivsed ega isegi mitte märkimisväärselt uudsed. Teisalt võis peamine mõju olla õpetamise kvaliteedi kasv, sealhulgas iseseisva õppe ja uurimistöö osa suurenemine senise passiivse õppimise asemel, ning õppeasutuste muutunud institutsionaalne eetos, mis tulenes õppejõudude koosseisu, õppemeetodite ja akrediteerimise muutmisest tsiviilõppeasutuste omadega sarnasemaks.

Sõjaajalugu ja sõjaajaloolased külma sõja järgsetes õppereformides

Sõjaajaloolastel oli juhtiv osa sõjakolledžite asutamisel, mida võiks käsitleda kui peamist ja kõige innovatiivsemat sündmust sõjaväelise hariduse uuenemisel 20. sajandi lõpus. Mingil määral innustatuna sõjaajaloo uuestisünnist 1970. aastate lõpus ja 1980. aastate alguses asutati need õppeasutused ajaloo huviliste vanemohvitseride ja akadeemiliste ajaloolaste koostöös. Esimene neist oli Sõjateaduste Instituut (School of Advanced Military Studies, SAMS), mis asutati 1983. aastal. SAMS-i asutamine viis teiste seesuguste õppeasutuste loomiseni. Praegu Õhu- ja Kosmoseväe Instituudi (School of Advanced Air and Space Studies, SAASS) nime kandev kõrgkool asutati 1990. aastal Maxwelli õhuväebaasis Alabamas ning samal aastal avas oma ukse merejalaväe kõrgkool (U.S. Marine Corps' School of Advanced Warfighting). Ainus vaste Euroopas

¹⁴ „Juhtivkoosseis“ (*Directing Staff*) on Briti termin, mida kasutatakse kõrgemate sõjaväeliste õppeasutuste õppejõudude kohta. (*Autori märkus.*)

on Briti kõrgema väejuhatuse ja staabikursus (Higher Command and Staff Course, HCSC), mis avati 1988. aastal maaväe juhtimis- ja staabikolledži (Army Command and Staff College) juures Camberleys.¹⁵

Sõjateaduste Instituut (SAMS) asutati vastuseks kasvavale rahulolematusele USA maaväe sõjaväelise hariduse õppekavadega. Esmakordselt käidi idee välja 1981. aasta juunis.¹⁶ Ühendrelvaliigikeskuse (Combined Arms Center, CAC) ülem kindralleitnant William R. Richardson oli mures sellepärast, et juhtimis- ja kindralstaabikolledži (Command and General Staff College) õppekava ei vastanud enam loodavale õhk-maa-lahingu doktriinile. 1982. aasta 10. septembril tehti Ühendrelvaliigikeskuse uuele ülemale kindralleitnant Jack N. Merrittile vormiline ettepanek uue kursuse moodustamiseks. 28. detsembril 1982 kinnitas USA maaväe väljaõppe ja doktriini väejuhatuse (TRADOC) juhataja kindral Glenn K. Otis uut tüüpi kursuse alustamise 1983. aasta suvel. Esimene 14 kuulajaga kursus algas 20. juunil 1983.¹⁷

SAMS pakub kaht õppeprogrammi. Sõjateaduste programm (Advanced Military Studies Program, AMSP) on oma loomult teise aasta kursus majoritele ja kolonelleitnantidele, kes valitakse välja väejuhatuse ja kindralstaabi ohvitseride kursuse lõpetajate seast. Kõrgem operatsioonikunsti stipendiaadiprogramm (Advanced Operational Arts Studies Fellowship, AOASF) on väiksem kaheaastane kursus pataljoni-ülema kogemusega kolonelleitnantidele ja kolonelitele. Esimesel aastal keskendutakse sõjapidamise operatsiooni- ja strateegiatasandile. Teisel aastal on stipendiaadid AMSP seminaride juhatajad. Need kaks algselt eraldiseisvat programmi lõimusi üha enam aastatel 1991–2003.¹⁸

Kuigi SAMS on magistritaseme kõrgkool, ei ole tema väga struktureeritud õppekava võrreldav tsiviilkõrgkooli õppekavaga. SAMS rakendab

¹⁵ Ainus seda tüüpi instituut väljaspool USA-d ja Ühendkuningriiki, Iisraeli Operatsiooniteooria Uurimise Instituut (OTRI), oli rohkem uurimisinstituut kui õppeasutus. Selle väikese-mõõdulise haridustegevuse kohta vt Tamir Libel, „IDF Operational Level Doctrine and Education,“ *Defense & Security Analysis* vol. 26, no. 3 (2010): 321–324.

¹⁶ Frank L. Barth, „The Challenges of Leadership Development in the United States Army: Part II – The School of Advanced Military Studies (SAMS)“ – *Fort Leavenworth, KS: School of Advanced Military Studies – Command and General Staff College* (2001), 9.

¹⁷ *Ibid.*, 3.

¹⁸ Kevin Bensoni elektronkiri autorile 31. detsembril 2007; Barth, „The Challenges,“ 3.

standardiseeritud õppekava, mis tagab selle, et kõik kursandid õpivad peaaegu identse programmi järgi. Õppejõud õpetavad väheste valikutega moodulitena, mille tundide sisu, kohustusliku kirjanduse loetelud ja aruteluteemad on ette kindlaks määratud.¹⁹ Selle tulemusena oli õppekava sisu muutmine nullsummamäng, mis tekitas õppejõudude vahel pingeid. See oli peamine tüliõun SAMS-is õpetavate sõjaajaloolaste ja politoloogide vahel.

Kuni 2007. aastani moodustas sõjaajalugu umbes kolmandiku nii ASMP kui ka AOASF-i õppekavast. Tundide eesmärk oli näidata operatsioonikunsti arengut ja põhistada teadmisi, mis olid omandatud sõjateooriat õppides.²⁰ Suur tähelepanu, mida osutati sõjaajaloole, tõi kaasa sõjaajaloolaste domineerimise õppejõudude seas. SAMS-i alguses, 1983. aastal, õpetasid kolonel Huba Wass de Czege ning kolonelleitnandid Douglas Johnson ja Harold Winton. Viimasel oli filosoofiadoktori kraad ajaloo alal. 1993. aastal oli SAMS-is kuus õppejõudu. Õppepersonali arv hakkas kasvama 2004. aastal, kui seal oli üheksa filosoofiadokorit: viis ajaloolast, kolm politoloogit ja üks filosoof. 2008. aastaks oli õppejõudude arv kasvanud 14-ni – kaheksa ajaloolast ja kuus politoloogit.²¹ Pinged ajaloo domineerimise pärast SAMS-i õppekavades tekkisid siis, kui palgati esimesed kaks politoloogit. Nad palgati ajal, kui SAMS-i juures oli plaanis asutada doktoritaseme kursus, mis hiljem peatati. Paratamatult aga tõi poliitika-teaduse ainete lisamine õppekavasse kaasa mõne ajalooaine väljaarvamise. Pinged ja vaidlused algasid uuesti, kui operatsioonid „Iraqi Freedom“ ja „Enduring Freedom“ olid venima jäänud. See nõudis SAMS-i lõpetajatelt üha suuremat arusaamist operatsioonidega seotud poliitikaküsimustest.²²

Õhu- ja Kosmoseväe Instituut (SAASS). 1980. aastate lõpuks jõudis USA õhuväe staabiülem kindral Larry Welch järeldusele, et tema väeliigi doktriinil puudub intellektuaalne jõud ning see pole ei empiirilisel ega kontseptuaalselt tasemel. Ta tajus, et hädavajalik on innovatiivne ja teaduspõhine doktriin, mis juhiks korraga nii väearendust kui ka õhuväe rakendamist operatsioonidel. Alguses proovis Welch eesmärki saavutada

¹⁹ Carter, „No „Holidays from History“,“ 141.

²⁰ Kevin Bensoni elektronikiri autorile 12. augustil 2011.

²¹ *Ibid.*

²² *Ibid.*

õhuväe kolonelide suhtumiste ja tõekspidamiste muutmisega, kuid edukalt. Seejärel otsustas ta välja arendada õppeprogrammi 25 väga andeka, visiooni ja strateegiahuviga majori jaoks. Ta oli veendunud, et õhuväe olemasolev sõjaväelise hariduse süsteem ei suuda sellist programmi pakkuda. Sellest tulenevalt otsustas ta lisada õhuväe juhtimis- ja staabikolledži kursusele uue jätkukursuse.

Kokkusattumusena arendas õhuväe ülikooli (Air University, AU) õppegrupp samal ajal õhuväe juhtimis- ja staabikolledži jaoks teise aasta kursust. Kursus oli loodud sõjaajaloo ja sellega seotud ainete õpetamise arendamise programmina AU tulevase teaduskonna jaoks. Kui kindral Welch 1988. aasta juunis oma plaani avalikustas, liitus AU õpperühm tema jõupingutustega ja reorganiseeris sellele vastavalt oma töö. Ühised jõupingutused viisid SAAS-i (School of Advanced Airpower Studies) avamiseni 1991. aasta suvel. Esimene 25-liikmeline lend lõpetas 1992. aasta juunis.²³

Nagu SAMS-is, nii arutleti ka SAASS-is õppekava eelistatava sisu üle ja sõjaajaloo koha üle selle sees. Väitlus kulmineerus 1992. aasta juunis, kui SAAS-i teine dekaan, kolonel Philip Meilinger esitas oma ametiaja alguses hinnangu õppekavale ja õppemeetoditele. Ta väitis, et õppekava ja õppemeetodid toetuvad liiga palju sõjaajaloo juhtumiuuringute metoodikale ning õppekava ja -meetodeid peab laiendama. Meilinger meenutas hiljem, et õppekava oli „peaaegu ajaloo magistriõppekava“, ja nentis, et tema jõupingutused tuua värske hingat õhust ärritasid mõnd ajaloolast. Meilinger lisas, et pärast tema lahkumist SAASS-ist taastus ajaloolaste domineerimine õppejõudude seas, õppekavade kujundamisel ja õppemetoodikas.²⁴ Siiski oli Meilingeril pikemas vaates õigus. Tema järeltulija, dr Robert C. Owen, püüdis sarnaste eesmärkide poole. Owen tegi õppekava ümber, et

²³ Harold R. Winton, „The Creation and Sustainment of Advanced Warfighting Institutions“ – *Warfighting and Ethics: Selected Papers from the 2003 and 2004 Rowell Seminars*, toim. Russell Parkin (Canberra: Canberra Land War Studies Centre, 2005), 14; Stephen D. Chiabotti, „A Deeper Shade of Blue: The School of Advanced Air and Space Studies,“ *Joint Forces Quarterly* vol. 49, no. 2 (2008): 74. Õhujõudude instituut nimetati 2003. aastal Õhu- ja Kosmoseväe Instituudiks.

²⁴ Tamir Libel ja Joel Hayward, „Adding Brain to Brawn: The School of Advanced Air and Space Studies and Its Impact on Air Power Thinking,“ *Air Power Review* vol. 13, no. 2 (2010): 72–73.

pakkuda kursantidele rohkem erinevaid vaateviise, varustada neid näide-
tega ajaloost, mis tugevdaksid nende arusaamist sõjapidamisest, ja panna
neid mõtlema, kuidas oma uusi teadmisi rakendada.²⁵

Briti kõrgema väejuhatuse ja staabikursus (HCSC). Sõjaajaloolastel
oli juhtiv roll Euroopa ainsa sõjateaduste instituudi rajamisel. Juhtivad
ajaloolased, nagu professorid Brian Holden Reid ja Lawrence Freed-
man, osalesid kõrgema väejuhatuse ja staabikursuse esimese kursuse
arendamisel. Kursuse loojatel oli samuti hea kontakt SAMS-i ja Bundes-
wehri Hamburgi *Führungsakademie* maaväe osakonnaga.²⁶ Ohvitser,
kellele tehti ülesandeks HCSC asutamine, sai osa oma ettevalmistusest
SAMS-is.²⁷ Täiendavat toetust pakkusid King's College'i sõjateaduste
osakond ja Kuninglik Sõjateaduste Kolledž (Royal Military College of
Science, RMCS).²⁸ Need algatused olid osa Briti maaväe kindralstaabi
ülema marssal Sir Nigel Bagnalli reformidest 1988. aastal.

Bagnalli eesmärk oli asutada kursus, kus koolitatakse vanem- ja
staabiohvitseri operatsioonikunsti ja operatsioonitaseme sõjapidamise
alal. Kursuste lõpetajad pidid teenima üksuseülemana, aga ka Briti ja
rahvusvaheliste staapide staabiohvitseridena.²⁹ Esimestel aastatel, kui
kursus tegutses maaväe juhtimis- ja staabikolledži juures, korraldati see
kolmekuulisena üks kord aastas. Igas lennus oli 24 Briti ohvitseri ja neli
ohvitseri teistest NATO riikidest. Esimestel aastatel keskendus õppe-
kava sõjaajaloo juhtumiuuringutele, mis olid seotud sõjatehnika arengu
mõjuga sõjalistele operatsioonidele.³⁰ HCSC, mida alates 1997. aastast
korraldatakse kord aastas ühendväeliikide juhtimis- ja staabikolledži
(JSCSC) juures, on kirjeldatu otsene järeltulija, ehkki on esialgse kursu-
sega võrreldes laienenud nii temaatiliselt kui ka organisatsiooniliselt.³¹

²⁵ *Ibid.*, 74 jj.

²⁶ Markus Mäder, *In Pursuit of Conceptual Excellence: The Evolution of British Military-Strategic Doctrine in the Post-Cold War Era, 1989–2002*, Studien zu Zeitgeschichte und Sicherheitspolitik 13 (Bern: Lang, 2004), 90.

²⁷ Sinnreich, „Awkward Partners,” 63, viide 33.

²⁸ Higher Command and Staff Course Directive (1997), 2.

²⁹ Mäder, *In Pursuit of Conceptual Excellence*, 88.

³⁰ H. M. Rose, „New Horizons at the Staff College Camberley,” *The RUSI Journal* vol. 138, no. 6 (1993): 77.

³¹ Higher Command and Staff Course Directive (1997), 1.

Ajalooengute õppe-eesmärgid

Nagu eespool märgitud, on sõjaajalugu ja sõjateooria alati olnud sõjakolledžite õppe tuumaks ning seda eriti SAMS-i õppekavas.³² Sõjaajalugu oli eesmärgipäraselt põimitud teooria ja teiste distsipliinidega. Ajaloo- ja juhtumiuuringuid kasutati operatsioonidetailide kontrollimiseks, samuti sõja- ja konfliktijärgsete operatsioonide ettevalmistamiseks.³³ See pedagoogiline lähenemine peegeldus alates 1970. aastate lõpust ka emorganisatsiooni, USA maaväe juhtimis- ja kindralstaabikolledži (CGSC) uuenenud rõhuasetustes. 1979. aastal asutati kolledžis lahingu-uuringute instituut (Combat Studies Institute), mis oli mehitatud nii ohvitseride kui ka tsivilistidest ajaloolastega. Selle ülesandeks tehti sõjaliste operatsioonide ajaloo uurimine ja uurimistulemuste publitseerimine. Järk-järgult sai sellest kolledži üks viiest peamisest akadeemilisest osakonnast.³⁴ Kolledži juhtimise ja kindralstaabi teaduskonna (CGSS) põhikursuses olid sõjandusõppe moodulid esialgu määratud ainult neile, kes taotlesid sõjakunsti ja -teaduse magistrikraadi või olid välja valitud SAMS-i suunamiseks, kuid järk-järgult avati need kõigile kursantidele.³⁵ Järgnevatel aastatel omandasid sõjaajalooained suure tähtsuse nii põhiõppekavas kui ka valikainetes. 21. sajandi alguses põhinesid CGSS-i sõjaajaloo osakonna kursused „kasutatava mineviku“ kontseptsioonil, s.t oldi seisukohal, et sõjaajaloo õppimine ja õpetamine peab alati sisaldama praktilist eesmärki.³⁶

1980. aastate lõpuks liitus ka USA merejalavägi USA maaväega, et äratada taas huvi sõjaajaloo vastu ning taasavastada, kuidas seda rakendada ohvitserikoolitusel ja doktriini arendamisel. Samasuguse rahulolematuse tõttu olemasolevate professionaalsete standarditega tuli merejalaväele kasuks õppida maaväe kogemustest ning nad kasutasid maaväe reformide edukust oma algatuste põhjendamiseks. 1988. aasta suvel määras USA merejalaväe juhataja kindral Alfred Gray kindralleitnant

³² Sinnreich, „Awkward Partners“, 62.

³³ *Ibid.*, 63.

³⁴ *Ibid.*, 62.

³⁵ *Ibid.*

³⁶ Carter, „No „Holidays from History“,“ 173.

Paul Van Riperi merejalaväe juhtimis- ja staabikolledži (Quanticos Virginias) direktoriks. Gray tegi Van Riperile ülesandeks korraldada kolledži õppekava ümber nii, et see keskenduks sõjaajaloo ja manööversõja kontseptsioonidele. Ta rõhutas vajadust põimida sõjaajalugu operatsioonide ja taktika õppekavasse tervikuna ja mitte piirduda ainult erikursustega. Samuti pidi õppekava panema rõhku Clausewitzi ja Sunzi tööde tundmaõppimisele.³⁷

Gray andis Van Riperile ka ühe veel suurema ülesande. Seades eesmärgiks merejalaväe kogu sõjaväelise hariduse ümberkorraldamise, otsustas Gray asutada merejalaväe ülikooli (Marine Corps University). Van Riper juhtis juhtimis- ja staabikolledži meeskonda, mis töötas uue asutuse jaoks välja edukatele minevikunäidetele – sealhulgas Scharnhorsti *Kriegsakademie* – tugineva programmi. Uus ülikool asutati 1990. aastal ja Van Riper oli selle esimene president. Oma ametiaja jooksul keskendus ta sõjaajaloo lülitamisele aluskomponendina kõigi talle alluvate asutuste õppekavadesse.³⁸

Need sõjaväelise hariduse reformid kulmineerusid merejalaväe kolledži, kõrgema sõjakolledži (School of Advanced Warfighting, SAW) asutamisega. Esimene 14-liikmeline kursus alustas õppetööd 10. juulil 1990.³⁹ 2001. aastal SAW-i direktoriks olnud kolonelleitnant John Baconi sõnul on sõjaajalugu olnud õppekava aluseks algusest peale.⁴⁰ Tõepoolest, 11-kuulise kursuse jooksul tegelevad kursandid intensiivselt väljavalitud sõjaajaloosündmuste juhtumiuuringutega üldteemade – operatsioonikunsti ja probleemilahenduste leidmise – raames.⁴¹ Niisiis on sõjaajalugu jätkuvalt merejalaväe esimese astme sõjakooli õppe selgroog.

Briti kaitseakadeemia teise direktori, erukindralleitnant Sir John Kiszely väitel oli sõjaajalool samasugune roll ka Briti kõrgema väejuhatuse ja staabikursusel (HCSC). Ta märkis, et kursusel pandi suurt rõhku sõjaajaloole ja selle panusele vanemstaabiohvitseride ja üksuseülemate

³⁷ Paul K. Van Riper, „The Relevance of History to the Military Profession: An American Marine's View“ – *The Past as Prologue*, 49–50.

³⁸ *Ibid.*, 50–52.

³⁹ Barth, *The Challenges*, 12.

⁴⁰ *Ibid.*, 51.

⁴¹ *Ibid.*, 30.

professionaalsel arendamisel. Veel enam, kursuse ilmselge ja peamine eesmärk on olnud innustada oma vilistlasi jätkama sõjaajaloo uurimist ühe osana nende edasises professionaalses enesearendamises.⁴²

Sõjaajaloouringud professionaalseks arendamiseks

Ameerika ja Briti sõjakolledžid, mis rakendasid järjest rohkem akadeemilist mudelit, kombineerisid oma õppekavad sõjaajalooõppe suureneva osakaaluga, et teha individuaalse uurimistöö kirjutamine kohustuslikuks kõigis sõjakolledžites. Nagu ikka, oli teerajajaks SAMS. Alguses pidi iga SAMS-i AMSP kursuse kursant kirjutama kaks uurimust ja andma põhjaliku suulise eksami.⁴³ Esimene uurimus tegeles taktikaküsimustega, teine aga keskendus ühe kõrgema väejuhatuse taseme probleemi lahendamisele.⁴⁴ Alates 2001/2002. õppeaastast vähendati nõudmised ühe uurimuseni, sest töökoormus oli suurenenud matkeõppe ja praktiliste harjutuste lisandumise tõttu programmis.⁴⁵ SAASS-i programmis pidi iga kursant kirjutama magistritööna mahuka, 50–80-leheküljelise uurimuse, mis käsitles uurimisülesandes püstitatud keskset küsimust ja mille õppejõudude komisjon pidi heaks kiitma. Iga kursandi uurimistööl oli oma juhendaja.⁴⁶ Samamoodi pidid SAW-i kursandid kursuse vältel kirjutama kaks 15-leheküljelist uurimust. Talvel kirjutasid nad ühe töö ajaloouurimusena ja kevadel teise, tulevikusõja kontseptsioonile keskenduva.⁴⁷ Õhujõudude SAASS andis isegi panuse oma uurimisvaldkonna teaduskirjandusse. Selle tähtsaim osa oli põhjalik ja mõjukas antoloogia „The Paths of Heaven: The Evolution of

⁴² John P. Kiszely, „The Relevance of History to the Military Profession: A British View“ – *The Past as Prologue*, 25.

⁴³ United States of America. Army Command and Staff College. Self-Study Report: Submitted to the Commission on Institution of Higher Education of the North Central Association of Colleges and Schools (Fort Leavenworth, Pennsylvania, 1995), 63–64.

⁴⁴ *Ibid.*, 65.

⁴⁵ Barth, *The Challenges*, 10.

⁴⁶ Libel ja Hayward, „Adding Brain to Brawn,” 75–76.

⁴⁷ Barth, *The Challenges*, 12–13.

Airpower Theory“ peatükkidega endiste ja teenistuses olevate SAAS-i kolleegide sulest.⁴⁸

Nagu eespool märgitud, ei akrediteerinud Briti relvajõud oma õppekavu ise, vaid täiendasid neid järjest akadeemilisema programmiga. Seetõttu olid Briti nõudmised juhtimis- ja staabikursuste kursantidele uurimistööde kirjutamiseks mõneti teistsugused kui USA-s. 20. sajandi lõpuks oli Briti maaväe ohvitseridel, kes õppisid staabikolledžis, võimalus lõpetada sõjateaduste magistrikraadiga. Kuid ainult umbes 50% kursantidest valis selle võimaluse.⁴⁹ Briti väeliikide staabikolledžite JSCSC-sse konsolideerimise järel sõlmiti leping Kaitseakadeemia ja King's College'i vahel, mille tulemusena seati JSCSC-s sisse kaitseuuringute magistrikraad-diplom (MA/DgDip in Defence Studies). Londoni ülikool tunnustas seda kraadi jätkuõppekraadina (*post-graduate degree*). Magistritaseme programm sisaldas neli kohustuslikku moodulit: strateegiauuritud, operatsiooni- ja julgeoleku-uuringud, valikkursus ja kursusetöö – *Defence Research Paper*.⁵⁰

Juhendatud iseseisev töö enne õpinguid HCSC-s on selle kursuse traditsiooniline komponent. Silmapaistvate uurimistööde kohustuslik lugemine loob kursantide ühise teadmiste baasi. Õppejõud püüavad innustada kursante uuesti sõjaajaloost huvituma, mis muutuks eluaegseks enesearendamise töövahendiks.⁵¹ Samal põhjusel on õppekavasse jäetud aeg individuaalõppeks ja kahe uurimistöö kirjutamiseks.⁵²

⁴⁸ Libel ja Hayward, „Adding Brain to Brawn,“ 73–74.

⁴⁹ Kiszely, „The Relevance,“ 25.

⁵⁰ Quality Assurance Agency for Higher Education Report (Q437/2001), „Subject Review Report“.

⁵¹ HCSC 1997, 2.

⁵² *Ibid.*, 7; Higher Command and Staff Course Directive (2006), 4.

Lõimimine teiste õpikogemustega – sõjamängud ja matke

Sõjaajaloo õppimist ja akadeemilises stiilis uurimistööde kirjutamist täiendasid pärast külma sõja ajastu lõppu aktiivsemad õppemeetodid.⁵³ Oma asutamisest saadik on SAMS liikunud teataval määral selles suunas, et ajalugu oleks lõimitud sõjaliste harjutuste programmiga.⁵⁴ Harjutusi kasutati selleks, et anda kursantidele võimalus olla vaatlejaks ja vastata uurimisküsimustele.⁵⁵ Üldisesse õppekavasse lõimiti ka ekskursioonid ajaloolistesse lahingupaikadesse (nn *staff ride*). Näiteks uurisid SAMS-i kursandid kindral Ulysses S. Granti Vicksburgi kampaaniat ja tegid kaasa nädalase ekskursiooni mööda kampaania lahingupaiku Mississippil. Vaatamata lahinguväljaekskursioonide suhtelisele pikkusele on ettevalmistused nendeks tavaliselt lühikesed, sest selleks pole aega.⁵⁶

SAW korraldab samuti ekskursioone Ameerika kodusõja lahingupaikadesse, samuti kolmenädalase ringsõidu Euroopa lahinguväljadele.⁵⁷ 21. sajandi esimesel kümnendil katsetasid USA õhujõud ainulaadset ekskursiooni, mida nimetati *air ride*'iks. Uuenduslik kontseptsioon sisaldas sõjaaegse strateegilise pommitamise plaani uurimist, reaalajas toimuvat lendu, mis järgis pommirünnaku teekonda, ning maapealsete sihtmärkide ülevaatamist, et analüüsida pommirünnaku teostust ja tulemusi.⁵⁸

1990. aastate keskel korraldas Briti armee umbes 300 lahinguväljaekskursiooni aastas. Nagu on märkinud Peter Caddick-Adams ja John Kiszely, peegeldas see sõjaajaloo üha suuremat rakendamist üksuseülemate ja staabiohvitseride professionaalse arendamise töövahendina.⁵⁹ See praktika oli mõne aastakümne järel uuesti kasutusele võetud Briti maa- väe staabikolledžis Camberleys osana siis asutatud kõrgemast juhtimis- ja

⁵³ R. G. Haycock, „The Relevance and Role of the Battlefield Tour and the Staff Ride for the Armed Forces in the 21st Century: Introduction,” *Defence Studies* vol. 5, no. 1 (2005): 11.

⁵⁴ Kevin Bensoni elektronkiri autorile 12. augustil 2011.

⁵⁵ Kevin Bensoni elektronkiri autorile 25. augustil 2011.

⁵⁶ Kevin Bensoni elektronkiri autorile 12. augustil 2011.

⁵⁷ Barth, *The Challenges*, 52.

⁵⁸ Peter Caddick-Adams, „Footprints in the Mud: The British Army's Approach to the Battlefield Tour Experience,” *Defence Studies* vol. 5, no. 1 (2005): 24.

⁵⁹ *Ibid.*, 15; Kiszely, „The Relevance,” 25.

staabikursusest (HCSC).⁶⁰ Kui kursus viidi 1997. aastal üle JSCSC-sse, kujundati õppekursioon ümber osana laiemast ümberkorraldusest, mis peegeldas suuremat rõhuasetust mitmeriigi- ja ühendoperatsioonidele.⁶¹

HCSC õppekursioon on jaotatud kolme faasi: eelnev uurimistöö, välitegevus ja viimase järelanalüüs. Esimeses faasis kirjutab iga kursant 5000-sõnalise uurimistöö, mis kantakse ette lahinguväljaekskursiooni ajal teemakohases paigas. Teises faasis, ekskursiooni ajal, teeb sõjaväelasest õppejõud igas lahingupaigas lühikese sissejuhatuse. See sisaldab olulisemate maastikuliste objektide ja muude nähtuste kindlaksmääramist, samuti tähtsamaid küsimusi, mis puudutavad väesiirmist ja -struktuuri ning väejuhatuse otsuseid. Seejärel teeb üks kolmest kursuse õppejõudude hulka kuuluvast sõjaajaloolasest viieminutilise ajaloolis-taktikalise ettekande. Järgneb kursandi, kelle uurimus keskendus sellele lahingupaigale, 20-minutiline ettekanne. Sõjaajaloolased annavad vajaduse korral selgitusi ja sessioon lõpeb üldise aruteluga. Õhtused kokkuvõtlikud sessioonid on mõeldud päeva põhipunktide kordamiseks. Tegevuse järelanalüüs (*after-action review*, AAR) peetakse pärast ekskursiooni lõppu, kui ollakse naasnud JSCSC-sse.⁶² Ka sõjamängud on lõimitud HCSC õppekavasse tervikuna. Sõjamängudes hinnatakse kursantide ideid ja õhutatakse nende loominguks.⁶³

Nagu kõrgema astme HCSC, on ka JSCSC juhtimis- ja staabikursus (Advanced Command and Staff Course, ACSC) mõeldud majori auastmes ohvitseridele, kes pärast lõpetamist määratakse staabiohvitseri või üksuseülema ametikohale. Kursus hõlmab ekskursiooni USA kodu-sõja lahinguväljadele Fredericksburgis ja Chancellorsville'is ning osana suuremast Euroopa-reisist ka Normandiasse.⁶⁴

⁶⁰ David Hall, „Clio and Mars on Tour. Applied History – Battlefield Tours and Staff Rides in Contemporary Professional Military Education“ – *Educational Challenges Regarding Military Action*, toim. Hubert Annen ja Wolfgang Roysl, Studies for Military Pedagogy, Military Science & Security Policy 11 (Frankfurt a.M.: M. Lang, 2010), 218.

⁶¹ *Ibid.*, 221.

⁶² *Ibid.*, 223.

⁶³ Rose, „New Horizons“, 77.

⁶⁴ Caddick-Adams, „Footprints in the Mud“, 23–24.

Kokkuvõte

Nagu Richard Hart Sinnreich veenvalt väidab, valitseb nii ohvitseride kui ka sõjaajaloolaste seas kasvav konsensus, et sõjaajalugu annab väärtusliku panuse ohvitseri professionaalsele arengule. Selle ulatus ja olemus on aga jäänud lahtiseks.⁶⁵ On võimalik, et nimetatud konsensus tulenes osaliselt arusaamast, et kui sotsiaalteaduslik haridus suurendab ohvitseri teadmisi ja oskusi halduse, diplomaatia ja poliitika vallas – mis oligi 1950. ja 1960. aastatel sotsiaalteaduste sõjakoolide õppeasutuste õppekavadesse lülitamise *raison d'être* –, siis sõjaajalugu võib anda asendamatu täienduse ohvitseri teadmistele, oskustele ja eetosele, mis on vajalikud tema peaülesandeks, sõjapidamiseks. Seetõttu on nii sõjaajaloolastel kui ka ohvitseridel teatud eelarvamus sotsiaalteadlaste võimalikust panusest sõjaväelise hariduse protsessis. Mitmesuguste madala intensiivsusega hübriidkonfliktide leviku ja nende ebamäärase poliitilise, sotsiaalse ja kultuurilise konteksti tõttu on aga sõjakolledžitesse juurde tulnud sotsiaalteadlasi, kes peaksid avardama ohvitseride silmaringi, kasutades politoloogiat, sotsioloogiat ja antropoloogiat uurimismeetodeid. Selle tulemusena on 21. sajandi esimese kümnendi lõpuks enamikus USA ja Ühendkuningriigi sõjakolledžites ajaloolastest ja sotsiaalteadlastest saanud võrdsed partnerid. Nagu näitab käesolev artikkel, keskendub sõjakolledžites antav haridus nüüd esimest korda ühekorraga nii süvendatud ajaloolisele teadmisele ja sõjandusoskustele kui ka avaramatele „pehmetele“ oskustele, mis põhinevad sotsiaalteaduslikel ainetel. Praeguse „kogu-spektri-operatsioonide“ ajastu sõjakolledžite akadeemilisuse kasvu tahtmatu tagajärg võib olla uus „vägivalla haldamise“ pädevus iseloomuliku professionaalse identiteedi, väärtuste ja oskustega.

Vaatamata vajadusele tasakaalustatud erialase pädevuse järele „uue kogu-spektri-sõjaväeprofessionaali“ arendamisel jätkavad sõjaajaloolased oma hindamatut tööd teadlikkuse, oskuste ja teadmiste säilitamisel kõrge intensiivsusega konfliktide kohta ka praegusel suhteliselt väikese mastaabiliste, madala intensiivsusega ekspeditsioonioperatsioonide ajastul. Kui sõjaajaloolaste ainulaadne asjatundmine ühendatakse kõrge

⁶⁵ Sinnreich, „Awkward Partners,“ 56.

intensiivsusega konflikte käsitlevatel konkreetsetel kursustel ja nendega kaasnevatel sõjamängudel niisugustes kampaaniates ise osalenud vanemate õppejõudude ja vanemate eruohvitseride teadmiste ja oskustega, siis on suurte operatsioonide plaanimise ja elluviimise kogemusest kasu ka kursantidel, kes pärast kursuse lõpetamist teenivad mässutõrjeoperatsioonidel. Kui sõjakolledžid rakendavad kirjeldatud lähenemist, siis on sõjaajaloolastel selles hindamatu roll.

Külma sõja järgse ajastu kahel aastakümnel on kasvava hulga sõjakolledžites õpetavate sõjaajaloolaste staatus ja roll jäänud ebaselgeks. Tsiviilteenistujatena puudub neil akadeemilisele maailmale ainulaadselt iseloomulik autonoomia ja individuaalsus. Seetõttu ja vaatamata praegustele jõupingutustele toetada vaba semestri sisseseadmist ja uurimistööd ei saa tsiviilajaloolased enamasti akadeemilist toetust, mis on vajalik professionaalse arengu saavutamiseks, mis omakorda on otsustav selle elluviimiseks, milleks nad on esmajoones palgatud. Niisiis pole üllatav, et relvajõud kalduvad värbama eruohvitseridest doktoreid, kes on rohkem kursis sõjaväe organisatsioonikultuuriga. Nagu eespool märgitud, isegi kui sõjakolledžites suureneb uurimistöö osakaal, näevad sõjaväelised organisatsioonid sellest hoolimata sõjaajaloolaste peamist ülesannet ka edaspidi *õpetamises*, mitte *uurimises*.

Võib-olla, nagu kindralleitnant Sir John Kiszely soovitas, on „sõjaväeline haridus küsimus eneseharimisest“, s.t see peab olema osa juba nooremohvitseride pidevast enesearendamisest, kes pühendavad aega sõjaajaloo süstemaatilisele uurimisele kogu oma karjääri vältel. Ilma selleta ei ole nad vanemohvitseridena võimelised tegema järeldusi olulistest õppetundidest, mida sõjaajalugu peab relvajõududele pakkuma.⁶⁶ Kiszely on veendunud, et niisuguseks sõjaajaloo individuaalõppeks vajalike oskuste saavutamise võtmeks on staabikolledžite sõjaajaloolaste ettevaatlik mentorlus ja juhendamine.⁶⁷ Lõpuks võiks see ollagi sõjaajaloolaste ja sõjaajaloo pikaajaline eesmärk ja roll.

Ingliseelsest käsikirjast tõlkinud Toomas Hiio

⁶⁶ *Ibid.*, 25.

⁶⁷ *Ibid.*, 27, 33.

Bibliograafia

Dokumendid

Briti kõrgema väejuhatuse ja staabikursuse (Higher Command and Staff Course) direktiivid

1997, 1

2006, 4

Briti kõrghariduse kvaliteedi kinnitamise agentuuri aruanne (Quality Assurance Agency for Higher Education Report)

King's College London, Politics, oktoober 2001 (Q437/2001)

United States of America Army Command and Staff College Self-Study Report Submitted to the Commission on Institution of Higher Education of the North Central Association of Colleges and Schools. Fort Leavenworth: Pennsylvania, 1995.

Intervjuud ja kirjavahetus

Autori intervjuu John Kiszleyga. Shrivenham, aprill 2008

Autori intervjuu Victoria Syme-Tayloriga. Shrivenham, aprill 2008

Kevin Bensoni elektronkirjad autorile

31. detsember 2007

12. august 2011

25. august 2011

Kirjandus

Barth, Frank L. „The Challenges of Leadership Development in the United States Army: Part II – The School of Advanced Military Studies (SAMS).“ – *Fort Leavenworth, KS: School of Advanced Military Studies – Command and General Staff College*. S.l.: s.n., 2001.

Betts, Richard K. „Should Strategic Studies Survive?“, *World Politics* 50 (1997): 7–33.

Caddick-Adams, Peter. „Footprints in the Mud: The British Army's Approach to the Battlefield Tour Experience“, *Defence Studies* vol. 5, no. 1 (2005): 15–26.

Carter, Bradley L. „No „Holidays from History“: Adult Learning, Professional Military Education and Teaching History.“ – *Military Culture and Education*, toim. Douglas Higbee, 167–182. Farnham, Surrey & Burlington, VT: Ashgate, 2010.

- Chiabotti, Stephen D. „A Deeper Shade of Blue: The School of Advanced Air and Space Studies,” *Joint Forces Quarterly* vol. 49, no. 2 (2008): 73–76.
- van Creveld, Martin. *The Training of Officers. From Military Professionalism to Irrelevance*. New York: Free Press, 1990.
- Evans, Michael. *Western Armies and the Use of Military History since 1945*. Working Paper no. 46. S.n.: Australian Defence Studies Centre 1997.
- Hall, David. „Clio and Mars on Tour. Applied History – Battlefield Tours and Staff Rides in Contemporary Professional Military Education.” – *Educational Challenges Regarding Military Action*, toim. Hubert Annen ja Wolfgang Roß, Studies for Military Pedagogy, Military Science & Security Policy 11, 215–226. Frankfurt a.M.: M. Lang, 2010.
- Haycock, R. G. „The Relevance and Role of the Battlefield Tour and the Staff Ride for the Armed Forces in the 21st Century: Introduction,” *Defence Studies* vol. 5, no. 1 (2005): 5–14.
- Kiszely, John P. „The Relevance of History to the Military Profession: A British View.” – *The Past as Prologue: The Importance of History to the Military Profession*, toim. Williamson Murray ja Richard Hart Sinnreich, 23–33. Cambridge, New York: Cambridge University Press, 2006.
- Libel, Tamir ja Hayward, Joel. „Adding Brain to Brawn: The School of Advanced Air and Space Studies and Its Impact on Air Power Thinking,” *Air Power Review* vol. 13, no. 2 (2010): 69–80.
- Libel, Tamir. „IDF Operational-Level Doctrine and Education During the 1990s,” *Defense & Security Analysis* vol. 26, no. 3 (2010): 321–324.
- Libel, Tamir. „The Advanced Command and Staff Course (ACSC) – The First Ten Years,” *National Defense University „Carol I“ Bulletin* 2 (2010): 45–56.
- Libel, Tamir. „The Professionalism of the Education and Training of Combatant Officers in the Post Modern Western World.” Doktoritöö. Ramat Gani Bar-Ilani ülikool, 2009.
- Lyons, Gene L. ja Morton, Louis. *Schools for Strategy: Education and Research in National Security Affairs*. New York: Praeger, 1965.
- Mäder, Markus. *In Pursuit of Conceptual Excellence: The Evolution of British Military-Strategic Doctrine in the Post-Cold War Era, 1989–2002*, Studien zu Zeitgeschichte und Sicherheitspolitik 13. Bern: Lang, 2004.
- Naveh, Shimon. *In Pursuit of Military Excellence: The Evolution of Operational Theory*, The Cummings Center series 7. London: Cass, 1997.
- Rose, H. M. „New Horizons at the Staff College Camberley,” *The RUSI Journal* vol. 138, no. 6 (1993): 75–78.

- Sinnreich, Richard Hart. „Awkward Partners: Military History and American Military Education.“ – *The Past as Prologue: The Importance of History to the Military Profession*, toim. Williamson Murray ja Richard Hart Sinnreich, 55–77. Cambridge, New York: Cambridge University Press, 2006.
- Van Riper, Paul K. „The Relevance of History to the Military Profession: An American Marine’s View.“ – *The Past as Prologue: The Importance of History to the Military Profession*, toim. Williamson Murray ja Richard Hart Sinnreich, 34–54. Cambridge, New York: Cambridge University Press, 2006.
- Winton, Harold R. „The Creation and Sustainment of Advanced Warfighting Institutions.“ – *Warfighting and Ethics: Selected Papers from the 2003 and 2004 Rowell Seminars*, toim. Russell Parkin, Australian Army Rowell Profession of Arms Seminar Series 1. Canberra: Land Warfare Studies Centre, 2005.

Muutuv lahinguväli, kohanemine ja innovatsioon: Esimese maailmasõja õpikogemused

Kaarel Piirimäe

Alates tööstusrevolutsioonist ja tehnilise progressi kiirenemisest on sõjaväelised organisatsioonid seisnud probleemi ees, kuidas võimalikult kiiresti kohaneda muutuva lahinguväljaga ning viia oma relvastus, protseduurid, taktikad, operatsioonikunst ja strateegiad vastavusse tehnoloogia pakutavate võimaluste ja nõuetega. Tänapäeva sõjavägi on oma loomult konservatiivne bürokraatlik organisatsioon ja see muudab innovatsiooni keerukaks. Tulevaseks sõjaks on raske valmistuda, sest minevikukogemus ei pruugi olla usaldusväärne teenäitaja. Küll aga saab ajaloost küllap õppida, kuidas kohaneda ja uueneda võimalikult efektiivselt, kui sõda on juba alanud. Selleks on Esimese maailmasõja üle saja aasta tagused sündmused endiselt huvipakkuvad. Käesolevas artiklis on kokku võetud viimase aja uurimused kohanemisest ja innovatsioonist ning taktika ja sõjakunsti arengust Esimese maailmasõja eel ja ajal ning arutletakse selle üle, kas on universaalseid mustreid, mis aitaksid nüüdisaegsetel relvajõududel, sealhulgas Eesti kaitseväel, olla sõjakunsti uuendamisel edukad.

Ühe levinuima sõjandusliku kliše järgi valmistuvad kindralid alati eelmiseks sõjaks.¹ Näiteks on ajaloolased väitnud, et Prantsuse revolutsioonile järgnenud sõdades sai Prantsuse Vabariigi vastastele saatuslikuks iganenud taktika kasutamine lahinguväljal. Teise maailmasõja käsitlustes on kõneldud Prantsuse ja Briti taktikalistest ja operatsioonilistest lahendustest, mis oleksid hästi sobinud Esimese maailmasõja staatilisele lahinguväljale – eriti läänerindel –, kuid olid ajast ja arust uue mobiilse

¹ Tegum on levinud ütlusega, mille autorsust ei ole suudetud kindlaks teha, kuid tõenäoliselt on väljend pärit 20. sajandist, sest varem ei olnud sõjanduse areng nii kiire, et eelmiseks sõjaks valmistumine oleks põhimõtteliselt vale olnud.

sõja tingimustes.² Esimese maailmasõja uurimustes on väidetud, et ükski sõdiv pool ei olnud enne 1914. aastat, kui sõda algas, õigesti ette näinud uue konflikti iseloomu, ennekõike uue relvastuse mõju lahinguväljale. Mahajäämus kujutlusvõimes viis väidetavalt selleni, et kindralstaabid planeerisid ja teostasid ohvrerohkeid operatsioone, suutmata murda 1914. aasta lõpuks välja kujunenud patiseisu kaevikusõjas. Arvatakse, et vananenud operatsioonilised ja taktikalised meetodid tõid kaasa mobiilse sõja mandumise positsioonisõjaks, mis läänerrindel kestis 1918. aasta alguseni.³

Mis oli iganenud mõttemallidest kinnihoidmise põhjuseks? Saksa ajaloolane Ferdinand Otto Miksche on kirjutanud, et kõrgem ohvitserikorpus koosnes konservatiivsetest aadlikest, kes ei pööranud tähelepanu kodanluse hulgast esile tõusnud militaarspetsialistide ette pandud uundustele tehnilistel lahinguteeninduse erialadel. Nii ei osatud hästi märgata tehnilisi uuendusi suurtükiasjanduses, samuti logistikas. Isegi kuulpildujat peeti ekslikult kaudtulerehvaks. Miksche arvates jäi ohvitserkond traditsiooniliseks ja ülejäänud ühiskonnast isoleeritud grupiks, nagu ta oli olnud uusaja algusest alates.⁴

Uuemad sõjaajaloo käsitlused on asunud senist lihtsustatud arusaama täpsustama ja osaliselt revideerima.⁵ Kindralite süüdistamine

² David Gates, *The Napoleonic Wars 1803–1815* (London: Arnold, 1997); Rory Muir, *Tactics and the Experience of Battle in the Age of Napoleon* (New Haven, Conn.: Yale University Press, 1998); Williamson Murray ja Allan Reed Millett, *A war to be won: Fighting the Second World War* (Cambridge, Mass.; London: Harvard University Press, 2000); David Fraser, *And we shall shock them: the British Army in the Second World War* (London: Hodder and Stoughton, 1983); Martin S. Alexander, „After Dunkirk: The French Army’s Performance against Case Red, 25 May to 25 June 1940,” *War in History* 14, no. 2 (2007): 219–264; B. J. C. McKercher ja Roch Legault (toim.), *Military Planning and the Origins of the Second World War* (Westport, Conn.; London: Praeger, 2001).

³ Michael Howard, „Men against Fire: The doctrine of the offensive in 1914” – Peter Paret et al. (toim.), *Makers of Modern Strategy from Machiavelli to the Nuclear Age* (Princeton, N. J.: Princeton University Press, 1986), 510–526.

⁴ Ferdinand Otto Miksche, *Vom Kriegsbild* (Stuttgart: Seewald, 1976), 71–72; vt ka Jonathan B. A. Bailey, „The First World War and the birth of modern warfare” – *The dynamics of military revolution, 1300–2050*, toim. MacGregor Knox ja Williamson Murray (Cambridge: Cambridge University Press, 2001), 138; Jonathan B. A. Bailey, *Field artillery and firepower* (Oxford: The Military Press; London; New York: Routledge, 1989, 2004), 127–152.

⁵ Vt Richard Holmes ja Martin Marix Evans (toim.), *Battlefield: decisive conflicts in history* (Oxford: Oxford University Press, 2006); Aimée Fox, *Learning to fight: military innovation and change in the British Army, 1914–1918* (Cambridge: Cambridge University Press, 2019);

konservatiivsuses ei aita põhjalikule analüüsile kaasa. Ameerika ajaloolane Williamson Murray kirjutab, et „enamik vanemaid kindralaid ja paljud poliitikud ennustasid tapatalguid ette. Küll aga ei suudetud ette näha armeede võimetust saavutada otsustavaid tulemusi.“⁶ Ajaloolased David Holmes ja Martin Evans leiavad, et probleemiks ei olnud mitte kindralite vanameelsus, vaid institutsionaalsed probleemid, mis takistasid tehnoloogiliste ja taktikaliste uuenduste märkamist, rakendamist ja institutionaliseerimist strateegilisel, operatsioonilisel ja taktikalisel tasandil. Holmesi ja Evansi arvates oli kindralite süüdistamine pärast katastroofiga lõppenud konflikti lihtne ja mugav viis juhtida kriitika teravik poliitikutelt sõjaväelastele. Nad juhivad tähelepanu sõjajärgses Suurbritannias maad võtnud patsifistlikele suundumustele kirjanduses ja luules ning iga-sugust autoriteeti eitavale vastukultuurile 1960. aastatel, mil ilmus ridamisi raamatuid žanrist „lõvid, keda juhivad ahvid“. Poliitiliselt motiveeritud ajalookirjutuse viljelemine tõi peale kõige muu kaasa ohvitserkonna maine allakäigu.⁷

On ka väidetud, et uued tehnoloogiad, peamiselt kuulipilduja, raudtee ja okastraat, andsid eelise kaitsele, mistõttu ründava strateegia valimine oli 1914. aastal peaaegu kõigi relvajõudude põhimõtteline viga. Tuntud strateegiauurija Jack Snyder kirjutab, et enesehävituslikud ründavad strateegiad töötati välja hoolimata sellest, et „Buuri ja Vene-Jaapani sõjad lasksid aimata ning Esimene maailmasõda kinnitas, et peamised relvasüsteemid ning transpordivahendid annavad tuntava eelise kaitsele“.⁸

Jonathan Shimshoni soovust märgib, et kaitse või rünnaku eelist ei saa lihtviisil siduda ühegi tehnoloogiaga. Iga tehnoloogiline uuendus

Richard F. Hamilton ja Holger H. Herwig (toim.), *War planning 1914* (New York: Cambridge University Press, 2013).

⁶ Williamson Murray, *Military adaptation in war: with fear of change* (New York; Cambridge: Cambridge University Press, 2011), 81.

⁷ Holmes ja Evans, *Battlefield*, 147.

⁸ Jack Snyder, „Civil-Military Relations and the Cult of the Offensive, 1914 and 1984“ – Steven E. Miller (toim.), *Military Strategy and the Origins of the First World War: An International Security Reader* (Princeton: Princeton University Press, 1985), 20–58; Stephen Van Evera, „The Cult of the Offensive and the Origins of the First World War“ – *Ibid.*, 59–108. Suure osa n-ö kaitse ja rünnaku tasakaalu debatist võib kanda selle arvele, et külma sõja ajal püüti leida argumente, kuidas vältida konfliktide tahtmatut eskaleerumist, nagu oli juhtunud Esimese maailmasõja ajal.

nõuab vastava doktriini väljatöötamist, juurutamist, väljaõpet ning ennekoike pädevaid ja motiveeritud inimesi, kes uusi vahendeid lahinguväljal tõhusalt kasutavad. Seetõttu ei anna tehnika areng iseenesest ühelegi relvajõule eelist ei kaitses ega rünnakul. Nii ei olnud Shimshoni arvates viga mitte ründavas strateegias, vaid võimetuses kasutada loominguliselt juba olemasolevaid tehnoloogiaid ründavate taktika- ja operatsioonikontseptsioonide väljatöötamisel.⁹ Võime siit kaudselt järeldada, et uute relvade baasil oli lihtsam välja töötada pigem kaitsvaid kui ründavaid taktikaid.

Uuemad käsitlused juhivad tähelepanu, et varasemad süüdistused mõttetutes ja ohvriterohketes operatsioonides, millega õppimisvõimetud kindralid sõdureid järjekindlalt surma saatsid, ei vasta tegelikult tõele. Ameerika Põhja-Texase ülikooli sõjaajaloolane Robert M. Citino kirjutab, et ligikaudu pool kõigist inimkaotustest läänerindel sündis sõja esimesel viieteistkümnel kuul. „Klassikalise kaevikusõja“ perioodist aastatel 1915–1917 kõneleb statistika seevastu vaid ühest neljandikust kõigist inimkaotustest.¹⁰ Ameerika sõjaajaloolane Williamson Murray märgib, et Passchendaele'i lahingus, mis kestis kolm ja pool kuud 1917. aasta juulist novembrini, kaotas Briti ekspeditsioonivägi (*British Expeditionary Force* – BEF) 271 000 inimest; 1918. aasta lahingutes aga sama aja jooksul 314 000 inimest. Seega ei aidanud taktikaline innovatsioon ja sellele järgnenud mobiilsemad ja ulatuslikumad operatsioonid, mida tehti 1918. aastal, inimohvride vähendada, pigem vastupidi. Sakslased kaotasid edukaks peetud 1918. aasta kevadoperatsioonidega, mil rakendati uusi taktikalisi võitlusmeetodeid, koguni miljon meest.¹¹ Seda oli palju rohkem kui varasemate aastate „kaevikusõja“ ajal. Uue ründetaktikaga sooritati küll enneolematult ulatuslikke läbimurdeid, kuid strateegilises plaanis oli tulemuseks armee verest tühjaks jooksmine ning lõppkokkuvõttes sõja kaotamine. Kuiv statistika kõneleb, et staatilises positsioonisõjas hoidusid kindralid inimelude mõttetust hävitamisest ning suured kaotused tekkisid taas alles mobiilsema sõja tagasitulekul 1918. aastal.

⁹ Jonathan Shimshoni, „Technology, Military Advantage, and World War I: A Case for Military Entrepreneurship,“ *International Security* 15, no. 3 (Winter, 1990–1991): 187–215.

¹⁰ Robert M. Citino, *Quest for decisive victory: from stalemate to Blitzkrieg in Europe, 1899–1940* (Lawrence, Kans.: University Press of Kansas, 2002), 144.

¹¹ Murray, *Military adaptation in war*, 78–79.

Teoreetilises plaanis on väejuhtide süüdistamine põikpäisuses küllaltki kasutu, sest ei aita mõista, miks relvajõududel on kogu ajaloo vältel olnud keeruline kohaneda ja uueneda nii rahu ajal kui ka sõjas.¹² Kuulsamaid sõjaajaloolasi, inglase Michael Howard on märkinud, et sõjaväelised organisatsioonid ei suuda tahes-tahtmata järgmise sõja iseloomu ennustada, mistõttu on kõige olulisemaks efektiivsuse teguriks kohanemisvõime. See tähendab, et võidab see pool, kes suudab uues sõjas kõige edukamalt õppida ja oma võitlusviise muuta.¹³ Alates 19. sajandi algusest on armeed aga muutunud üha bürokraatlikumaks ning bürokraatia on tuntud oma inertsuse ja konservatiivsuse poolest. Nagu allpool näeme, leidub ridamisi põhjusi, miks sõjaväelised organisatsioonid hoiavad kinni vanadest äraproovitud meetoditest ja protseduuridest, mille „töökorras“ hoidmine nõuab isegi rahuajal sõjaväelastelt palju tähelepanu ja energiat.

Teoreetilisest vaatenurgast ei ole Esimese maailmasõja õppetunnid kaotanud oma tähendust tänapäevalgi. Kuna sõjaväelised organisatsioonid ei ole loomu poolest palju muutunud, ei saa kindel olla, et praegusedki kindralid on järgmiseks sõjaks paremini valmistunud kui 1914. aastal. Nüüdisaegsed sõjaväelised juhid ei pruugi olla ettenägelikumad, innovaatilisemad ja õppimisvõimelisemad, kui olid näiteks Briti marssal Douglas Haig (1861–1928), Prantsusmaa marssal Joseph Joffre (1852–1931) või Saksa kindral Helmuth von Moltke (1848–1916) – juhtivad sõjaväelased Esimeses maailmasõjas.

2014. aasta sündmused Krimmis ja Ida-Ukrainas tõestasid, et sõjas on ikka ja jälle võimalik üllatada nii strateegia-, operatsiooni- kui ka takitatasandil. Kuigi Vene Föderatsiooni „hübriidsõjas“ ei ole ajaloolaste silmis põhimõtteliselt palju uut, oli hübriidsõjale iseloomulike vahendite, nagu infosõda ja erioperatsioonid, kasutamine tolles ajas ja kohas enami-kule vaatlejatele ikkagi üllatuseks.¹⁴

Mis aitab relvajõududel vältida vigu, mida tehti 1914. aastal? Kuidas valmistuda paremini tulevaseks konfliktiks? Kuidas ette näha tulevase

¹² *Ibid.*, 80.

¹³ Tsiteerinud Murray, *Military adaptation*, 85.

¹⁴ Sam Jones, „Ukraine: Russia's new art of war“, *Financial Times*, 28. august 2014; hübriidsõja mõiste kriitika kohta vt Russell W. Glenn, „Thoughts on 'Hybrid' Conflict“, *Small Wars Journal* 2 (2009): 1–8.

lahinguvälja palet? Miks ühed sõjaväelised organisatsioonid kohanevad kiiremini kui teised? Kuidas toimub innovatsioon rahu ja sõja ajal? Alljärgnevalt, esimeses peatükis, käsitleme kõigepealt teooriad, mis püüavad süstematiseerida kohanemise ja innovatsiooniga seotud nähtusi sõjanduses. Seejärel, teises peatükis, uurime Briti armee uuenemist 20. sajandi alguses ning brittide innovatsiooni Esimese maailmasõja eel ja ajal. Kolmandas peatükis analüüsime Saksa armee kohanemist lahingu muutunud palgega ning muudatuste institutsionaliseerimist Esimese maailmasõja jooksul, mis andsid märkimisväärsed taktikalisi tulemusi lahinguväljal.

Kohanemine ja innovatsioon

21. sajandil võime rääkida sõjalisest innovatsioonist kui peaaegu terve teadusharust,¹⁵ kuid ajalooliselt on tegu alles hiljaaegu välja arenenud nähtusega. Enne 19. sajandi alguses alanud tehnoloogilise progressi plahvatuslikku kiirenemist edenes sõjaline kohanemine ja innovatsioon teosammul.¹⁶ Alles tööstusliku revolutsiooniga muutus kohanemine ja innovatsioon sõjaväeliste organisatsioonide efektiivsuse võtmeteguriks. Kohanemine on olnud oluliseks aspektiks siiski ka inimkonna varasemas ajaloos. Antiikajal oli Euroopas kõrvuti kaks peamist taktikalist süsteemi, Kreeka faalanks ja Rooma leegion. Mõlemad süsteemid elasid läbi ainult ühe suurema muutuse. Esiteks, Teeba ja Makedoonia taktikalised reformid 371–323 eKr võimaldasid Makedoonial allutada kogu Kreeka ning seejärel alistada kogu Lähis-Ida. Teiseks, Gaius Mariuse reformid aastal 107 eKr panid aluse nn Mariuse kohordil rajanevale taktikalisele süsteemile, mis koos institutsionaliseeritud väljaõpperežiimiga kindlustas Rooma sõjalise üleoleku järgmiseks neljaks sajandiks. Tehnoloogilise ja taktikalise innovatsiooni mõttes olid roomlased veelgi konservatiivsemad kui kreeklased.

Keskajal märkimisväärselt innovatsiooni ei toimunud, kui välja arvata Inglise pikkvibu, Šveitsi faalanksi-tüüpi rivistu ja pronksist

¹⁵ Adam Grissom, „The Future of Innovation Studies,” *Journal of Strategic Studies* 29, no. 5 (2006): 905–934, 907.

¹⁶ Murray, *Military adaptation*, 37.

valatud suurtükid.¹⁷ Esimene suur sõjanduslike uuenduste laine algas Lääne-Euroopas 16. ja 17. sajandil ning selle tähtsaimaks komponendiks oli sõjalise ja ühiskondliku distsipliini juurutamine Rooma traditsioonide vaimus Madalmaades ja Rootsis. Distiplineeritud üksusi oli võimalik lahinguväljal rühmitada „õhematesse“ viirgudesse ning seeläbi maksimeerida püssirohurelvade tulejõudu.¹⁸ Ajajärgu viimaseks suuremaks uuenduseks oli tääk, mis võimaldas musketit kasutada nii tulirelva kui ka piigina. 1700. ja 1815. aasta vahel toimus vähe tehnoloogilisi uuendusi, kuigi vägede varustamine, sõdade finantseerimine, fortifikatsioonide rajamine ning sõjaväeliste organisatsioonide ülesehituse põhimõtted arenesid tuntavalt.¹⁹ Kõige tähtsama sõjandusliku revolutsiooni sel perioodil põhjustas riigi ja kodaniku suhete muutumine üldise sõjaväekohustuse (*levée en masse*) väljakuulutamisega Prantsuse revolutsiooni käigus 1793. aastal.²⁰

Esimene suurem sõda, mille ajal tööstusliku revolutsiooni ja Prantsuse revolutsiooni mõjud sundisid sõjaväelisi organisatsioone põhjalikult muutma taktikat ja operatsioonide iseloomu, oli Ameerika kodusõda aastatel 1861–1865. Vintrauaga püsside efektiivne laskekaugus oli vähemalt kolm korda suurem kui Napoleoni ajastu musketitel. Tulejõu märkimisväärne kasv sundis sõdureid otsima varju ja kaitset fortifikatsioonidest, palissaadidest ja kaitsekraavidest. Mõlemad pooled õppisid kiiresti rajama kindlustusi, mille tõttu rünnakuid vastase hästi kindlustatud positsioonidele saatis harva edu. Kui Ameerika kodusõja esimene aasta meenutas veel Napoleoni ajastu sõdu, ennustasid sõja viimasel aastal rajatud kindlustuste süsteemid juba ette Esimesele maailmasõjale tüüpilist rindejoont poole sajandi pärast.²¹

Preisi-Prantsuse ja Esimese maailmasõja vahelisel perioodil tegid sõjaväelised organisatsioonid oma taktikas vähe muutusi. Saksa keisririik puhkas eelmise sõja loorberitel ja ka konkureerivad armeed ei suutnud

¹⁷ *Ibid.*, 44.

¹⁸ William Hardy McNeill, *The pursuit of power: technology, armed forces and society since A.D. 1000* (Oxford: Basil Blackwell, 1983), 125–143.

¹⁹ Murray, *Military adaptation*, 49.

²⁰ Donald Stoker, Frederick C. Schneid ja Harold D. Blanton (toim.), *Conscription in the Napoleonic era: a revolution in military affairs?* (London; New York: Routledge, 2009).

²¹ Murray, *Military adaptation*, 52.

20. sajandi alguse sõdadest järeltõlge teha. 1914. aasta taktika oli mood-saks sõjaks sobimatu. Sellegipoolest olid sõjaväelised organisatsioonid võimelised kohanema ja uuenema, kuigi innovatsioon tuli tohutute kaotuste hinnaga. Tagantjärele vaadetes olid Esimese maailmasõja uuendused tõenäoliselt kõige olulisemad ja ulatuslikumad sõjanduslikud reformid 20. sajandil. Eriti edukas oli Saksa armee, kes suutis niihästi kohaneda lahinguvälja muutunud tingimustega kui ka välja töötada õpikogemuste ehk õpiste (*lessons learned*) süsteemi, mis aitas teha kaugemale ulatuvaid ja sügavamaid järeltõlge, kui see oli võimalik Saksamaa konkurentidel. Saksa armee muutumine „õppivaks organisatsiooniks“ ei tasunud ära Esimeses maailmasõjas, küll aga 1939. ja 1940. aastal.²²

Enamik sõjaväelisi organisatsioone suudab sõjas kohaneda või on selleks sunnitud, kuid vähestel on olnud kasutusel efektiivne uuenduste institutsionaliseerimise süsteem. Näiteks külma sõja ajal, kui nii Ameerika Ühendriigid kui ka Ühendkuningriik osalesid väiksemates sõdades Korea poolsaarel, Malaisias, Vietnami jm, pidid sõjaväelased raskete kaotuste hinnaga meelde tuletama alles hiljuti lõppenud Teise maailmasõja õppetunde. Armeed olid unustanud tehnika ja meetodid, mis alles kümnekond aastat varem olid olnud elementaarsed.²³ Seega on mõistlik teha vahet kohanemisel ja innovatsioonil.

Esiteks defineerime innovatsiooni. Briti poliitikateadlane Adam Grissom määratleb innovatsiooni kui muutust sõjaväeüksuste lahinguväljal tegutsemise meetodites. Administratiivsed ja bürokraatlikud uuendused, kui need ei mõjuta operatsiooni praktikat, ei liigitu innovatsiooni alla. Innovatsioon peab Grissomi arvates olema oma mõjult ulatuslik, s.t märkimisväärselt muutma operatsioonimeetodeid; ning seda võib põhimõtteliselt samastada reformidega, mis viivad suurema sõjalise efektiivsusele. Negatiivsete tagajärgedega muudatusi ei ole õige pidada innovatsiooniks.²⁴

Londoni King's College'i sõjandusprofessor Theo Farrell võrdleb innovatsiooni ja kohanemist. Põhimõtteliselt võib ka kohanemine viia

²² James S. Corum, *The roots of blitzkrieg: Hans von Seeckt and German military reform* (Lawrence, Kan.: University Press of Kansas, 1992).

²³ Murray, *Military adaptation*, 70.

²⁴ Grissom, „The Future of Innovation Studies,“ 907.

operatsioonipraktika uuendamiseni Adam Grissomi mõttes, kuid üldiselt on kohanemise puhul tegu siiski olemasolevate taktikate, meetodite ja tehnoloogia „lihvimise“, mitte põhjaliku reformimisega. Sõjaväelised organisatsioonid kohanevad sõjalises konfliktis paratamatult kõikjal ja alati,²⁵ kuid uuenduste vajadust nähakse tavaliselt ainult suuremate kriiside ja katastroofide tagajärjel. Harvardi ülikooli sõjandusprofessor Stephen P. Rosen defineeris innovatsiooni kui põhjanevat muutust, millega kaasneb uus võitlusviis või lausa relvaliik. Seejuures tulevat eristada rahuaegset innovatsiooni, sõjaaegset innovatsiooni ja tehnoloogilist innovatsiooni.²⁶

Kuidas innovatsioon toimub? Nagu enamik teoreetikuid, vaatlleb Stephen P. Rosen innovatsiooni kui protsessi, mida tavaliselt juhivad ülevalt alla kõrgemad sõjaväelised juhid-visionäärid. Theo Farrelli sõnul tuleb aga sõjaaegsete reformide puhul kõnelda ennekõike kohanemisest sõjaväeliste organisatsioonide madalamal tasandil. Just taktikalisel tasandil püütakse taktikaliste või tehnoloogiliste muudatuste abil parandada operatsioonilist efektiivsust. Kohanemine kujuneb innovatsiooniks, kui muudatused *institutionaliseeritakse*, s.t kehtestatakse uus doktriin, muudetakse organisatsiooni struktuuri või võetakse kasutusele uus tehnoloogia.²⁷

Miks tuleb uuenemine sõjaväelistele organisatsioonidele raskelt? Theo Farrell leiab, et sõjaväelised organisatsioonid eelistavad olemasoleva kompetentsi kasutamist ja kohendamist uutes oludes täiesti uute võitlusviiside katsetamisele. Häda on selles, et olemasolevategi oskuste ja protseduuride säilitamine nõuab sõjaväelastelt pidevat harjutamist. Rutiin on sõjaväes, nagu ka teistes bürokraatlikes organisatsioonides, teenitult aukohal. Kuid peale olemasolevate oskuste säilitamise pingutuse on terve hulk põhjusi, miks sõjaväelased hoiavad kinni kätteõpitud kompetentsist. Selleks võivad olla grupihuvid: ühe tehnoloogia või isegi relvaliigi kadumine ja teise esiletõus võib tuua kaasa hierarhiate segipööramise

²⁵ Theo Farrell, „Improving in war: military adaptation and the British in Helmand Province, Afghanistan, 2006–2009,“ *The Journal of Strategic Studies* 33, no. 4 (2010): 567–594.

²⁶ Stephen P. Rosen, *Winning the Next War: Innovation and the modern military* (Ithaca; London: Cornell University Press, 1994), 7.

²⁷ Farrell, „Improving in war,“ 569.

organisatsioonis (ühed ohvitserid kaotavad karjääris või isegi ameti, samas kui teised tõusevad juhtivatele kohtadele). Lisaks on uute meetoditega alati seotud riskid, sest kunagi ei saa kindel olla, et nad sõjas ka tegelikult edu toovad, samas kui vanad võitlusviisid on end korduvalt tõestanud õppustel ja varasemates sõdades. Ei saa jätta märkimata ka lihtsat inimlikku rumalust, mis on sõjaajaloos paraku olnud pigem reeglits kui erandiks.²⁸

Kuidas toimub innovatsioon sõjaväelistes organisatsioonides? Adam Grissom eristab selles küsimuses nelja koolkonda. Esimene koolkond keskendub Massachusettsi tehnoloogiainstituudi professori Barry Poseni eeskujul tsiviil- ja militaarsuhetele. Poseni järgi toimub innovatsioon ainult juhul, kui poliitiline juhtkond sekkub sõjaliste organisatsioonide toimimisse, kasutades liitlastena „siseopositsioonis“ olevaid ohvitseri. Teine koolkond lähtub väeliikide konkurentsi mudelist. Selle mudel järgi on peamiseks innovatsiooni katalüsaatoriks väeliikidevaheline konkurents kaitsevaldkonna piiratud ressursside pärast. Innovatsiooni eesmärgiks on saada juurde sõjalisi võimeid. Uute võimetega on seotud uued ülesanded ja seeläbi kaasneb innovatsiooniga ka suurem osa eelarvest, mis konkreetsele väeliigile eraldatakse. Hulk Ameerika sõjaajaloolasi on näiteks juhtinud tähelepanu, et USA maaväe soov arendada välja oma õhuvõime – eraldi USA õhujõududest – viis võimekate lahingukopterite väljaarendamiseni 1960. ja 1970. aastatel. Sellega kaasnesid loomulikult ka rahaeraldused.²⁹ Kolmandaks koolkonnaks on väeliigisisese konkurentsi koolkond, mille tähtsaim teos on Stephen P. Roseni 1991. aastal ilmunud „Winning the Next War“. Roseni väitel on eduks vajalik vanemohvitseride ja nooremohvitseride „koalitsioon“, mille abil on võimalik innovaatilisi ideid läbi suruda.³⁰

Neljandaks koolkonnaks peetakse kultuurilise innovatsioonimudeli koolkonda. Näiteks Cornelli ülikooli sõjaajaloolane Elizabeth Kier väidab oma 1997. aastal ilmunud raamatus „Imagining War“, et Prantsuse

²⁸ Murray, *Military adaptation*, 26.

²⁹ James W. Bradin, *From Hot Air to Hellfire: The History of Army Attack Aviation* (Novato, CA: Presidio Press, 1994); Frederic A. Bergerson, *The Army Gets an Air Force* (Baltimore, MD: John Hopkins UP, 1980).

³⁰ Rosen, *Winning the Next War*, 251–255.

armee arendas 1930. aastatel metoodilise lahingu doktriini, sest ei eeldanud ajateenija võimet osaleda keerulistes ja komplekssetes sõjalistes operatsioonides. Tegu ei olnud ratsionaalse, vaid instinktiivse otsusega, mida mõjutas Prantsuse sõjaline kultuur.³¹ Lähtutakse arusaamast, et innovatsiooniks on vajalik kultuuriline muutumine, milleks on kolm võimalust. Esiteks võivad kõrgemad ohvitserid läbi viia reforme, muutes sõjaväe organisatsioonikultuuri. Teiseks lähtekohaks on välised šokid – nt sõjaline lüüasaamine –, mis võivad sõjalise organisatsiooni kultuuri muuta ning panna aluse reformidele. Kolmandaks on võimalik ideede vahetus organisatsioonide vahel. Ajalooliselt on ohvitserikorpused olnud rahvusülesed, nii et ühe riigi ohvitser on end sageli samastanud pigem teise riigi ohvitseri kui talle endale alluva sõduriga. Rahvusriikide tõusuga olukord muutus, kuid sellegipoolest jäid ohvitserikorpused küllaltki rahvusvaheliseks. Vastastikused mõjutused on eriti loomulikud rahvusvaheliste sõjaliste koalitsioonide piires, nagu Varssavi Pakti Organisatsioon või NATO.

Theo Farrell toob välja omadused, mis soosivad eksperimenteerimist. Kõige tähtsamaks on mälu. Kui organisatsioonil on hea institutsionaalne mälu, mida talletavad doktriin, õpiste protsessid, väljaõpe ja harjutamine, pole eksperimenteerimine soositud. Halb mälu seevastu hõlbustab eksperimenteerimist. Teiseks teguriks on organisatsiooni juhtimise tsentraliseeritus. Tsentraalselt juhitud organisatsioonid on tugevad kesksete kompetentside kasutamises, sest neil on piisavalt ressursse vajalike võimete käigushoidmiseks ja rakendamiseks. Detsentraliseeritud organisatsioonid, kus võim on delegeeritud madalamale tasemele, on aga tundlikumad kohanemaks ümbritseva muutliku keskkonnaga. Kolmandaks teguriks on inimeste liikuvus: uued, teistsuguse pädevusega inimesed võivad organisatsiooni tuua värskeid ideid ja vaatenurki.³²

Sõjavägedel on kaalukaid põhjusi, miks kinni hoida kätteõpitud kompetentsist, näiteks grupihuvid ja alatised riskid seoses uute meetodite kasutuselevõtuga. Rutiin on sõjaväes kesksel kohal.³³ Innovatsiooni

³¹ Elizabeth Kier, *Imagining War: French and British Military Doctrine Between the Wars* (Princeton, N. J.: Princeton University Press, 1999), 56–88.

³² Farrell, „Improving in War,” 573.

³³ *Ibid.*

eestvedajateks on tavaliselt sõjalised visionäärid, kuid eestvedajatest sageli ei piisa. Isegi suured väejuhid, kellel on visioon ning ka võim suurte muutuste elluviimiseks, ei pruugi edukad olla. Sõjaline organisatsioon peab mõistma, et on saanud lüüa (nt Peeter I armee pärast 1700. a Narva lahingut, USA armee pärast Vietnami sõda), või aimama, et ilma reformideta on katastroof paratamatu (Preisi reformid 18. sajandil, Prantsuse Vabariik 1790. aastatel).

Õppimine ajaloost: Buuri, Vene-Jaapani ja Balkani sõjad

Uuemad sõjaajaloo käsitlused rõhutavad, et Esimese maailmasõja eel olid kindralid uueks sõjaks tegelikult palju paremini valmistunud, kui seni on arvatud. Robert M. Citino väidab, et väejuhid ja ohvitserikorpused olid teadlikud industriaalajastu relvastusega varustatud massiarmeede suurest tulejõust ja purustusvõimest.³⁴ Uute relvade omadused ning nende mõju lahinguväljale ja taktikale oli esile tulnud paljudes sõdades, mida sõjaväelased ja sõjandusspetsialistid hoolikalt uurisid. Juba 1880. aastate keskel leiutati Saksamaal ja Prantsusmaal peaaegu ühel ja samal ajal suitsuta püssirohi, millega lõppes suitsu mähkunud lahinguväljade ajastu. Uus püssirohi polnud mitte ainult võimsam, vaid ka keemiliselt stabiilsem, võimaldades jalaväerelvade kaliibrit vähendada varasemalt umbes üheteistkümnelt millimeetrilt kaheksale. 1880. aastate uuenduseks olid käsituli relvade uued padrunid, mis koos kaliibri vähenemisega võimaldas vähendada nende kaalu. Igale jalaväelasele sai nüüd kätte jagada 120 lasku.³⁵

Tagantlaevatavad mitmelasulised vintpüssid, eriti 1895. aasta Mauseri mudel, olid tõestanud oma efektiivsust juba teises Buuri sõjas aastatel 1899–1902. Kuulipildujad ning suurtükid, mis tulistasid kildmürske (mille väljatöötamist võimaldas Alfred Nobeli leiutatud nitroglütseriinist ja nitrotselluloosist koosnev ballistiit), olid paistnud silma Vene-Jaapani sõjas 1904–1905 ning Balkani sõdades 1912–1913. Kildmürske kasutati jalaväe vastu lagedal või kaevikute purustamiseks.

³⁴ Citino, *Quest*, 144.

³⁵ Miksche, *Vom Kriegsbild*, 64.

Kuigi sõjaväelased vaatlesid tähelepanelikult nimetatud sõdade operatsioone ja lahinguid ning hindasid uue relvastuse efektiivsust, ei olnud need õppetunnid ometi üheselt ülekantavad 1914. aastal alanud konfliktile. Ei ole õige, nagu väidab näiteks Otto Miksche, et möödunud sõdadele „ei pööratud kuigi palju tähelepanu“.³⁶ Sõjalised vaatlejad olid Vene-Jaapani sõjas kohal nagu ka kõigis teistes suuremates sõdades ning saatsid kodumaale põhjalikke aruandeid.

Häda oli selles, et Vene-Jaapani ja Balkani sõjad olid mõneti eksitavad selles suhtes, milline võiks olla järgmise sõja iseloom. Birminghami ülikooli ajaloolane Spencer Jones kirjutab, et nii need, kes nõudsid reforme, kui ka konservatiivid, kes uuendusi ei pooldanud, leidsid Vene-Jaapani sõjast kinnituse oma seisukohtadele. Briti teoreetikutele kinnitas Vene-Jaapani sõda Buuri sõjast saadud õppetunde, kuid ei tõuganud uute taktikaliste lahenduste otsimisele.³⁷ Seega ei olnud probleem mitte ekslikus analüüsis, vaid selles, et lähimineviku sündmused osutasid sõjanduse arenguteele, mis tagantjärele vaadates ei olnud selle pea-, vaid pigem kõrvalteeks.³⁸ See omakorda tõstatab laiemalt küsimuse ajaloolise kogemuse adekvaatsusest sõjandusalaste ennustuste tegemisel. Kas me oleme – isegi parima analüüsi olemasolul – kaitstud äparduste eest, mis tulenevad tuleviku põhimõttelisest ettemääramatusest?

Palju on kirjutatud sellest, et Esimene maailmasõda tõestas kaitse eelist rünnaku ees, vähemalt tollast lahingutehnikat arvestades. Varasem ajalookirjutus on maailmasõja ohvriterohked lahingud kirjutanud selle arvele, et väejuhid alahindasid kaitset ning planeerisid ikka ja jälle suurpealetunge (Ypres, Verdun, Somme, Neuve-Chapelle, Passchendaele), mis kokkuvõttes mingit käegakatsutavat tulemust ei andnud. Kindralitele on ette heidetud, et nad ei teinud eelnenud sõdade põhjal järeldust, et tuleviku sõjas on eelis kaitisel. Tegelikult arutleti kaitse ja rünnaku tasakaalu üle enne 1914. aastat elavalt, kuid paraku ei andnud möödunud sõjad

³⁶ *Ibid.*, 74. Küll aga on Mikschel õigus, et Vene-Jaapani sõja analüüs ei viinud uue tervikliku taktikalise süsteemi väljatöötamiseni. Selline süsteem oleks pidanud esikohale tõstma kuulipilduja, mitte vintpüüsi, ning kasutama kaevikuid, okastraattõkkeid, rist- ja flankeerivat tuld.

³⁷ Spencer Jones, *From Boer War to World War: tactical reform of the British Army, 1902–1914* (Norman: University of Oklahoma Press, 2012), 12.

³⁸ Holmes ja Evans, *Battlefield*, 145.

üheselt mõistetavaid vastuseid. 1899. aastal puhkenud teine Buuri sõda üllatas britte, sest näis osutavat kaitsja eelisele ründaja ees. Just Buuri sõda avas võimalused kahekümnenda sajandi sõjanduslikele uuendustele,³⁹ kuid paraku ka katastroofilistele maailmasõdadele. Buuri sõdade tähtsus sõjakunsti arengus seisnes eelkõige üksikvõitleja taktikas (käsitulirelvade tulejõud) ja uudses kaudtuletaktikas (eriti roomav barraaž – *creeping barrage*).

Brittide vastaseks oli buur, Hollandist Aafrikasse rännanud kolonist, põhiliselt põllumees, kes sõjanduslikust aspektist kujutas endast kergejalaväelast, kes oli üllatavalt mobiilne tänu isiklikule hobusele ning võimalusele hakkama saada vähesel kaasaskantava moonaga. Buurid kasutasid agaralt suurtükke, eriti brittidelt võidetud trofeerelvi, ja Vickers-Maxim-tüüpi 37 mm automaatkahureid, kuid põhirelvaks võib siiski pidada viielasulist Mauser-tüüpi vintpüssi, mille padrunites kasutati suitsuta püssirohtu. Tegu oli täpse ja töökindla relvaga. Veidi ette rutates võib öelda, et buuridele tõi esialgu edu brittidest oskuslikum taktika (maastiku parem kasutamine, üksikvõitleja täpsem tuli, parem liikuvus), kuid lõppkokkuvõttes maksis kätte keskse juhtimise puudumine, mis tulenes buuride jagunemisest kaheks riigiks (Oranje ja Transvaali vabariik).⁴⁰

Briti armee koosnes Buuri sõjas kolmest regulaarmee diviisist. Kohe sõja alguses üllatasid buurid uudse taktikaga, mis põhjustas brittidele valusaid kaotusi. Esimeseks tõsiseks šokiks oli Modderi jõe lahing 28. novembril 1899. Briti jalaväe relvastuses oli uus kümnelasuline Lee-Metfordi salvvintpüss, kuid sõdurid ei olnud õppinud relva kasutama. 28. novembri varahommikul kell 4.30 hakkas Briti jalavägi marssima üle tasandiku buuride positsioonide poole, mis olid rajatud Modderi jõe varjulisele kaldapealsele. Briti üksuse ülem lord Methuen oli veendunud, et jõe ääres asub ainult buuri eelüksus ning põhipositsioonid asuvad kaugemal Spytfonteinis. Jõe kaldal kaevunud buurid avasid tule Briti kaardiväebrigadi pihta umbes 900 meetri kauguselt. Esimest korda sõjaajaloos oli tegu nähtusega, mida võib nimetada tühjaks lahinguväljaks.⁴¹ Ainsaks

³⁹ Citino, *Quest*, 32.

⁴⁰ Martin Bossenbroek, *The Boer War* (New York: Seven Stories Press, 2018).

⁴¹ James J. Schneider, „The theory of the empty battlefield,” *The RUSI Journal* 132, no. 3 (1987): 37–44.

ellujäämisvõimaluseks oli viskuda pikali ning lamama jäädagi. Igaüks, kes pead tõstis, riskis pihta saada. Nii püsiti liikumatult kümme tundi Lõuna-Aafrika põletava päikese all, vastast isegi nägemata, kuni vaskul tiival oleval üksusel õnnestus buure tiivalt ohustada ja nad taganema sundida. Britid kaotasid surnutena 70 ja haavatutena 413, buurid kokku umbes 150 meest.

Võimalik, et tegu oli moodsa sõja sünnihetkega.⁴² Mitmelasuline tagantlaetav vintpüss laskeulatusega kuni 2200 meetrit näis olevat uus imerelv, mis muutis kõik teised relvad kasutuks. Suurtükk näis olevat üleliigne, sest vastase tiheda ja tapva tule all ei olnud seda võimalik eesliinile piisavalt lähedale tuua, et jalaväge toetada. Kui vastane oli kaevikus, nagu buurid tavaliselt olid, ei olnud sellel isegi tähendust, kus suurtükipatarei paiknes. Tollaste kaudtulereelvadega ja kasutusel oleva taktikaga võis kaevikuid kas või pool päeva pommitada, ilma et see sundinuks vaenlast positsioone loovutama. Paremalt juhul löödi vastane kaevikuist välja, kuid jalaväe tormijooksu ajaks jõudsid nad positsioonidele tagasi ning andsid pealetungivate jalaväeahelike pihta surmavat tuld.

Teine tähtis õppetund oli Colenso lahing 15. detsembril 1899, kui Briti kolonel Charles Long viis kaks suurtükipatareid avatud lahinguväljale väljaspool jalaväe tuletoetuse ulatust, et anda otsetuld kaevunud vastase pihta. Suurtükimeeskonnad jõudsid umbes 300 meetri kaugusele buuride laskepesadest. Selline suurtükiväetaktika oli seni koloniaalsõdades end õigustanud, kuid oli enesetapjalik moodsate vintpüssidega varustatud buuride vastu. Hoolimata vastase tulest suutsid kolonel Longi patareid tund aega tulistada, kuni kaotused (ka Long ise sai raskelt haavata) sundisid meeskondi relvi maha jättes varju otsima. Kaheteistkümnest suurtükist suudeti sõdurite vaprust hoolimata päästa ainult kaks.⁴³

Buuri sõda üllatas kogu maailma. Näiteks tulistasid britid sõja ajal välja enneolematult palju mürske, kokku 273 000. Ei osatud ennustada, et Esimeses maailmasõjas kulutatakse sama palju ühe päeva jooksul. Sõda nõudis vana, osaliselt Krimmi sõjast pärineva relvastuse väljavahetamist. Tagajärjeks oli „buuri taktika“ jõudmine Euroopa relvajõudude

⁴² Citino, *Quest*, 34.

⁴³ Jones, *From Boer War to World War*, 118.

määrustikesse. Tegu oli kergejalaväelaste hajutatud riviga, mis asendas varasemat Napoleoni ajastust tuntud kolonnide ja rivi mustrit. Kuid peagi langes uus taktika kriitikatule alla. Konservatiivsed teoreetikud kõnelesid „akuutsest transvaalistisest“ kui psühholoogilisest probleemist, mis takistavat jalaväelasi ründamast vastase kindlustatud positsioone tormijooksuga. Termin pärineb tõenäoliselt Prantsuse kindrali Hippolyte Langlois' sulest. Langlois pidas kartust kaotuste ees, maas roomamist ja varjumist ebaprantslaslikuks.⁴⁴ 1913. ja 1914. aastal kirjutati Prantsuse määrustikud ümber ning tihedas ravis traditsiooniline täagirünnak tõsteti taas keskseks taktikaliseks meetodiks.⁴⁵ Ka britid eksperimenteerisid pärast Buuri sõda hajutatud ahelike ja üksikute ründegruppide taktikaga, kuid heitsid need Esimese maailmasõja alguseks kõrvale, jäädes truuks tihedate jalaväerivistute massiivsele täagirünnakule.⁴⁶

Miks? Vene-Jaapani sõda tõestas paradoksaalselt just massiivse täagirünnaku tähtsust, pöörates pea peale Buuri sõdade õppetunnid. Vene-Jaapani sõda näis taas osutavat, et rünnak kui lahinguliik ületab kaitset.⁴⁷ Juba generalissimus Suvorovi aegadesse viiva traditsiooni ja Vene konservatiivse sõjalise mõtte vaimus rõhutas kindral Aleksei Kuropatkin, et ründajat soosib kõrgem moraal, mis olevat parim ravi „akuutsele transvaalistisele“. Eurooplased olid lummatud jaapanlaste ja hiljem Balkani sõdades bulgaarlaste kartmatust ja surmapõlglikust täagirünnakust. Vaatlejad jätsid aga märkimata, et rünnakud õnnestusid tänu jaapanlaste ja bulgaarlaste ülekaalukale suurtükitlele, mis toetas jalaväge ka rünnaku ajal. Ei arvestatud tõsiasi, et kui kaitstes olev vastane suutis jääda positsioonidele, kaitsta tiibu ja säilitada kaudtule ülekaalu, jäi ta löömatuks.⁴⁸

⁴⁴ Peter Paret *et al.* (toim.), *Makers of modern strategy: from Machiavelli to the nuclear age* (Princeton, N. J.: Princeton University Press, 1986), 517; Joseph C. Arnold, „French tactical doctrine 1870–1914,“ *Military Affairs* 42, no. 2 (April 1978): 61–67.

⁴⁵ Citino, *Quest*, 54.

⁴⁶ Martin Samuels, *Command or Control?: command, training and tactics in the British and German armies, 1888–1918* (London: Frank Cass, 1995), 98–103.

⁴⁷ Citino, *Quest*, 141. Lionel James, *A study of the Russo-Japanese war: with maps and plans* (Montana: Kessinger, 2007).

⁴⁸ Vt ka Scott D. Sagan, „1914 Revisited: Allies, Offense, and Instability,“ *International Security* 11, no. 2 (Fall 1986): 151–175; Shimshoni, „Technology, Military Advantage, and World War I,“ 208.

Vene-Jaapani sõda 1904–1905 tegi lõpu ajastule, kui lahingud algasid hommikul ja lõppesid sama päeva õhtuks. Liaoyangi lahing kestis 14, Mukdeni lahing 21 päeva. Rinde pikenemine ja armeepositsioonide sügavuse suurenemine tähendas, et läbimurre ühes sektoris ei pruukinud enam võitu tuua, sest kaitses olev vastane jõudis abiväed ohustatud sektorisse paisata.⁴⁹ Sõda ei lõpetanud mitte võidukas lahing, vaid sisepoliitiline kriis Venemaal.⁵⁰ Siit järeldasid sõjanduseksperdid, et moodsad industriaalühiskonnad ei suuda sõdu hästi taluda ja konfliktid lõpevad üsna kiiresti ühe poole poliitilise või ühiskondliku kokkuvarisemisega.

Kõige tähelepanuväärsemaks kujunes Vene-Jaapani sõda aga suurtükiväe arengu poolest. Kui sõja alguses, Yalu lahingus, oli venelastel 48 suurtükki ja jaapanlastel 132, siis Mukdeni lahingus juba vastavalt 1219 ja 992. Venelased kulutasid sõja lõpus iga kuu 87 000 mürsku. Veelgi enam avaldas muljet Balkani sõda, kus bulgaarlased kulutasid 254 000 mürsku kuus. See oli aga pisku Esimese maailmasõja arvude kõrval. 1916. aastaks oli Prantsusmaa kuu keskmine kulu 4,5 miljonit lasku; brittidel juunis 1917 ainuüksi nädala kulu 3 258 000 mürsku. Taktikalisel tasandil oli tähelepanuväärne sõjaajaloo esimene kaudtuleduell. Yalu jõe lahingus olid Jaapani suurtükid varjatud, Vene omad aga avamaastikul, ning edu saatis Jaapani patareisid. Vene-Jaapani sõda oli esimene sõda, kus suurtükkidel kasutati kaudtule sihtimise seadmeid (panoraamsihik); venelased olid need kasutusele võtnud 1904. aastal.⁵¹

Britid Esimeses maailmasõjas

Põhiline Vene-Jaapani sõjast tehtud järeldus oli, et tulevane sõda on lühike ja verine. Kuna moodsad ühiskonnad ei talu pikka sõda, tuleb see lõpetada kiiresti ja otsustavalt, ükskõik kui suurte ohvrite hinnaga.⁵² Eeldati, et edu saadab osalist, kes suudab piltlikult viimase pataljoni lahingusse paisata. Briti vaatleja kindralleitnant Sir Ian Hamilton teatas

⁴⁹ Miksche, *Vom Kriegsbild*, 73.

⁵⁰ *Ibid.*

⁵¹ Bailey, „First World War,” 136.

⁵² Murray, *Military adaptation*, 80–81.

näiteks, et Vene-Jaapani sõda lükkab ümber „kogu selle jama“, mida Ivan Bloch oli kirjutanud: „Sõda on ennekõike ühe tahte triumf teise, nõrgema tahte üle.“⁵³ Sellest strateegilisest eeldusest tulenes, et väejuhid ei kesken-
dunud mitte kaotuste minimeerimisele, vaid sõdurite psühholoogilisele
töötlemisele, et valmistada neid ette kaotusi taluma. Allüksuste takti-
kalistest oskustest tähtsamaks peeti sõjapidamise tasandit, mida hiljem
hakati nimetama operatsiooniliseks: lahingute saatuse ei pidanud otsus-
tama mitte niivõrd taktikaline vilumus, kuivõrd vastase löömine massiga.
Komandörid pöörasid põhitähelepanu logistikale: kuidas raudtee abil
koondada ülekaalukaid jõude vastase tiibadele, hoida vägesid liikumises
ning varustada toidu ja laskemoonaga. Just logistilised faktorid, samuti
prantslaste suutmatuse ja kartuse sooritada vasturünnakuid ohustatud
rindelõikudes, mitte parem taktika, olid toonud sakslastele edu Preisi-
Prantsuse sõjas 1870–1871.⁵⁴

Kuigi Euroopa armeed olid eksperimenteerinud avatud taktikaliste
rivistutega, otsustati just psühholoogilistel kaalutlustel taastada kinnised
rivistud, mis meenutasid Napoleoni ajastu kolonni ja rivi. Riigiti võib
välja tuua erinevusi. Prantslased olid arvatavasti suurimad rünnakukul-
tuse propageerijad. Arvati, et tahe vallutada kujuneb võidu tähtsaimaks
tingimuseks.⁵⁵ Prantsuse 1914. aasta jalaväemäärustikus oli seetõttu
häbenemata kirjas, et tääk on jalaväelase tugevaim relv.⁵⁶

1914. aasta armeede taktika oli üles ehitatud eeldusele, et ainult
õlg õla kõrval tihedates rivides rünnakule tormates säilitavad sõdurid
vajaliku lahingumoraali ja -distsipliini. Eeldati küll suuri kaotusi, kuid
neid pidi korvama lahingu ja lõpuks ka sõja kiire lõpp. Et peamiseks
operatsioonitüübiks oli tiibamine, eeldati, et enamik lahinguid on ise-
loomult kohtumislahingud ja seega pole vastasel aega end põhjalikult
kindlustada.

⁵³ Christopher Tuck, *Understanding Land Warfare* (Abingdon: Routledge, 2014), 64.

⁵⁴ Bruce I. Gudmundsson, *Stormtroop tactics: innovation in the German Army, 1914–1918* (Westport, Conn.; London: Praeger, 1995), 1; vt ka Geoffrey Wawro, *The Franco-Prussian War: The German Conquest of France in 1870–1871* (Cambridge: Cambridge University Press, 2003), 307–309, kus väidetakse, et kui Preisi-Prantsuse sõjast oleks tehtud õigeid järeldusi, oleks 1914.–1918. aasta holokaust jäänud pidamata.

⁵⁵ Tuck, *Land Warfare*, 64.

⁵⁶ *Ibid.*

Jalaväemäärustikud nägid ette järgmist protseduuri: ründav jalavägi läheneb kiiruga kaevunud vastase positsioonidele, ära kasutades kõikvõimalikke looduslikke varjeid. Jõudes 400–800 meetri kaugusele, avab vastane tule, mille järel ründav pool rühmitub mitmesse hajusasse ründeviirgu. Olenevalt riigist pidi sõdurite vahe olema üks kui kolm meetrit. Kuna vastase tulejõudu hinnati tugevaks, pidi liikumine toimuma tule ja manöövri põhimõttel: üks grupp liigub edasi, samal ajal kui teine grupp annab mahasuruvat tuld. Jõudes vaenlase positsioonidele piisavalt lähedale, tuli viimases faasis saavutada tuleülekaal ning rünnata vaenlast täakidega – relvaga, millel oli eeldatavasti kõige suurem psühholoogiline mõju.⁵⁷

Kirjeldatud taktika domineeris 1914. aastal, kui manööversõda oli veel võimalik. Novembrikuuks aga rinne stabiliseerus La Manche'i väinast Alpideni, vastased kaevusid ja tiibamine ei olnud enam võimalik. Kuulipildujate ja salvvintpüssidega varustatud ja kaevunud kaitset oli raske murda kergete välisuurtükkide ja vananenud jalaväetaktikaga.⁵⁸ Järgmiste aastate kõige suuremaks probleemiks, mis tõukas tagant kohanemist ja innovatsiooni, oli kaevikuliinist läbimurdmine ja liikumisvabaduse tagasivõitmine läänerindel (idas märkimisväärselt innovatsiooni ei toimunud).

Brittide jalaväetaktika ei olnud teiste riikidega võrreldes erandlik. 1914. aastal nähti ette jalaväelaste tihedate rivide hoogsat rünnakut vastase positsioonile. Buuri sõja järel oli siiski märkimisväärselt parandatud jalaväeväljaõpet ning Briti sõdur, kes suutis vintpüssist lasta viisteist lasku minutis, oli 1914. aastal paremini välja õpetatud kui Saksa ja Prantsuse sõdur.⁵⁹ Briti armee osutus aga üllatavalt kehvaks kohanejaks ja uuendajaks. Pikka aega hoiti kinni pseudoeeldusest, et lahingu otsustab kõrgem võitlusvaim ja tahtejõud.⁶⁰ Kirjanduses peetakse üheks konservatiivsuse

⁵⁷ Gudmundsson, *Stormtroop tactics*, 22.

⁵⁸ Tuck, *Land warfare*, 66.

⁵⁹ Samuels, *Command or control?*, 103; Martin Samuels, *Doctrine and dogma: German and British infantry tactics in the First World War* (New York; Westport: Greenwood Press, 1992), 164.

⁶⁰ Timothy Travers, *The killing ground: the British Army, the western front, and the emergence of modern warfare, 1900–1918* (Barnsley, South Yorkshire: Pen & Sword Military Classics, 2003), ptk 2–3; Timothy H. E. Travers, „The Offensive and the Problem of Innovation in British Military Thought 1870–1915,” *Journal of Contemporary History* 13, no. 3 (1978): 531–553.

põhjuseks kindralkonna huvi puudust taktikaliste küsimuste vastu. Kindral Douglas Haig, kes oli 1915–1918 Briti ekspeditsiooniväe ülem, ei tundnud taktikaliste küsimuste vastu huvi, nähes oma peaülesannet vägede varustamises ja administratiivses juhtimises. Selline mõtteviis peegeldas 19. sajandi jooksul toimunud muutust, kui Euroopa armeedest said suured bürokraatlikud organisatsioonid.

Innovatsiooni piiras kõrgemate ohvitseride teadmatuse rindeolukor-rast. Paljudel ei olnud aimugi, millistes tingimustes Briti sõdur pidi võit- lema. Peaaegu anekdootlik oli, et Haigi kindralstaabi esindaja külastas rinnet esimest korda 5. novembril 1917. Selleks ajaks oli sõda kestnud üle kolme aasta. Ignoreerides Vene-Jaapani sõja kogemust, otsis Haig põik- päiselt suurt strateegilise tähtsusega läbimurdelahingut, mis otsustaks sõja saatuse. Eeldusest tulenesid ka ohvriterohked pealetungid vastase hästi kindlustatud positsioonidele, nagu 1. juulil 1916. aastal Somme'i esime- sel päeval, kui britid kaotasid 50% lahingusse saadetud 120 000 mehest.⁶¹ Haig püstitas vägedele korduvalt liiga ambitsioonikaid ülesandeid, sun- dides neid ründama vastast väljaspool suurtükiväe tuletoetuse mõjuala.⁶²

Ometi oli Briti armee taktika areng 1918. aastaks muljet avaldav. Kõige edukamad olid britid kaudtuletaktikas. Keskendumine suurtüki- väe arengule, tehnoloogilistele lahendustele, mis pidanuks vähendada inimkaotusi, tulenes brittide paremast sõjamajanduslikust baasist. Saks- lased pidid hakkama saama tagasihoidlikumate ressurssidega ja nende lähenemine innovatsioonile oli seetõttu „inimkesksem“. Saksa suurtüki- väelased pidid jälgima mürskude päevanorme ja suurtükk jäi alati üksnes toetavasse rolli. Britid ja ka prantslased võisid aga kulutada laskemoona rohkem, mistõttu töötasid välja kontseptsiooni „suurtükivägi vallutab, jalavägi hõivab“.⁶³

⁶¹ John Keegan, *The face of battle: a study of Agincourt, Waterloo and the Somme* (London: Pimlico, 1995, 1999), 260. Täpsemalt oli kaotusi 55 470, neist 19 240 surnutena, vt Hew Strachan, *The First World War* (New York: Viking, 2004), 192.

⁶² Strachan seevastu väidab, et Haigi veaks ei olnud mitte niivõrd liigne ambitsioonikus, vaid võimetus alluvald oma visioonis veenda ning sellest tulenevad kompromissid – sellal kui Haig tahtis läbimurdelahingut, olid alluvad valmis leppima kurnamislahinguga, Strachan, *The First World War*, 191.

⁶³ Tuck, *Understanding Land Warfare*, 67.

Kuigi ajaloolased rõhutavad Saksa innovatsiooni seoses ründerühmade kasutuselevõtuga, ei tohi kaudtulerevolutsiooni samuti alahinnata. Sõjandusteoreetik Jonathan B. A. Bailey rõhutab, et just kaudtuletehnika pani aluse kolmedimensioonilisele sõjale, mis on nüüdisaegse sõjapidamise põhitunnus; õhujõu ja soomusväe väljaarendamine 1939–1945 ning hilisem informatsiooniajastu päralejõudmine oli selle kõrval pikemas perspektiivis teisejärguline.⁶⁴ Kaudtuletehnika areng pani aluse süvalahingu kontseptsioonile, mida oli järgmistel kümnenditel tänu tehnoloogia arengule võimalik laiendada operatsiooni- ja seejärel juba strateegiatasandile. Innovatsiooni põhitakistus ei olnud aga tehniline, vaid peitus fantaasiavaesuses, mõttelaiskuses ja lihtsates valearvestustes.⁶⁵

Kõigist tehnoloogiatest olid just suurtükkide tehnilised omadused enne maailmasõda kõige kiiremini edasi arenenud. Kergete välisuurtükkide laskekaugus oli tõusnud 3500 meetrilt Preisi-Prantsuse sõjas 9000 meetrile sajandivahetuseks. Samal ajal suudeti keskmiste välisuurtükkidega tulistada 12 000 ja rasketega isegi 23 000 meetri kaugusele. Tänu tagasilöögimehhanismi leiutamisele ja optiliste sihtimiseadmete kasutuselevõtule suurenas laskekiirus ning -täpsus märgatavalt. Kui Sedani lahingus 1870. aastal tulistasid kerged välisuurtükid kuni kaks lasku, siis sajandi lõpuks saavutati laskekiirus kuus kuni kaheksa lasku minutis.⁶⁶

Enne Esimest maailmasõda oli Saksa armee, osaliselt Jaapani kogemusele toetudes, võtnud relvastusse üliirasked Kruppi vabrikus toodetud 420 mm piiramishaubitsad hüüdnimega „Paks Bertha“, mida kasutati Belgia piirikindluste purustamiseks. 12.–16. augustil 1914 hävitati nende relvadega Liège'i kindlustatud positsioonid, mille järel veeti need raudteed mööda Namuri, mille kindlused purustati 21.–25. augustil. Peale paksude Berthade kasutasid sakslased nn peenikesi Emmasid, Austria Škoda relvatehastes (Tšehhimaal) toodetud 305 mm haubitsaid. Kuigi prantslaste 1898. aastal relvastusse võetud kuulus 75 mm suurtükk oli esimene, millel

⁶⁴ Bailey, „The First World War,“ 132–153.

⁶⁵ *Ibid.*, 138.

⁶⁶ Miksche, *Vom Kriegsbild*, 65–66. Suitsuta püssirohu tulek muutis laskekiiruse tõstmise mõttekamaks – oli näha, mille pihta tulistada. Siin ja edaspidi kasutatakse sõna „suurtükk“ üldmõistena; selle alla paigutuvad „haubits“ kui lühema raua ja kõrgema lasketrajektooriga relv ning „kahur“ kui pikema raua ja madalama lennutrajektooriga relv.

oli hüdropneumaatiline tagasilöögisüsteem, olid sakslased 1914. aastaks suurtükiväe arendamises teistest riikidest sammu võrra ees. Sakslased olid esimesed, kes mõistsid raskemate suurtükkide tähtsust. Neil oli esimese ešeloni diviisides kaks korda rohkem suurtükke kui prantslastel ja brittidel ning kõik need relvad olid suurema kaliibriga. Korpusetasandil oli Saksa armeel 150 mm raskesuurtükid, kokku 575 rauda, samas kui venelastel oli raskeid suurtükke 240 ja prantslastel ainult 180.⁶⁷ Selles suhtes olid sakslased Vene-Jaapani sõjast paremini õppust võtnud.

Mis puutub taktikasse, siis pole õige, et suurtükke kasutati põhimõtteliselt samamoodi nagu Napoleoni ajastul, s.o jalaväe saaterelvana, avades vastase pihta tule otsesihimisega. See väide on korrektne ainult prantslaste puhul ja sedagi sõja algfaasis 1914. aastal. Brittide puhul on näited napoleonlikust suurtükiväetaktikast pigem erandlikud. 1914. aasta augustis küll püüti suurtükke kasutada otsetulereelvana, kuid mitte kaudtulemeetodite täieliku mittetundmise tõttu, vaid pigem sellepärast, et suurtükkide peitmine ning tulistamine varjatud positsioonidelt ei tundunud ohvitserile piisavalt aumehelik. Vaatlus ning töö kaardi ja arvutuslükatiga oli pigem garnisoni- ja rannakaitse suurtükiväelaste pärusmaa. Töö kaardiga läks vastuollu kõrgelt hinnatud oskusega arvestada kaugusi palja silmaga.⁶⁸ Pealegi levis usk suurtüki psühholoogilisse mõjusse, eriti kui neist relvadest tulistati otse jalaväerivi seest. Ajaloolased rõhutavad, et näiteid napoleonlikust taktikast oli üksikuid, mis tulenes osaliselt ka ühtse doktriini puudumisest Briti armees. Taktikalised otsused ühes või teises lahingus sõltusid paljuski vastutavast ohvitserist.⁶⁹

Le Cateau lahingus 26. augustil 1914 käskis 4. diviisi suurtükiväeülem brigaadikindral J. E. W. Headlam viia suurtükid avatud maastikul eesliinile, et tõsta jalaväelaste võitlusvaimu. Sakslased vastasid šrapnellide ja vintpüssitulega, mille tagajärjel britid kaotasid 42 suurtükist 38, enamiku meeskonnaliikmeid ja hobuseid.⁷⁰ Loomulikult ei püütud pärast sellist ebaõnnestumist suurtükki jalaväe saaterelvana enam kasutada ja senisest põhjalikumalt hakati juurutama kaudtulemeetodeid, mida britid tundsid

⁶⁷ John Norris, *Artillery: a history* (Gloucestershire: Sutton, 2000), 168.

⁶⁸ Bailey, „The First World War“, 138.

⁶⁹ Jones, *From Boer War to World War*, 157.

⁷⁰ Samuels, *Command or Control?*, 83–84.

juba Buuri sõjast. Maailmasõja alguses paistsid inglased silma tule täpsusega ja oskusega varjata laskepositsioone. 30. oktoobril 1914 sai Briti suurtükivägi korralduse kasutada mägede tagumisi nõlvu, et varjata end Saksa 150 mm haubitsate tulejuhtide eest.⁷¹

Briti suurtükiväelased olid juba sõja alguses valmis kasutama oma relvi kaudtuletoetusrelvadena peaaegu samamoodi, nagu juba keskajast oli müüstreid kasutatud kindluste piiramisel. Kõige kaugemale oli arenenud sakslaste taktika, nende relvastuses oli ka kõige rohkem keskmisi ja raskeid haubitsaid – 3500 prantslaste 300 vastu. Siiski on õige, et esialgu oli sihtimine ebatäpne ning koostöö teiste relvaliididega puudulik.

Edu töid tehnilised uuendused. 1914. aasta lõpus tellisid britid 13-naelastele (76,2 mm) välisuurtükkidele esimesed kildmürsud, mis olid efektiivsed vastase kaevikute vastu. Edaspidi olid umbes pooled mürsud šrapnellid jalaväe vastu ja pooled kildmürsud. 13-naelane suurtükk, mille tagasilöögimehhanismi uuendati sõja ajal, tulistas kuue meeskonnaliikmega 20 lasku minutis kuni 5,4 km kaugusele.

Pärast Buuri sõda olid britid loobunud kaudtuletaktikast, pidades seda mobiilses sõjas kasutuks.⁷² Kuninglikul suurtükiväel ei olnud panoraamsihikut kuni 1913. aastani. Kuid 1915. aastal võtsid britid taas kasutusele Buuri sõjas välja töötatud veereva barraaži (*rolling barrage*) meetodi. Iga patarei tulistas umbes 200 m laiuses sektoris, kusjuures esimene mõjuala oli ründavatest jalaväelastest umbes 150 meetrit eespool. Iga tsooni vastase alas tulistati kolm kuni kümme minutit, mis võrdus jalaväelase saja meetri läbimise ajaga. Kui tuli oli vastase kaevikutest üle rullunud, nihkus tulevall 500 kuni 1000 meetrit edasi, et suruda maha vastast rinde sügavuses ja vältida kaotusi omatules. Tuli oli võimas, kuid vastane leidis kiiresti vasturohtu. Sakslased püsisid tulelöögi ajal pommikindlates varjendites, tule edasi rulludes tulid välja ning avasid Briti jalaväelaste pihta tule. Põhimõtteliselt püsis Briti taktika muutumatuna 1918. aastani.

Nii brittide, prantslaste kui ka sakslaste taktikalist edu pärssis arvamus, et liikumisvabaduse saavutamiseks piisab esmase suurtükituleduelli võitmisest. Britid uskusid järjekindlalt, et piisav tuleettevalmistus

⁷¹ Bailey, „The First World War,” 139.

⁷² *Ibid.*, 136.

enne jalaväe rünnakut on otsustava tähtsusega. Kui selgus, et vastast ei olnud suudetud mõjualas hävitada või maha suruda, jõuti järeldusele, et tuli peab olema veelgi massiivsem ja pikaajalisem. Seega ei ole imes-tada, et sõjaeelsed laskemoonakulu arvestustabelid osutusid peagi kasu-tuks. Briti armees oli kasutusel Mowatti skaala, mis 1913. aastal lubas igale välikahurile ja haubitsale 1200 lasku päevas. Juba esimese Ypres'i lahingu ajaks, mis peeti 1914. aasta oktoobrist novembrini, osutusid need arvestused ebaadekvaatseks. Varud said otsa. 1915. aastal laskemoona-kriis süvenes. Neuve-Chapelle'i lahingus 1915. aasta märtsis kulutas Briti ekspeditsioonivägi 340 rauast tulistades kolme päevaga 20% oma laskemoona koguvärgi.⁷³ 1917. aastal Passchendaele'i lahingus tulis-tasid britid 14 päeva jooksul 2,3 miljonit mürsku. Arvatakse, et sellise laskemoonakoguse tootmiseks pidid 55 000 töölist töötama terve aasta.

Tegelikult ei olnud tähtis, kui palju laskemoona kasutati, sest paind-likku ja süvakaitset kasutav vastane oli muutunud suurtükitle suhtes küllaltki immuunseks. Pärast ettevalmistava tule lõppu ja jalaväerünnaku algust selgus peaaegu alati, et Saksa armee suutis positsioonidele naasta ning ründaja tapva tulega üle külvata. Üheks näiteks oli Aubers Ridge'i pealetung 1915. aasta maikuu, mil selgus, et ettevalmistustuli ei olnud hävitanud Saksa kuulipildujapositsioone, okastraattõkkeid, Saksa suur-tükiväge ega reserve. Britid kaotasid peaaegu 12 000 meest.⁷⁴ Juba Neuve-Chapelle'i lahing 19. märtsil 1915 oli näidanud, kui riskantne on jätta kas või üks vastase kuulipilduja hävitamata. Briti rünnaku ajal suutsid ainu-üksi kaks Saksa kuulipildujameeskonda hävitada tuhat Briti jalaväelast. Kui kuulipilduja paigutati raudbetoonist punkrisse, muutus see peaaegu hävimatuks. Ainult kildmürsu otsetabamus võis punkri purustada. Sel-leks oli vaja otsesihkimist, sest enne 1918. aastat oli kaudtuli liiga eba-täpne. Kindral Douglas Haigi järeldused lahingust olid iseloomulikud: järgmine kord peab ettevalmistustuli olema tugevam.⁷⁵ Neuve-Chapelle'i

⁷³ Norris, *Artillery*, 171. Samal ajal tulistas Prantsuse suurtükivägi 100 000 mürsku päevas ilma igasuguse rünnakuta.

⁷⁴ James E. Edmonds, *Military Operations France and Belgium, 1915: Battles of Aubers Ridge, Festubert, and Loos* (London: Macmillan, 1928), 14–15, 39.

⁷⁵ Peale selle järeldati, et probleemiks on kehv side pataljoni ja korpuse staapide vahel, Strachan, *The First World War*, 176–77.

lahingus kasutati esimest korda õhufotosid ning suurtükkide tihedus oli muljet avaldav, kuid tule täpsus oli siiski puudulik.⁷⁶

Oli selge, et lahendamist vajas mitu küsimust. Kas vastane tuleb hävitada või maha suruda? Kui palju tuld kui pika aja jooksul on vaja vastase neutraliseerimiseks? Kas tähtsam on suurtükkide arv rindekilomeetri kohta, tule kestus või laskemoonakogus?⁷⁷ Probleemiks oli Saksa paindlik süvakaitse: peakaitseliin asus sügavuses, sinna jõudnud ründaja oli juba kurnatud ning, olles jäänud kaudtuletoetuseta, seisis silmitsi kaitsja ülekaaluga. Pealegi hoidis Saksa armee umbes üheksa kilomeetri kaugusel eesliinist reserve, mille reageerimiskiirus oli kaks tundi rünnaku algusest.⁷⁸

Somme'i lahing 1916. aastal oli suur samm edasi, sest britid suutsid tuld väga täpselt korrigeerida – kuigi selleks tuli loobuda üllatusmomen-dist. Esimest korda kasutati roomavat tuletõket, mis tähendas, et tulevall ei „hüpanud“, vaid liikus sujuvamalt edasi rinde sügavusse.⁷⁹

Revolutsioonilise muutuse kaudtulemeetodites tõi tuleplaani (*predicted fire*, PF) tehnika väljatöötamine 1917. aasta lõpus suuresti tänu brigadikindral (hiljem kindralleitnant) Henry Hugh Tudori pingutustele. PF on tulistamine koordinaatide järgi komplekssete arvutustabelite abil, mis võtavad arvesse suurtüki ja sihtmärgi kõrgust, tuule suunda ja kiirust, õhurõhku, suurtükiraua kulumisastet jpt faktoreid. Täpsed arvutused lubavad vastase sihtmärke tulistada ilma tule korrigeerimise ja vaatluseta, võimaldades vastast üllatada.⁸⁰

Esimest korda kasutati PF-meetodit Cambrai lahingus 1917. aasta novembris (lisaks sellele oli tegu esimese suurema tankilahinguga, milles britid saatsid eesliinile 476 tanki). Kui varem ei suutnud britid sakslasi peaaegu kunagi üllatada, sest ettevalmistav kaudtuli hoiatas aegsasti,

⁷⁶ Bailey, „The First World War,“ 139.

⁷⁷ *Ibid.*, 140.

⁷⁸ *Ibid.*

⁷⁹ Strachan, *The First World War*, 192. Esimest korda prooviti *predicted fire* (PF) meetodit, kuid mitte eriti õnnestunult, Bailey, „The First World War,“ 142.

⁸⁰ Albert P. Palazzo, „The British Army's counter-battery staff office and control of the enemy in World War I,“ *The Journal of Military History* 63, no. 1 (1999): 55–74; Dave Wellons, *Direct Fire to Indirect Fire: Changing Artillery for the Future* (Fort Leavenworth, Kansas: Army Command and General Staff College, 2000), 13.

võimaldas PF hoida pealetungi planeerimist salajas.⁸¹ 1917. aastaks suudeti vastase patareide positsioonid kindlaks teha lasusähvatuste ja heli registreerimise abil. Abiks oli ka laskemoona kvaliteedi paranemine. 1918. aastal suutis 18-naelane suurtükk tulistada nelja kilomeetri kaugusele 80 ruutmeetrise ala sisse, mis on tänapäevalgi suurtükiväelasele hea täpsus.

Tuleb märkida, et tehnilised uuendused, mis tõid kaasa innovatsiooni, algatati madalamates allüksustes; tegu ei olnud maaväe juhtkonna initsiatiivil ja juhtimisel sündinud uuendustega. Idee tuli 9. Šoti diviisi suurtükiväeülevalt brigaadikindral Tudorilt, kes oli küsimust arutanud IV korpuse staabiohvitseri brigaadikindral Hugo de Preega ning seejärel saanud IV korpuse juhataja kindralleitnant Sir Charles Woollcombe'i heakskiidu. Kuigi esialgu kaheldi PF-i tule täpsuses, tagas just üllatus, kuid ka piisav hulk relvi (1000 suurtükki ja haubitsat) ning tule massiivsus (kogutud oli 900 000 mürsku), esialgse edu 20. novembril 1917 alanud lahingus.⁸²

Erinevalt varasematest lahingutest kasutati tanke Saksa okstraattõkete purustamiseks, mis vabastas suurtükiväe sellest aeganõudvast ülesandest. Kümnekilomeetrisele rindele oli koondatud 1003 relva, mis tulistasid keske ja ülimalt detailse plaani järgi. 150 patareid oli toodud rindele varjatult, nii et tulelööku kujunes sakslastele täielikuks üllatuseks. Tuleplaani oli kolm osa: roomav barraaž jalaväe ja tankide toetamiseks; samaaegne raskesuurtükkide tulelööku vastase kindlustustele, kommunikatsioonidele ja reservidele; ning patareitõrjetuli, mis kasutas pisargaasi ja seejärel kildmürske. Hilisem analüüs näitas, et britid tabasid 90% Saksa patareidest. Lisaks kasutati lennukeid (289), mille ülesandeks oli luure, vaatlus, maasihtmärkide ründamine ja pommitamine.

Cambrai lahing tõestas, et kolmel juhul neljast suudab suurtükituli uusi võtteid kasutades taastada mobiilse sõja, võimaldades jalaväel murda läbi vastase taktikalisest kaitsest, kuid mitte operatsioonilisse sügavusse.⁸³

⁸¹ Thomas G. Bradbeer, „Gunners at Cambrai, 1917: How the Royal Artillery Set the Conditions for the Successful Armored Assault“ – *Lethal and non-lethal fires: historical case studies of converging cross-domain fires in large-scale combat operations*, toim. Thomas G. Bradbeer (Fort Leavenworth, Kansas: Army University Press, 2018), 21–44.

⁸² Bryn Hammond, *Cambrai 1917: the myth of the first great tank battle* (London: Phoenix, 2009), 114–121.

⁸³ Timothy Travers, *How the war was won: command and technology in the British Army on the western front, 1917–1918* (London; New York: Routledge, 1992), 140; Bailey, *The Birth of*

Sakslased Esimeses maailmasõjas

Kuigi brittide tehniline ja taktikaline areng oli muljet avaldav, peetakse just sakslasi esimesteks, kes suutsid oma armee muuta „õppivaks organisatsiooniks“. Lähtudes nõrgemast sõjamajanduslikust olukorrast, võttis Saksa innovatsioon teistsuguse suuna kui Suurbritannias ja Prantsusmaal.

Nagu britid, nii eksperimenteeris ka Saksa armee 1902. aastal buuri taktikaga, asendades suletud kolonnid hajutatud viirgudega, kuid see tähendas, et pataljoni rinne laienes 3000 meetrile, mis tegi juhtimise (häälkäsklustega) peaaegu võimatuks. 1903. aastal otsustati seetõttu tagasi pöörduda tiheda rivistu juurde. Sarnaselt teiste riikidega rõhutasid sakslased rünnaku tähtsust. 1906. aasta väljaõppemäärustik ütles selgelt: „Jalavägi peab kalliks pidama oma loomulikku soovi asuda rünnakule; selle teod peavad olema suunatud ühest mõttest, nimelt edasi vaenlase peale, ükskõik mis hinnaga.“⁸⁴ Samal ajal ei olnud nn moraalikoolkonna pooldajad nii dogmaatilised, et oleks eitanud moodsate relvade tähtsust. Saksamaa ei erinenud selle poolest teistest riikidest. Ka Prantsuse kindral Ferdinand Foch (1851–1929) leidis, et moraali tugevdamiseks peab jalaväelasel olema ajakohane relvastus ja varustus. Seega ei asenda moraal tehnoloogiat, vaid on pigem tehnoloogilise üleoleku kõrvalsaaduseks.

Saksa jalaväemäärustik pidas täagirünnakut ainukeseks otsustavat tulemust andvaks taktikaks, kuid tulejõud oli vajalik täagirünnaku tingimuste loomiseks.⁸⁵ Kui suurtükivägi suutis vaenlase maha suruda, tuli rünnata suletud rivistus. Kui mahasuruv tuli ebaõnnestus, tuli rivistud jagada väiksematesse gruppidesse, kes pidid lähenema vastasele 400–500 meetri kaugusele. Seal tuli vastase mahasurumiseks ning otsustava rünnaku ettevalmistamiseks moodustada tulejoon ning rünnata tihedas viirus.

Doktriin oli paraku lahingus proovimata. Taktikaline kontseptsioon rajanes eeldusel, et tiibadelt haaramise kartuses ei ole pooltel aega kaevuda ega kindlustusi ehitada. Kuulipildujaid peeti kujutletud mobiilses

Modern Warfare, 146.

⁸⁴ *Exerzierreglement für die Infanterie vom 29. Mai 1906*. Viidatud Tuck, *Land warfare*, 64 järgi.

⁸⁵ *Ibid.*, 65.

sõjas peaaegu kasututeks nende suure kaalu tõttu, mistõttu eeldati, et kuulipildujameeskonnad ei suuda jalaväega sammu pidada. Pealegi arvati, et see relvasüsteem kulutab liiga palju laskemoona ja tema töökindlus jätab soovida.⁸⁶

Saksa taktikat sõja alguses on hästi kirjeldanud Briti impeeriumi sõdurid. Nii kommenteeriti sakslaste rünnakut Monsi lahingus 1914. aasta augusti alguses: „Nad lähenesid 150-mehelistes kompaniides viie mehe sügavustes viirgudes [---]. Esimene kompanii saadeti 700 jardi [s.o 640 meetri] pealt kogupauguga lihtsalt taevasse, nende hullumeelses rivistus pidi iga kuul tabama kahte märklauda.“⁸⁷ See kirjeldus näitab, et sakslased lähenesid vastasele tihedates gruppides ning kandsid suuri kaotusi juba enne viirgudesse ümberrühmitumist. Seejuures ei pidanud britid isegi kasutama kuulipildujaid, piisas püssitulest.

Saksa taktika arengus tuleb eristada kolme etappi: 1914. aasta augustist septembrini toimusid laiaulatuslikud pealetungid, 1914. aasta oktoobrist 1918. aasta märtsini käis kaevikusõda ja perioodi 1918. aasta märtsist sama aasta novembrini iseloomustas manööversõda. Kogu sõda iseloomustas pidev uute lahenduste otsimine ja katsetamine, kusjuures sakslased olid tänu sõjaväe väiksemale tsentraliseeritusele ja suuremale paindlikkusele brittidest ja prantslastest pidevalt sammu võrra ees.⁸⁸

1915. ja 1916. aastal keskendusid sakslased läänerindel peamiselt kaitsele (rünnates idarindel), mistõttu esmajärjekorras arendati välja uudne kaitsetaktika. Sakslased olid esimesed, kes hakkasid kaevama keerukaid kindlustussüsteeme. Lisaks kaitstusele kasvas märgatavalt jalaväe tulejõud tänu kuulipildujate arvu suurenemisele. Kui 1914. aastal oli iga 12 jalaväekompanii kohta üks kuulipildujakompanii, siis 1916. aastal kaks ja 1917. aastal kohati isegi neli.⁸⁹ 1916. aastal sai iga kompanii kuus kergekuulipildujat ja kuus miinipildujat ning igale rügemendile lisati kaevukimiinipildujate rühm. Tulejõu kasvust oli tähtsam paindliku süvakaitse

⁸⁶ *Ibid.*, 66.

⁸⁷ Tsiteerinud Tuck, *Land warfare*, 58.

⁸⁸ Wencke Meteling, „German and French regiments on the Western Front, 1914–1918“ – *Untold War: New Perspectives in First World War Studies*, toim. Heather Jones *et al.* (Leiden; Boston: Brill, 2008), 23–62 (32).

⁸⁹ Tuck, *Land warfare*, 68.

tehnika väljaarendamine, mis laiemas ajaloolises plaanis märkis lineaarse mõtteviisi lõppu sõjanduses. Süvakaitse lähtus arusaamast, et industriaal-ses sõjas jätab vägede hoidmine ette nihutatud eesliniipositsioonidel jalaväe vastase tulejõu meelevalda ega anna kaitsjale mingit eelist.

Katalüsaatoriks Saksa taktika ja tehnika arengus sai 1916. aastal peetud Somme'i lahing, mis kestis 1. juulist 19. novembrini. Ettevalmistustule käigus 26. juuni ja 1. juuli vahel tulistasid britid ja prantslased 2,5 miljonit suurtüki- ja miinipildujamürsku ning kuni lahingu lõpuni novembrikuus paiskasid lahingusse 96 Briti ja 70 Prantsuse diviisi 147 Saksa diviisi vastu. Nagu eespool märgitud, oli Somme'i lahing taktikaliselt suur samm edasi, sest liitlased suutsid tuld väga täpselt korrigeerida.⁹⁰ Strateegilises plaanis märkis lahing sõja kujunemist n-ö materjalisõjaks (*Materialkrieg*), milles eelis oli liitlastel. Oma vastaste materiaalse ülekaaluga toimetulekuks töötasid sakslased välja uudse õpiste jagamise süsteemi, mille eeliseks oli teabe vahetamine üksuste vahel, ilma et oleks vaja olnud oodata juhiseid ja direktiive kõrgemalt väejuhatusele. Formaalne doktriinne protsess seega vaid kinnitas ja kodifitseeris armee madalamal tasemel juba toimunud innovatsiooni.⁹¹

Innovatsiooni tõukas tagant uue lahingu eripära. Selgus, et ka kõige täiuslikumad kaevikusüsteemid varisesid pärast mitmepäevast pommitamist kokku. Sõdurid hakkasid kaevikutele eelistama mürsulehtreid. Nüüd taganesid jalaväelased ettevalmistustule alguses mürsulehtritesses 50–100 meetri kaugusel rindejoonest. Igale üksusele määrati rindelõik, mille nad suurtükitule lõppedes ja vastase jalaväe välja ilmudes pidid tagasi vallutama. Mehed ei pidanud ootama staapide käsku, vaid asuma rünnakule kohe, kui suurtükituli lõpeb ja vaenlane tõuseb kaevikutest. Uus taktika õigustas end hästi, kuid oli ka probleeme. Üheks kitsaskohaks oli, et suurtükivägi ei teadnud enam, kus asuvad tema oma üksused. Samuti kaotasid ohvitserid kontrolli oma meeskondade üle. Eriarvamusi oli sügavate pommikindlate varjendite kasulikkuse küsimuses. Ühed pidasid neid väga headeks, mis võimaldasid üksustel pommitamist üle elada, teised

⁹⁰ Bailey, „The First World War,“ 142.

⁹¹ Robert T. Foley, „Learning War's Lessons: The German Army and the Battle of the Somme 1916,“ *The Journal of Military History* 75 (April 2011): 471–504.

pidasid neid aga kahjulikeks, sest muutsid sõdurid passiivseks. Lahingute tulemused näisid toetavat nii üht kui ka teist arvamust.

Tähtsaks osutus kiire vasturünnak, sest vastane oli pealetungist väsinud ega olnud jõudnud end uutel positsioonidel kindlustada. Doktriinelt püüti eristada vasturünnakut ja vastupealetungi. Esimene tuli läbi viia viivitamatult allüksuse (rühma, jao) initsiatiivil. Teise puhul tuli rünnak põhjalikult ette valmistada, kooskõlastada kõrgema ülemaga, teha reket, valmistada ette kaudtuletoetus ja rakendada ründerühmi (*Sturmtruppen*, ka *Stoßtruppen* – löögiüksused). Hoiatati, et tagasi tuli võtta ainult vajalikke taktikalisi positsioone, sest vastupealetung oli kulukas nii sõjamaterjali kui ka elavjõu poolest.⁹²

Somme'i lahing kinnitas, et esimest kaitseliini tuli hoida nii väheste jõududega kui võimalik. Neid tuli mehitada vaid nii palju, et ära hoida vaenlase üllatusrünnakud. Seda tähtsamaks osutus reserve olemasolu kõigis üksustes alates kompanii tasemest. Igal kompaniil, pataljonil jne oli kolmandik üksusest eelpositsioonil, teine kolmandik peakaitseliinil ning ülejäänud kaugemal tagalas reservis. See meenutas mõneti Rooma legioni paigutust lahinguväljal. Uued kaitsepõhimõtted kodifitseeriti 1916. aasta detsembris määrustikus „Juhtimispõhimõtted kaitselahingus positsioonisõja tingimustes“.⁹³

Elastse süvakaitse taktika üks tulemusi oli allüksuste juhtide tähtsuse tõus, mis osutus hiljem väga vajalikuks uue ründetaktika väljatöötamisel. Uut moodi dünaamilises lahingus ei saanud juhid jääda ootama kõrgemat käsku. Seni oli taktikaliseks alusüksuseks olnud kompanii. Nüüd oli selleks rühm ja isegi jagu, mis tähendas vastutusekoorma langemist väga noortele ja vähese väljaõppega juhtidele. Kompaniid moodustasid kolme rühma kõrvale neljanda rühma, mis komplekteeriti veteranidest ja noortest sõduritest. Lisaks neile hakati kõige kogenumatest ja kindlamatest meestest komplekteerima ründerühmi, mis hakkasid välja kujunema Verduni lahingu ajal (1916. aasta veebruaris-detsembris). Nende õlule pandi kõige ohtlikumad ülesanded.

⁹² *Ibid.*, 490.

⁹³ *Grundsätze für die Führung in der Abwehrschlacht im Stellungskriege Vom 1. Dez. 1916*, vt nt Tony Cowan, „The Introduction of New German Defensive Tactics in 1916–1917,“ *British Journal for Military History* 5, no. 2 (2019): 80–99.

Süvakaitse võimendas sakslaste niigi suuri probleeme suurtükiasjanduses, mistõttu lahenduseks kujunes suurema tulejõu andmine jalaväele. Ka see areng tuli hiljem kasuks ründetaktika kujundamisel. Kõige tähtsamaks jalaväerelvaks sai kuulipilduja. 28. reservjalaväerügement kirjutas 1916. aasta oktoobris: „Meie kuulipildujad toetasid alati jalaväelahingut. Nii kaua, kui kuulipildujad ja nende meeskonnad olid alles, löime iga inglise rünnaku tagasi.“⁹⁴ Kuulipildujaid ei olnud kunagi piisavalt. Enam ei paigutatud neid eesliinile, vaid kaitsevööndis olevatesse mürsulehtritesse, ja tuli avati viimasel hetkel, et end varjata vastase õhuvaatluse eest (vastasel oli õhuülekaal). Kuulipilduja tähtsust peegeldas seegi, et brittide ja prantslaste tuli keskendati Saksa kuulipildujapesadele, mistõttu olid kaotused kuulipildurite hulgas suured. Kuid peale kuulipildujate tõestasid ennast ka miinipildujad ja jalaväesuurtükid, samuti täienes jalaväelase isiklik relvastus. Sajanditepikkune püssimeeste ajastu oli läbi saamas.

Saksa jalaväetaktika edasine areng keskendus paljuski ründerühmade täiustamisele. Just see taktikaline element võimaldas Saksamaal minna 1918. aasta alguses üle strateegiliselt kaitsetl strateegilisele pealetungile. Eri relvatüüpe kombineerinud ja eri relvaliikidest komplekteeritud ründerühmi peetakse Esimese maailmasõja üheks tähtsamaks sõjanduslikuks saavutuseks.

Sakslaste järsemat õpikurvi selgitatakse Saksa korpuste süsteemi decentraliseerituse ja kompaniülemate iseseisvusega väljaõppe alal. Kuna professionaalsed allohvitserid lahendasid lahingumoraali ja distsipliiniga seotud probleemid, sai ohvitser keskenduda tehnilistele ja taktikalistele ülesannetele. Sellal kui teistes sõjavägedes pidid kõrgemad sõjaväejuhid kinnitama taktikalised uuendused, kehtestades need administratiivselt ülevalt alla, võisid Saksamaal madalama tasandi juhid ise uuendusi ellu viia. Ründerühmade taktika väljatöötamist on seostatud loominguliselt mõtlevate ohvitseriga, kellest tuntumaid oli jalaväekapten Willy Rohr.⁹⁵

Peamisteks uute ideede väljakäijaiks olid lahingupioneerid, kes olid harjunud lahendama keerulisi probleeme, kasutama kõikvõimalikke

⁹⁴ Tsiteerinud Foley, „Learning War's Lessons,“ 498.

⁹⁵ David T. Zabecki, *The German 1918 offensives: a case study in the operational level of war* (London; New York: Routledge, 2006), 64–65, 68–69.

tehnilisi lahendusi ja mõtlema loominguliselt. Eikellegimaa läbimine kahe kaevikuliini vahel oli neist probleemidest raskemaid.⁹⁶

Enne sõda koosnes jalaväekompanii ainult laskuritest. Iga rühm koosnes 80 mehest, keda juhtis nooremohvitser, iga jagu allohvitser. Lahingus rivistati mehed tihedatesse rividesse, nii et kompaniiülem sai kogu üksust juhtida häälkäsklustega, liikudes kompanii taga. Kompanii rinne sai seega olla kõige enam sada meetrit pikk, mis tagas, et ükski mees ei olnud juhust kaugemal kui viiskümmend meetrit.⁹⁷

Sakslased olid esimesed, kes võtsid kasutusele võitlusvõime kontseptiooni. Võitlusvõime koosnes tulejõust (*Feuerkraft*) ja löögijõust (*Stoßkraft*). Viimast läks vaja lähivõitluses, kui võeti kasutusele tääk. Arvestati, et Esimese maailmasõja alguses oli laskuri laskekiirus viisteist lasku minutis ja efektiivne laskekaugus tuhat meetrit, mis tähendas, et jalaväe tulejõud oli võrreldes Napoleoni ajastuga kasvanud ligi kuuskümmend korda. Esimestes lahingutes selgus, et ka sellest jäi väheks. Ülemad seisid silmitsi dilemma: lahinguid oli võimalik võita ainult jalaväega, kuid sellel napis tulejõudu. Tihedatel rivistutel oli suurem tulejõud, kuid ka suuremad kaotused, hajutatud rivistute korral aga ei jätkunud tulejõudu.⁹⁸

Sõja alguses oli jalaväerühm pelgalt administratiivne üksus, millel polnud oma taktikalist ülesannet. Kardeti, et väiksemate ja hajutatud üksuste sõdurid jooksevad lahingus lihtsalt laiali. Praktika näitas aga, et sõdurid püsisid hajutatud viirgudes, rühmades ja isegi poolrühmades, ning allohvitserid olid piisavalt usaldusväärsed ja oskuslikud, et juhtida üksusi ilma ohvitseri järelevalveta. Suurte kaotuste tõttu nooremohvitseride hulgas langes sõja jooksul allohvitseridele üha suurem vastutus.

Jalaväe rolli muutudes muutus tulejõust tähtsamaks löögijõud. Seda peegeldas kompaktsete rivistute kadumine. Pikad ahelikud ei võimaldanud tule kontsentreerimist otsustavasse punkti ning olid raskesti juhitavad. Lahenduseks oli jalaväelaste jagamine väiksematesse gruppidesse.

Eikellegimaa ületamisel oli eriti tähtis, et väikeüksusi ei komplekteeritaks lihtsalt laskuritest, vaid eri relvasüsteemide spetsialistidest.

⁹⁶ Gudmundsson, *Stormtroop tactics*, 177.

⁹⁷ Samuels, *Command or Control?*, 61.

⁹⁸ *Ibid.*, 62.

Just sellega tegeles Willy Rohr. Rohr rõhutas jaorelvade (*Truppwaffen*) tähtsust, sest need andsid jalaväele vajaliku tulejõu. Jaorelvad tuli jagada kahte paari, mis koosnesid üksteist toetavatest relvadest: jalaväekahur ja kaevikumiinipilduja ning kuulipilduja ja granaadiheitja. Otsides sobivaid relvi, praagiti välja 37 mm kahur, mis osutus liiga kergeks, ja 105 mm mägihaubits, mis oli liiga raske. Kõige paremini sobisid Vene 76 mm ja Saksa 77 mm välikahurid. Mingil määral tähendas see tagasipöördumist vana otsesihimisega tule kontseptsiooni juurde. Siiski oli probleemiks välikahuri kaal, mis võimaldas seda kasutada lahingu algfaasis vastase punkrite purustamisel otsesihimisega, kuid ei lubanud kaasa vedada rünnakul kaitse sügavusse.

Teiseks oluliseks meeskonnarelvaks kujunes 7,58 cm miinipilduja, mis oli kaasavedamiseks küllalt kerge ja mille terav lasketrajektor sobis hästi lähivõitluseks. Granaadiheitja seevastu tulistas 300 meetri kaugusele, seda sai kaheks osaks lahtivõetuna lihtsalt transportida ja relv sobis nii otsesihimiseks kui ka kaudtuleks.⁹⁹ Hoolimata liigsest kaalust kuulus Rohri valikusse ka raskekuulipilduja MG 08/15, kuigi eelistatum oli trofeerelv, Briti Lewis-kergekuulipilduja, mida kasutati nii palju kui võimalik.

Peale meeskonnarelvade muutus üksikvõitleja relvastus. Vintpüss jäeti tihti kõrvale, sest paremaks osutus granaat, mida nimetati jalaväelase „taskusuurtükiks“. See kujuneski tähtsaimaks üksikvõitleja relvaks. Vintpüssi asendasid sageli lühema rauaga karabiin Gewehr 84/98 ja püstolid. 1918. aastal anti mõnele üksusele automaadid, mida peeti kaevikuoludes ideaalseiks. Täak asendati kaheteralise pussiga. Kaevikute ja punkrite hõivamisel oli efektiivseks relvaks leegiheitja. Peamine üksikvõitleja kaitsevahend oli teraskiiver (paljudest teistest vahenditest loobuti liigse kaalu tõttu); hädavajalik oli gaasimask.

Leegiheitjate, välikahurite, kergekuulipildujate ja miinipildujate meeskonnad pidid tegutsema koostöös laskuritega. Tegu oli ajaloo esimeste lahingumeeskondadega, mis ühendasid edukalt eri relvatüüpe. Rohr jagas isegi jao kaheks meeskonnaks: tuletoetus- ja manöövermeeskonnaks.

⁹⁹ Tillmann Reibert, „Die Entwicklung des Granatwerfers im Ersten Weltkrieg“ (doktoritöö: Hamburgi ülikool, 2013).

Ründerühmade taktika võeti kõikjal Saksa armees kasutusele 1916.–1917. aasta talvel.¹⁰⁰ 1. jaanuaril 1918 kehtestati direktiiv „Rünnak kaevikusõjas“ ning märtsikuus alanud kevadpealetungil olid ründerühmad kesksel kohal. Väikesed, mobiilsed ja autonoomsed ründerühmad, mida juhtisid allohvitserid või lausa sõdurid, tegutsesid iseseisvalt, agressiivselt ja paindlikult. Eesmärgiks oli tungida vastase positsioonidesse nii sügavale kui võimalik. Esimese ründelaine eesmärgiks ei olnud hävitada vastase kindlustusi, vaid minna neist mööda, jättes nende purustamise järgmiste ešelonide hooleks. Suurtükivägi pidi ründama eeskätt vastase suurtükiväge, püüdes seda mitte niivõrd hävitada, kuivõrd neutraliseerida.

Rünnaku eesmärk ei olnud seega vastast maatasa teha, vaid lagundada ja tasakaalust välja lüüa. Rünnata tuli pidevalt ja järjekindlalt ning hoida initsiatiivi.¹⁰¹ Suurtükke tuli hobustega jalaväele järele vedada, kuid jalaväe edasiliikumine ei tohtinud sõltuda sellest, kas tuletoetusüksused püsivad kannul või mitte. Enamasti ei suutnudki suurtükivägi auklikuks pommitatud lahinguväljal eesliiniüksustega sammu pidada, mistõttu viimased pidid leppima vähese tuletoetusega.

Peavalu tekitas küsimus, kuidas vahetada välja kurnatud esimese ešeloni üksusi. Lääneliitlased võtsid kasutusele järjestikuste lainete meetodi, nii et tagumised lained võtsid kinni kiilunud esimese laine üle ja möödusid sellest. Sakslased aga otsustasid, et esimene ešelon peab igal juhul edasi liikuma, sest nende väljavahetamine nõuaks liiga palju aega. Seetõttu suutsid avangardis olnud ründerühmad küll kaugele edasi tungida, kuid kandsid ka väga suuri kaotusi. Lisaks suurtele kaotustele parimate meeste hulgas mõjus võitlusvaimule halvasti taktikaliste läbimurrete kinnikiilumine. Logistiliselt tugevamad lääneliitlased, kes kasutasid edukalt raudteid ja motoriseeritud transporti, suutsid ohustatud rindelõikudesse paisata värskeid jõude, kes rindesse tekkinud augud kinni toppisid. Saksa elavjõureservid ammandusid aga kiiresti.

Olukorras, kus operatsioonilist läbimurret rinde sügavusse ei saavutatud, kaotas taktikaline edu tähtsuse. Aja möödudes valmistati rünnakuid

¹⁰⁰ Meteling, „German and French regiments,“ 39.

¹⁰¹ Timothy T. Lupfer, *The dynamics of doctrine: the changes in German tactical doctrine during the First World War* (Fort Leavenworth: U.S. Army Command and General Staff College, 1981), 41.

ühe halvemini ette. Saksa sõdurite moraal langes, kuid ei varisenud siiski kokku ning kurnatud üksused jätkasid võitlust kibeda lõpuni. Sõja tulemuse otsustas liitlaste parem strateegia, materiaalne küllus ning relvaliidide edukas kombineerimine (lennuvägi, suurtükivägi, tankid).¹⁰²

Kokkuvõte

Esimese maailmasõja alguses ei erinenud lahing kuigivõrd 1870.–1871. a Preisi-Prantsuse sõjast, kuid väga kiiresti arenes välja täiesti uus taktika, millist varem ei olnud nähtud. Seda iseloomustas massiivne kaudtuli, mis laiemas ajaloolises vaates tähendas süvalahingu kontseptsiooni väljakujunemist. Lennuvägi, mis relva- (hiljem väe-)liigina sai alguse Esimeses maailmasõjas, andis süvalahingule sügavust juurde. Kaudtuletaktika väljatöötamises olid kõige edukamad britid.

Tagantjärele on ajalookirjanduses esile tõstetud Saksa innovatsiooni, samas kui liitlaste taktikalisi uuendusi on peetud teisejärgulisteks. Võiks aga küsida: miks oli liitlaste taktika halvem, kui see lõppkokkuvõttes tõi edu? Pidagem silmas, et Saksa ründerühmad olid taktikalisel tasandil omamoodi edukad, kuid ei suutnud saavutada operatsioonilist edu, ning strateegilises plaanis osutusid liiga kulukaiks ja lõppkokkuvõttes enesehävituslikeks. Saksa armee jooksis verest tühjaks ja kuigi säilitas sisemise sideme ja moraali, tuli viimaks lääneliitlastele alla vanduda. Järelikult ei vastanud taktika Saksa relvajõudude operatsioonilistele ja strateegilistele võimalustele ning oli seega ebaefektiivne.¹⁰³ Sama kordus Teises maailmasõjas.

Kõige tähtsamaks uuenduseks oli Saksa õpiste süsteemi väljaarendamine, mis võimaldas üksustel kiiresti vahetada infot ja õppida üksteise kogemusest ilma kõrgema väejuhatuse vahenduse ja sekkumiseta. See oli äärmiselt efektiivne ja toimis väga hästi ka kahe maailmasõja vahel ja Teises maailmasõjas, kuid paraku ei hoidnud kuidagi ära vigu strateegilisel

¹⁰² Meteling, „German and French regiments,” 56.

¹⁰³ Vt sõjalise efektiivsuse definitsiooni nt Allan R. Millett, Williamson Murray ja Kenneth H. Watman, „The effectiveness of military organizations,” *International Security* 11, no. 1 (1986): 37–71.

ja poliitilisel tasandil. Taktikaliste uuenduste kõrval oli Esimese maailmasõja kõige tähtsam õpikogemus, et tööstusrevolutsiooni järgsed ühiskonnad suudavad taluda pikki ja purustusterohkeid sõdu. Sõjakogemusest tõusid poliitilised liikumised, mis olid valmis neid ühiskondi järgmises totaalses sõjas taas proovile panema.

Esimene maailmasõda näitas, et möödunud sõdadest on väga raske õppida, sest need ei pruugi osutada, milliseks kujuneb järgmine. Seetõttu on alati tähtis, et sõjaväelised organisatsioonid suudaksid sõja puhkedes kiiresti kohaneda. Tulevikusõda võib aga olla kiire ja lühike, nii et aega kohanemiseks ja innovatsiooniks ei pruugi palju olla. Võimalik, et Esimese maailmasõja tähtsaim õppetund oli, et valmistuda tuleb ettenägematuks ning et kõige efektiivsem sõjavägi on õppiv organisatsioon. Nii Briti kui ka Saksa kogemus näitas Esimeses maailmasõjas, et relvajõud peavad julgustama ja toetama madalama taseme juhtide initsiatiivi, heade ideede elluviimist ja õpikogemuste kiiret vahetamist. Selleks peab sõjaväes olema kriitilist meelt, loomingulisust ja omaalgatust toetav kultuur.

Artiklis oli põgusalt kirjeldatud ka nelja sõjalise innovatsiooni analüüsivast koolkonda: tsiviil- ja militaarsuhete koolkond, väeliikide konkurentsi koolkond, väeliigisese konkurentsi koolkond ja kultuurilise innovatsioonimudeli koolkond. Esimese maailmasõja aegse innovatsiooni senine analüüs näib kõige paremini toetavat kultuurilise innovatsioonimudeli koolkonda, kuid on võimalik, et teistele innovatsiooni soosivatele või pärssivatele teguritele pole ajalookirjutuses seni piisavalt tähelepanu pööratud.

Bibliograafia

- Alexander, Martin S. „After Dunkirk: The French Army's Performance against Case Red, 25 May to 25 June 1940,” *War in History* 14, no. 2 (2007): 219–264.
- Arnold, Joseph C. „French tactical doctrine 1870–1914,” *Military Affairs* 42, no. 2 (April 1978): 61–67.
- Bailey, Jonathan B. A. *Field artillery and firepower*. Oxford: The Military Press; London; New York: Routledge, 1989, 2004.
- Bailey, Jonathan B. A. „The First World War and the birth of modern warfare.” – *The dynamics of military revolution, 1300–2050*, toim. MacGregor Knox ja

- Williamson Murray, 132–153. Cambridge: Cambridge University Press, 2001.
- Bergerson, Frederic A. *The Army Gets an Air Force*. Baltimore, MD: John Hopkins UP, 1980.
- Bossenbroek, Martin. *The Boer War*. New York: Seven Stories Press, 2018.
- Bradbeer, Thomas G. „Gunners at Cambrai, 1917: How the Royal Artillery Set the Conditions for the Successful Armored Assault.“ – *Lethal and non-lethal fires: historical case studies of converging cross-domain fires in large-scale combat operations*, toim. Thomas G. Bradbeer, 21–44. Fort Leavenworth, Kansas: Army University Press, 2018.
- Bradin, James W. *From Hot Air to Hellfire: The History of Army Attack Aviation*. Novato, CA: Presidio Press, 1994.
- Citino, Robert M. *Quest for decisive victory: from stalemate to Blitzkrieg in Europe, 1899–1940*. Lawrence, Kans.: University Press of Kansas, 2002.
- Corum, James S. *The roots of blitzkrieg: Hans von Seeckt and German military reform*. Lawrence, Kan.: University Press of Kansas, 1992.
- Cowan, Tony. „The Introduction of New German Defensive Tactics in 1916–1917,“ *British Journal for Military History* 5, no. 2 (2019): 80–99.
- Edmonds, James E. *Military Operations France and Belgium, 1915: Battles of Aubers Ridge, Festubert, and Loos*. London: Macmillan, 1928.
- Evera, Stephen Van. „The Cult of the Offensive and the Origins of the First World War.“ – Steven E. Miller (toim.), *Military Strategy and the Origins of the First World War: An International Security Reader*, 59–108. Princeton: Princeton University Press, 1985.
- Farrell, Theo. „Improving in war: military adaptation and the British in Helmand Province, Afghanistan, 2006–2009,“ *The Journal of Strategic Studies* 33, no. 4 (2010): 567–594.
- Foley, Robert T. „Learning War’s Lessons: The German Army and the Battle of the Somme 1916,“ *The Journal of Military History* 75 (April 2011): 471–504.
- Fox, Aimée. *Learning to fight: military innovation and change in the British Army, 1914–1918*. Cambridge: Cambridge University Press, 2019.
- Fraser, David. *And we shall shock them: the British Army in the Second World War*. London: Hodder and Stoughton, 1983.
- Gates, David. *The Napoleonic Wars 1803–1815*. London: Arnold, 1997.
- Glenn, Russell W. „Thoughts on ‘Hybrid’ Conflict,“ *Small Wars Journal* 2 (2009): 1–8.

- Grissom, Adam. „The Future of Innovation Studies,” *Journal of Strategic Studies* 29, no. 5 (2006): 905–934.
- Grundsätze für die Führung in der Abwehrschlacht im Stellungskriege Vom 1. Dez. 1916.*
- Gudmundsson, Bruce I. *Stormtroop tactics: innovation in the German Army, 1914–1918*. Westport, Conn.; London: Praeger, 1995.
- Hamilton, Richard F. ja Herwig, Holger H. (toim.). *War planning 1914*. New York: Cambridge University Press, 2013.
- Hammond, Bryn. *Cambrai 1917: the myth of the first great tank battle*. London: Phoenix, 2009.
- Holmes, Richard ja Evans, Martin Marix (toim.). *Battlefield: decisive conflicts in history*. Oxford: Oxford University Press, 2006.
- Howard, Michael. „Men against Fire: The doctrine of the offensive in 1914.” – Peter Paret *et al.* (toim.), *Makers of Modern Strategy from Machiavelli to the Nuclear Age*, 510–526. Princeton, N. J.: Princeton University Press, 1986.
- James, Lionel. *A study of the Russo-Japanese war: with maps and plans*. Montana: Kessinger, 2007.
- Jones, Sam. „Ukraine: Russia’s new art of war.” *Financial Times*, 28. august 2014.
- Jones, Spencer. *From Boer War to World War: tactical reform of the British Army, 1902–1914*. Norman: University of Oklahoma Press, 2012.
- Keegan, John. *The face of battle: a study of Agincourt, Waterloo and the Somme*. London: Pimlico, 1995, 1999.
- Kier, Elizabeth. *Imagining War: French and British Military Doctrine Between the Wars*. Princeton, N. J.: Princeton University Press, 1999.
- Lupfer, Timothy T. *The dynamics of doctrine: the changes in German tactical doctrine during the First World War*. Fort Leavenworth: U.S. Army Command and General Staff College, 1981.
- McKercher, B. J. C. ja Legault, Roch (toim.). *Military Planning and the Origins of the Second World War*. Westport, Conn.; London: Praeger, 2001.
- McNeill, William Hardy. *The pursuit of power: technology, armed forces and society since A.D. 1000*. Oxford: Basil Blackwell, 1983.
- Meteling, Wencke. „German and French regiments on the Western Front, 1914–1918.” – *Untold War: New Perspectives in First World War Studies*, toim. Heather Jones *et al.*, 23–62. Leiden; Boston: Brill, 2008.
- Miksche, Ferdinand Otto. *Vom Kriegsbild*. Stuttgart: Seewald, 1976.

- Miller, Steven E. (toim.). *Military Strategy and the Origins of the First World War: An International Security Reader*. Princeton: Princeton University Press, 1985.
- Millett, Allan R., Murray, Williamson ja Watman, Kenneth H. „The effectiveness of military organizations,” *International Security* 11, no. 1 (1986): 37–71.
- Muir, Rory. *Tactics and the Experience of Battle in the Age of Napoleon*. New Haven, Conn.: Yale University Press, 1998.
- Murray, Williamson ja Millett, Allan Reed. *A war to be won: Fighting the Second World War*. Cambridge, Mass; London: Harvard University Press, 2000.
- Murray, Williamson. *Military adaptation in war: with fear of change*. New York; Cambridge: Cambridge University Press, 2011.
- Norris, John. *Artillery: a history*. Gloucestershire: Sutton, 2000.
- Palazzo, Albert P. „The British Army’s counter-battery staff office and control of the enemy in World War I,” *The Journal of Military History* 63, no. 1 (1999): 55–74.
- Paret, Peter et al. (toim.). *Makers of modern strategy: from Machiavelli to the nuclear age*. Princeton, N. J.: Princeton University Press, 1986.
- Rosen, Stephen P. *Winning the next war: innovation and the modern military*. Ithaca; London: Cornell University Press, 1994.
- Sagan, Scott D. „1914 Revisited: Allies, Offense, and Instability,” *International Security* 11, no. 2 (Fall 1986): 151–175.
- Samuels, Martin. *Command or Control?: command, training and tactics in the British and German armies, 1888–1918*. London: Frank Cass, 1995.
- Samuels, Martin. *Doctrine and dogma: German and British infantry tactics in the First World War*. New York; Westport: Greenwood Press, 1992.
- Schneider, James J. „The theory of the empty battlefield,” *The RUSI Journal* 132, no. 3 (1987): 37–44.
- Shimshoni, Jonathan. „Technology, Military Advantage, and World War I: A Case for Military Entrepreneurship,” *International Security* 15, no. 3 (Winter, 1990–1991): 187–215.
- Snyder, Jack. „Civil-Military Relations and the Cult of the Offensive, 1914 and 1984.” – Steven E. Miller (toim.), *Military Strategy and the Origins of the First World War: An International Security Reader*, 20–58. Princeton: Princeton University Press, 1985.
- Stoker, Donald, Schneid, Frederick C. ja Blanton, Harold D. (toim.). *Conscription in the Napoleonic era: a revolution in military affairs?* London; New York: Routledge, 2009.

- Strachan, Hew. *The First World War*. New York: Viking, 2004.
- Zabecki, David T. *The German 1918 offensives: a case study in the operational level of war*. London; New York: Routledge, 2006.
- Tillmann, Reibert, „Die Entwicklung des Granatwerfers im Ersten Weltkrieg“. Doktoritöö: Hamburgi ülikool, 2013.
- Travers, Timothy H. E. „The Offensive and the Problem of Innovation in British Military Thought 1870–1915,“ *Journal of Contemporary History* 13, no. 3 (1978): 531–553.
- Travers, Timothy. *How the war was won: command and technology in the British Army on the western front, 1917–1918*. London; New York: Routledge, 1992.
- Travers, Timothy. *The killing ground: the British Army, the western front, and the emergence of modern warfare, 1900–1918*. Barnsley, South Yorkshire: Pen & Sword Military Classics, 2003.
- Tuck, Christopher. *Understanding Land Warfare*. Abingdon: Routledge, 2014.
- Wawro, Geoffrey. *The Franco-Prussian War: The German Conquest of France in 1870–1971*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
- Wellons, Dave. *Direct Fire to Indirect Fire: Changing Artillery for the Future*. Fort Leavenworth, Kansas: Army Command and General Staff College, 2000.

Kolm sissetungi Saaremaale

Operatsioonid „Albion“ (1917), „Beowulf“ (1941) ja „Moonsund“ (1944)

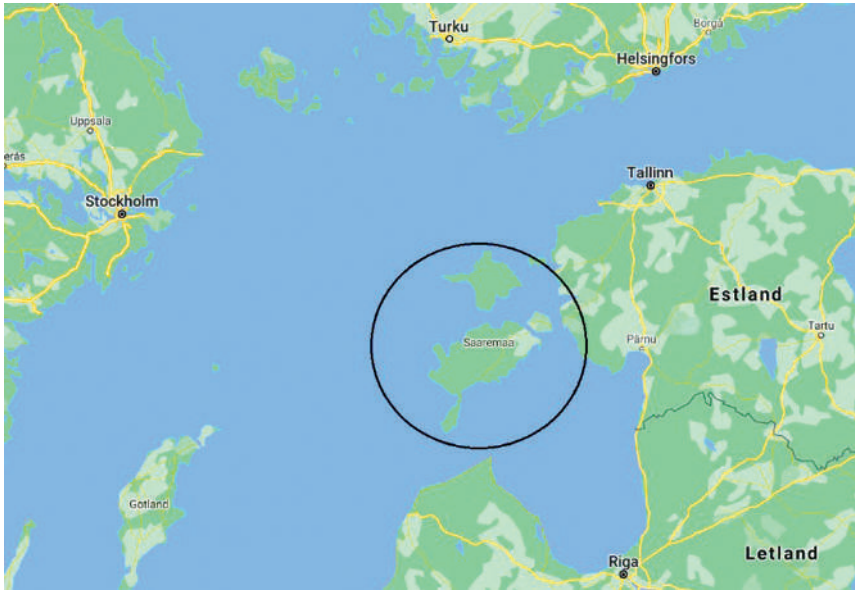
Steen Bornholdt Andersen

20. sajandi esimesel poolel vallutati Saaremaa kolmel korral eduka maa-bumisoperatsiooniga. 1917. aasta Saksa keiserliku armee ekspeditsiooni-korpuse dessant maandati avamerelt suurtelt sõjalaevadelt Tagalahe kallas-tel Saaremaa looderannikul. Wehrmachi sissetung 1941. aasta septembris ning Punaarmee dessant kolm aastat hiljem tehti Mandri-Eestist üle Suure väina, Muhumaa ja Väikese väina tammi kaudu. Artikkel annab ülevaate kõigist kolmest operatsioonist ning hindab nende läbiviimist, lähtudes doktriinidest ja sõjapidamispõhimõtetest.

Saaremaa¹ on Lääne-Eesti saarestiku kõige suurem saar. Saaremaad nagu ka saarestiku teisi suuremaid saari Hiiu- ja Muhumaad mandrist eral-dav madal ja saarterikas Väinameri on sajandeid kaitsnud mööda Eesti ja Läti rannikut kulgenud tähtsaid kaubateid. Sõjalisest vaatenurgast on saared funktsioneerinud rannikukaitsena ning tugipunktina Liivi lahe lõunakaldal asuva Riia mereühenduste kontrollimiseks. Saarte ja mandri vahele jäävad madalad rannaveed andsid varju Läänemere põhjaosa karmide tormide eest ning pakkusid merejõududele turvapaika varude täiendamiseks ja üllatusoperatsioonide baasina. Seetõttu on saared ajaloo vältel pälvinud strateegilist tähelepanu. Õeldu kehtib ka 20. sajandi kohta, mil kahe maailmasõja ajal toimus kolm edukat sissetungi Saaremaale.

Kolmel dessandil olid erinevad strateegilised ja sõjalised eesmär-gid ning ka erinevad osalejad. 1917. aasta sissetungi tollal Vene impee-riumi koosseisu kuulunud Saaremaale plaanisid ja teostasid keiserliku

¹ Siin ja edaspidi kasutatakse nüüdisaegseid Eesti kohanimesid.

Joonis 1. Saaremaa: operatsiooni piirkond²

Saksamaa relvajõud. 1941. aastal ründas saart kaitsvaid Nõukogude vägesid Wehrmacht ja 1944. aastal oli olukord vastupidine: Nõukogude Liit vallutas saare Saksamaalt tagasi.

Eriti 1917. aasta sissetung – operatsioon „Albion“ – on äratanud rahvusvahelist huvi sõjaajaloolaste ja kõigi väeliikide ohvitseride seas, sest seda võib pidada üheks esimeseks – kui mitte kõige esimeseks – taktikaliseks operatsiooniks, mille kavandas tänapäevases sõjalises mõttes tõeliselt lõimitud ühendstaap, ja operatsioon oli pealegi edukas! Teise maailmasõja aegseid sissetunge pole „Albioniga“ samas ulatuses rahvusvaheliselt uuritud ega analüüsitud. Võib-olla seetõttu, et neis mõlemas puudusid hoogsad soomusväeoperatsioonid ja silmapaistvad läbimurded, võrreldes peajõudude maismaaoperatsioonidega „Barbarossa“ 1941. aastal ja „Bagration“ 1944. aastal ning tohutu huviga, mis viimastele osaks sai. Siiski sisaldavad ka need dessandid operatsiooni- ja taktikaaspekte,

² Kõik kaardid, kui ei ole teisiti märgitud, on koostanud ja kujundanud Valdis Kuzmins, Läti Riigikaitseakadeemia ajaloolane ja teadur.

mis vääriskid uurimist ning oleksid õpetlikud nii tsiviilajaloolastest kui ka sõjaväelastest uurijatele.

Esiteks, kõigist kolmest pealetungist väljusid võitjana ründajad. Järgmiseks, Saaremaa üldine taristu polnud 27 aasta jooksul, mis eraldas Saksa vägede maabumist Tagalahes 1917. aasta oktoobris ja saare tagasi-vallutamist Punaarmee poolt 24. novembril 1944, peaaegu üldse muutunud. Samuti oli enamiku kasutatud relvasüsteemide tehniline tase suhteliselt võrreldav. Huvitaval kombel oli kõigi kolme operatsiooni puhul sarnane Saaremaa maastikuliste iseärasuste sõjaline kasutamine, olene-mata sellest, kas vaadelda sündmusi kaitsjate või ründajate vaatenurgast. Siiski on üks oluline tähelepanek: jõudude vahekord oleks 1944. aastal pidanud andma ründajatele eduseisu otsekohe, kuid ometi läks nädalaid, enne kui saar vallutati; võrreldes 1941. aasta operatsiooniga, kui Saaremaa põhiosa vallutamine võttis aega ainult mõne päeva, hoolimata sellest, et jõud olid palju võrdsemad.

Kõik eelöeldu inspireeris 2019. aasta kevadel Taani Kuningliku Kaitse-kolledži ja Läti Riigikaitseakadeemia kahemehelise uurimisrühma uuri-misreisi Saaremaale. Reisi põhieesmärk oli vaadelda ja võrrelda kolme sündmust ning seejärel välja valida konkreetsed ja huvitavad taktikali-sed situatsioonid sõjalise väljaõppe- ja arendustegevuse – lahinguvälja-külastuse (*staff ride*) – jaoks koos meie partneritega.

Siinne artikkel tutvustab lugejale üldjoontes kolme maabumise sünd-mustikku. Ülevaates antakse kätte pidepunktid kolme sündmuse võrdle-miseks, et arutleda, miks sündmused juhtusid, nagu nad juhtusid, üksik-asjalikult täpsustamata, kuidas ja kus need juhtusid. Käesolev artikkel on praktiku katse esitleda sõjaajaloolisi üksikjuhtumeid ja uurida lähemalt nende kasutatavust nüüdisaegse sõjalise mõtte ja operatsioonide jaoks. Saaremaa operatsioonide puhul on ilmselgelt määrava tähtsusega Saare-maa saareline asend. Sõjalises kontekstis tähendab see, et lahinguvälja kujundamine erineb mandril peetava lahingu omast. Mandril tähendab see üsna üheselt sõjaliste vahendite õigeks ajaks õiges koguses õigesse kohta siirmist. Saaremaa on aga saar ja kõik sõjalised vahendid tuleb sinna toimetamiseks laadida laevadele või lennukitele, mis muudab ope-ratsioonid kulukaks ning aeganõudvaks, suurendades sellega tegevuse keerukust ja riskantsust.

Kolm sissetungi Saaremaale teeb huvitavaks ka asjaolu, et tegemist on kolme erineva pealetungidoktriini alusel ja kolme erineva kaitsedoktriini vastu, kuid ühel ja samal maastikul ning ligilähedasel tehnoloogilisel tasemel läbi viidud operatsioonidega.

Iga sõjaline kampaania, iga lahing ja iga kokkupõrge on ainulaadne, sest iga üksikjuhtum koosneb teguritest, mis sõltuvad väljaõppe tasemest, relvastuse ja varustuse võimekusest, hooldusest ja töökindlusest ning mitte vähem tähtsal kohal olevatest juhtimisotsustest. Need alustõed kujundavad ja suunavad lahinguväljal toimuvat. Aja jooksul on sõjalised mõtlejad teinud sõjalistest üksikjuhtumitest järeldusi eesmärgiga luua raamistik sõja alustõdede mõistmiseks, et muuta need suunisteks, mida väejuhid peaksid selgete plaanide koostamisel ja edukate operatsioonide juhtimisel arvesse võtma.³ Neid esitatakse sageli üldisel tihendatud kujul ja nimetatakse sõjapidamise põhimõteteks:⁴

- eesmärgi valik ja sellest kinnipidamine,
- võitlusvaimu alalhoidmine,
- pealetung,
- operatsioonijulgeolek,
- üllatusmoment,
- jõudude koondamine,
- jõudude säästlik kasutamine,
- paindlikkus,
- koostöö,
- jätkusuutlikkus.

Ilmselt on mis tahes katsel jagada taktikalised sündmused Saaremaal ühemõtteliselt pealkirjastatud lahtritesse omad puudused. Üks konkreetne taktikasündmus langeb harva üksüheselt kokku ainult ühe sõjapidamispõhimõttega. Ükskõik missugune taktikaline olukord hõlmab juba loomu poolest eri sõjapidamispõhimõtete komponente. Operatsiooni edenedes erineb ja muutub isegi iga põhimõtte osakaal. Käesoleval

³ Frank L. Johnson, „The Principles of War,“ *Naval War College Information Service for Officers* vol. 4, no. 2 (October, 1951): 1.

⁴ Suur osa riike on välja arendanud oma variandi sõjapidamispõhimõtetest, nii et nende arv erineb riigiti (jäädes kõige sagedamini üheksa ja 12 vahele). Siin on kasutatud Ühendkuningriigi kaitsedoktriini 2014. aasta väljaannet (JDP 0-01 5th edition).

juhul on eesmärgiks valida välja kolme sissetungi maismaaoperatsioonidele iseloomulikud tunnused ja tuua esile peamised järelused, mis tulenevad taktikasündmuste kulgemisest Saaremaal.

Pidades silmas asjaolu, et rünnak ettevalmistatud ja väljaõppinud vastase poolt kindlustatud saarele on oma loomult lahing, mille puhul on määravad selle geograafiline ulatus ning jõudude kokkupanemise piiratud võimalused maabumise järel, näivad kaalukaimad olevat neli sõjapidamispõhimõtet.

- *Eesmärgi valik ja sellest kinnipidamine* – miks rünnatakse ja miks teine pool tahab kaitsta?
- *Pealetung* – ründaja tahab ilmselgelt rünnata; kuidas on aga kaitsjaga? Juhul kui taktikalised võimed ründaja tagasitõrjumiseks rannas ei ole piisavad, tuleb ründaja edu vältimiseks kaaluda pealetungielementi.
- *Üllatusmoment* – see on palju enam kui vastase tabamine ootamatult. See on paljuki vahendite ja võimete siirmine selleks, et muuta tasakaalu lahinguväljal, ja viis, kuidas nõrgem pool saab võtta vastaselt võimaluse rakendada oma täielikku lahinguvõimet ja seega saavutada lahinguväljal tasakaal või isegi paremus.
- *Paindlikkus* – on sageli seotud ressursside ja vahendite loomingu- lise kasutamisega, kuid plaanimisel on see ka erksuse ja kerksuse summa ja mis kõige tähtsam, suutlikkus taastuda vaenlase löögist ning kohaneda olukorraga kiiremini ja vankumatumalt kui vaenlane.

Need neli on peamised printsiibid, mis aitavad tuvastada saavutatud edu operatsioonilised kandjad ning samuti mõista planeerimise tuumikkomponente, mis kolm kõne all olevat pealetungioperatsiooni lõpuks võidule viisid. See ei tähenda, et ülejäänud sõjapidamispõhimõtted oleksid ebaolulised või üleliigsed. Seda nad ei ole, vaid on sama tähtsad.

Näiteks on ilmne, et venelaste suutmatuse kinni pidada *võitlusvaimu alalhoidmise* põhimõttest 1917. aastal viis nende kaitse täieliku kokkuvarisemiseni samal aastal. Ülejäänud sõjapidamispõhimõtete tähtsus on võib-olla vähem silmatorkav, kuid *operatsioonijulgeolek*, *jõudude koondamine* ja *jõudude säästlik kasutamine* ning mitte kõige viimasena ka *koostöö* on otsustava tähtsusega kaalutlused iga ühendoperatsiooni puhul, et

tagada ülesande – sissetungi – täitmine. Kaitses olijale kehtivad sarnased otsustusraamid, sest tema operatsioonipiirangud võivad olla samasugused või isegi halvemad. Asi on selles, et kui maabumislavastik on lahkunud pealelaadimisalalt, ei saa operatsiooni enam katkestada ja tulemus sõltub otsustest, tegevusest ja vastutegevusest operatsiooni edenedes. Sedasama saab öelda *jätkusuutlikkuse* kohta. Lõpuks on need neli põhimõtet välja valitud selleks, et uurida, miks Saaremaad puudutavad otsused langetati just nii, nagu need 1917., 1941. ja 1944. aastal langetati.

Operatsioon „Albion“ 1917. aastal⁵

Operatsiooni ülevaade

Saksamaa kirderindel pöördus strateegiline olukord 1917. aasta hilissuvel ja varasügisel Saksamaa kasuks. Venemaa pealinnas Petrogradis oli alates veebruarirevolutsioonist valitsenud poliitiline segadus ja rahva soov sõda jätkata vähenes kiiresti. Vene armee ja laevastik olid soldatite komiteede tugeva surve all ning sellel oli kahjulik mõju sõjaväe juhtimisstruktuurile ja võitlusvõimele. Saksamaa vaatenurgast näis sügisene pealetung Riia suunas ja võimalik, et veelgi kaugemale itta väga paljutöötav.

Kui Saksa armee kõrgeim väejuhatuse (*Oberste Heeresleitung*) kavandas 1917. a septembri algul Riia vallutamist, muutus Lääne-Eesti saarte hõivamine aktuaalseks teemaks nii mere- kui ka maaväe sõjalistele plaanirijatele.⁶ Operatsioonitasandil kujutanuks saarte Saksa vägede kätte minek Põhja-Lätis ja Eestis asuvatele Vene vägedele otsest ohtu ning tähendanuks Vene mereväele ja Briti allveelaevadele ilmajäämist oma miiniväljadega kaitstud turvalistest sadamatest ja baasidest Lääne-Eesti saarte ja mandri vahelistes madalates vetes. See võimaldanuks Saksa

⁵ Peatükk põhineb mitmel allikal, sealhulgas 42. jalaväediviisi lahingujärgsel aruandel, kuid erilist tähelepanu väärivad maaväe tegevuse sisutihe kirjeldus Benedikt Zacheri artiklis „Operation ALBION 1917: A case study of Planning, Mission Command and Morale“, mis ilmus Balti Kaitsekolledži artiklikogumikus „Ad Securitatem“.

⁶ Saksa merevägi oli mõnda aega kaalunud saarte oma valdusse võtmist selleks, et kahandada Vene mereväe suutlikkust Läänemerele välja murda, samal ajal kui maaväge huvitas saartega seoses rohkem oma tiiva kaitse.

vägedel võtta kasutusse Riia sadam ning kaitsta Vene Balti laevastiku eest Saksa üksusi, mis paiknesid Riia ümbruses ja Lätis.

Sõjalis-strateegilisel tasandil pakkus saarte oma valdusse võtmine sobivat koosteala võimalikeks mereväe pealetungioperatsioonideks, et ähvardada Venemaa mereülemvõimu Soome lahel. See võis isegi pakkuda lisavõimalusi otseseks Venemaa pealinna Petrogradi ohustamiseks. Poliitilis-strateegilisel tasandil võinuks Saaremaa langemine ja teised tugevad löögid Vene jõudude vastu Lätis ja Eestis olla piisavad selleks, et destabliseerida uut ja habrast Vene valitsust ning viimaks sundida Venemaad sõlmima separaatrahu Saksamaaga.

Venelaste Saaremaa ja teiste Lääne-Eesti saartega seotud sõjalised eesmärgid hõlmasid samu argumente, kuid vastassuunaliselt. Taktika-tasandil andsid Vene positsioonid Saaremaal venelastele kontrolli Liivi lahe üle. Operatsioonitasandil moodustas Saaremaa koos sealse rannakaitse suurtükiväe ja tõhusate mereväe miiniväljadega Soome lahe idasopis asuva Petrogradi mitmetasandilise kaitse esimese kaitseliini. Kontrolli kaotamine Saaremaa ja Väinamere üle võinuks viimaks ohustada ka Venemaa pealinna. Vene poole lahendus sellele sõjalisele probleemile oli Muhu väina kindlustatud positsiooni formeerimine peakorteriga Saaremaa lõunarannikul Kuressaares ja tagalastaabiga Muhu saarel. Selle ülemaks määrati kontradmiral Dmitri Svešnikov ja tema käsutusse anti tugevdatud 107. jalaväediviis,⁷ mõned ratsaväesalgad, sapööriüksused ja hulk rannakaitse suurtükiväe positsioone piki rannikut.

Vene merejõudude juhtimine selles piirkonnas oli koondatud Balti laevastikule alluva väejuhatuse, Liivi lahe merejõudude juhataja alluvusse. Talle allus ka saartel paiknev väikesearvuline lennuvägi (36 enamasti vananenud vesilennukit). Vene laevastiku põhiülesandeks aga jäi kaitsta Soome lahte ja pealinna. Kõik muud prioriteedid olid teisejärgulised ja see vähendas väljavaadet, et laevastik Saaremaa kaitsmist otseselt toetaks.

Vene kaitseplaani põhines piki rannikut tehtud objektirekkel. Selle põhjal järeldati, et tõenäolisemad rannad Saksa vägede maabumiseks olid Saaremaa põhjarannikul Tagalahes ja Küdema lahes Ninase lähedal.

⁷ Diviisiülem oli kindralmajor Aleksei Ivanov.

Lisaks hindas admiral Svešnikov Sõrve poolsaare rannakaitsepatareisid kaitse seisukohalt elutähtsaks, et kindlustada kontroll Irbe väina ja Liivi lahe üle.

Venemaa kaitseplaan oli sõjaväeliselt sirgjooneline.⁸ Idee oli paigutada oma jõud kõige tõenäolisematele maabumisaladele. Rannakaitsepatareid kurnaksid maabumislaevastiku välja, enne kui see jõuaks oma määratud maabumisaladele. Võimaluse korral pidi maabumine nurjatama maabumispakades ettevalmistatud positsioonidelt ja selle ebaõnnestumisel pidid venelaste kohalikud või üldreservist pärinevad varuüksused korraldama vasturünnakuid. Juhul, kui üksused ei suuda maabunud väge hävitada või tagasi hoida, pidid Vene üksused taanduma saare idarannikule Orissaarde ja rajama Väikese väina tammi Saaremaa-poolsel küljel silla-pea, lootes Mandri-Eestist saabuvale täiendusele.

Kui Riia 3. septembril 1917 langes, oli admiral Svešnikovil põhjust muretsemiseks. Samal ajal kui sakslased näisid pärast Riia äravõtmist ja teisi edukaid operatsioone mandril heas hoos olevat, oli Petrogradis valitseval poliitilisel segadusel olnud tema vägede võitlusvõimele selgelt kahjulik mõju. Poliitilisel korraldusel moodustatud soldatite nõukogud nõudsid õigust kaasa rääkida sõjaliste seisukohtade kujundamisel ja igapäevaelu korraldamisel ning sellega kaasnesid suured raskused üksuste juhtimisel, rääkimata sellest, kuidas veenda soldateid ja mereväelasi täitma oma sõjaväelisi ülesandeid. Väljaõpe ja vahiteenistus lakkasid sisuliselt olemast. Oli põhjust karta, et sakslaste rünnaku korral võis see juhtuda ka sõdurite lojaalsuse ja võitlusvalmidusega.

Saksamaal hakati Saaremaa sissetungi üksikasjalikult planeerima 11. septembril 1917. Ühendplaan koostamiseks kogunes meeskond,⁹ et paika panna operatsiooni üldpõhimõtted. See tähendas, et Saksa keiser,

⁸ Admiral Svešnikov ja kindralmajor Ivanov teadsid, et nende jõud olid dessandi tagasilöömiseks ebapiisavad. Nad olid taotlenud kahte diviisi, täiendavat ratsaväge ja lahingutoetusüksusi, kuid näib, et mandril asuva sõjaväe [põhijõudude] juhtkonnale oli igasuguse suurema üksuse paigutamine saarele vastumeelne. Vt selle kohta täpsemalt: Nikolai Reek, „The Defence and Conquest of Saaremaa in 1917“ – *General Nikolai Reek Writings on Operations and Leadership including Operation Albion and Battle of Cēsis*, toim. Art Johanson (Tartu: Baltic Defence College, 2021), 184–375.

⁹ Ühendatud *Sonderstab* (eristaap), mis koosnes mereväehvitseridest ja mõnest Saksa kindralstaabi ohvitserist ning 42. jalaväediviisi operatsioonide osakonna ülemast (kindralstaabi

kes oli Saksa vägede ülemjuhataja, sai 19. septembril 1917 anda Saksa 8. armeele korralduse operatsiooniks „Albion“: Saare- ja Muhumaa vallutamiseks.

„Albion“ oli Saksamaa esimene maabumisoperatsioon ja esimene ühendoperatsioon. Operatsioon planeeriti kahe väeliigi – keiserliku armee ja keiserliku mereväe – tihedas koostöös ja kooskõlastuses ning koostööd tehti ka väejuhatuse eri tasanditel. Planeerimisprotsess hõlmas luureandmete kogumist, et teha kindlaks Vene vägede paigutus saartel. See sisaldas ka kaalutlusi laevadele laadimise koha ja juhtimisülesannete jaotamise kohta ning soovitusi maabumisalade valikuks. Otsus maabumisaala kohta oli eriti tähtis, sest see pidi tagama taktikalise üllatusmomendi, võimaldama maaväe kergesti kaldale viia ning kindlustama, et operatsiooni eesmärgid oleksid saavutatavad kohe pärast maabumiseväe kaldale jõudmist.

Saksa planeerijad leppisid kokku, et sobivaim piirkond maabumiseks, selleks et kindlustada saare vallutamine ja seal paiknevate Vene vägede hävitamine, oli Tagalaht Saaremaa põhjarannikul.¹⁰ Samal ajal kui ühendplaani koostamise meeskond jätkas oma tööd, tegid Saaremaal maabumisoperatsiooniks eraldatud maa- ja mereväeüksused väljaõpet nii üheskoos kui ka üksuste kaupa.

8. armee andis oma operatsioonikäsu 24. septembril. Plaan oli asuda laevadele Liepājas. Tagalahele ja Pammanani jõudmiseks pidi Saksa sõjalaevastik puhastama mereteed miinidest ja korraldama Sõrve poolsaare tipus asuva Vene patarei pommitamise laevadelt.¹¹ All- ja pealveelaevade kaitse all ning õhuväe toetusel pidi ekspeditsioonivägi – tugevdatud diviis – maabuma Tagalahe mõlemal kaldal ning rajama võimalikult kiiresti 10 kilomeetri sügavuse sillapea, samal ajal kui ründeüksused¹² pidid

kapten Erich Otto Volkmann), töötas Berliinis välja eraldi operatsiooniplaani. Eri teemade ühendplaaniks liitmine viidi lõpule 18. septembril 1917.

¹⁰ Logistilistel põhjustel eelistati maabumist Kuressaares, kuid sellest loobuti liiga riskantsete lähenemisteede tõttu. Zacher, „Operation ALBION 1917,“ 86.

¹¹ Pommitamine oli mõeldud pettemanöövrina, et varjata tegelikku maabumisaala.

¹² Ründeüksused (sks *Sturmtruppen*) – valitud jalaväelased, kes olid spetsiaalselt välja õpetatud vaenlase kaitseliine ületama ja siis iseseisvalt ja omaalgatuslikult lahinguväljal tegutsema. See oli sakslaste väga edukaks osutunud uuendus nii Esimese maailmasõja lääne- kui ka idarindel. (Autori märkus.) Ründeüksuse mõiste kattub osaliselt löögiüksuse (*Stoßtruppe*) mõistega.

Saksa sõjalaevade raskete suurtükkide tuletoetusel elimineerima tähtsad sihtmärgid, ennekõike rannakaitsepatareid. Tagalahe dessanti pidi toetama teine dessant Saaremaa põhjarannikul Tagalahest idas. Kui kõik üksused on maabunud ja nende varustus kaldale toodud (selleks arvati kuluvat kolm päeva), pidi ekspeditsioonivägi hakkama liikuma kahes suunas: Sõrve poolsaare poole, et hävitada rannakaitserajatised, ning Kuressaare ja Orissaare vahelise maantee poole, et lõigata ära taganevad Vene üksused ja võtta oma kontrolli alla Kuressaare ning sealne Vene staap.

12. oktoobri koidikul alustasid Saksa 42. jalaväediviisi põhijõud maabumist Tagalahele. Maabumist toetas laevasuurtükkide tuli nii väljastpoolt lahte kui ka sügavale Tagalahte sõitnud alustelt, kust anti otsetuld. Lisaks maabus mõni tund hiljem, kell 8.30 Saaremaa põhjarannikul Pammana lähedal ka tugevdatud 10. ründepataljon (*Sturmabteilung*). Ilm oli nii tormine, et isegi kui venelastel võis olla aimu maabumisjõudude kokkupanemisest Lätis, tuli dessant neile üllatusena.

Kuigi ekspeditsiooniväe ja selle saatelaevastiku lähenemine rannikule läks sujuvalt, algas maabumine halvasti. Vastuoksa luureettekannetele selgus sakslastele, et Vene kaitsjad olid mineerinud ka Tagalahe suudme, ja esimesena saabunud laev maaväelastega sõitis miini otsa. Lahesuudme puhastamine miinidest raiskas kallist aega, kuid sakslaste õnneks ei reageerinud venelased ei ekspeditsiooniväe ega ka toetuslaevade lähenemisele peaaegu üldse.

Vene operatsiooniplaan nägi ette, et Tagalaht on dessandi tõenäoline maabumiskoht, kuid vastase plaani nurjamiseks ümber lahe positsioonidele paigutatud 426. jalaväepolk sakslaste maabumisele peaaegu ei reageerinud, nagu ka mitte kaitse juhataja reservis olevad väed. Kaks varusse määratud pataljoni said ülesandeks dessandile vastu astuda ja toetada 426. jalaväepolgu jõupingutusi, kuid tegelikkuses hakkasid nad hoopis taganema.

Teine dessantüksus maabus Pammanas takistamatult. Nad kasutasid ära Vene jõudude puudumist ja liikusid kiiresti oma eesmärgi poole,

Ründeüksused, nt -pataljonid või -kompaniid, moodustasid konkreetse operatsiooni jaoks *ad hoc* löögiüksusi. Eesti Vabadussõja ajal kasutati mõnikord mõistet „löögimehed“. (Toim.)

milleks oli maantee läbilõikamine Orissaare juures 40 km kaugusel maa-
bumispaigast. Nad saavutasid selle pärastlõunal. Isegi kui Vene üksused
Muhus takistasid sakslaste liikumist Muhusse üle Väikese väina tammi,
oli Saksa perimeeter tammi läänepoolses otsas ja Orissaarest suunaga
lõuna poole, kust oli oodata taganevate Vene üksuste tulva, tegelikkuseks
saanud. Venelased ei saanud enam Muhusse taganeda ega ka mitte abi-
vägesid Muhust Saaremaale toimetada ilma Orissaare lähedal kaevunud
Saksa eliit-ründeüksusi (*Sturmtruppen*) alistamata või neid taganema
sundimata.

Tagalahe ümbruses ja Orissaares kontaktjoonel olevatelt venelas-
telt laekus olukorra kohta vähe ettekandeid ja need olid suuresti valed,
mistõttu Vene staabil oli Saksa operatsioonist väga ähmane ettekujutus.
Muhus asuva Vene tagalastaabi ülem kapten Nikolai Reek, kellest hiljem
sai Eesti sõjaväe kindralleitnant, pani operatsiooniolukorra päeva jook-
sul aeglaselt tükkidest kokku ja mõistis, et ilma abivägedeta polnud enam
võimalik Saaremaa üle kontrolli taastada. Pärastlõunal andis ta üksustele
suunised: 425. jalaväepolk pidi jääma Sõrve poolsaarele, et kaitsta ranna-
patareid poolsaare tipus, ülejäänud üksused aga pidid taganema Orissaare
kaudu Muhusse.¹³ Enam polnud mingit kavatsust sakslasi peatuma sun-
dida, nüüd oli operatsiooni eesmärk üksnes diviis hävitamisest päästa.

Saksa ekspeditsiooniväe juhataja kindral von Esdorff¹⁴ läks maale
12. oktoobri õhtul. Ta mõistis kiiresti, et vahe-eesmärgid olid saavutatud,
ning kuigi tal polnud aimugi, kui liimist lahti oli Vene kaitse, pidi ta lan-
getama otsuse. 13. oktoobri ilmateade tema plaane ei soosinud, vaid hoia-
tas saabuva tormi eest. Heitlik ilm muutnuks suure tõenäosusega võima-
tuks vajalike tuletoetusüksuste ja lahinguvastustuse maaletoomise. See
jättis talle kaks võimalust: kas jääda esialgse plaani juurde, kindlustada
juba hõivatud maa-ala ning oodata tuletoetust ja varustust, või valida

¹³ Sel ajal kui Reek ja tagalastaap andsid taganemiskäsu, ei olnud nad nähtavasti teadlikud sellest, et sakslased olid hõivanud Väikese väina tammi läänepoolse otsa ja sellega taganemistee tõestanud. Reegi otsus võis olla mõjutatud mandrilt tulnud teabest, et Muhumaale võidakse saata abivägesid (173. jalaväepolk ja eesti surmapataljon). Zacher, „Operation ALBION 1917,“ 88. (*Autori märkus.*) Surmapataljonid (вп батальоны смерти) oli Vene armee analoog Saksa ründepataljonidele. Surmapataljone hakati formeerima 1916. aastal. (*Toim.*)

¹⁴ Kindralmajor Ludwig von Esdorff oli 42. jalaväediviisi ülem ning „Albioni“ ajal kogu Saksa ekspeditsiooniväe juhataja.

riskantsem variant ja liikuda edasi, kuni selleks oli võimalus, isegi ilma tuletoetuseta ning piiratud ajavahemikus. Ta otsustas viimase variandi kasuks, sest tahtis maabumisvööndist välja murda.

13. oktoobri koidikul hakkasid üksused liikuma piki kolme ründetelge. 65. brigaad (138. ja 17. rügement) liikus Kuressaarest põhja poole jääva Haeska suunas. Kuressaarele lähenedes oli üksusel lühike kokkupõrge Vene 426. jalaväepolguga. Saksa brigaad võttis umbes 1000 Vene sõdurit vangi, samal ajal kui polgu riismed taganesid itta.

Teisel teljel liikus 255. rügement paralleelselt Kuressaarest põhja jääva Laadjalaga, kuid Irasesse jõudes saadi rekkesalgalt teada, et venelased olid jätnud Kuressaare ilma kaitseta.

Kolmandal teljel liikus 131. rügement otse ja ilma vastasega kokku puutumata edelasse, kus tõkestas tee Sõrvele ja isoleeris poolsaare.

Saksa ründepataljon Väikese väina tammil hoidis oma positsioone terve öö. Kogu päeva taganesid Vene sõdurid väikeste rühmade kaupa Kuressaarest, teadmata, et Saksa sõdurid ootasid neid tammil. Mõned püüdsid end läbi murda, enamik – umbes 600 – lihtsalt alistus. Päeva jooksul saabusid sidusamad Vene üksused, neist tähelepanuväärseim oli 472. Mossalski jalaväepolk, mis korraldas suurtükiväe tugeva tuletoetusega rünnaku. Vene polgu surve all, ilma tuletoetuseta ning otsakorral laskemoona tõttu pidi Saksa ründepataljon oma positsioonid maha jätma ja taganema Orissaare poole. Siiski hoidsid nad tammi tule all, et takistada venelaste ükskõik millist läbipääsu.

Hämaruse saabudes teadis kindral von Esdorff hästi, et suurem osa Saaremaal olevatest Vene sõdureist oli nüüd teel tammile ja sealt edasi Muhusse. Ta mõistis, et see tähendas rünnakut Saksa positsioonidele Väikese väina tammi ja Orissaare ümbruses, ja et see pidi aset leidma pigem varem kui hiljem. Esialgse plaani järgi pidanuks ta enne läbimurret oma jõud kokku panema, kuid see seadnuks ohtu Saksa positsiooni tammi ümbruses ja võimaldanuks Vene üksustel löksust välja libiseda ning see läbi nurjunuks Vene üksuste hävitamine saarel. Tema otsus oli selge: ta andis väsinud sõduritele käsu koidikul liikuma hakata.¹⁵

¹⁵ 131. rügement jätkas Sõrve poolsaare tõkestamist ning üks jalgrattapataljon hõivas Kuressaare, selle asemel et jätkata liikumist Orissaare poole.

14. oktoobri varahommikul alustasid venelased oodatud rünnakut Saksa positsioonidele Väikese väina tammi ees ja Orissaare ümbruses, et neist läbi tungida ja tamm ületada. Saksa positsioone tabas väga tugev Vene surve, mis tõrjus Saksa sõdurid eemale senistelt positsioonidelt, kus pääs tammile oli olnud nende kontrolli all.¹⁶ Kuid jõudude tasakaal muutus, kui varasel pärastlõunal saabusid esimesed Tagalahe kaldal maabunud Saksa üksused. Jalgrattapataljoni kohalejõudmine tugevdas kaitset. Kui viimaks ründasid 17. jalaväerügemendi kaks pataljoni, jõudsid väinatammile ja moodustasid tammi ees sillapea, oli Saksa vägedel taas kontroll Orissaare ja Väikese väina tammi piirkonna üle. Öösel saabus ülejäänud Saksa 42. diviis, mis asus positsioonidele Vene vägede ja Kuresaare vahel. Saksa armee oli lõksu sulgenud.¹⁷

15. oktoobri hommikul tegi Vene 107. diviis viimase katse Saksa liinidest läbi murda, et jõuda Väikese väina tammile ja sedakaudu Vene vägede käes olevasse Muhusse. Rünnak löödi tagasi. Peale selle ründas 255. jalaväerügement lõunast venelaste tagalat ja sellega oli lahing sisuliselt läbi. Pärastlõunal hakkasid venelased massiliselt alistuma. Diviisiülem kindralmajor Ivanov andis end kindralmajor von Esdorffile vangi hilisel pärastlõunal. Sel päeval andis end vangi umbes 10 000 Vene sõdurit.

Sörve poolsaar oli aga endiselt venelaste käes. 131. Saksa jalaväerügement tõkestas poolsaare 13. oktoobri õhtul, isoleerides Vene rannakaitsepatareid ja 425. jalaväepolgu. 14. oktoobri hommikul saatis Saksa 131. jalaväerügemendi ülem ooberstleitnant Fischer Vene vägede juurde saadiku nõudmisega alistuda. Kuna saadik ei naasnud, läks kolonelleitnant Fischer samal pärastlõunal rünnakule.¹⁸

¹⁶ Saksa merevägi tungis kitsasse Soela väina ja saatis kaldale mereväe lävivihviteri, kes pidi hakkama juhtima hädavajalikku laevastiku tuletoetust. Kuid Saksa laevad olid sunnitud oma positsioonidelt Väikeses väinas tagasi tõmbuma, kui sinna saabusid pealtnäha võimsamad Vene laevad.

¹⁷ Huvitaval kombel olid sakslased eeldanud, et suurem osa Vene 107. diviisist oli juba põgenenud, kui tammi kaitsev Saksa üksus (Winterfeldi üksus) tammi üle kontrolli kaotas, ning arvasid, et peavad tegelema ainult Vene järelväega. Zacher, „Operation ALBION 1917“, 92.

¹⁸ Fischer oli kavandanud suurejoonelist rünnakut, mida pidid toetama laevasuurtükid, kuid selle kooskõlastamine Saksa mereväega ebaõnnestus. Selle asemel viis ta ilma tuletoetuseta läbi piiratud eesmärgiga rünnaku.

Fischer mõistis, et edukaks rünnakuks hästi kindlustatud Vene positsioonidele oli vaja märkimisväärselt tuletoetust. Seda võis pakkuda üksnes Saksa merevägi, kuid Fischeril ei õnnestunud seda kooskõlastada. Mereväeskaader, mis oli oma kohustused Tagalahes lõpetanud, suundus viimaks Sõrve-lähedastesse vetesse ning hakkas tulistama Sõrve poolsaare sõjalisi rajatisi. Kuid tuletoetus jäi Fischeriga kooskõlastamata. Selle asemel sattus eskaader Sõrve poolsaare tipus paiknenud Sääre rannakaitsepatarei tule alla ja suurtükiväeduell kestis tund aega, enne kui Saksa laevad pidid kaotuste vältimiseks tagasi tõmbuma. Fischeril ei läinud korda kooskõlastada laevasuurtükkide tuletoetust ka järgmisel päeval, 15. oktoobril.

Üllatuslikult alistusid 16. oktoobri hommikul umbes 5000 poolsaarel viibinud Vene sõdurit. Venemaa poliitiline segadus ning usu puudumine ja usaldamatus Vene mereväe vastu, kes Sõrve poolsaarel asuvate sõdurite silmis poleks tulnud toime nende väljatoomisega, ning Saksa laevade suurtükitali olid avaldanud Vene sõdurite võitlusvaimule oma mõju.

Pärastlõunal olid Riia põhilised mereühendused ja kogu Saaremaa Saksamaa kontrolli all. Saksa väed saavutasid oma operatsioonieesmärgid. Venelased kaotasid saared, kaotasid mereülemvõimu Eesti rannikul ning ühe diviisi. Vene poole kaotustega võrreldes olid sakslaste kaotused väikesed.

42. Saksa jalaväediviisi üksused ületasid Väikese väina ning jõudsid 17. oktoobri pärastlõunal Muhu saarele. Muhumaal olnud Vene üksused alistusid järgmisel päeval, sest oli selge, et evakueerimine polnud võimalik.¹⁹ 19. oktoobril maabusid sakslased Hiiumaal²⁰ ja hõivasid saare järgmise päeva jooksul.

Rünnak oli kõigis aspektides Saksa poole suur võit. Saksa planeerijad pöörasid suurt tähelepanu nende valdkondade väljaselgitamisele, kus mereväe ja maaväe planeerimistoimingud võisid konflikti sattuda, ning selliste küsimuste lahendamisele, andes väejuhatuse tasandil selge

¹⁹ Need olid valdavalt Saaremaa tugevdamiseks mõeldud abiväed (sh eesti surmapataljon ja 1. eesti polgu pataljon), kes olid Muhu saarele toodud 14. oktoobril.

²⁰ Suurem osa Vene vägedest (mille põhijõud oli 427. jalaväepolk) oli evakueeritud varem, nii et 19. oktoobril maabunud 17. rügement võttis vangi ainult umbes 450 meest (kuigi 300-mehe-line mereväeüksus oli rajanud 15. oktoobril sillapea).

arusaama operatsiooni eesmärgist. Meredessantoperatsioon on ükskõik millise standardi järgi keeruline ettevõtmine ja 1917. aasta standardi järgi pidi see olema planeerimismeeskonna jaoks komplitseeritud projekt nii ajapiirangute tõttu kui ka tulenevalt faktist, et Saksamaa polnud sellist operatsiooni kunagi varem ei planeerinud ega ka ellu viinud.

Operatsiooni tagajärjel sündis idee manööveroperatsioonidest, kus kaitsjad isoleeritakse ja võetakse neilt vähimgi võimalus initsiatiivi haarata. Aga ei saa ka unustada, et Saksamaa edu oli suuresti Venemaa hävingu tagajärg. Poliitilise keerise tõttu polnud Vene sõjaväelastel ei ühist eesmärki ega ka võitlusvaimu – nende riik oli lagunemas ja nad tahtsid ellu jääda, et naasta oma perekondade juurde Venemaal.

Operatsioon „Beowulf“ 1941. aastal

Operatsiooni ülevaade

Kui Saksamaa ründas 22. juunil 1941 Nõukogude Liitu, olid Saaremaal, Muhus ja Hiiumaal tugevad ja hästi ette valmistatud Nõukogude sõjaväerajatised. Molotovi-Ribbentropi pakti allakirjutamise järel nõudis Nõukogude Liit Eestilt vastastikuse abistamise lepingu sõlmimist, mis lubaks Nõukogude Liidul rajada Eesti pinnale sõjaväebaasid ja paigutada neisse 25 000 sõjaväelast. Saaremaa oli üks Nõukogude baasivägede asupaikadest. 1941. aasta suvel küündis sõjaväelaste arv Saaremaa ja Muhu garnisonis 18 615 meheni (3. üksik laskurbrigaad, üks merejalaväepataljon, kaks ehituspataljoni ja neli üksikroodu; lisaks üks mobiliseeritud eestlastest moodustatud pataljon). Enamik neist sõdureist oli rakendatud rannakaitserajatiste meeskondade või nende toetusüksustena rannikul või rannikulähedases vööndis. Lisaks oli Nõukogude Balti laevastikul saarte sadamates ja lennuväljadel hulk laevu ja lennukeid.²¹

²¹ 142 suurtükki (maa- ja merevägi kokku), kaheksa torpeedopaati ja 12 lennukit. Toomas Hiio, „Combat in Estonia in 1941“ – *Estonia 1940–1945. Reports of the Estonian International Commission for the Investigation of Crimes against Humanity*, toim. Toomas Hiio, Meelis Maripuu ja Indrek Paavle (Tallinn: Inimsusevastaste Kuritegude Uurimise Eesti Sihtasutus, 2006), 426.

Saksa väegrupi Nord peaeesmärk oli hävitada kõik vaenlase jõud Baltimaades ning hõivata kõik Eesti ja Läti sadamad ja Nõukogude mereväebaasid Leningradis ja Kroonlinnas, et lõpetada Nõukogude Balti laevastiku operatsioonid Läänemerel. Saaremaa, Hiiumaa ja Muhu saare okupeerimine oli teisejärguline ülesanne, juhul kui selleks avaneb võimalus.

Väegrupi Nord ülemjuhatus mõistis peagi, et ühendoperatsiooni plaan polnud teostatav, sest Saksa mereväel olid teised prioriteedid – esmajoonel Atlandi lahing ja seejärel Suurbritanniasse tungimise kavatsus. Selle asemel pidi Saksa üksuste üleviimiseks mandrilt Lääne-Eesti saartele kasutama maaväe koosseisulist varustust. Viimaks koostati kaks eraldi plaani Lääne-Eesti saarte okupeerimiseks – mõlemad võtsid arvesse, et Väinamere ületamine sõltus maaväe pioneeridest ja palju vähemal määral mereväe toetusest.

Operatsiooniplaan „Beowulf I“ nägi ette laevadele asumist Kuramaa põhjatipus Ventspilsis sadamas ning rügemendi lahingugrupi dessanti Sepamaa lähel Kuressaarest ida pool ja Sõrve poolsaare kagukaldal Salme ümbruses. Plaani põhieeldus oli, et Nõukogude väed saarel olid demoraliseerunud ega soovinud võidelda.

Operatsiooniplaan „Beowulf II“ nägi ette laevadele asumist Lääne-Eesti rannikul ning jalaväediviisi maabumist Muhu idarannikul koos samaaegse ohudessandi ning märkimisväärse ohutoetusega. Kui Muhu on sakslaste käes, pidi diviisi ületama Väikese väina ning liikuma edasi läände. Operatsiooni lõppeesmärk oli Sõrve poolsaare vallutamine.

Väegrupp Nord tungis Leetu 22. juunil 1941 ning liikus kiiresti edasi sügavale Lätti ja Eestisse eesmärgiga jõuda Leningradi.

Saksa vägede kiire edasitung lõikas ära märkimisväärse suurusega Nõukogude väekoondise Lääne-Eesti saartel. Nõukogude Liit kavatses evakueerida suure osa saartel asuvatest vägedest Nõukogude baasi alale Soomes Hanko poolsaarel või vähemalt kaalus seda. Vägesid ei evakueeritud osalt Saksamaa kiire edasiliikumise tõttu mandril ja osalt seetõttu, et Nõukogude merevägi ei suutnud Saksa mereväe mereala valdamist väärata. Selle asemel leidis Nõukogude sõjalaevastik end tõkestatuna ega olnud võimeline ei korraldama ega toetama operatsioone väljaspool Soome lahe idasoppi ja lõunarannikut.

Üks Saksa 291. jalaväediviisi lahingugrupp vastutas väegrupi Nord mereäärse tiiva kaitsmise eest ja pidi saared hõivama, kui selleks oleks avanenud sobiv võimalus. Kuid Saksa vägede kiire edasiliikumise tõttu läbi Läti ja Eesti liikus ka lahingugrupp alates 20. augustist Tallinna peale ja osales 28. augustil 1941 Tallinna vallutamisel ning viidi varsti pärast seda Leningradi rindele.

Pärast Tallinna langemist tehti Muhu, Saaremaa ja Hiiumaa vallutamine ülesandeks 61. jalaväediviisile koostöös Luftwaffe ja Kriegsmarinega. Merevägi andis operatsioonile maabumisalused, mis olid saadaval, sest operatsioon „Seelöwe“²² oli edasi lükatud; samuti miinitõrje, laevastiku tuletoetuse, pukserid jm. Üldine plaan sisaldas järgmisi punkte.

- Julgestada pealelaadimisala 217. jalaväediviisi üksustega, vallutada algetapil 217. jalaväediviisi üksustega Vormsi ja Hobulaid (Vormsi ja mandri vahel) ning 61. jalaväediviisi 161. rekkepataljoni allüksusega Kessulaid Suure väina põhjaosas.
- Luftwaffe pidi andma intensiivset lähiõhutoetust (kuni suurtükiväeüksuste maabumiseni Muhu saarel), avama seitse läbipääsu maabumisalala Nõukogude miiniväljades ning hävitama suurtükipositsiooni Kübassaares, milleks pidi eriüksuse „Benesch“ allüksused maandatama nii õhu- kui ka meredessandiga.
- Kriegsmarine pidi koostöös Luftwaffega demineerima väina, julgestama maabumisoperatsiooni ning korraldama kolm pette-rünnakut: „Südwind“ (Kuressaare vastu), „Westwind“ (Saaremaa lääneranniku suunas) ja „Nordwind“ (Soome saarestikust Hiiumaa suunas). Eesmärk oli ähmastada Saksa vägede kavatsust rünnata Muhu saart ning meelitada Nõukogude sõdureid jääma paigale Saaremaa rannikule hajutatud positsioonidele.
- 14. septembril kell 4.00 pidi esimeses laines Lääne-Eesti rannikult Muhu suunas välja sõitma rügemendi lahingugrupp; diviisi ülejäänud lahinguüksused pidid maabuma veel kahes laines ning viivitamatult ette saatma oma allüksused, et julgestada Väikeste väina tamm ning – kui võimalik – rajama Saaremaal silla-pea. Samal ajal pidi teises maabumisaigas randuma tugevdatud

²² Saksa Briti saartele plaanitud dessandi koondnimetus.

161. rekkepataljon ning – kui võimalik – saavutama kontrolli Väikese väina tammi üle või ründama Muhu saare kaitsjaid selja tagant. Edasine rünnak Saaremaal pidi ootama suurtükiväe tuletoetuse ettevalmistamist.

Merejõudude valmidusse seadmine algas juba 10. septembril, kui umbes 50 parvlaeva siirdi koondumisalale Pärnu lähedal. Irbe väina läbimisel avas Nõukogude rannakaitsesuurtükivägi Saaremaalt tule ja kaotati mitu alust. Kuid Saksa ettevalmistused jätkusid ning 13. septembril koondus 61. jalaväediviis pealelaadimisala lähedusse piki rannikut Virtsust põhja pool, et olla valmis pealelaadimiseks 14. septembri varastel hommikutundidel.

Esimesed ründelained piirdusid kahe kompaniiga ainult sellepärast, et peamiseks transpordivahendiks olid 170 ründemootorpaati, millest igaüks sai pardale võtta ainult neli sõdurit. Nende varustus ja tuletoetusrelvad paigutati täispuhutavatele parvedele, mis seoti ründepaatide sappa. Esimene laine sõitis välja kavandatud veidi hiljem, aga siiski kooskõlas üldise plaaniga, kuid navigatsiooniprobleemide tõttu eksis üks esimese laine kompanii kursilt.²³ Muhumaal maabumise asemel jõudsid nad tagasi pealelaadimisrannale ja alustasid rünnakut oma rügemendi komandopunkti vastu. Asjad klaariti peagi ja üksus väljus teisele katsele.

Esimene laine maabus viimaks Muhu saarel, kuid mitte ilma uute navigatsiooniprobleemideta, sest üksus maabus Kansi ja Tusti vahel umbes kahe kilomeetri kaugusel plaanitud maabumise rannast. See maabumiskoht oli õnnetuseks Punaarmee Kuivastu positsiooni läheduses (praeguse parvlaevasadama kandis) ja seal võeti sakslased vastu tõhusa tulega. Sakslased suruti sõna otseses mõttes veepiirile, sest nad suutsid vallutada ainult kitsa alla saja meetri laiuse sillapea.

Järgmise laine väljasaatmine lükkus edasi, sest ilm läks halvemaks ja ka hulk ründepaate oli kaitsjate tules hävitatud või vigastatud.²⁴ Kui nad lõpuks kell 7.50 maabusid, kallutasid nad jõudude tasakaalu maabu-

²³ Magnetkompasside kasutamine oli raske, sest pardal oli palju metallist varustust ja relvi. Samuti piirasid nähtavust kõrged lained ja pimedus. Hiio, „Combat in Estonia in 1941,“ 428.

²⁴ Esimeses kahes laines kaotati 50 ründepaati. Vt Walther Melzer, *Kampf um die Baltischen Inseln 1917–1941–1944*. Die Wehrmacht im Kampf 24 (Neckargemünd: Kurt Vowinkel Verlag, 1960), 42.

misvööndis sakslaste kasuks ja suutsid laiendada Muhu sillapead saare sügavusse. Olukord kujunes järk-järgult sakslastele soodsamaks, sest päevalguse saabudes muutus Saksa õhutoetus väga tõhusaks. Õhtuks olid sakslased kolme pataljoni jõududega, mis oli õnnestunud saarele tuua, suutnud luua kuue kilomeetri pikkuse, kuid üsna kitsa sillapea.

161. rekkepataljonil oli rohkem õnne, kui nad samal ajal maabusid Muhu kirderannikul Nõmmküla juures Muhu põhjatipu lähedal. Nende vahetu edu üks põhjusi oli asjaolu, et nende üleveoalused võimaldasid kaasa võtta sõidukid ja raske sõjavarustuse.²⁵ Peale selle kohtas pataljon maabumisaigas ainult nõrka vastupanu ning suutis kohe maabumise järel ette saata jalgrattakompanii, mis murdis läbi Punaarmee kaitseliinide Liiva küläni saare keskel, kus oldi sunnitud vastase vastupanu tõttu peatuma.

Siiski suutsid Nõukogude sõdurid 14. septembril sakslaste peamise maabumise Kuivastu juures peatada ja Luftwaffe tugevatest rünnakutest hoolimata sakslaste läbimurde tõkestada.

Sakslased aga liikusid edasi ja surusid punaarmeeelased aegamisi üle Väikese väina tammi Saaremaale ning 15. septembril oli Muhumaa sakslaste valduses.

Järgmisel hommikul, 16. septembril, tegi üks Saksa pataljon ulja sööstu üle neljakilomeetrise Väikese väina tammi ning õhtuks olid sakslased suutnud luua Saaremaal sillapea, mille keskus oli Orissaares ning mille piir jooksis Liigalaskma kaudu Pöide Tornimäeni. 17. septembril laiendati seda veelgi.

Diviisiülem oli hakkamist täis, et üritus lõpule viia, ja andis oma lahinguüksustele käsu rünnata neljal paralleelsel teljel, ehkki diviisi suurtükivägi ei olnud veel täielikult kohale jõudnud. 161. rekkepataljon pidi liikuma piki Saaremaa põhjarannikut. Mandrilt Muhumaa kaudu kohale tulnud 176. jalaväerügement pidi lõunast edasi liikuma Saaremaa põhjaossa. 151. jalaväerügement liikus piki telge, mis ulatus Orissaarest

²⁵ Laevastik Saksa vägede veoks saartele, mida nimetati selle ülema järgi *Abteilung Cellarius*, koosnes 60 Eesti kalapaadist ning 50 Soome mootorpargasest ja ühest Soome aurikust. Kui jalaväelased ületasid Muhu väina peamiselt Virtsu kaudu, siis selle maabumise korraldasid elukutselised meremehed ja tüürimehed ning arvatavasti oli see üks selle maabumise edukuse põhjuseid.

Joonis 2. Operatsiooni
„Beowulf“ kronoloogia

Saaremaa keskossa, ja viimaks 162. jalaväerügement liikus mööda Saaremaa lõunarannikut Kuressaare poole. Veel tegutsevad Nõukogude rannakaitsepatarid hävitati ühekaupa kurnavate lahingutega, kuid Saaremaa Nõukogude garnison pidi alasid loovutama ja taganema pealetungivate Saksa üksuste ees, mida nüüd ei toetanud mitte ainult Luftwaffe, vaid ka märkimisväärne maaväe suurtükivägi, laevasuurtükid ja pargastele paigutatud suurtükid.

22. septembriks 1941 isoleeriti järele jäänud Nõukogude relvajõud Sõrve poolsaarel. Nad lootsid, et nad evakueeritakse meritsi. Seda ei juhtunud. Selle asemel pidid nad kaitsma kitsast poolsaart Saksa rügementide vastu. Pärast kaks nädalat kestnud raskeid lahinguid andsid umbes 4000 ellujäänud Nõukogude sõdurit ja ohvitseri alla.

Mõni päev hiljem, 12. oktoobril, maabusid sakslased Hiiumaal. Jällegi võitlesid Nõukogude väed visalt ja alles 21. oktoobril oli viimane suurtest Lääne-Eesti saartest sakslaste käes. Sakslased kaotasid 700 meest ja kuigi Nõukogude kaotused ei ole teada, langes vangi 15 300 meest ja sakslased said sõjasaagiks suure hulga sõjamaterjali ja varustust.

Saksa võit lisandub 1941. aasta Ida-Euroopa lahinguväljade taktikaliste võitude nimekirja. Pidades silmas, et Saaremaa ja teiste Lääne-Eesti saarte okupeerimist nähti „Barbarossa“ plaani koostamise ajal peaaegu teisejärgulise maabumisenähtuse eesmärgiga puhastada saar maha jäänud punaväelastest, muutusid strateegilise ja operatsioonitaseme kaalutlused augustis väga suurel määral. Sellel muutusel oli otsene mõju maabumise

eesmärgile (ja seeläbi eesmärgi alalhoidmise sõjapidamispõhimõttele) ning kindlasti oli sellel mõju ka jõudude paigutamisele ja seega pidi Saksa väeliikide tegevuse kooskõlastamise ja koostöö korraldamine olema paljuskki sama kompleksne kui 1917. aastal operatsiooni „Albion“ plaanimisel ja elluviimisel.

Kui Saksa 1917. aasta plaan toetus olulisel määral üllatuse ja paindlikkuse sõjapidamispõhimõtetele (s.t rünnak vaenlase kaitse sügavusse eesmärgiga tõkestada Väikese väina tamm), siis operatsioonil „Beowulf“ oli tähtsam jõudude koondamise põhimõte, kuid nii, et see oleks vaenlasele ette näha. On ahvatlus võrrelda kindralmajor von Esdorffi otsust 1941. aastal murda kiiresti välja esialgselt sillapealt Tagalahe ääres sakslaste sööstuga üle Väikese väina tammi, sest need mõlemad episoodid muutsid olukorda lahinguväljal. Siiski on üks otsustav erinevus. Esdorff oli veendunud, et julgus ja kiirus võiksid veelgi suurendada venelaste kaitse sisemist lagunemist ja see võiks üles kaaluda tema tuletoetuse puudumise. 1941. aasta rünnakul oli tuletoetus loomulikult olemas – esialgu küll mitte maaväe suurtükiväe poolt, vaid merelt suurtükkidega parastelt ja Luftwaffelt, mis kehtestas õhuülekaalu ja seetõttu domineeris Punaarmee üle lahinguväljal.

On selge, et alates 1917. aastast oli väeliikide koostöö kõiges sõjapidamispõhimõtetes puutuv as margatavalt arenenud. Kuid kui Luftwaffe väär is kiitust lähiõhutoetuse eest, kritiseeriti Saksa mereväge, mis nähtavasti (väär)kasutas palju ressursse petteoperatsioonideks Kuresaare suunal ja Saaremaa põhjarannikul, selle asemel et pidada tähtsaks ja osutada tegelikku toetust ründavale väele. Laevasuurtükkide tuli Punaarmee kaevikute ja blindaažide vastu Muhumaal ja samuti Väikese väina tammi ületamise toetamine oleksid olnud abiks Saksa jalaväele. Nõukogude väed aga demonstreerisid oma taktikalist vilumust ning võitlesid oskuslikult ja visalt.

Saarte vallutamine 1944. aastal

Operatsiooni ülevaade

1944. aasta suvi ei toonud Saksamaale häid sõnumeid. Sakslastel ei õnnestunud tagasi tõrjuda liitlasvägede maabumist Normandias ja 22. juunil algas operatsioon „Bagration“, tohutu suur Nõukogude pealetung. Mõne nädalaga oleksid Nõukogude väekoondiste lained uhtunud Saksa väed Valgevenest välja ja ühtlasi möödunud kogu Saksa väegrupist Nord, mis asus Eestis ja Lätis. „Bagration“ ning hilissuvel ja varasügisel järgnenud pealetung Riiale pani väegrupi Nord ränga surve alla ja sundis ta võitlema oma ellujäämise eest.

Saksa ülemjuhatus lubas väegrupi Nord Eestist ja Põhja-Lätist evakueerida (operatsioon „Aster“),²⁶ et vältida selle täieliku hävitamise ohtu nurjumisele määratud katses oma positsioone hoida ning ühtlasi vältida väegrupi äralõikamist kiiresti läbi Valgevene tunginud Punaarmee üksuste poolt. Väegrupi Nord järgmine ülesanne oli peatada Punaarmee pealetung Lätis ida pool Riit.

Nõukogude vägede operatsiooniline edu juunis ja juulis – väegrupi Mitte kokkuvarisemine ja purustamine ning väegrupi Nord äralõikamine – ja septembris, kui Soome otsustas sõlmida eraldi rahulepingu liitlastega, viisid muutusteni Lääne-Eesti saarte operatsioonilises rakenduses.

Saaremaa ja teised saared olid alates 1941. aastast kitsas sõjalisel tähenduses Saksamaa ühendusvööndis ja osaks väegrupi Nord tagalapiirkonnast peajasjalikult logistikabaasina, kus asusid sõjavangilaagrid jm. Operatsioon „Bagration“ ja Riia pealetung muutsid olukorda. Kui Punaarmee jõudis Riist läänes Läänemereni ja kui Saksamaa kaotas Soome kui liitlase, kaotas ta ühtlasi kontrolli Soome lahel. Nüüd olid väegrupi Nord maismaaühendused Nõukogude vägede kontrolli all ja Nõukogude relvajõududel oli võimalik mõjutada ka Saksamaa mereühendusi Läänemerel. 10. oktoobril jõudis Punaarmee põhja pool Klaipeдат Läänemereni, lõigates jälle läbi väegrupi Nord maismaaühenduse Saksamaaga. Sakslased

²⁶ Eestist evakueerimine algas 17. septembril ja lõppes 24. septembril, kui Mandri-Eesti jäeti maha. Earl F. Ziemke, *Stalingrad to Berlin: the German defeat in the east*, Army Historical Series (Washington D. C.: Office of the Chief of Military History, 1968), 404–405.

kavatsesid rünnata Punaarmee läbimurdekiilu mõlemalt tiivalt haaramisega. Väegrupi Nord ainus võimalus vägede leidmiseks selleks rünnakuks oli rindejoone lühendamine ja Riia loovutamine.²⁷ Vasturünnak Ida-Leedusse ei teostunud ja selle asemel pidi väegrupp Nord leppima oma riismete sissepiiramisega Kura poolsaarel. Jällegi omandasid Saaremaa ja teised saared operatsioonilise tähtsuse: sakslased pidid kaitsma Kuramaa rannikut ja kontrollima Lääne-Eesti saari, et tagada kontroll Liivi lahel ning sellega julgestada meretransporti Saksamaalt Riiga. Saaremaa valdamine oli võtmetähtsusega Nõukogude vägede juurdepääsu takistamiseks Liivi lahele. Seetõttu tuli Lääne-Eesti saari kaitsta ja hoida need Saksa kontrolli all.²⁸

18. septembril 1944 andis väegrupi Nord peakorter käsu siirda 23. jalaväediviisi Riist Kuressaarde, et julgestada Lääne-Eesti saari. Tagasiteel pidid diviisi Saaremaale viinud laevad pardale võtma kogu varustuse ja isikkoosseisu, mida ei vajatud saarte kaitsmiseks, sealhulgas sõjavangid.

Siirmise ajal oli 23. jalaväediviis viletsas seisus.²⁹ Kõige viimases Saksa vägede olukorra hinnangus 1944. aasta septembri lõpus nimetati diviisi pärast 1944. aasta augustis ja septembris kantud raskeid kaotusi „vaevu lahingukõlblikuks“. Põhimõtteliselt koosnes diviis ainult ühest jalaväerügemendist (kolme pataljoniga 67. grenaderirügement ja füsiljeepataljon).³⁰ Kahte ülejäänud koosseisujärgset grenaderirügementi ei olnud enam olemas.³¹ Diviisiüksustest oli järel kaks suurtükiväedivisjoni, pioneeripataljon ja tankitörjepataljon (ainult kahe raske

²⁷ *Germany and the Second World War*, 8. kd, *The Eastern Front 1943–1944: the war in the east and on the neighbouring fronts*, toim. Karl-Heinz Frieser, Barry Smerin ja Barbara Wilson, Militärgeschichtliches Forschungsamt (Oxford: Oxford University Press, 2017), 640–641.

²⁸ BArch RH 19 III/16, Bd. 6, 46.

²⁹ 12. septembril oli diviisi nimekirjas (*Tagesstärke*) 6889 meest, kuid lahingujõud (*Kampfstärke*) oli ainult 3530.

³⁰ Lahingutugevusega vastavalt 332, 348, 299 ja 227 meest. Lahinguüksuste isikkoosseisu võimendati vähemalt arvuliselt meeste ületoomisega toetusüksustest ja -allüksustest.

³¹ 9. grenaderirügement saadeti 1944. aasta augustis suurte kaotuste tõttu laiali ja järele jäänud mehed liideti 67. jalaväerügemendiga. 68. jalaväerügemendi kõik kolm pataljoni kaotati nurjunud operatsioonis „Tanne-Ost“, mille eesmärk oli pärast Soome ja NSV Liidu vaherahu sõlmimist vallutada Soomele kuuluv Suursaar. Maabumine tehti eeldusel, et soomlased loovutavad saare ilma lahinguta, kuid seda ei juhtunud. Kogu isikkoosseis langes (153 meest) või võeti vangi (1231 meest). Poul Gross, *Krigen i Østersøen 1939–1945* (Kopenhaagen: Forsvars-

tankitõrjekahuriga) ning sideüksused ja voor. 23. jalaväediviisi toetuseks saatis väegrupp Nord Põhja-Eestist viivitamatult saartele umbes 2000 Saksa mereväe jalaväelast ja suurtükiväelast.³² 26. septembril, kolm päeva enne Punaarmee rünnaku algust, allus 23. jalaväediviisi ülemale kindralleitnant Hans Schirmerile, kes oli selleks ajaks nimetatud Läänemere saarte komandandiks (*Kommandant der Baltischen Inseln*), 7350 meest. Üks neljast talle alluvast pataljonist siirdi Hiiumaa kaitseks ja nii jäi Saaremaa ja Muhumaa kaitseks ainult kolm nõrka pataljoni.

Punaarmee peamine eesmärk oli Saksa vägede purustamine Eestis ja iga viimse kui ruuttolli endise NSV Liidu ala tagasivallutamine. See tähendas ka Saaremaad ja teisi Lääne-Eesti saari.

Väegrupi Nord peakorteris teati väga hästi, et Läänemere saarte komandandi käsutuses ei ole piisavalt vägesid. Siiski anti viimasele käsk tõrjuda iga maabumiskatse. Ainult juhul, kui oli oht kaotada üldine lahinguvõime, oli tal lubatud maa-alasid loovutada. Sõrve poolsaart tuli aga kaitsta iga hinna eest. Kaitse tugevdamiseks anti käsk Saaremaale siirda 218. jalaväediviisi põhijõud ning samuti viidi tema alluvusse täiendavad Saksa mereväe jalaväetaolised julgestusüksused.³³

28. septembril andis Leningradi rinde juhatus oma 8. armeele, mida juhtis kindralleitnant Filipp Starikov, käsu puhastada kõik Lääne-Eesti saared vaenlasest hiljemalt 5. oktoobriks 1944.³⁴ 8. armeele allusid

akademiet, 2014), 146; H. M. Tillotson, *Finland at Peace & War* (Wilby, Norwich: Michael Russell, 1996), 224.

³² 531. ja 532. mereväe suurtükidivisjoni isikkoosseis ilma suurtükkideta. Werner Haupt ja Joseph G. Welsh, *Army Group North: the Wehrmacht in Russia 1941–1945*, Schiffer Military History (Atglen, PA: Schiffer, 1997), 206.

³³ Saaremaal rakendatud Saksa üksuste suurust ja lahinguvõimet on raske hinnata. Kaitse selgroo moodustasid 23. ja 218. jalaväediviis. Samuti roteeriti Saaremaale ja sealt Kuramaale hulk 12. Luftwaffe välidiviisi jalaväeüksusi. Ainus korralikult relvastatud mobiilne üksus näib olevat olnud 202. ründesuurtükibrigaadi üks patarei kümne Sturmgeschütz III tüüpi ründesuurtükiga. Suurtükiväe tuletoetus piirdus kolme diviisi suurtükiväerügementidega, mille järelejäänud koosseis vastas kolmele suurtükidivisjonile. Tippajal võis saartel olla kuni 16 000 meest. Vt BArch RH 19 III/319, Bd. 39/2, 30; Melzer, *Kampf um die Baltischen Inseln*, lisa 12.

³⁴ Toomas Hiio, „Combat in Estonia in 1944“ – *Estonia 1940–1945. Reports of the Estonian International Commission for the Investigation of Crimes against Humanity*, toim. Toomas Hiio, Meelis Maripuu ja Indrek Paavle (Tallinn: Inimsusevastaste Kuritegude Uurimise Eesti Sihtasutus, 2006), 1089.

109. laskurkorpus kindralleitnant Ivan Alferovi juhtimisel, mille koosseisu kuulus kolm laskurdiviisi (nr 109, 131 ja 72), ning 8. eesti laskurkorpus kindralmajor Lembit Pärna juhtimisel, mille koosseisus oli kaks laskurdiviisi (nr 7 ja 249), kokku umbes 30 000 meest lahingüksustes. 8. armee eraldas saarte vallutamise toetuseks kolm tankipolku, 23 suurtükiväepolku, viis liikursuurtükipolku, neli sapööripataljoni ja 283. amfibautopataljoni (umbes 100 USA-s toodetud DUKW amfib-autoga). Õhutoetuseks määrati 13. õhuarmee. 8. armee oli tõepoolest muljet avaldav sõjajõud.

Plaani järgi pidi eesti laskurkorpus maabuma Muhu saarel 30. septembril 1944. Järgmisel päeval, 1. oktoobril 1944, pidi 109. laskurkorpus maabuma Hiiumaal, puhastama saare ja valmistuma Soela väina ületamiseks 3. oktoobril, et maabuda Saarema põhjarannikul, samal ajal kui eesti laskurkorpus pidi ületama Väikese väina ja maabuma Saaremaa idarannikul. Maabumisaladelt lähtuvad üksused pidid puhastama Saaremaa idast läände. Balti laevastik ja 13. õhuarmee toetasid operatsiooni märkimisväärsete jõududega.³⁵

Kaks Nõukogude laskurkorpust koondusid rünnaku ettevalmistuseks Mandri-Eestis. Soodsa ilma tõttu maabuti Muhu saarele 29. septembri õhtul. Esimene maabumislaine ületas Suure väina laial rindel ja selles osales kaks laskurpataljoni (1185 meest) 18 torpeedokaatri ja 98 amfib-autoga. Nad alistasid kiiresti nõrgad Saksa üksused ja enne 30. septembri keskpäeva oli Muhumaa Punaarmee kontrolli all.

Maabumine Hiiumaale oli kavas 1. oktoobri hommikul kahes kohas Heltermaa poolsaare ja Tähva nina juures. Maabumise peajõud Heltermaa sadama juures pidi koosnema 109. laskurdiviisi kahest laskurpolgust.

Ebasoodsa ilma tõttu lükati maabumine edasi 2. oktoobrile. Kell 8.30 surusid lõunapoolse maabumisrühma torpeedokaatrid Saksa vastupanu maha ja maandasid esimese löögisalga Heltermaa sadama ümbruses, mis õnnestus kiiresti hõivata. Seal maabus dessantüksuse kogu esimene

³⁵ Balti laevastik andis operatsiooni käsutusse 260. merejalaväebrigaadi, torpeedokaatribrigaadi (kuni 30 torpeedokaatrit), laevastiku julgestusüksused kaheksa suurtükipaadi, 13 patrull-laeva, 13 miinitraaleri ja vähemalt 60 eri suuruses tsiviiljuvvahendi ja väiksema laevaga ning Balti laevastiku lennuväe. Merejõudude ülem oli kontradmiral Ivan Svjatov, kes kooskõlastas oma operatsioonid 8. armee juhatajaga Leningradi rinde juhatuse üldjuhtimise all.

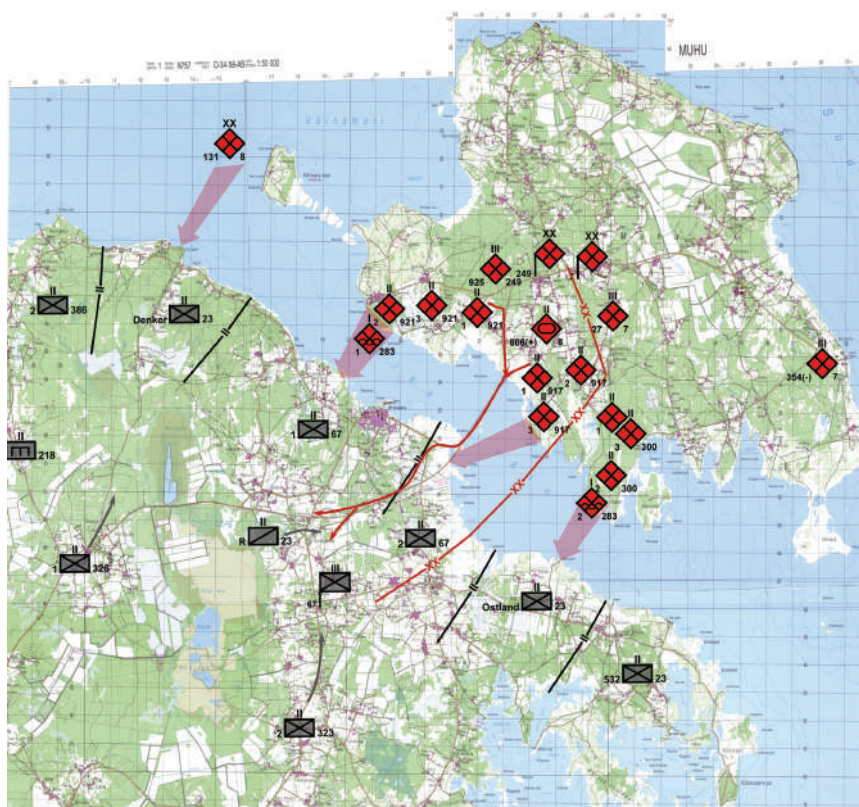

Joonis 3. Lääne-Eesti saarte operatsioon 1944. aastal 8. armee sõjapäevikus

ešelon. 2. oktoobri õhtuks oli 109. laskurdiviis sakslaste kangekael-
sest vastupanust hoolimata tõrjunud vaenlase Kassari tammi ja Orjaku
laheni, kus sakslased tõkestasid pealetungi jätkumise, kuni nad tõrjuti
3. oktoobri õhtul Saaremaale, jättes Hiiumaa Punaarmee kontrolli alla.

Maabumine Saaremaale algas 5. oktoobril. 8. eesti laskurkorpuse
üksused maabusid 70 amfibautoga mõlemal pool Väikese väina tammi.
Samal päeval väljusid 131. laskurdiviisi kaks pataljoni 14 väikese laeva
ja kahe miinitraaleriga Rohuküla sadamast, et maabuda Taaliku ja Triigi
sadamas Saaremaa põhjaosas. Navigatsioonivea tõttu aga maabus Taa-
liku sadamas maabuma pidanud pataljon üks kilomeeter sadamast loo-
des. Nende õnneks ei olnud seal kaitses ühtki Saksa üksust ja nad said
vastupanuta maale minna. Ilmselt kutsuti teine üksus, mis pidi maabuma
Triigis, tagasi ja suunati selle asemel hoopis Taaliku sadamasse.

Punaarmee maabumine Väikese väina tammist lõunas oli eriti edukas
ning andis talle kontrolli tammi mõlema otsa üle. 5. oktoobri õhtuks oli

Joonis 4. Punaarmee 8. armee üksuste dessant Saaremaale 1944. aasta 5. oktoobri hommikul kell 5.00

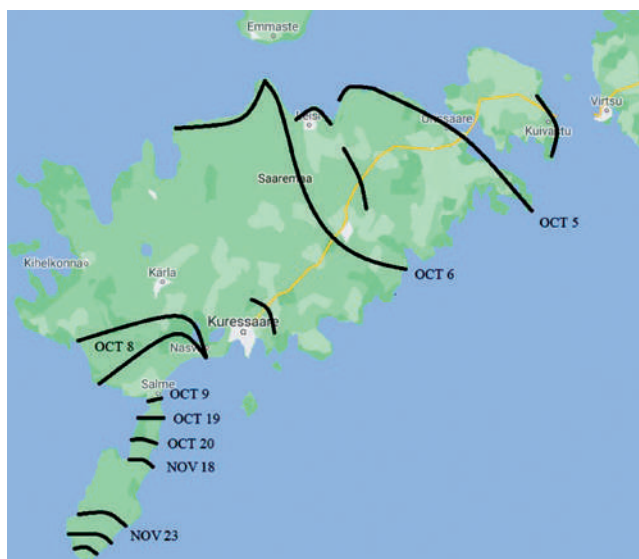
sillapea Saaremaa idaosas piisavalt suur, et Punaarmee sai kasutada Väike-se väina tammi lisajõudude, sealhulgas ka soomus- ja tuletoetusüksuste toomiseks koondumisalale Orissaare ümbruses.

Kindral Schirmer, Lääne-Eesti saarte komandant, pidas rünnakut Saaremaa põhjarannikule koos maabumisega kagurannikul Saksa kaitsele kõige ohtlikumaks, sest see seadnuks hädaohtu Saksa üksused, mis kaitsevad Saaremaa rannikut vastu Muhumaad. Kui niisugune maabumine oleks toimunud, pidanuksid Saksa üksused end kiiresti vaenlasest lahti rebima, et vältida äralõikamise ja hävitamise ohtu, ning selle asemel, silmas pidades ülesannet hoida saart oma valduses, alustama viivituslahinguid liiga vara.

Isegi kui Saksa armeel oleks olnud piisavalt aega välikindlustuste rajamiseks, et toetada rannakaitset, oli ilmne, et Saksa sõduritel oli kaks peamist probleemi. Esiteks oli enamikul saarel asuvatel üksustel väga vähe sõidukeid ja see takistas nende taktikalist mobiilsust. Teiseks, maastik ei olnud kaitsjatele soodus. Maastikku kattis madalate kiviaedade, väikeste salude ja madalate põõsastike rägistik, mis piiras vaatevälja ja andis vaenlasele hulga võimalusi varjatud liikumiseks. Punaarmee kasutas seda eelist ning murdis ikka ja jälle paljudes kohtades sakslaste hõredatest kaitseliinidest läbi.

Saksa üksused taganesid kiiresti tõkestuspositsioonile umbes 15 kilomeetri kaugusel rannikust. Positsioon ei olnud hea, sest see polnud kaitseoperatsioonideks ette valmistatud. Lääne-Eesti saarte komandant mõistis, et tegelikult on tal liiga vähe üksusi Punaarmee pealetungi tõhusaks peatamiseks ja samuti ei piisa tulejõust, et takistada vaenlase edasiliikumist. Maastik ei toetanud tema käsutuses olnud väheseid taktikavõimeid, sest Saaremaa laieneb lääne suunas ning seetõttu venitati tema rinne veel rohkem välja, mis andis vaenlasele lisaeelise. Ta otsustas taganeda joonele, mis ulatus Kõigustest Saaremaa lõunarannikul Valjala kaudu kuni Leisini põhjakaldal. Mõistagi oli see ainult joon kaardil. Maastikul polnud mingeid tõkkeid, mis oleksid toetanud tema lahingupositsioone, ega ka mitte kitsaid läbipääse või teisi pinnavorme, mis oleks suunanud vaenlase liikumist lahinguväljal ja aidanud tal ennustada, kus Punaarmee võiks rünnata. Kuid see oli viimane „lühike“ joon risti saare servast serva, enne kui saar avardus tema käsutuses olevate vägede jaoks liiga laiaks. Enamik üksusi jõudis öösel sellele joonele, kuid mõnel üksusel oli raskusi, et leida õige tee ümber ja läbi Punaarmee sillapea, ning nad jõudsid kohale alles 6. oktoobril.

Sellel joonel ei suudetud Punaarmee pealetungi mingil moel pidurdada ja Schirmer pidi nõustuma järgmise kiire taganemisega uuele, nn Rebase (sks *Fuchs*) kaitseliinile umbes 10 km Kuressaarest idas ja 20 km Kuressaarest põhja pool. Seda kaitseliini suudeti hoida 7. oktoobril ja ööl vastu 8. oktoobrit. Sealt algas võidujooks Sõrve poolsaarele. Punaarmee ründas laial rindel, samal ajal kui Saksa üksused olid osaliselt siirdud suurte vahedega positsioonilõikudele risti üle saare, et Punaarmeed tagasi hoida, samal ajal kui teised üksused taganesid, et võtta

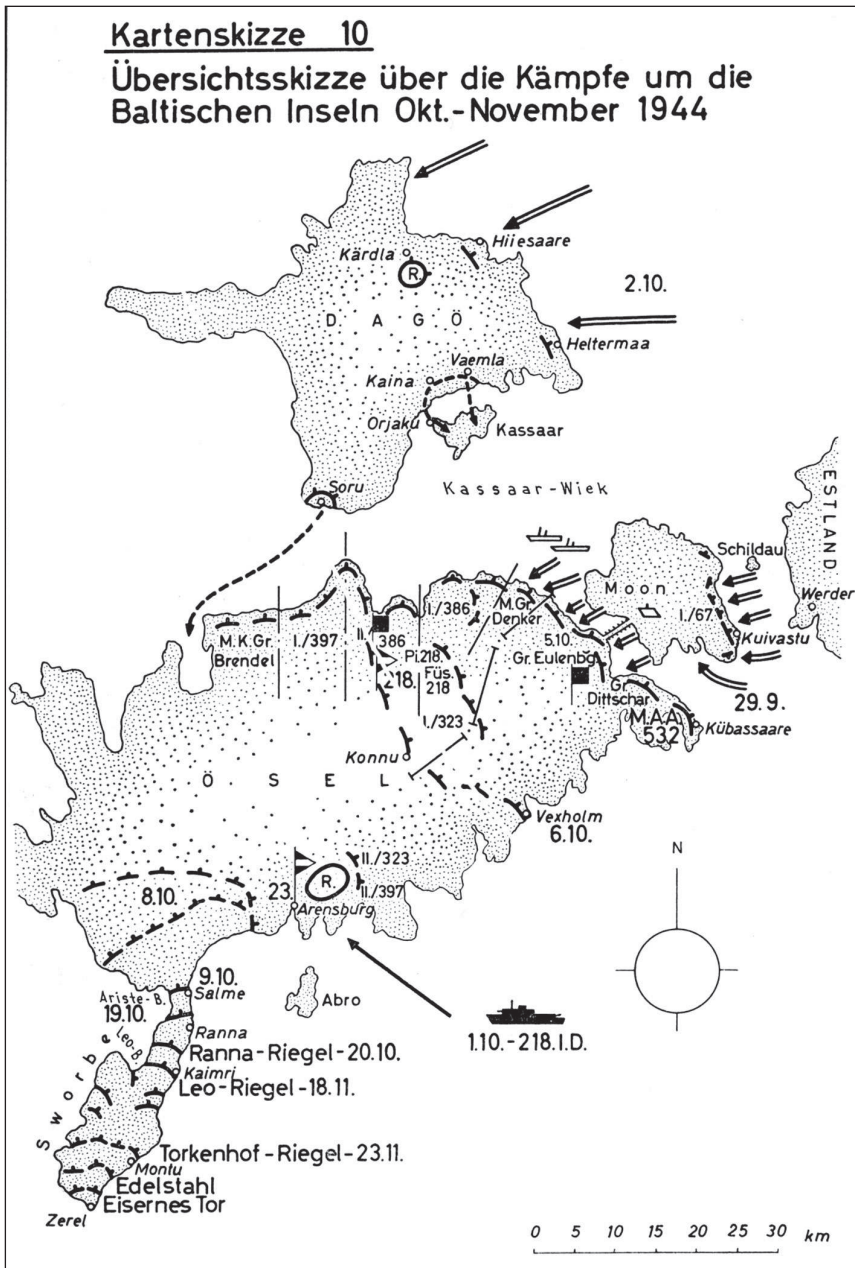
*Joonis 5.
Saaremaa
lahingute
kronoloogia*

väegruppi Nord käsul sisse kaitsepositsioonid Sõrve poolsaare tingimusteta kaitsmiseks.

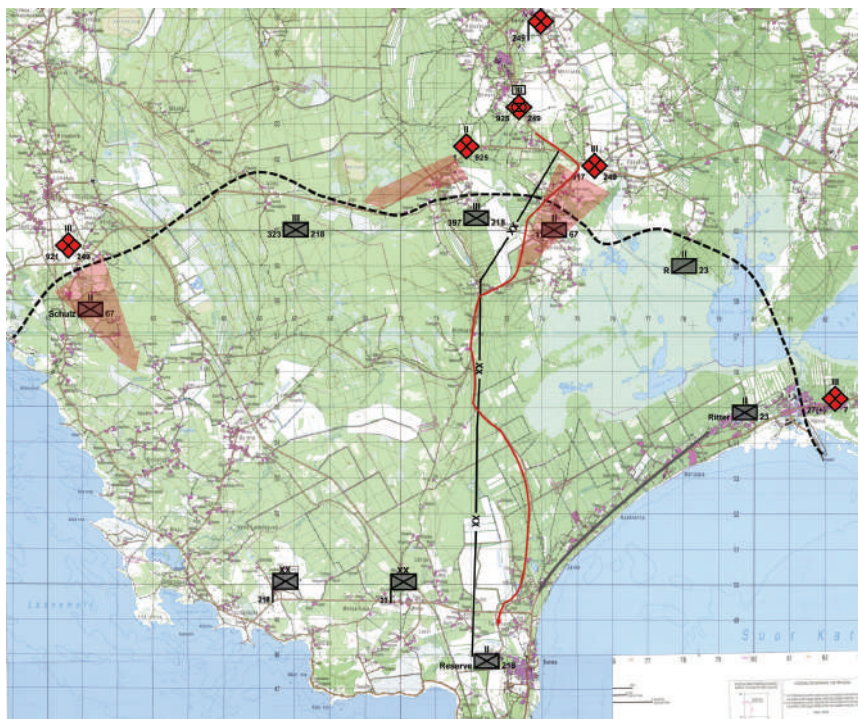
Sel ajal, kui Saksa pataljonid pidasid viivituslahinguid Kuressaarest lääne pool, murdis üks eesti laskurkorpuse lahingugrupp sügavale läbi Saksa kaitseliinide ja jõudis 8. oktoobril Salme juurde järgmise Saksa kaitseliini lähedal, mis kulges risti läbi Sõrve poolsaare. Lahingugrupp rühmitus ümber kokkupuutejoone lähedal kõige tõenäolisemalt selleks, et valmistuda kas järgmise päeva rünnakuks või selle toetuseks.³⁶

Kuid samal ajal, osaliselt paralleelselt Punaarmee lahingugrupiga ja osaliselt selle järel marssisid kaks 67. grenaderirügemendi pataljoni, kes olid lahkunud oma positsioonidelt Kuressaare lähedal, järgmisele kaitseliinile. Mõlemad pataljonid marssisid alates Kuressaarest kõrvuti, kuni läksid lahku Salme ja oma plaanitud uute positsioonide vahel. Sealt saadeti käskjal, kes juhtis I pataljoni piki mereranda nende positsioonidele ranna lähedal. II pataljon kapten Klaus Ritteri juhtimisel liikus mööda

³⁶ Lahingugruppi kuulusid 249. eesti laskurdiviisi 307. tankitõrjedisjoni allüksused, umbes 370 meest major Vladimir Milleri juhtimisel, ning 249. laskurdiviisi 917. laskurpolgu I pataljon, umbes 300 meest major Grigori Karaulovi juhtimisel.

Joonis 6. Saksa vägede operatsioonid Saaremaal 5. oktoobrist 24. novembrini 1944 (Melzer, Kampf um die Baltischen Inseln, 10. kaart)

Joonis 7. 8. eesti laskurkorpuse 249. laskurdiviisi 925. laskurpolgu läbimurre Tehumardi juures 8. oktoobril 1944 kell 15.00

peateed oma järgmiste positsioonide poole. Oli kottpime, kui nad jõudsid Saksa kaitseliinini.

Kapten Ritteri mälestuste järgi raamatus „Halten bis zum letzten Mann“³⁷ läks lugu edasi järgmiselt. Pataljon marssis mööda maanteed Kuressaarest Salme poole koos väheste soomukitega kolonni eesotsas, nende hulgas äsja sõjasaagiks saadud kergetank M3 Stuart. Kapten Ritter oli kaotanud raadioühenduse oma ülemaga. Et olla valmis ootamatuks kokkupõrkeks vaenlasega, hoiatas ta kogu pataljoni, et marsib ise kolonni ees, et olukorda hinnata. Ta käskis meestel marssida nii vaikselt

³⁷ Klaus Ritter, *Halten bis zum letzten Mann – Der Kampf um Ösel – Erinnerungen an die Jahre 1941–1946* (Büsum: Interessengemeinschaft „Ösel 1941–1944“, 2004), 67–77.

kui võimalik ja juhul, kui läheb lahinguks, söösta edasi ja kasutada kõiki relvi, et vaenlane maha suruda ja oma kaitseliinile välja murda.

Pimeduses piki maanteed marssides märkas Ritter, et maanteel mar-sib ka teine kolonn ja et need on punaarmeeelased. Nõukogude sõdurid astusid teelt kõrvale, et sakslased läbi lasta – nähtavasti arvasid nad, et „Nõukogude“ tanki järel liikuva sõdurid olid samuti punaarmeeelased. Ritter ja tema pataljon marssisid avatud maastikul ilma igasuguse katteta läbi 917. eesti laskurpolgu I pataljoni kolonni. Enda ees nägi kapten Ritter nelja tanki T-34 siluetti ja veel punaarmee-lasi. Mõned punaarmeeelased panid arvatavasti tähele, et läbi nende kolonni marssivate sõdurite varus-tus ja relvad kolksusid „valesti“, teistmoodi kui Punaarmee omad, ja õhku lasti üks valgustusrakett. Seejärel algas lahing. Saksa sõdurid avasid tule kõigist oma relvadest. 917. eesti laskurpolgu I pataljon hävitati lähivõit-luses peaaegu täielikult. Saksa sõdurid tormasid edasi ja pörkasid kokku 307. tankitõrjediivisjoni meestega, kellele oli antud häire ja kes jätkasid lähivõitlust sakslastega. Lahing kestis arvatavasti alla paari tunni, ägedas võitluses tapeti relvade ja kõigega, mis kätte juhtus. Kumbki pool kao-tas kohutavaks veresaunaks muutunud lahingus umbes 200 meest, kuid suurem osa sakslasi jõudis oma positsioonideni.

Sakslaste Ranna kaitseliin, mis jooksis risti läbi Sõrve poolsaare, oli hästi valitud asukohas. Poolsaar on seal väga kitsas, ainult mõne kilo-meetri laiune, ning kaitseliini sügavuses olid head tulepositsioonid Saksa suurtükiväele, millelt sai tõhusalt tulistada ka Punaarmee üksuste koondumisalasid. Ennekõike aga raskendas Sõrve poolsaare alguse pudelikael Punaarmee oma arvulist üleolekut ära kasutada.

Algas kurnamissõda. Saksa positsioonide vastu saadeti hulk Punaar-mee ülekaaluka tuletoetusega rünnakuid. Et edendada läbimurret ja eksi-tada Saksa ohvitsere selles, kus rakendada oma reserve, tegi Punaarmee dessandid Sõrve rannikule. 11. oktoobril tehti ühe läbimurde toetuseks katse maandada amfibiautodel roodusuurune üksus Sõrve poolsaare loo-dekaldal Kaugatoma juures, kuid dessant löödi tagasi. 12. oktoobril püü-dis 300. eesti laskurpolk maabuda Vintri lähedal. Maabumiskatse tõrjuti suurte kaotustega tagasi: umbes 250 eestlast võeti vangi ja 200 langes.

Kindral Schirmer teadis väga hästi, et Saksa väed Sõrve poolsaarel olid ebasoodsas olukorras. Pidevates Punaarmee rünnakutes oli kaotatud

raskerelvi ning ka laskemoonavarudest ei piisanud. Oktoobri keskel täiendati tema üksusi umbes 7000 mehega, mis tavapärasemates oludes oleks loonud soodsama jõudude vahekorra vaenlasega. Kuid probleemiks oli see, et paljud täienduseks saadetud sõdurid olid suurtükimeeskondadest üle jäänud suurtükiväelased ilma suurtükkideta ning sugugi mitte oskuslikud ja kogenud jalaväelased. Schirmer oli üsna samasuguses olukorras kui Nõukogude armee 1941. aastal Saaremaad maha jättes: liiga vähe sõdureid, et võita, ja liiga palju, et neid oleks hõlbus evakueerida. Tema järeldus oli selge: ta soovitas korduvalt poolsaar evakueerida – kuid sai iga kord eitava vastuse. Sakslased pidid järk-järgult taganema, kuid suutsid siiski hoida Sõrve poolsaare kitsast kaela.

31. oktoobrist 6. novembrini suutsid Saksa kaitsjad säilitada piisava kontrolli kontaktjoonel hoolimata sellest, et Punaarmee ründas peaaegu iga päev. Need rünnakud tõrjuti arvukate vasturünnakutega, et takistada Punaarmeed läbi murdmast. Enamasti taastasid sakslased kaitseliini, kuid samm-sammult tõrjus Punaarmee sakslased siiski tagasi.

17. novembril aga ei õnnestunud sakslaste vasturünnakul enam Punaarmeed peatada. Niipea, kui sakslased sunniti Sõrve poolsaare kitsast kaelast lõunasse taganema, kasutas Punaarmee oma arvulist üleolekut ja ründas laial rindel ning vähehaaval tõrjuti Saksa väed poolsaare lõunatipu poole.

Aeg töötas Saaremaal sakslaste kahjuks ning järk-järgult evakueeriti saarelt üle jäävad üksused ning mittevajalik või mittelahinguline isikkoosseis. Päev-päevalt vallutas Punaarmee uusi maa-alasid. Kui väegrupp Nord andis 23. novembril kell 12.05 viimaks evakueerimiskäsu, oli järele jäänud Saksa üksuste käes veel ainult mõni ruutkilomeeter. Olukord oli tõsine ning evakueerimine otsustati läbi viia ühekorraga ööl vastu 24. novembril. See oli mõistagi väga riskantne operatsioon.

Pimeduse saabudes hakkasid Saksa üksused oma kaitseliine hõrendama ning lahingupositsioonidele jäeti ainult vähendatud koosseis, et vaikselt rindejoont jälgida. Laevadele ja parvlaevadele laadimist alustati kell 19.00. Kõigepealt viidi pardale haavatud. Ilm läks järjest halvemaks, mis raskendas laevadele laadimist ja nende väljasõitu, kuid oli selles mõttes jällegi kasuks, et takistas Punaarmeel märgata evakueerimise algust. Enne kella 23.00 tõmbusid tagasi ka julgestuseks jäetud üksused ning

teine lahingugrupp jäi julgestama sisemist julgestusperimeetrit ainult kahe kilomeetri kaugusel laadimiskohtadest Sõrve poolsaare tipus. Selle lahingugrupi julgestusel läksid üksused parvlaevade, dessantlaevade ja muude ujuvvahendite pardale. Vaatamata karmile ilmale oli enamik jõududest kell 5.40 saarelt lahkunud.³⁸

Viimasena läksid laeva pardale kindral Schirmer oma staabiga ja julgestuslahingugrupp. Nad lahkusid rannalt umbes kell 6.15. Ainult 45 minutit hiljem, kell seitse hommikul, lahkusid saarelt viimased parvlaevad ja pargased koos lahingupioneeridega, kes olid teinud viimased õhkimised. Punaarmee rekkeüksused, kes olid piki Sõrve läänekallast Sõrve tippu jõudnud, tulistasid viimaseid parvlaevu väikerelvadest, kuid viimane Saaremaa lahing oli lõppenud.³⁹ Punaarmee vallutas Saaremaa ja tõrjus Saksa väed merre, kuid tal ei õnnestunud hävitada saarel olevaid Saksa üksusi.

Sõjalised operatsioonid Saaremaal sõjapidamispõhimõtete valguses

Tänapäeva inimene kaldub oma arrogantsuses minevikku ignoreerima ainulaadsete asjaolude tõttu, mis iseloomustavad praegusaaja moodsaid ühiskondi. See kehtib ka sõjaväemaailma kohta. Iga praegune sõdur võib väita, et mitte kunagi varem pole ühegi sõduri amet olnud nii keeruline. Võib aga eeldada, et Saksa rühmaülem, kes astus 1917. aastal tarmukalt Tagalahe rannale, oli samasuguse kalduvusega (arrogantsi), nagu ka Nõukogude pommituslennuki piloot, kes startis 1941. aastal Kuressaarest. Mõlemad arvasid end kuuluvat organisatsiooni, mis kasutas maailma kõige keerulisema sõjalise organisatsiooni kõige moodsamat sõjavarustust. See mõtteviis on sõjaajaloole proovikiviks.

Sõjapidamispõhimõtete universaalne iseloom võib aidata mõista ja seostada sündmusi, mis rullusid lahti Saaremaal 1917., 1941. ja 1944.

³⁸ Tuul tegi ujuvvahendite liikumise Sõrve idakalda madalates vetes peaaegu võimatuks ning paljud neist läksid vees ümber või heideti kaldale.

³⁹ Ööl vastu 24. novembrit evakueeriti Saaremaalt 4694 sõjaväelast koos väheste sõidukitega. Enamik sõidukeid ja raskerelvi tehti kasutuskõlbatuks ja jäeti viimasele Saksa sillapeale.

aastal. Peamised põhimõtted lubavad meil võrrelda kolme operatsiooni põhielemente ja nendega seotud sõjalist otsustusprotsessi. See omadus teeb sõjaajaloost huvitava ja vajaliku töövahendi nüüdisaegsete sõjaväelaste ja teistegi jaoks, kes soovivad tundma õppida sõjaväelase elukutset.

Eesmärgi valikut ja sellest kinnipidamist käsitatakse peamise sõjapidamis põhimõttena. Üksainus ja ühetähenduslik eesmärk on eduka sõjalise operatsiooni aluseks.

See põhimõte on tõepoolest iga sõjalise operatsiooni võti ja peamine põhjus, miks operatsiooni üldse alustatakse.

1917. aastal oli Saaremaal Vene impeeriumi jaoks tähtis roll. Esiteks kontrollisid Sõrve poolsaare tipu raskepatareid sissepääsu Liivi lahele. Sõrve kindlustused pidid ära hoidma peamised sakslaste rünnakud Riia peale. Teiseks, miiniväljad põhja ja lõuna pool Saaremaad, mida toetasid teised rannakaitsepatareid, kaitsesid madalaid väinu Lääne-Eesti saarte ja mandri vahel. Väinamerel ja saartel baseerusid Vene Balti laevastiku võimsad maismaauksused ja merelennuvägi ning Briti allveelaevad.

Operatsioonitasandil täitis Saaremaa peamiselt kaitse-eesmärgi, et julgustada Vene armee muidu väga haavatavat tiiba tänapäeva Lätis. Strateegilises kontekstis moodustas Saaremaa koos teiste saartega kaitseklastri, mis oli osa Venemaa pealinna Peterburi kihilisest kaitsekontseptsioonist. See kontseptsioon taandas Vene keiserliku laevastiku puhtalt kaitseülesandega rolli: kaitsta rannikut ja eelkõige Peterburi ükskõik millise merelt lähtuva rünnaku eest.

Saksa laevastik plaanis rannikualade vallutamist pikka aega. Kuid nagu venelastel, oli ka sakslastel domineeriv väeliik maavägi ja see juhtis Saksamaa strateegilisi ja operatsioonikaalutlusi. Alles 1917. aasta suvel ja varasügisel muutus Saaremaa vallutamine Saksa armeele tähtsaks. Saaremaa oma kontrolli alla võtmine oli hädavajalik, et takistada venelastel mõjutada sakslaste sügisest Riia-pealetungi.

1930. aastatel oli Nõukogude Liidus kahtlemata selge arusaam sellest, et Saaremaa ja kaitserajatised selle rannikul olid vajalikud, hoidmaks ära Saksamaa rünnet piki rannikut, ja saare sõjaline tähtsus ei olnud muutunud. Need kaalutlused tulid arvatavasti arvesse, kui NSV Liit sundis Eesti Vabariiki leppima Nõukogude sõjaväebaasidega saarel juba veidi enne Eesti inkorporeerimist NSV Liidu koosseisu. NSV Liit vajas Saaremaad,

et välistada vaenulik (s.o Saksa) juurdepääs Riiale ja kindlustada Punalipulise Balti laevastiku kontroll mereühenduste üle Lääne-Eesti saarte taguses rannikumeres. Seega, nagu ka 1917. aastal, kandis Saaremaa ja selle suurtükipositsioonide omanike kaitse-eesmärki, mis pidi kindlustama Nõukogude ranniku- ja tiivakaitset.

1941. aasta Saksa invasiooni ajastus on huvitav. Võib väita, et „Barbarossa“ plaani esimeste etappide kiire elluviimine – Saksamaa sissetung NSV Liitu – jättis Nõukogude üksused Saaremaal ja ümbritsevatel saartel ebamugavasse olukorda, kus neil oli vähe võimalusi sõja kulgu mõjutada. Pealtnäha oli neil väike mõju sündmustele, sest neid oli liiga vähe, et olla tõeline oht Saksamaa strateegilistele eesmärkidele, ja neid oli liiga palju, et Balti laevastik ja õhujõud oleksid suutnud neid evakueerida; ja siiski liiga vähe, et tagasi lüüa sakslaste otsustav rünnak.

Kuid Nõukogude väejuhatuse silmis oli Saaremaal paiknevatel üksustel tähtis eesmärk isegi siis, kui nad olid jäänud isoleerituna pealetungiva Saksa maaväe selja taha. Saarte rannakaitsepatareid takistasid sakslastel merealade oma valdusse võtmist. Eriti olid Sõrve lõunatipu patareid pidevaks ohuks, mida sakslased ei saanud ignoreerida.

Samuti võimaldas Lääne-Eesti saarte oma kontrolli all hoidmine Nõukogude Balti laevastikul teha operatsioone väiksemate laevadega põhja pool Liivi lahte piki Mandri-Eesti rannikut. Rannikumeri võimaldas rajada baase varude täiendamiseks ja ning saarte väikesed sadamad pakkusid varju ja kaitsesid laevastiku ujuvvahendeid ja üksusi huku eest. Järeldus on, et Nõukogude Balti laevastik osutas palju rohkem vastupanu, kui ootasid Saksa operatsiooniplaanijad.⁴⁰

Veelgi olulisem oli see, et värskelt laiendatud Kogula lennuväli Kuressaare lähedal pakkus ootamatu abivahendi kaugpommitajatele, et need jõuaksid Saksamaa pealinna Berliinini, samal ajal kui Saksamaa juhtkond arvas ja kuulutas ka oma rahvale, et NSV Liit on kokkuvarisemise äärel.

On tõepoolest fakt, et kümme Kuressaare lähedal baseerunud Nõukogude kaugpommitajat tegid Saaremaalt mitu õhurünnakut Berliinile. Nende pommireidide sõjaline väärtus on küsitav, kuid nende psühholoogilist ja poliitilist mõju NSV Liidus ja Saksamaal ei tasu

⁴⁰ Haupt ja Welsh, *Army Group North*, 100.

alahinnata: Saaremaa kujutas endast nii poliitilist kui ka sõjalist ähvardust. Sakslased lihtsalt pidid Saaremaa ja sealsete Nõukogude üksustega kiiremas korras tegelema, et vältida sõda toetava avaliku arvamuse kahjustamist.

Ka 1944. aasta sissetungil oli sõjalis-poliitiline eesmärk. Punaarmee Riia operatsiooni peaeesmärk oli kogu NSV Liidu territooriumi tagasi-vallutamine ja kõigi „fašistide“ väljakihutamine ning selle üks osa oli Saaremaa ja teiste Lääne-Eesti saarte ründamine. Teine Nõukogude väejuhatuse strateegiline eesmärk oli kõigi Saksa vägede ja üksuste hävitamine. Niisiis oli sissetung Saaremaale ootuspärane ja vältimatu.

Kaitsjate, s.o sakslaste seisukohalt muutus Saaremaa roll 1944. aasta juulist septembrini, kui Punaarmee Balti rinded hõivasid Balti riigid. Enne seda oli Saaremaale paigutatud väike garnison, kes julgestas rannikut ja tegi seal vaatlust, ja üks sõjavangilaager. Õieti oli see üks üsna vaikne tagalaala. Kuid pärast Punaarmee augustikuist rünnakut Tartu suunas, Väikese Emajõe lahingut septembri keskel ning NSV Liidu ja Soome vaherahu 19. septembril 1944 pidi väegrupp Nord Eestist üsna kiiresti evakueeruma, et moodustada uus kaitseliin Riia ees ja püüda seal Punaarmee edasiliikumist peatada. Nagu 1917. aastal, oli Saaremaa Riia mereühenduste lukk. Ülemvõimu kaotamine Liivi lahe põhjaosa üle võis ohustada Saksa operatsioone lahe lõunakaldal. Saksa väejuhatusel ei olnud muud võimalust kui täiendada saarel olevaid üksusi uute vägedega.

Kokkuvõttes olid operatsioonieesmärgid Saaremaal erinevad, sest kaitsjatel ja ründajatel olid erinevad sihid. Kuid üldine eesmärk näib kõigi kolme operatsiooni puhul olevat muutumatu. Ajendiks näib kõigil juhtudel olevat olnud Liivi lahe valdamine, kusjuures kaitsja eesmärk oli hoida kontroll oma käes ja ründaja eesmärk see endale võita. Kõigil kolmel juhul põhines Liivi lahe valdamine Saaremaa valdamisel, sest Lääne-Eesti saared kontrollisid veealasid Eesti ja Soome vahel.

Pealetung on ülema praktiline vahend eelise saavutamiseks, ründehoo hoidmiseks ja initsiatiivi haaramiseks.

Saaremaa vallutamiseks on vaja organiseerimist, vahendeid ja tahet. Hästi ette valmistatud vaenlase alistamiseks peab ründaja saarele tooma oma lahingujõud ja nende teenindusüksused. Kõigil kolmel juhul oli kaitsjale juba plaanimisfaasis selge, et tal ei ole piisavalt vägesid, mida

paigutada vaenlase kõige tõenäolisematesse maabumispaiakadesse. Samuti oli vaja kaasata ründeüksused, et maabumine tagasi lüüa. Kõigil kolmel juhul plaanisid saare komandandid eelpaigutada üksused oletatavatesse maabumispaiakadesse ja tuua (pärast maabumist) maabumispaiakadesse täiendusi, et vaenlast ohjeldada ja takistada tal oma rünnakut sügavuti laiendada või paremal juhul purustada ta võimalikult maabumispaiaga lähedal. Enam-vähem seda lootsid kõik kolm kaitse korraldajat oma plaanidega saavutada.

Sakslaste dessandi ajal 1917. aastal oli selle tõrjumine Vene vägede ülemale väga raske ülesanne. Venemaa poliitilise keerise haripunktis, kui saarel olevate sõdurite võitlusvaim oli väga madal, algasid tema taktikalised probleemid kohe, kui ta ei suutnud Saksa dessanti tagasi lüüa Tagalahe piirkonnas olevate üksustega. Katse rünnata maabunud Saksa üksusi ei õnnestunud kordagi isegi siis, kui sakslaste tuletoetus oli väga vähene. Ilmselt ei tahtnud Vene sõdurid lihtsalt peale tungida ja kindlasti ei tahtnud nad võidelda. Niigi halb olukord halvenes veelgi, kui sakslased tegid ka teise maabumise, mis andis neile juurdepääsu venelaste ühendusteedele tagalaga, Muhu saarele, nende tagauksele ja ainsale väljapääsule saarelt, andes seega võimaluse tõkestada venelaste taganemistee oma hädaorust.

Orissaare ja Väikese väina tammi Saaremaa-poolse otsa kiire vallutamise andis sakslastele taktikalise eelise, kuid otsustava tähtsusega oli maabunud Saksa vägede ülema käsk välja murda peamiselt sillapealt Tagalahe ümbruses. Saksa ekspeditsioonikorpuse ülem oli veendunud, et Tagalahe ja Väikese väina tammi juures tehtud edukate maabumistega suudab ta hoida survet segadusse aetud Vene kaitsjate vastu ja võtta neilt vähimagi vastupanusoovi. Ta kasutas ära ründehoogu ja tal oli õigus. Julge otsus andis sakslastele soovitud tulemuse. Venelased olid kaotanud võitlustahte ning nad muutsid oma operatsioonieesmärgi, mis seni oli olnud end sakslaste vastu kaitsta. Uus eesmärk oli jääda väina ellu ja põgeneda katastroofi eest üle Väikese väina tammi, millele aga sakslased olid juba punni ette pannud.

Sakslaste rünnak üle Väikese väina tammi Muhu saarele 16. septembril 1941 on hea näide sellest, kuidas Saksa doktriin õhutas taktikalise eesmärgi saavutamiseks peaaegu äärmuslikku ründevoimu ja seega

ka väga kõrget valmisolekut riskeerida – see aga tähendab kaotusi. Sööst üle väinatammi Punaarmee tule all oli uljas, aga kaotusterohke. Kuid see oli vägagi kooskõlas sellega, mida oodati sõja alguses Saksa sõduritelt ja nooremohvitseridelt.

1944. aastal seisis sakslaste Lääne-Eesti saarte komandandi ees samuti väga raske ülesanne. 23. jalaväediviis oli kaotusi kandnud diviis, millel polnud piisavaid võimeid Lääne-Eesti saari kaitsta, sest enamik, kui mitte kõik tema üksused tuli killustada, et julgestada või vähemalt jälgida kõige ohtlikumaid võimalikke maabumispaidu. See jättis talle väga vähe (kui üldse) reserve, et tihendada oma hõredaid kaitseliine rannikul. Ta teadis samuti, et tema tähtsaim eesmärk on julgestada Sõrve poolsaart ja takistada Punaarmeed vallutamast selle tippu. Seetõttu lubas väegrupi Nord ülemjuhatus saarte komandandil loovutada maa-alasid ja võita võimalikult palju aega, kuid tal ei lubatud kõigi oma vägedega riskida. Teisisõnu, temalt oodati, et ta hoiab väiksemaid saari, s.o Muhu- ja Hiiumaad nii kaua kui võimalik. Kui venelased olid juba Saaremaal maabunud, pidi ta läbi viima klassikalisi viivitusoperatsioone, vahetades loovutatud maa-alad võidetud aja vastu.

Punaarmeel olid kõik eelised: nad otsustasid, millal rünnata ja kus rünnata, ning nad suutsid soovi korral saavutada õhuülekaalu ja nad said rünnakut toetada merejõudude ja logistikaga. Viimaks ründaski Punaarmee laial rindel mitmest maabumispaidast ja võttis sellega Saksa komandandilt reaalse võimaluse kõik maabumised tagasi lüüa. Tulemuseks oli see, et sakslased pidid leppima venelaste maabumisega Saaremaal ja minema Punaarmee tagasitõrjumiselt üle viivitusoperatsioonidele, loovutades initsiatiivi Punaarmeele.

Lõpuks on kolmele juhtumile ühine see, et kuna kaitsjatel puudusid piisavad ründevõimed maabumiste tagasitõrjumiseks, pidid nad loovutama initsiatiivi ründavale vaenlasele.

Üllatus on tahtlikult tekitatud või juhuslikust ootamatusest põhjustatud segaduste tagajärg.

Iga väejuht sooviks mõistetavail põhjustel kaasata oma operatsiooni plaani ka üllatusmomendi. Üllatus võib tabada vastast ettevalmistamatult, kusjuures üllatusega võib saada initsiatiivi ja hoogu juurde isegi olukorras, kus muidu ollakse arvulises vähemuses. Üllatus võib olla väga

jõudusid säästev vahend, et muuta otsustaval hetkel oma ja vaenlase jõudude vahekorda.

Üllatuslikud taktikalahendused olid kolmel käsiteldaval operatsioonil harvad. Enamik operatsioonietappe ja taktikaotsuseid langetati üldiselt heas kooskõlas selleaegse taktika ja doktriinidega. Siiski tõusevad esile üksikud juhtumid.

Esiteks Saksa väljamurre Tagalahe-äärsetelt sillapeadelt, mida on juba eespool käsitletud seoses pealetungipõhimõttega.

Järgmine huvitava üllatusmomendi näide on 1944. aasta operatsioonist. Kui 1941. aastal alustas Saksa 61. jalaväediviis Muhumaa vallutamise ja sealt klassikalise raskuspunkti-rünnakuga Saaremaale üle Väikese väina tammi, siis Punaarmee hõivas enne Saaremaale tungimist Muhu- ja Hiiumaa sünkroniseeritud operatsiooniga. Kuna mõlemad väiksemad saared olid Punaarmee kontrolli all, pidi Saksa komandant oma riskivõimaluse ümber hindama. Ta pidi oma napid jõud veel rohkem killustama, et seista vastu ründeohule nii idast Muhumaalt kui ka põhjast Hiiumaalt. Kui Punaarmee lõpuks üle väinade tuli, toimus see Nõukogude pealetungidoktriini vaimus – rünnati laial rindel ja edundati kohtades, kus oli võimalik edu saavutada. Saksa komandandi reservid olid napid ja ebapiisavad ning kuna Punaarmee üksused maabusid mitmes kohas peaaegu ühel ja samal ajal, pidi ta initsiatiivi Punaarmeele loovutama ja oma väed välja tõmbama, et tagada oma lahinguvõime säilimine hilisemaks etapiks. Tegelikuses sundis see Saksa komandanti kindral Schirmerit alustama viivitusoperatsioone kohe, s.t mõnevõrra varem, kui ta oli plaaninud.

Paindlikkus on võime uue olukorra tekkides end valmilt muuta – see koosneb väledusest, reageerimisvalmidusest, kerkisusest ja kohanemisvõimest.

Iga rünnaku esimesed etapid sisaldavad riskifaktorit. Seetõttu kuuluvad rünnaku plaanimisprotsessi abinõud ettearvamatuses vähendamiseks, nende hulgas mitte kõige viimasena reke vaenlase positsioonide tuvastamiseks, vaenlase positsioonide nõrgendamine, varjatud liikumine kokkupuuteni vaenlasega jne. See ei ole võimalik meredessandi ettevalmistamise ajal, sest operatsioonijulgestuse alalhoidmiseks peab varjama, kus ja millal rünnak toimub. Selle asemel toetus Saksa 1917. aasta plaan

käsuliini alumisele otsale, kes pidid lahinguväljal omavahel koostööd tegema ja oma tegevust koordineerima. See võime vähendas maabumiskaost märgatavalt ja niipea, kui Saksa sõduritel oli kindel maa jalge all, liikusid nad ohtlikust kaldatsoonist maastikule, kus venelased ei saanud neid enam jälgida. Kuid see võime ei olnud piiratud ohvitseride tasemega. Võime kohandada liikumisi ja tegutseda vastavalt võimalustele sisaldus Saksa doktriinis ja ka sõdureid julgustati selleks juba väljaõppel.

Saksa doktriin, mis toetus madalamate juhtimistasandite initsiatiivikusele ja toetas agressiivsust, kavaldas venelased vaimselt üle. Maabumismisvööndit ümbritsevad Vene roodud olid sakslaste ründevalmiduseks ette valmistamata ning liiga aeglased, et rakendada toimivaid vastumeetmeid. Teine näide paindlikkuse põhimõttest on kapten Ritleri juhtimine ja juhivõimed planeerimata ja ootamatu Tehumardi lahingu ajal. Lahing on küll hästi tuntud, kuid selle lähivõitluse iseloomu tõttu on raske kindlaks teha, kuidas kõik tegelikult toimus. Siinses kontekstis pööratagu aga tähelepanu paindlikkusprintsibile – võimele tulla ilma ette valmistamata toime uue olukorraga.

Kapten Ritter osales lahingutes ka Muhi saarel. Ta oli suurtükiväeohvitser ja patarei ülem, mille Nõukogude sõdurid olid vallutanud, kusjuures ta ise pääses napilt. Saaremaale naastes oli ta valmis üle võtma mõne teise suurtükiväeüksuse juhtimise, kuid 67. grenaderirügemendi ülem määras ta selle asemel hoopis II pataljoni, jalaväeüksuse ülemaks, milleks teda polnud kunagi välja õpetatud. Sellest hoolimata tuli ta oma uues ametis väga hästi toime ja seda pataljonile kõige raskema ülesande täitmisel – viivituslahingus. Ta suutis seda teha, sest ta tundis Saksa doktriini ja sai sellest aru ning usaldas oma kompaniiülemaid, kes koordineerisid oma tegevust omavahel ja viisid ellu tema kavatsust.

Kui ta marssis Sõrve positsiooni poole oma sõdurite eesotsas, tegi ta seda nii sellepärast, et teadis, et võib juhtuda midagi ootamatut, ning ta pidi olema esireas nägemaks toimuvat, enne kui see tabab teda ja tema sõdureid.

Kui kaks kolonni kohtusid, oli sakslastel eelis. Nad eeldasid, et vaenlase jõud võivad välja ilmuda, ning olid teinud ettevalmistusi ja võtnud tarvitusele ettevaatusabinõud. Punaarmeelastel seevastu polnud ei tiivaega tagalajulgestust, sest nad ei oodanud, et kohtavad vaenlast. Kui nad

kohtasid, siis pelgast vaprustest enam ei piisanud. Saksa ülem oli andnud juhtnöörid ja tema mehed said tema kavatsusest aru ning tegutsesid sellele vastavalt. Nõukogude sõdurid reageerisid ning võitlesid visalt ja hästi, kuid neil polnud muud plaani kui ise ellu jääda. See ongi erinevus lahingu võitmise ja kaotamise vahel.

Kokkuvõtteks

Kolmel kirjeldatud juhtumil keskendusid mõlemad pooled, nii ründajad kui ka kaitsjad, hoolikalt sellele, kuidas olla võimelised lahingut võitma. Nad analüüsisid oma üksuste võimeid ja uurisid vaenlase oletatavat seisukorda ja tema tegutsemisajendeid, ning nad uurisid maastikku, et otsustada, kuidas oma jõude kõige paremini rakendada. Nad tegid tule ja liikumise plaane, et tagada kas piisavalt suurte kaotuste tekitamine vaenlasele, et ta oleks sunnitud peatuma, või eelistatavalt vaenlane hävitada.

Küsimus on: miks on eri ajaloo perioodidest hoolimata neil operatsioonidel sarnasusi? Kõigil kolmel juhul olid rünnakud ootuspärased. 1917. aastal teadis venelaste peakorter Kuressaares väga hästi, et Saksa rünnak on kohe algamas ning sakslased isegi maabusid Tagalahes, nagu venelased olidki ette näinud. 1941. aastal toimus sakslaste rünnak Muhu- ja Saaremaale 14. septembril laias laastus umbes kuu aega pärast Mandri-Eesti vallutamist, nii et Nõukogude garnison Lääne-Eesti saartel teadis, et see rünnak saab lõpuks teoks. See andis garnisonile piisavalt aega, et oma kaitse vastavalt ette valmistada. Pilt oli samasugune 1944. aastal. Nõukogude vägede rünnakut oli oodata, samuti Väinamere ületamist Mandri-Eestist. Lääne-Eesti saarte Saksa komandandil oli ettevalmistusteks vähem aega kui 1917. või 1941. aastal, kuid vähemalt teoreetiliselt oli tema käsutuses palju rohkem mehi kui kummalgi varasemal kaitsjal. Asi on selles, et kuigi kõik kolm kaitsjat olid ennast ette valmistanud, kaotasid nad lõpuks ründajatele. Kas see on kokkusattumus?

On tähelepanuväärne, et Sõrve poolsaar ja Väikese väina tamm näivad kutsuvat lahingut pidama. Kõigil kolmel korral oli Sõrve poolsaare oma kontrolli all hoidmine või vallutamine nii kaitsjate kui ka ründajate prioriteet. Sellele on kaks usutavat selgitust. Sõrve poolsaare tipust

sai kontrollida sissepääsu Liivi lahele. Sellele lisaks on mõistagi veel üks võimalik seletus, nimelt et kaitsja sai ära kasutada Sõrve poolsaare kitsast kaela, et võtta vaenlaselt võimalus tema arvulist ülekaalu ära kasutada või vähemalt seda takistada, sest seal puudus ruum vägede liigutamiseks. Samal ajal pidi kaitsja tunnistama, et sel kombel maastikule toetudes loovutab ta tegevusvabaduse vaenlasele. On mõistlik oletada, et Saaremaa ja Väikese väina tammi oma kontrolli all hoidmine on hädavajalik igale sõjaväeorganisatsioonile, mis tahab vallata Saaremaad. Samamoodi, kui keegi tahab alaliselt kontrollida juurdepääsu Liivi lahele, on Sõrve poolsaare valdamine hädavajalik.

Samuti on huvitav, et 1941. ja 1944. aasta liikumisplaanid on peaaegu identsed nii kaitsjate kui ka ründajate seisukohalt. Mõlemal juhul oli maastik taktikalise liikumise koordineerimiseks jaotatud idast läände kulgevate kokkupuute- ja eraldusjoontega ühtlasteks osadeks, millega ristusid ettekandejooned (harvemini ka viivitusjooned).⁴¹ Pilt on hästi kooskõlas Nõukogude doktriiniga, kuid palju vähemal määral Saksa raskuspunkti-kontseptsiooniga, mis nõuab põhijõupingutuse määratlemist. Seda ei tehtud ei 1941. ega ka 1944. aastal. Mõlemal korral jaotas operatsiooni juht oma üksused ühtlaselt. Kõige ilmsem seletus sellele on, et maastik dikteeris taktikalahendused. Saaremaal ei ole selliseid maastikuelemente nagu jõed ja järved, küngastikud või sood ja rabad (peale väikese ala lääne pool Kuressaaret), mis võimaldaksid vaenlase liikumist suunata, ega ka domineerivaid maastikuelemente, mida kasutades kaitsja saaks peatada vaenlase edasiliikumise. Vastupidi, ründaja saab lihtsasti mööduda ükskõik millisest positsioonist või varitsusest, sest saar on selleks liiga lai, et käsutuses olevate vägedega luua ja ette valmistada sidus kaitseliin. Seega on kohane väita, et maastik või õieti maastikuelementide nappus mõjutas märkimisväärselt 1941. ja 1944. aasta taktikalahendusi.

⁴¹ Taktikaterminid: kokkupuute- ja eraldusjoon (ingl *boundary line*, sks *Nahtstelle* või *Trennungslinie*, ka *Grenze*) – juhtimismeede, mis tavaliselt märgitakse (kaardile) tuvastatavate maastikuelementide järgi, et piiritleda alluvate üksuste taktikalised vastutusala; ettekandejoon (ingl *report(ing) line*, sks *Meldelinie*) – kaardile märgitud joon, millele jõudes üksused peavad ette kandma oma kõrgemale staabile; viivitusjoon (ingl *phase line*, sks *Verzögerungslinie*) – siin sõjalise operatsiooni juhtimise meede viivitusoperatsiooni ajastamiseks. (*Toimetaja märkus*, vt: *Militärisches Studienglossar, Englisch, Teil I* (Hürth: Bundessprachenamt, 1996), 184, 860, 765.)

Teisalt oli 1917. aasta operatsioon „Albion“ selgelt sõjanduslik uuen-
dus. Saksa planeerijad suutsid luua plaanimismenetluse, mis isegi täna-
päeval on laialt tunnustatud ühendoperatsioonide plaanimise aluspõhi-
mõtetena. Võib väita, et niipea kui maavägi oli laevadele paigutatud ja
operatsioon käivitatud, võitles üks väeliik sõltumatult teise väeliigi takti-
kalisest tegevusest. Kindlasti oli olukordi, kus vastastikku osutati toetust
või seda isegi kooskõlastati, kuid need olid erandiks. Üldmuljet operat-
sioonist „Albion“ see aga ei muuda. Operatsioonil oli ühtne juhtimis-
struktuur ja selle liikumisplaan oli hästi kooskõlastatud mõlema väeliigi
ja nende õhuväeüksuste vahel.⁴²

1941. ja 1944. aastal olid asjaolud selgelt muutunud. Sidevahendid
võimaldasid nüüd viivituse ja reaajas kooskõlastada jalaväelaste, len-
durite ja mereväelaste tegevust. Eriti õhutoetuse kooskõlastamine Luft-
waffe ja Saksa maaväe vahel olid kooskõlas nende üldise doktriiniga.⁴³
Vastastikku staapidesse määratud lävivihvitserid võimaldasid nii etteplaa-
nitud operatsioone kui ka kooskõlastamist reaajas ja lennukite suuna-
mist maaväe otseseks lähiõhutoetuseks. Hea näide on Luftwaffe toetus
Muhumaa ründamise ajal ja Saaremaa lahingute esimeses etapis.

Kõigi kolme operatsiooni taktikalisi maaväeliikumisi eraldi vaadeldes
on näha, et kõik võitlevad pooled järgisid oma kehtivate doktriinidega
paika pandud taktikapõhimõtteid oma parimas suutlikkuses ning kohan-
dades neid aja ja koha taktikalise olukorraga. Kuid sõda ei ole ratsionaalne
nähtus ja võitjat ei ole alati võimalik ennustada. Inimlikud tegurid, nagu
paanika, viha, kangekaelsus, kättemaksuhimu ja arrogants, või ka lihtne
kokkusattumus – ehk hõõrdumine, nagu seda nimetas Clausewitz –
otsustavad sageli vaenutegevuse tulemuse.

Võitlusvaimu säilitamine on seetõttu tõstetud üheks keskseks sõja-
pidamispõhimõtteks. Kõigi kolme operatsiooni puhul on palju näiteid
võitlusvaimu mõjust. Kõige silmapaistvam on ilma kahtluseta venelaste
jõuetus 1917. aastal. Enamasti ollakse nõus, et 1917. aastal ei võidelnud
Vene üksused Saaremaal hästi. Käesoleva artikli seisukohalt ei ole nii

⁴² 1941. ja 1944. aastal tõusis ühendoperatsiooniaspekt vähem esile, sest mõlemad operatsioo-
nid olid maaväeoperatsioonid, mida toetasid teised väeliigid.

⁴³ Saksa sõjapäevikute järgi otsustades ei olnud Nõukogude poole tõhusus jõudnud samale
tasemele.

tähtis näidata näpuga ülemale, kes ei olnud otsustaval hetkel kohal, või süüdistada sõdurite komiteesid. Ükskõik mis põhjusel ei tulnud venelased toime ühise ülesande ja oma eesmärkide teostamisega ning kaotasid seetõttu võimaluse muuta olukord enda kasuks. Arvatavasti nad lootsid, et lahingut vältides suudavad nad minema hiilida. Selle asemel jätsid nad oma saatuse Saksa sissetungijate hooleks ja kaotasid.

1941. aastal olid võitlusvaimu puudumise süüdistused jälle päevakorral. Allikad näitavad, et Punaarmee kõrgeim poliitohvitser Saaremaal süüdistas saart Saksa 61. jalaväediviisi vastu kaitsnud 3. üksikut laskurbrigaadi arguses.⁴⁴ Tema väide ei vasta tõenäoliselt tõele. Saksa diviis ei olnud jalutuskäigul roheluses. Nad kandsid märkimisväärseid kaotusi ja Saksa allikates ei ole märke selle kohta, et Punaarmee üksused Saaremaal oleksid olnud demoraliseerunud. See oli vihane võitlus ja Nõukogude kaitsjad võitlesid ilmselt hästi. Lõpuks oli varude otsalõppemine Punaarmee alistumise peamine põhjus.

Lahinguväljal on sõjaudu ja hõõrdumine sõdurile sõja tegelikkus. Mõtetu ja võimatu on ülematelt oodata, et nad saavad lahinguväljal kogu teabe ja kasutavad seda õigel ajal, et langetada lõplikke ja ratsionaalseid otsuseid. Soovmõtlemine – või ka oma alluvate mitteusaldamine – võivad sundida ülemat üksikasjalikult korraldama oma üksuste tegevust ning ette plaanima eelseisva operatsiooni igat sammu. Kuid see on määratud nurjumisele. Lahingu alguses puhkeb alati kaos. Enamasti võib lõpuks selle alluva üksuse ülem, kes haarab algatuse ja muudab kaose sõjaliseks korraks ja tõhususeks. See eeldab, et alluva üksuse ülem mõistab oma ülesannet täites ülema üldist kavatsust ning toetub teadmisele, et käsu liinis kõrgemal olivad usaldavad teda ja tema sõdureid.

Riigid ja nende sõjaväed on juhtnööridena ülematele aja jooksul välja arendanud sõjalised doktriinid ja juhtimispõhimõtted, mis toetavad nende otsuselangetamist ja kooskõlastavad jõupingutusi. Mõnikord – ka siis, kui mõni plaan on koostatud vastavalt doktriinile ja parimatele kogemustele toetudes – võib juhtuda ootamatu. Ülemat võib üllatada nii

⁴⁴ Seda nimetatakse artiklis 1941. aasta Lääne-Eesti saarte lahingute kohta, vt Vladimir Makkaveev, „Ezel island torpedo boats in August 1941. Battles for the Moonsund archipelago,“ <https://rozavetrovsibir.ru/en/residence-permit/torpednye-katera-ostrov-ezel-avgust-1941-god-boi-za-moonzundskii-arhipelag/>, 5. aprill 2022.

see, et tema üksuste tegevusel ei ole kavatsatud ja oodatud mõju vaenlase käitumisele, kui ka see, et plaanitud koostöö jalaväe ja tuletoetusüksuste vahel osutub ebatäpseks või nurjub täiesti. Lihtne ja otsene üllatus on osa sõja tegelikkusest. Ilmselt on paindlikum pool see, kes suudab taastuda kõige kiiremini, nagu seegi, kelle plaanides ja struktuuris on piisavalt kerksust.⁴⁵ Lahingud Saaremaal 1917., 1941. ja 1944. aastal – maastiku ärakasutamine, ülemate suutlikkus teha julgeid otsuseid ning alluvate üksuste tahe ja suutlikkus neid ellu viia – näivad neid tähelepanekuid kinnitavat.

Inglisekeelsest käsikirjast tõlkinud Mari-Leen Tammela ja Toomas Hiio

Bibliograafia

Arhiivid

Saksamaa liiduarhiiv (BArch)

- N 476 Heydenreich, Leopold (Major)
- PH 8-I Infanterie-Divisionen der Preußischen Armee
- PH 10-II Infanterie-Regimenter der Preußischen Armee
- RH 19-III Oberkommando der Heeresgruppe C, Heeresgruppe Nord, Heeresgruppe Kurland
- RH 20-18 Armeeoberkommando 18
- RH 26-23 23. Infanterie-Division / 23. Infanterie-Division (neu)
- RH 26-61 61. Infanterie-Division / 61. Volks-Grenadier-Division

Kirjandus

Barrett, Michael B. *Operation Albion: the German conquest of the Baltic Islands.*

Twentieth-century battles. Bloomington: Indiana University Press, 2008.

DiNardo, Richard L. „Huns with Web-Feet: Operation Albion, 1917,” *War in History* 12, no. 4 (2005): 396–417.

Germany and the Second World War, 8. kd, *The Eastern Front 1943–1944: the war in the east and on the neighbouring fronts*, toim. Karl-Heinz Frieser, Barry

⁴⁵ Alexander With, „Debat: 10 grundregler fra krigshistorien,” 24. august 2020, <https://krigskunst.dk/2020/08/24/10-grundregler-fra-krigshistorien/>, 5. aprill 2022.

- Smerin ja Barbara Wilson, Militärgeschichtliches Forschungsamt. Oxford: Oxford University Press, 2017.
- Great Patriotic War of the Soviet Union 1941–1945: a General Outline*, toim. Pjotr Pospelov, Mušeg Minasjan jt. Moskva: Progress Publishers, 1974.
- Gross, Gerhard P. „Unternehmen „Albion“ – Die erste „joint operation“ deutscher Streitkräfte,” *Militärgeschichte – Zeitschrift für historische Bildung* 3 (2004): 4–7.
- Gross, Poul. *Krigen i Østersøen 1939–1945*. Kopenhaagen: Forsvarsakademiet, 2014.
- Haupt, Werner ja Welsh, Joseph G. *Army Group North: the Wehrmacht in Russia 1941–1945*. Schiffer Military History. Atglen, PA: Schiffer, 1997.
- Hiio, Toomas. „Combat in Estonia in 1941.“ – *Estonia 1940–1945. Reports of the Estonian International Commission for the Investigation of Crimes against Humanity*, toim. Toomas Hiio, Meelis Maripuu ja Indrek Paavle, 413–430. Tallinn: Inimsusevastaste Kuritegude Uurimise Eesti Sihtasutus, 2006.
- Hiio, Toomas. „Combat in Estonia in 1944.“ – *Estonia 1940–1945. Reports of the Estonian International Commission for the Investigation of Crimes against Humanity*, toim. Toomas Hiio, Meelis Maripuu ja Indrek Paavle, 1035–1094. Tallinn: Inimsusevastaste Kuritegude Uurimise Eesti Sihtasutus, 2006.
- Johnson, Frank L. „The Principles of War,” *Naval War College Information Service for Officers* vol. 4, no. 2 (October, 1951).
- Konradsen, H. B. „Amfibieoperationer,” *Krigsvidenskabeligt Selskab*, 8 June 1961 (<https://krigsvidenskab.dk/emne/amfibieoperationer>).
- Melzer, Walther. *Kampf um die Baltischen Inseln 1917–1941–1944*. Die Wehrmacht im Kampf 24. Neckargemünd: Kurt Vowinkel Verlag, 1960.
- Plocher, Hermann. „The German Air Force versus Russia, 1941,” USAF Historical Division, Aerospace Studies Institute, Air University, Study 153, July 1965.
- Rasmussen, Peter Hertel. „Erobringen af de baltiske øer efteråret 1941,” *Krigs-historisk Tidsskrift* 3 (1975): 21–35.
- Reek, Nikolai. „The Defence and Conquest of Saaremaa in 1917.“ – *General Nikolai Reek Writings on Operations and Leadership including Operation Albion and Battle of Cēsis*, toim. Art Johanson, 184–375. Tartu: Baltic Defence College, 2021.
- Ritter, Klaus. „Erinnerungen an die Kämpfe auf Ösel und Sworbe im Herbst 1944.“ – *Halten biz zum letzten Mann – Der Kampf um Ösel – Erinnerungen*

an die Jahre 1941–1946. Büsum: Interessengemeinschaft „Ösel 1941–1944“, 2004.

Staff, Gary. „Operation Albion: The Attack on the Baltic Islands: part I, 18 September – 12 October 1917; part II, 13 October – 16 October 1917; part III, Afternoon 16 October 1917 – 24 January 1918,“ www.gwpda.org/naval/albion1.htm, 8. aprill 2022.

Zacher, Benedikt Raimund. „Operation ALBION 1917: A case study of Planning, Mission Command and Morale.“ – *Ad Securitatem: the best essays by course participants at the Baltic Defence College academic year 2018/19*, 81–102. [Tartu: Baltic Defence College, 2019.]

Ziemke, Earl F. *Stalingrad to Berlin: the German defeat in the east*. Army Historical Series. Washington D. C.: Office of the Chief of Military History, 1968.

Thiele, Gregory A. „Why Did Gallipoli Fail? Why Did Albion Succeed? A Comparative Analysis of Two World War I Amphibious Assaults,“ *Baltic Security and Defence Review* vol. 13, issue 2 (2011): 128–161.

Tillotson, H. M. *Finland at Peace & War*. Wilby, Norwich: Michael Russell, 1996.

Veebilehed

Makkaveev, Vladimir. „Ezel island torpedo boats in August 1941. Battles for the Moonsund archipelago,“ <https://rozavetrovsibir.ru/en/residence-permit/torpednye-katera-ostrov-ezel-avgust-1941-god-boi-za-moonzundskii-arhipelag/>, 5. aprill 2022.

With, Alexander. „Debat: 10 grundregler fra krigshistorien,“ 24. august 2020, <https://krigskunst.dk/2020/08/24/10-grundregler-fra-krigshistorien/>, 5. aprill 2022.

Autorid

Steen Bornholdt Andersen (1956)

Kolonel, lõpetanud Taani armee kindralstaabikursuse ja ühendstaabikursuse. Taani Kuningliku Kaitsekolledži vanemteadur
sban@fak.dk

Jörg Echternkamp (1963)

PhD (Bielefeldi ülikool, 1996), *dr. phil. habil.* (Halle-Wittenbergi Martin Lutheri ülikool, 2012). Bundeswehri sõjaajaloo ja sotsiaalteaduste keskuse teadusdirektor ning Halle-Wittenbergi Martin Lutheri ülikooli uue ja uusima ajaloo erakorraline professor
joerg.echternkamp@geschichte.uni-halle.de

Tamir Libel (1980)

PhD (Iisraeli Bar-Ilani ülikool, 2010), Rootsi Kaitseakadeemia vanemlektor
tamirlibelphd@gmail.com

Kaarel Piirimäe (1979)

PhD (Cambridge'i ülikool, 2010), Tartu ülikooli ajaloo ja arheoloogia instituudi uusima aja kaasprofessor
kaarel.piirimae@ut.ee

Łukasz Przybyło (1975)

PhD (Varssavi Riigikaitse Akadeemia, 2010), Poola Sõjateaduste Akadeemia sõjalise strateegia instituudi lektor
l.przybylo@akademia.mil.pl

Clifford J. Rogers (1967)

PhD (Ohio osariigi ülikool, 1994), USA West Pointi sõjaväeakadeemia ajaloo professor
clifford.rogers@westpoint.edu

Alexander Statiev (1956)

PhD (Calgary ülikool, 2004), Kanada Waterloo ülikooli

ajalooprofessor

astatiev@uwaterloo.ca